

Светозар Марковић
ЦЕЛОКУПНА ДЕЛА
I - XVII

Число 1000

1873

Handwritten text in Cyrillic script, likely a ledger or account book entry, covering the left page of the notebook.

Число 1000

ОДБОР ОДЕЉЕЊА ДРУШТВЕНИХ НАУКА
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ
ЗА ПРИПРЕМУ ЦЕЛОКУПНИХ ДЕЛА
СВЕТОЗОРА МАРКОВИЋА

Председник

члан САНУ ДУШАН НЕДЕЉКОВИЋ
члан САНУ РАДОМИР ЛУКИЋ

Чланови

др Добросав Бјелетић, др Перо Дамјановић, др Сергије Димитријевић,
др Јован Дубовац, члан САНУ Душан Матић,
члан САНУ Чедомир Попов, члан САНУ Петар Поповић,
др Јашар Реџепагић, члан САНУ Владимир Стојанчевић,
др Андрија Стојковић и инж. Душан Чкребић

Секретар
Ђорђе Митровић

СР – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

323(497.11) "1873/1874"

МАРКОВИЋ, Светозар
Целокупна дела. Књ. 12 / Светозар
Марковић ; уредник Радомир Лукић ;
[приређивачи Ђорђе Игњатовић ... и др. ;
регистри Андрија Стојковић и Ђорђе Митровић ;
фотографије Радомир Живковић]. – Београд :
Завод за уџбенике и наставна средства, 1996
(Ниш : Просвета). – 352 стр. : илустр. ; 24
cm

На спор. насл. стр. : Oeuvres complètes /
Svetozar Marković. – На врху насл. стр. :
Српска академија наука и уметности, Одељење
друштвених наука. – Тираж 2000. – Регистри. –
Résumé.

1. Гл. ств. насл. 2. Ств. насл. на успор.
насл. стр.

929 : 32 Марковић С.

а) Марковић, Светозар (1846-1875) б) Србија
– Политичке прилике – 1873–1874
ИД=48986124

ISBN 86-17-05036-5

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
– CLASSE DES SCIENCES SOCIALES –

SVETOZAR MARKOVIĆ
OEUVRES COMPLÈTES

Vol. XII

Reçu par la Classe des sciences sociales
à la base des rapports des membres de l'Académie
Radomir Lukić et Vladimir Stojančević

Rédacteur

RADOMIR LUKIĆ

membre de l'Académie Serbe des Sciences et des Arts

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
– ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА –

Radomir Lukić

СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ
ЦЕЛОКУПНА ДЕЛА

Књига XII

Примљено од Одељења друштвених наука
на основу реферата чланова САНУ
Радомира Лукића и Владимира Стојанчевића

Уредник

члан САНУ РАДОМИР ЛУКИЋ

MAISON D'EDITION POUR LES MANUELS ET FOURNITURES SCOLAIRES
BEOGRAD
1996.

ЗАВОД ЗА УЏБЕНИКЕ И НАСТАВНА СРЕДСТВА
БЕОГРАД
1996.

ОДБОР ОДЕЉЕЊА ДРУШТВЕНИХ НАУКА
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ
ЗА ПРИПРЕМУ ЦЕЛОКУПНИХ ДЕЛА
СВЕТОЗАРА МАРКОВИЋА

Председник
члан САНУ РАДОМИР ЛУКИЋ

Чланови
др Добросав Бјелетић, др Перо Дамјановић, члан САНУ Чедомир
Попов, др Јашар Редепагић, члан САНУ Владимир Стојанчевић,
др Андрија Стојковић и инж. Душан Чкребић

Секретар
Борђе Митровић

Приређивачи
др Борђе Игњатовић, Борђе Митровић, др Вера Пилић,
др Андрија Стојковић и др Драгоје Тодоровић

Рецензенти
академик Владимир Стојанчевић и др Перо Дамјановић

Ликовно-технички уредник
мр Михаило Писањук

За изворног издавача
др Добросав Бјелетић, директор
Завода за уџбенике и наставна средства – Београд

*Главни и одговорни уредник у Заводу за уџбенике
и наставна средства – Београд*
др Петар Пијановић

Уредник у Заводу за уџбенике и наставна средства – Београд
Драгутин Ранковић

Технички уредник
Мирослав Митић

Преводилац
Стефан Лукачевић

Лектор
Светлана Милошевић

Режисери
др Андрија Стојковић и Борђе Митровић

Фотографије
Радомир Живковић, уметнички фотограф

Коректор
Јелена Бошковић

6650196

НАПОМЕНА О ОВОЈ КЊИЗИ

У овој, XII књизи, одступили смо унеколико од распореда материјала, који је примењиван у осталим књигама. Наиме, углавном свуда, уколико није реч о посебним делима (књиге III, VIII, IX и X, на пример), материјал је распоређиван у четири групе: *I Чланци*, *II Писма*, *III Документи*, и, *IV Прилози*. Како, међутим, грађа из периода од повратка Марковића из емиграције (21. IV 1873), па до одвођења на робију (22–24. IV 1874. године) чини једну целину, да бисмо што више поједноставили проблематику а сачували континуитет и, на одређени начин тематску целовитост, одлучили смо се, како је то већ наглашено у *Напомени* уз XI књигу, да сву ту грађу распоредимо у две књиге, XI и XII; с тим што смо у XI дали целокупни Марковићев стваралачки опус из овог доба, а у XII дајемо материјале који се односе на оснивање штампарије у Крагујевцу, покретање листа *Јавносьи*, сукоб са влашћу и „први процес штампи на Истоку“, како су то назначили неки европски листови онога доба. Отуда је овде извршено следеће груписање материјала: *I Чланци*, и то само они за које је Марковићу суђено, *II Документи* и *III Прилози*. Иза овога следи, као и у другим књигама, пропратни научни апарат.

У свему осталом придржавали смо се устаљене методологије у припреми ових дела. У пропратним белешкама, где год се за то указала потреба, дата су подробнија објашњења.

Истичемо да је текст из штампе о процесу Светозару Марковићу, дат у XI књизи, садржао само његову реч при одбрани, а да је целовито донет у овој књизи. Према томе, овде су и његови конкретни одговори на питања у суду, потом молба да му се дозволи научни рад и у затвору, и други важни акти, као и бројни написи у ондашњој штампи о судском процесу.

Београд, јула 1996. год.

Приређивачи

Напред, марш Светозара Марковића, компоновао Божидар
Локсимиовић 1888 (литографија насловне странице
са ликом Марковића од Петра М. Марковића)

Напред, марш Светозара Марковића, компоновао Божидар Јоксимовић 1888 (литографија насловне странице са ликом Марковића од Петра М. Марковића)

I
ЧЛАНЦИ

КРАГУЈЕВАЦ, 20. НОВЕМБРА.

Дебате у одбору за адресу изнеле су на видик врло занимљиве ствари.¹ Ми ћемо овом приликом поменути само две: закон о министарској одговорности и положај владиних посланика у скупштини.²

Многи скупштинари, који су били пређе заковане присталице прошлих влада, увиђају сада, како су их „срамно варали“.³ То се нарочито приметило при дебати: хоће ли ући у адресу жеља народне скупштине, да се поправи закон о министарској одговорности. Повода тој жељи дала је позната крађа у војном министарству. Посланик Николајевић разложио је како је првостепени суд био ставио запт на имање бив. војног министра Бели-Марковића за осигурање народног имања, али касација је уништила решење првост. суда, па је запт скинут, јер, вели се, министар не може да се стави под суд за своја дела без решења скупштине.⁴ Међу тим су породица и пријатељи Бели-Марковића ставили интабулације на његово имање, тако, да се држава не би могла наплатити и кад би он био стављен под суд. Изгледаше, као да је већина одбора за то, да се и то стави у народ. жеље. Јест, али ту треба желети не само да се мења закон о министарској одговорности већ да се мења устав! Министри, који су „концептирали“ устав, били су тако паметни, да су чак у устав уметнули, да министар може доћи под суд тек ако га туже 20 посланика и ако реши 2/3 скупштинара, па и то само за нека дела, ако учини издајство, ако прими мито, или оштети државу из користољубља; па још треба да га суди неки особити суд! Дакле министри су се просто спремали, да себе што већма осигурају, ако што незаконито ураде.

Владини посланици, као параграфлије од заната, потегоше одмах ту околност, као препреку, да се то стави у народне жеље. За њима пођоше и неколико народних посланика, и тако та „жеља“ пропаде у одбору.

У овој дебати, као и у свим другим, владини посланици показали су своју особиту склоност, да се пред народним посланицима размећу са својим параграфским знањем. Они, вајна интелигенција у скупштини, место да обавесте народне посланике, ако ови што одиста не разумеју, да сами истраже и схвате мисао и тежњу простог човека, и да ту мисао сами формулишу, – они поступају као истражни судија, који својим

заплетеним питањима хоће да збуни простог човека.⁵ Они ђоја у „начелу“ не ће да у адресу уђу жеље народне скупштине, јер, веле, то су само „жеље“, а народна скупштина треба да донесе законске предлоге, а не жеље. Они ђоја хоће да покажу, како разумеју уставност, па не ће да себе сматрају као покорну „децу“, која моли свога „оца“. Али они не ће, као „интелигенција“, да објасне народним посланицима, да се у уставним земљама престопа беседа сматра увек као акт владе т.ј. министарског кабинета, који је представио владару земаљске потребе и спремио законске пројекте, које владар наглашава у својој беседи; и да адреса у самој ствари није одговор кнезу, већ је баш одговор влади. Они не ће да стану на „парламентарно“ гледиште, које ђоја хоће да бране, па да према томе формулишу народне жеље, као захтеве од владе, а преко кнеза. Место тога они се разбацују пред народом својом параграфском премудрошћу и одуговлаче радњу скупштинску, ма да сваки дан скупштинске радње стаје неколико стотина талира. Ако нису толико смели, да укажу народу право уставно гледиште на одношаје између народ. скупштине и кнеза, нек оставе бар просте људе при њиховим патријархалним назорима, а да им не износе свој сопствени...⁶ као нешто „уставно“ и „законито“. Овако, њихово бацакање одвратно је слушати и гледати.

На послетку, проста пристојност захтевала би, да се владини посланици уздржавају што већма од говора онде, где је реч о народним жељама. Они треба сами да знаду, колико они самим својим присуством у народној скупштини, понижавају српску скупштину пред целим образованим светом, па да је бар својим говором не праве још нижом и ништавнијом.⁷

Јавност, бр. 7, од 20. XI 1873.

О НАШЕМ ЗАКОНУ О ПЕЧАТЊИ.

Пред нама је наш закон о печатњи (штампи), који је издат у Крагујевцу 23. Октобра 1871, којим је заменута цензура у Србији.

За време цензуре сваки спис одлазио је најпре одређеном цензору на преглед; овај је изрицао суд може ли се дело штампати или не онако како је, или треба што изоставити или изменути. На тај начин зависило је од воље цензорове или тачније од воље оних који су цензора поставили, хоће ли што изићи на јавност или неће. Али за то пошто је један спис издржао цензуру, ни писац нити ико други, није био одговоран пред ким за своје дело.

Да видимо у како је стање постављена наша штампа новим законом. Да узмемо само оно што је главно.

Пре свега новим законом уништена је *предходна* цензура т.ј. дело не мора пре штампе да се носи никоме на оцену да ли се може штампати или не, већ се може одма штампати. Али у закону за то по новом закону: 1) нејасно је и не одређено ко је *саучесник* у кривици, учињеној штампом, па се може рећи да је штампар одговоран за сваку кривицу, као саучесник писца; 2) казњиво дело сматра се да је покушано, чим је штампано, и као покушај казни се; 3) Сваки спис пре но што се *из штампарије* изнесе на 1 сахат мора се јавити на преглед месној полицајној власти, – новине на 1 сахат раније, књиге од 1 до 3 дана према величини; и 4) Полицајна власт пошто је лист или књигу узаптила *није обавезна да за одређено време мора предати тужбу суду* да овај реши има ли места забрани или не, већ може просто спис узаптити, а не предавати никакву тужбу.*

Пошто су ове четири тачке узакоњене у ствари узакоњена је цензура, само у много горем облику но што је пређе била. Ми ћемо то доказати проматрањем самог закона и фактичним примерима, како се овај закон практиковао, за ово близу две године од како је ступио у живот.

* Чланови 25, 26, 27, 23, 6 и 12.⁸

Да узмемо најпре прву тачку. Штампар је прост занатлија или предузимач, који обично не зна никакву науку, не исповеда никаква политичка или друштвена начела, он само ради штампарску радњу зарад своје заслуге, и за њега је све једно хоће ли штампати свадбени позив или научну критику, трговачки рачун или декларацију, или политични преглед новинара. Он обично и не чита, нити може да чита списе, који се у његовој штампари штампају, јер он има свој други посао т.ј. управу над самом изградом у штампарији, а и да их чита он не зна законске финоће и не може никад знати да ли има у спису кажњивог дела или не. И тај грешник мора једнако да стрепи да га не спопадну за јаку као кривца, ни крива ни дужна! Ни по каквим правничким појмовима не би могло да се узме да и штампар може бити кривац у делу за које он *не зна но да је учињено*, а међу тим по нашем кривичном законнику може се узети увек да је саучесник, кад год он *не докаже*, да није читао дело којим је учињена кривица, јер ако је читао спис, па га *није разумео*, то га неће пред законом ослободити од саучешћа у кривици. На тај начин ево шта се постиже кад се то узакони:

Полиција кад добије у руке спис који јој се не допада, а међу тим зна да по закону у том делу нема кривице да се може казнити, зове писца или уредника па му просто каже да ће тај и тај спис или број узаптити, ако се писац или уредник не сагласе да ово или оно избрише или измени. У каквом је положају писац или уредник? Ако је то периодичан спис – новине – уредник просто *мора* да пристане да му полиција све избрише што нађе за добро, или мора да престане са својим издавањем. Ево зашто: Полиција има право да узапти новине па да преда суду дело на решење. Суд може ослободити новине од забране, али тек после неколико месеци, кад тај број можда нема никаквог интереса за читаоце. Даље полиција може учестати забране, судови могу све ослободити, али за то време лист је изгубио уписнике, што нико неће да држи новине које не излазе. Али осим тога полиција има право да узапти један број новина, а није јој одређен рок докле она мора предати тај број суду. Користећи се том празнином закона полиција заиста, кад јој је нужно, узапћује новине па их не предаје суду никако. Ми знамо *више таквих случајева* из новинарске практике. Тако је на прилику узапћен један број новина, које су излазиле у *државној* штампарији само с тога што уредник није хтео да изостави неки чланак о адвокатима, у коме тако *очевидно* није било никакве кривице, да сам државни чиновник, који је тада заступао фактора, није хтео да избаци тај чланак из штампе, кад се полиција њему обратила.⁹ Разуме се за тај број новина полиција није тужила суду ни уреднике ни штампара. Има случајева да је полиција узапћивала чланке прештамповане из страних новина, које су код нас познате и пропуштене, а има и таког случаја, да је нека ствар пропуштена у новинама а забрањена је после, пошто је из *истих* новина прештампана у књижицу. Уредништву до душе остаје право да се тужи на незаконитост полицајног поступка. Али све што уредништво може добити таквом тужбом то је нека парница,

за време које би лист остао непрестано узапћен, и после то би могло уредништву навући беду да се такви поступци учестају. Кад уредништво зна за оваку моћ полиције оно да богме мора да попусти – мора да пристане да се бришу поједини редови или цели чланци из новина, него да се узапћују целе новине. Али то је изванредна редкост да штампар сам не избаци из штампе сваку врсту, коју само полиција обележи као „незакониту“. Разуме се штампар као прост занатлија не зна шта се може по закону штампати а шта не, па за то сматра као *најсигурније* да се *најпре обрати полицији*. И заиста сад је у Београду *члан полиције фактично цензор свију новина* осим званичних. По закону требало би да се најпре новине штампају па да се шиље полицији по један примерак на 1 час пре но што изађу из штампарије, а после једног часа да се новине слободно растурају, али уредници и штампари да се не би узалуд штетили, морали су да одустану од штампања листа, већ просто шиљу *коректурне* листове у полицију, па ова лепо „*првеним*“ или „*плавим плајвазом*“ обележи све што није „у реду“ да се штампа, па се то избаци, као год у време незаборављене цензуре.

Цензура се дакле у самој ствари врши под данашњим законом о штампи, који је ђоја хтео да уништи цензуру. Колико је ова цензура теретна за писце и штампаре, то зна само онај, који се бавио штампарским послом. Пре свега у Србији нема полицајског чиновника, који би смео пропустити ма шта, што би само било по његовом сталежу *неповољно предпостављеном* или у опште *власти*, не разбирајући, да ли је то „неповољно“ у самој ствари законито или не, а може се десити да чиновник у самој ствари не зна тачно да л’ се нешто сме пропустити или не. Ту се дакле надлежни полицајски чиновник мора сваки час да обраћа надлежном министру с питањем: може ли се пропустити или не – тек да се не замери лично или да се осигура. Али како по закону нема више него 1 час времена за сав тај преглед, то се доскаче на овај начин: по закону чим се лист донесе полицији, надлежни чиновник ваљало би да изда од своје стране признаницу у колико је часова примио лист; али он каже: немам кад, доћи после 2 – 3 часа. На тај начин полицајни чиновник може да „нема кад“ да изда признаницу, докле год се на надлежном месту не увери да ли се нешто може пропустити или не. Оваким поступањем чине се страшне сметње и штампару и уреднику. Радници морају често до мркле ноћи да чекају док дође коректурни лист да га исправе и отштампају, па често морају другог дана да раде оно, што су могли јуче још за рана урадити. На тај начин *радници губе од своје зарде*; јер се за коректуру ништа не плаћа, а они очекујући из полиције коректуру дангубе; *губи и штампар* што му леже сложена слова и задржава му се посао дуже но што би то било нужно, да је закон о штампи удесан, губи уредник, што мора да плаћа за онај чланак, који је већ сложен, па се мора избацити цео, а још више што се лист задржава од поште те не може на време да се експедира. Често се овим задржавањем листова у полицији *избацивањем чланака* начини така збрка у излажењу листа, да лист, који би требао да за 2 – 3 дана

изађе раније, изилази у исто време са идућим листом, или је уредник принуђен да са свим тај број изостави и штампа „додатак“.

Да се све овако ради посведочиће сваки уредник независних новина и сваки штампар. На тај начин киће се и писци и читаоци који плаћају лист, још се наноси листу материјална штета, што често читаоци неће да држе новине, које „неуредно изилазе“, не разбирајући до кога је ту кривица.

Увиђајући све ове незгоде неки су посланици 1871 године донели предлог скупштини да се у закону о штампи измену чланови 6, 26. и 27, т.ј. они чланови, који обвезују штампара да шиље по један примерак полицији на 1 час пре разашлијања листа, и по којима је штампар или издавач одговоран за казнива дела учињена у листу. Предлагачи, који су хтели да се ови чланови измене у главноме наводили су оне разлоге, што их ми споменусмо. Противници предлога скупштинари у главноме износили су два разлога да се у закон не дира: прво, што је он удешен да нико не може написати против владе, кнеза и земаљских интереса па да „побегне и не буде кажњен“, и друго за то, да се нико не би могао „грдити“ преко новина.

Питање о кнезу остављамо на страну, јер држимо да у Србији нити је коме падало на памет, нити ће падати да пише „против књаза“ и да онако од обести навлачи себи неколико година робије или бегство из земље. Ово и не држимо да ко узимље за озбиљан разлог, већ се само умеће онако, бркајући појмове „књаз“, „влада“ и „земаљски интерес“, да изгледа „страшно“.

Но шта значи то писати „против владе“ и против „земаљских интереса“? Има људи који држе да је интерес наше земље да се прави код нас жељезница: она су на влади и имају већину у скупштини па је и скупштина решила да се жељезница прави. Али има људи, који држе да жељезница *није од користи* нашој земљи и пишу против тога, – је су ли ти људи противни интересима наше земље? Има људи који мисле да је интерес наше земље да имамо ђумручку заштиту, а има их који су томе противни, који су за – а који против земаљских интереса? Има људи који хоће код нас општинску самоуправу, т.ј. да се општина ослободи гуторства полиције, а има који су против тога, који су за – а који против „земаљских интереса“? Има људи који држе да је у Србији неопходно 17 окружних начелништва и толико средских канцеларија са целим персоналом, а има их који мисле да је то са свим непотребно и управо штетно за нашу земљу, и да управа земаљска може бити *много простија и јевтинија* – јесу ли ови последњи противни „земаљским интересима“? Има људи који мисле да је за наше правосудство преко нужно да имамо 17 окружних судова са апелацијом и касацијом у Београду, са целим многобројним „персоналом“ и целом заплетеном судском процедуром, коју прост човек никако не може да појми, – а има их који држе да је све то *са свим не нужно*; да се за *наше околности* може удесити много *простије, јевтиније и праведније суђење*, је су ли ови противни земаљским интересима? Има људи који

мисле да је код нас неопходан овакав систем контролисања државних прихода и расхода као што је данас, а има их који мисле да се то може удесити са свим на други начин, да *народ има непосредну контролу*, а не само да му се читају опште цифре које су у буџету написане – је су ли ови људи противни земаљским интересима? Има људи који држе да је за нашу државу неопходно да троши 30 до 35 милијуна гроша пореск. сваке године, а има их који мисле, да се разумним уређењем државе и економијом та цифра може смањити за десетак и више милијуна, па и од ове цифре, да се више од две трећине могу употребити на економске и просветне цели, – је су ли ови људи противни земаљским интересима?

Навели смо доста примера из којих се очевидно види (барем ће видети сваки, који неће за инат да говори) да може неко бити противан целом судском, полицајском, финансијском и у опште државном устројству, па опет не бити противан „земаљским интересима“. Ово је признато и самим кривичним законом, почем се не сматра као кривично дело критика на државно устројство и установе, као и на радњу појединих органа државних. На што да се остави ћефу или разумевању појединих људи да они могу пропустити или не пропустити нешто што по државним законима никако није казниво дело?

Види се са свим јасно да се и овај разлог: писање „против земаљских интереса“ не узимље озбиљно; већ се то узимље ради *улепшавања* оног трећег разлога: *писање против владе*. Види се са свим јасно, да сви они који бране цензуру полиције, хоће у ствари само да спрече да се не пише „против владе“. Што они уплећу с једне стране кнеза а с друге стране земаљске интересе, то је само да једним заплаше прост свет, а другим да му изнесу ствар у лепој боји. Да видимо дакле овај прави и главни њихов разлог: писање против владе.

Шта је то управо: писати „против владе“? Да би то могли разумети ваља најпре разумети, шта је то – *влада*?

Ако се узме са гледишта државног, влада је врховна управа земаљска; њој по земаљском уставу припада власт да извршује све државне послове преко својих „органа“ како за добро нађе; за што она опет по законима земаљским народу одговара.

Ако ли погледамо одоздо, са народног гледишта, то су неколико *највећих чиновника* у земљи, који имају *највећу власт*. А „органи“ владини – то су сви чиновници разних „надлежатељства“, који раде разноврсне послове и имају разна права и разну власт – према своје положају.

Чиновници, који имају највећу власт – министри, бивају са свим различити по знању и по карактеру; учени и неучени, даровити и глупи, стари и млади, чврста карактера и слабостиње, људи са одређеним начелним правцем и људи без икака правца, себични и несебични и т.д. у опште имају све врлине и све мане онога друштва у коме се образују и из кога долазе на министарске столице.

Они долазе на министарске столице на врло различит начин: неки заиста по способности, по правој државној потреби; други просто по годинама службе; неки по заслугама према владару, неки из спољних политичних комбинација, неки опет из унутарњих политичних комбинација; а неки просто из *политичног* пријатељства и т.д. Према томе дешава се да су неки са свим способни за она места која заузимају; код неких је та способност са свим условна и сумњива, а неки су очевидно са свим не приправни и не способни за место на коме су, – они просто *попуњавају министарски кабинет* ма из којих узрока. Сваки зна да је тако увек бивало и увек бива, не само код нас, него и код свију других држава, осим ако хоћемо да се лажемо, да је „код нас друкчије“.

Писати „противу владе“, не може се никако другаче разумети, но да неко доказује да неко министарство *неваља* или у целом свом саставу или у својим појединим члановима, било што су извесна лица неспособна за оне гране управе које заузимају, (на пр. немају стручног знања или нису предузимљиви, вредни и т.д.), било што је њихов општи политички правац рђав – у земљи и споља. Осим тога може се још узети као писање против владе, ако ко износи поједине злоупотребе, насиља и незаконитости владине на јавност, – дакле окривљује владу или поједине чланове њене просто за *кривична* дела, за која су они и као чиновници и као грађани одговорни.

Нема сумње да сваки грађанин има не само право него је управо *дужан*, да износи на јавност свако противзаконно дело владе или појединих њених органа. Кад би још и ово неки народ хтео да спречава, то би значило да је он тако подао, тако ропски затуцан, да он силом оће да га гњече и тиранишу. На тај начин нема смисла оставити на вољу полицајном чиновнику, или његовом министру да од његове воље зависи оће ли се тако нешто штампати или не. Али може се рећи да се ту може што лажно штампати, па не треба допуштати да се лаж и клевета по земљи распростире. То је пре свега невероватно, да ће који онако олако штампати лаж и клевету, против власти, јер се то по нашем кривичном закону *врло строго казни*. Осим тога, сваки зна да би таким лагањем новине саме себе *упропастиле*. Ако се судском пресудом покаже да је нешто лажно и измишљено пуштено преко извесних новина, тиме ће оне тако поткопати веру у своје истинољубље, да им се други пут неће веровати и кад имају најтврђих доказа. У интересу је дакле владе и њених органа (као и у интересу народа) и управо *част је владина* заложена у томе, да се свакада такве ствари пропуштају у јавност. Судови ће увек бити пре наклоњени да суде пристрасно према влади, од које зависе, но према приватном лицу. На тај начин влади увек остаје да *судском пресудом* најтврђе и најсигурније побије лаж и клевету, да спречи њено растуривање, а у исто време да казни клеветника и обузда клевету у будуће.

Да је то тако као што говоримо показала је већ довољно досадања практика наше штампе. Ми знамо случај где полиција није пропу-

стила прост допис из једне сеоске општине у којима дописник са својим *именом и презименом* јавља да у неком месту ћата истерује порез продајом имања, а сам није глатко општински прирез, ма да му се више пута тражио. На против незнамо ни једног једног случаја, да је који од наших озбиљних листова („шаљиве“ изузимљемо) изнео и један лажан факт о неком „незаконитом“ поступку владе или власти.

Остаје да видимо још сће случајеве кад се штампом удара на неспособност владе и њених органа.

Неки посланици сједнили су у скупштини 1871 г. кад се водила реч о измени споменутих закона како неке гласнице изврћу факта, кад говоре о владиним делима и за доказ спомену неке дописе из тога времена о некој неоправљеној ћуприји у Параћину, о некој штедијоници и још нешто о министру просвете, свега 3 – 4 случаја где се влади замерала *непажљивост и нетачност*. Заиста како има ичега што срамоти српску штампу, то је, што се могло у 1871 години изрећи и *наштампати* у протоколима народне скупштине тако *сићушно* замеране. То показује најјасније како је једна и ништава наша штампа и наше „јавно мњење“, кад се и онаке ништаве ситнице наводе као „велики грех“, као преступ граница слободне штампе! То је заиста грозан појам о штампи! А ево сад нек се повезе ко оће од Копривнице до Јагодине наћи ће 2 – 3 ћуприје срушене на *главном друму цариградском*, ту толико кола долази са путницима и спапима преко јаруге и то лежи више од године дана неоправљено. Па колико има случајева у нашој земљи да се друмови и мостови оправљају тек онда кад се чује да ће онуда „*проћи књаз*“. Зар се и такве ствари несмеју слободно претресати? Па зар и ако ту писац буде неизвештен добро или необавештен, – зар је то какав преступ? За то и постоје „званичне исправке“, да се такве нетачности исправе. Међу тим исти говорници нису обратили пажњу на оне случајеве где је извештај новина био тачан, а на против „званична исправка“ нетачна. Читаоци а мож'да и скупштинари опоменуће се препирке из оног времена у једним тадањим новинама о презадуживању и пропадању нашег народа у опште и посебице у округу смедеревском и о „званичној исправки“, која је то одрицала. Од тог доба наступила је така криза и тако немање у целој Србији, да сви владини органи то признају и траже лека, и баш у Смедеревском округу богата Јасеница, која је до пре 3 – 4 године спадала у најбогатије крајеве наше отаџбине, сада је запала до гуше у нокте зеленаша и интересија и продаја имања иде у њој гомилама. Очевидно ту су *дописници из народа* имали много поузданије извештаје, но влада, која је такве чињенице одрицала. Ми оћемо овим да кажемо само то, да се не може уписати „ни за лек“ у каку погрешку, ако у неке новине дође нетачан извештај о неком владином делу, кад влада, која има толика средства на расположењу може да *незна* право стање народа, које је – неизмерно важније, него параћински мост или ваљевска штедијоница.

За своју незакониту радњу министар, као и сваки његов подчињени чиновник одговоран је по закону као преступник. Али за своје

незнање, немарност, неуредност, непажњу – у опште за своју *неспособност* министар *никоме није одговоран*. Тим више мора се у овој области оставити најшире поље штампи, да у овом правцу она може претресати и критиковати њихов јаван рад. Јер то је управо једини пут да се обелодани шкодљив утицај појединог чиновника или целе владе, те да се или она промени или да измени и поправи свој рад.

Код нас нема јавног мњења. Код нас се мењају министри т.ј. мења се влада, а народ незна зашто. Народно преставништво није никоме члану изјавило неповерење, а још мање целој влади, већ на против свуда се говори о непрекидној *јединодушности* народног преставништва с владом. Како је то могуће кад на владу долазе непрестано људи са различитим стручним знањем, разним политичним правцем и разним карактером?

Наш јаван живот био је увек мртав, а наша штампа увек тако везана, тако понижена, тако утучена, да није смела ни могла да има утицаја на образовање јавног мњења. Код нас нема ни једног независног листа, који би био јаван орган једне партије, која има своја јасно одређена начела, програм о унутарњем устројству државе и спољној политици, као што то мора бити у свакој земљи где има људи, који заиста имају *одређеног* мишљења о овим стварима. Нити може код нас постојати такав лист, кад се не сме писати „против владе“, т.ј. против оног државног устројства, које људи на влади сматрају за најбоље, и кад се код нас не може критиковати владин политичан правац и изнети други, који је њој противан. Може бити да за оне људе који су на влади „није у интересу“ да се пише „против владе“, али баш *земаљски интерес захтева да се сме слободно писати против владе*, да се сме слободно ударати и на владину неспособност и на владину несавесност. За сваку лаж и клевету постоје закони, па нек се казни сваки који оће да црни поштене људе и поштен рад. Али за то, што се може десити овакав случај, пречити да се не може писати истина „против владе“, очевидно је *противно интересима народа*.

Остаје да промотримо још последњи разлог: да се спрече грдње по новинама. Ово је тако ништав разлог, да готово не би било вредно о њему ни говорити, да нема међу скупштинарима простих а поштених људи, који то заиста сматрају као неко зло, коме је крива штампа. Ама ко је крив кад се код нас поштени грађани сваде и изгрде па и псују у кавани, на улици или ма где на јавном месту? Очевидно ту је криво образовање тих људи. Па треба ли онда сваком човеку који зине да псује запушити шаком уста, и онда га судити што је учинио „покушај“ за преступ? Очевидно то би било врло глупо. Шта да се ради кад има људи толико необразованих, да се јавно преко новина грде? Ми држимо да је то са свим јасно: то је њихова *приватна ствар*; за то има закона, па нека се тужи коме је учињено криво. Али нема смисла због таквих поступака давати полицији цензуру за сваке списе без разлике. На послетку ако је баш већина скупштине за то, онда нек постави једну моралну цензуру, која би изрично имала право да брише *грдње* из

штампаних списа, али само грдње и ништа друго. Наше је мишљење, да би така цензура била смешна и глупа и управо немогућа, јер би цензори ваљали најпре да изуче или да направе речник од грдња, па да се зна које речи и који *изрази* садрже грдњу, те се не смеју употребљавати, – а ко би то могао да изради?

У самој ствари наша садања цензура није никад заустављала печатање грдња. Могао се сваки грдити колико је хтео; закон о штампи служио је њој са свим за друге ствари.

Дакле у самој ствари главни разлог због кога се налажу разне тегобе на нашу штампу то је: да се не може ништа писати *против владе*. Ми на против велимо, да је у интересу народа да се сме најопширније писати против владе; да се смеју јавно претресати њена дела и осуђивати како незаконитост и неуредност у раду, тако исто и незнање и неспособност. Од стране владе само они могу бити противни слободном писању у штампи, којима је савест немирна, или који немају поуздања у своје знање. Управо част је владе заложена, да се њена дела могу слободно критиковати.

Шта ми дакле оћемо? То је сада са свим јасно: ми оћемо *слободну штампу*. Под слободном штампом ми разумемо: да се смеју јавно критиковати све установе и сви закони земаљски, да се смеју слободно износити свака *научна* начела и на основу њих излагати народу све могуће поправке (реформе) и преображаји у његовом стању и живљењу; а тако исто да се смеју јавно критиковати свачија дела, *која се тичу народног живота*, па било то дела приватног лица или чланова владе и управе земаљске.

Тражећи слободну штампу ми не ћемо никако да се не одговара за лаж, клевету, опадање и измишљање. Нека сваки одговара за лаж по законима, *али нек се најпре изнесе на јавност* оно што се каже, да се види у народу, да ли је истина или лаж, а не да се по буцацима брише и истина и лаж на гомилу.

Управо за слободну штампу није нуждан никакав закон. Постоји кривичан закон, који прописује казне за сва кривична дела од просте клевете на неку личност, до издаје земље и владоца, па ако ма ко учини што незаконито печатњом, нек се казни по кривичном закону. Печатњом се не може учинити нити неко друкчије нити неко веће кривично дело, но што су она која закон кривични сматра за кривична. Управо у свима земљама где постоји слободна штампа непостоји особити закон о штампи.

Али ако код нас због разних „околности“ не би могло да се обиђе без сувишних и непотребних закона, нека се бар закон тако удеси да не окива штампу, као што је чинио досадањи закон о штампи. Да би се то достигло ваља у начелу ово признати: да је за штампано дело одговоран само *писац* (или уредник), а никако не штампар; да никако штампано дело полиција не сме узаптити без *пресуде судске* и да нико осим суда не може изрицати казну на пр. давати опомену или обустављати лист за печатно дело. Ако се ово троје законом осигура, онда по себи одпада

ношење печатних списа у полицију, пре но што дело изиђе из штампе, јер нема потребе да се то чини. Осим ако се оће, да се полицајној власти доставља по један примерак ради знања. На то би се могао писац или уредник обвезати законом.

Према овоме имали би се укинути, или са свим изменути не само 6, 27 и 28. члан, као што су желели предлагачи 1871 г. но поглавито чл. 25 и 48.¹⁰ У првом ваљало би изрично ставити да за писано дело одговара само писац, или ако овај није познат уредник или издавалац. Члан 48 укинути са свим, јер се њим потиरे са свим независност штампе, и ставља се воља министра на место суда и закона. Ово су управо чланци, од којих зависи суштина закона. Разуме се да би се према томе морали изменути у истом смислу и остали чланови закона, који стоје у свези са онима које смо споменули.

Осим ових чланова који спречавају слободу штампе ваља изменути или укинути све оне чланке, који се односе на саму личност уредника. Који год од српских грађана има право да ради ма коју другу дозвољену радњу, нема разлога да му се не да право да не буде уредник. Ако је он незналица – публика ће га опенити и напустити; ако ли је ватрен и налетљив, он ће брзо ударити главом о зид закона, па ће се навикнути да буде ладнокрван. Напослетку, кад устав признаје да може бити младић од 18 година способан да *управља државом*, бесмислено је тврдити да младић у истим годинама не би био способан да уређује новине!¹¹

Јавност, бр. 8, 10, 11. и 12, од 22, 24, 26. и 27. XI 1873.

КРАГУЈЕВАЧКА НОВОСТ.

Проносе се гласови по Крагујевцу,¹² да смо ми у 12. броју „Јавности“ у чланку „О нашем закону о штампи“ хтели да увредимо кнеза. То је просто подло подметање. Већина наших читалаца знаће сигурно, да таке лажи *намерно* распостиру људи, који немају ни знања, ни карактера, ни начела, чим би могли да се препоруче, ничега – осим *подлости*.

Јавност, бр. 15, од 4. XII 1873.

КРАГУЈЕВАЦ, 28. НОВЕМБРА.

Намерни смо да проговоримо о нашем уставу, о коме се већ повела реч у нашој скупштини приликом дебате о адреси.

Пре свега да објаснимо нашим читаоцима, шта значи *устав*, по нашим појмовима.

У свима земљама западне Јевропе устав је пре свега нека погодба између владарца и народа. Владалац тамо стоји на једној страни као нека сила за себе; он има нека своја права, која су му урођена од вајкада, а дошла по „милости божијој“. На другој страни стоји народ, са својим правима, која он управо прима од владара као неку милост. Осим тога, како су се тамо развијали различити сталежи, као: племство, свештенство, имућније грађанство и остали раднички свет – сви ти сталежи стоје са својим оделитим правима. Сваки горњи сталеж има по неко право, које је он од искони наследио, од кога он само по милости удељује по нешто простом народу. Најмање права а највише терета припада радном народу, који чини огромну већину у друштву.

Шта је дакле устав у тим земљама? Он је не само погодба између владара и народа, већ је управо погодба између владајућих сталежа и народа с једне стране, а с друге стране између владајућих сталежа, народа и владара.

У уставу се одређују одношаји између држављана у опште; одређују се основна права сваког члана: право личне слободе, својине, говора и удруживања, његова законодавна власт и т.д., али се непрестано огледа, да има неко *одозго*, који та права дели народу, који за себе задржава бар половину, а често и више од половине свију права, што их држављани имају.

То је дошло отуда, што је било некада време код тих народа, кад су владари, племићи и попови сматрали сву земљу као своје имање, а све људе, као своје робље, па су се људи бојем отимали од својих господара, док се није дошло до „устава“, где је и некадашња раја задобила нека права. А да богме од раје задобио је онај већа права, који је био богатији. А да ли је наш устав постао на тај начин? да ли смо се и ми развијали, као сви народи западне Јевропе?

Нисмо.

Турци су истребили старе владаре, који су имали „историјска“ права да владају над радним народом. Турци су уништили све сталеже, који су господарили над радним народом. Они су остали једини господари над српском рајом. Српски сељак – раја – отерао је турске господаре и постао је *слободан народ, без икаквог сталежа*.

Српски владари дошли су на престо слободним, народним избором. Према томе, они немају никаквих других права, но оно што им је *сам народ дао*. Право њихово, то је дакле просто *добровољна уступка* од народа. Границе њихових права – то је просто *народна воља*.

Има до душе још један основ – султанов хатишериф. Султан је српски народ сматрао као своју својину; један пут ју је *поклонио* Обреновићима, за тим Карађорђевићима, после опет Обреновићима – кад му се како допадало. Али слободни српски народ није никад признавао султану право својине над собом, нити ће га кад год признати. И ми мислимо да нема *Србина*, који би се *усудио*, да у српској држави сматра вољу и милост султанову као извор нечијег права.

Ово што велимо нису празне речи, већ то доказују све наше буне и преврати у којима су мењани кнежеви. Што се говори, да су наши великаши „правили буне“ само да дочепају власт – то је само пола истине. Цела је истина то, да је наш народ бивао *незадовољан* с извесним владама и *желео да их се отресе*, а великаши су се користили овим народним расположењем и позивали га на буну. Народ је увек сматрао да *има право* да збаци једног кнеза, који му зло ради, па да постави другог, у кога се више уздао, да ће радити добро. И великаши су *признавали то право српском народу*, само су гледали и радили, да то право употребе на своју корист.¹³ *Народна скупштина* увек је позаконњавала промену кнежева и изрицала врховну власт народа *над* кнезом. Султани, са свима својим надувеним хатишерифима, у ствари „поклањали“ су право владарско у Србији ономе, коме га је *народна скупштина предала*.

Ми овим хоћемо да кажемо и докажемо то, да у српској држави народ не прима своја права од владара, као неку милост, нити има да се погађа с владаром и неким владајућим сталежима, за *своја* права; већ народ даје право и владару, као и свакој другој власти и то онолико – *колико да*.

У томе лежи огромна разлика између српског народа и његовог појма о уставу и народа на западу и њихових устава. Ову разлику наша господа, која су „штудирала“ уставе на западу (ал’ их нису добро проштудирала) нису хтела или нису умела никад да увиде и оцене.

Ми ћемо доцније показати, какве различите последице истичу из ове разлике. За сада нам је толико било нужно да кажемо, да би јасно увидели: *шта мора бити устав, по појмовима српског народа*.

Устав је основни закон, у коме *сам народ* одређује основна права сваког члана државе, као и права кнежева. Устав је дакле главни закон. Сви други закони, којима се ујамчавају различита права грађана, одређују различити одношаји грађана према властима и т.д., морају

имати свој основ у уставу. Никакав закон не може да крњи она права и да ограничава оне слободе, које су уставом ујамчене. Али разуме се та основна начела морају бити у уставу јасно изречена.

С овога гледишта ми ћемо да промотримо наш устав.¹⁴

Јавност, бр. 13, од 30. XI 1873.

КРАГУЈЕВАЦ, 16. ДЕЦЕМБРА.

У 20 бр. овог листа штампао је г. Чумић министар унутр. дела, као неки исправак¹⁵ на уводни чланак у 17 бр. „Јавности“ у коме се критиковао његов први говор у скупштини. Поменути чланак у „Јавности“ писао сам ја, према томе како сам говор г. Чумића чуо и схватио у скупштини.¹⁶ Зато се исправак тиче непосредно мене, јер се ту у неколико доводи у сумњу да ја нисам схватио предмет дебате и говор г. Чумића. Пошто је сада штампана та дебата, као и друга у којој је следовало објашњавање, повлачење и „измирење“, држим да није нужно да доказујем, да сам ја добро разумео и једно и друго и да је моја критика била са свим умесна.¹⁷ Овде ћу само да допуним онај мој чланак, што се тиче круга власти, што је има наша скупштина.

Круг власти народне скупштине садржи се у уставу, а не у закону о пословном реду. Члан 67. устава даје права скупштини да прима молбе и жалбе.¹⁸ Ту се по себи разуме да ће скупштина *расмотрити* молбу или жалбу и донети закључак према своме разматрању. Питање је може ли се скупштинским закључком уништити министарско решење? О томе устав не говори ништа. Нити се скупштини даје то право нити се одузимање у уставу. До душе наши законодавци из периода Блазнавац – Ристић – Радивојеве били су увек вешти, да у споредним законима ишчупају и она ништавна права, која нису могли да урежу у уставу. То је покушано и законом о пословном реду у овом предмету.¹⁹ Али као што рекох права се скупштине садрже у уставу, и устав је сваки пут старији но закон о посл. реду и кад је уставом остављено неко право *неодређено, онда зависи просто од свести и куражи скупштине да то право себи присвоји*. Пређашње владе биле су увек веште у маневрисању, па кад је долазило до таког сукоба, да се скупштинским решењем уништи решење министра, министри су сами грабили и повлачили своја решења ради исправке, само да не би признали на делу да скупштина има то право. (Овде је био случај, где је иза решења министровог било још решење касац. суда, а осим тога и само решење министровог није било незаконито). Питање је било дакле чисто начелно: може ли скупштина уништити решење министра или не? јер то се садржи у оном скупштинском праву да разматра молбе и жалбе. И то је право

оспоровао г. Чумић, онаким истим маневром (позивом на закон о словном реду) као некада г. Радивоје.²⁰ То је сва ствар.

Оћу још нешто да додам, ма да не иде у главну ствар. Г. Чумић питао је може ли скупштина да погази *закон* и наводио је ужасе који би следовали иза тога, кад би се „закон“ погазио. *Закон* то је нешто двосмислено. Правници обично разуму под законом сву гомилу параграфа, коју су, ма каке законодавне власти, ма кад, издале а нису никада *формално* уништиле. Осим тога закон је скуп оних правних појмова народа или једног друштва – једне државе – у којима се ујамчавају они правни одношаји и осигурава слобода, имање, част и сва права свакога члана, као што народ заиста разуме *правду*. Писани закони, параграфисана правда – по некад садрже у себи праву правду, а по некад баш садрже и бране кривду. По некад законе пишу научењаци, који су своју науку поцрпели ма из каквог прљавог извора, и они у законима не теже да ујамче народну правду, но да утврде нека своја морска „начела“, која је „неко“ у неком ћумезу у неком крају света измислио као „право“. По некад се закони баш пишу у *најгорој намери*, да се поруше и одузму права народу, а да се присвоје нека права власницима и да се власт ових осигура. У тим случајевима закони никад не ујамчавају правду, не ујамчавају слободу, имање, част и све што је човеку мило и свето. У таким случајевима дужност је и врлина сваког појединог човека *газити и рушити* те законе, *свима средствима*. И ако појединац често нема снаге, или не сме да узме таку одговорност моралну на себе, да гази таке законе, народно преставништво *и може и сме, и треба*, да погази мртве формуле закона; увек, кад се ради о спасењу, права и правде спрам ма ког од својих чланова.²¹

С. Марковић

Јавност, бр. 23, од 17. XII 1873.

СЛОБОДНА ШТАМПА И ЖАНДАРМЕРИЈА.

Чујемо поуздано, да је у законодавном одбору огромном већином пропао предлог о закону о штампи. Тако исто дознајемо поуздано, да је финансијски одбор одустао од намере да избрише буџет за жандармерију, пошто је министар унутарњих дела изјавио, да је он „нов“ човек у министарству, те да још није увидео непотребност жандармерије, и да ће је сам укинути, кад то увиди.

Ове две чињенице врло су значајне. По њима се види карактер нове владе и њен будући рад. С почетка влада није била „спремна“ за измену закона о штампи; сад није „спремна“ да укине жандармерију. Одбори као што се види усвојили су са свим то правило да поштују владину *неспремност*. Шта ће још скупштина на то рећи, идемо да видимо, али ћемо да кажемо наше мишљење.

Од неколико година на овамо свака нова влада показује једну исту тактику. Најпре се испод руке т.ј. „на поштену реч“ пушта слобода говора и штампе. Разуме се, тада се отпочну нападаји – с разлогом и без разлога – на *пређашњу* владу; уз то се кади тамјан влади која је дошла и обећавају се златна брда народу. Пошто се сврши та парада, наступа време „озбиљног рада“ т.ј. каже се просто пређашњим наивним „фармацијама“ да „кушују“, а влада почиње опет да „ванцира“, премешта „по потреби службе“, пише расписе и т.д., једном речи почиње се опет „стара песма на нов глас“. А кад који поштен човек увиди, да је био преварен, да се у ствари ништа није изменило, да слобода и правда није осигурана, да народу није ни за лек боље, – тада му се достојанствено одговара: „шта ти хоћеш? теби ни једна влада није добра; хоћеш ваљда ти да седнеш на столицу“. Или: „то су усијане главе. Они хоће сто година у напред да терају. То не иде“. И опет иде по староме.

Кад се променила пређашња влада, ми смо дочекали нову владу с оваком сумњом. Слободна штампа на поштену реч ми смо сматрали да је само играчка дата деци да се проиграју, а у исто време да се дође до прилике да се пређашња влада искрпи. Држали смо, да ће така слобода трајати само дотле, док штампа не почне узимати на решето премудрост нове владе. Наредба војног министра, која се тиче овдашње штампарије и „Јавности“, показује најбоље још сада, докле се простире слободоумље

нове владе.²² Они су сви слободоумни, али не трпе опозицију; и ако по датој речи не могу да је униште на пречац, *они неће да је узаконе*, а пре свега не допуштају својим потчињеним, *да имају своја начела*, – где је то могуће разуме се, као што је то у војсци.

Наши читаоци видели су наше досадање држање. Нас се нису тицале ни мало *кабинетске* партије. Ко ће одржати победу: г. Ристић или г. Мариновић? Хоће ли се г. Чумић одржати у новом кабинету или не ће? Како ће проћи „Јоца“, „Панта“, „Жика“ et comr.? Све се то нас није тицало, и о томе просто *нећемо да водимо рачуна*. Ми смо просто изнели, шта ми мислимо да је потребно нашем народу; шта му је потребно *сад, овог тренутка*, да се узакони, ако наш народ хоће свој напредак, *и ако разуме оно што хоће*. Све личности, које су противне нашем мишљењу, ми смо сматрали подједнако као наше начелне противнике, и по нашем схватању *као противнике народног напретка*. Ми смо се поглавито обраћали народу, а у овом тренутку народној скупштини. По могућству старали смо се да народу, народној скупштини објаснимо, шта и како треба да се уреди у нашој отаџбини, па да се народни напредак осигура. То смо до сада радили, па то ћемо и од сада.

Дижући народну скупштину ми просто желимо: да уздигнемо њену важност и њено достојанство; да се не повлаче сви свеснији грађани са биралишта; да не бирају народне посланике капетани, начелници и њихове пришипетље; да се не одричу народног представништва најчеститији грађани, као што је све то до сада бивало. Ми желимо и надамо се, да ће доћи једном време, да ће народна скупштина бити народно представништво не само по форми, но у самој ствари.

Има људи, који нам замерају што бранимо *ову* народну скупштину, која је прошла кроз школу Радивојеу; која је претила батином сваком поштеном браниоцу слободе и напретка народног; која се до јуче клањала свему што је излазило од владе.²³ Заиста ми би најмање имали интереса да је бранимо, кад би се тицало само личности, што скупштину састављају, али нас се тиче скупштина као установа, као народно представништво. Ми просто не ћемо слободу, као *милост* владину, већ је тражимо као право народно, и обраћамо се ради тога народу. Хоће ли нас он разумети или не, то зависи од времена. Али ми ћемо дочекати то време.

Данас хоће просто да се исмеје народно представништво; да се исмеју ти „геаци“ и „грмаљи“ (као што веле нека господа) што хоће „слободну штампу“, „одговорност министарску“, „простију управу“ и т.д. јер овамо њихови одбори одбацују слободнију штампу, а примају жандармерију.

Код нас се јавно мњење ствара по буџацама, или се ствара средствима којима се само буџаклије служе – сви ми то добро знамо. Да ли се иде по „механама“, преко „агената“, као што рече министар правде, или се јавно у одборима или скупштини каже: „то је против књаза“, „то књаз жели“ и т.д., то је у ствари мала разлика. Ту се нигде не види: је ли то корисно за народ или не, већ се одмах подмеће личност кнежева.

Може нам се замерити, што оваке приватне говоре, без јасног доказа, износимо на јавност, али шта му драго. Ми волимо да нам се пребаци

„недостојанственост“ и „нелојалност“, но страшљивост у заступању народних интереса. Ми држимо да се буџаклијским средствима ради и против слободне штампе, и за жандармерију и то јавно кажемо.

Јавност, бр. 23, од 17. XII 1873.

II ДОКУМЕНТИ

1. Оснивање штампарије и рад листа Јавност

ИЗВЕШТАЈ ДРУШТВУ ЗА ОСНИВАЊЕ ШТАМПАРИЈЕ У КРАГУЈЕВЦУ

Одбор, одређен од друштва да промисли о томе да ли се може у Крагујевцу подићи штампарија и на који начин,²⁴ размишљавао је подуже о тој ствари и добио потребна објаснења од више српских штампарија, па пошто је узео у вид још и наше прилике, дошао је напослетку на ове закључке:

1. У Крагујевцу се може подићи штампарија и одправљати штампање са капиталом од 1000 #.²⁵

2. За набавку тога капитала да се образује *удеоничарско* (акционарско) *друштво*.

3. Акција да буде 200, а свака акција да буде 5 #.

4. Штампарија са целим прибором може се набавити за 300 – 400 #, као што се то види из овде приложених писама.²⁶

5. За штампарију може се наћи и фактор и остали радници као што се то види из горе споменутих писама.

6. Друштво акционарско издавало би један лист на целом табаку два пута у недељи дана,²⁷ календар, различите мале књижице, и т.д.

Трошкови штампарије били би ови:²⁸

1. Кирија за стан била би годишње око 50 #.

2. Плата фактора око 150 #. годишње.

3. Плаћало би се радницима штампарије годишње око 150 #.²⁹

4. Уреднику новина, коректору, рачуновођи и осталом персоналу канцеларијском издавало би се око 1/2 од годишње добити, т. ј. око 250 #.

5. За артију, мастило, и т.д. издавало би се годишње око 100 #.

6. Интерес на акције по 6% износио би свега 60 #.

Свега дакле расхода било би по мишљењу одбора око 760 # годишње.

Приходи би били ови:

1. Одбор држи да би листу била цена око 80 гр. годишње, да би тај лист имао барем 500 уписника, те би тако од листа био приход годишњи око 600 # дуката.³⁰

2. Од штампања календара, књижица, различитих рачуна, позива, и т. д. било би по мишљењу одборовом прихода око 200 #.

Свега прихода било би 800 # и. годишње.³¹

Из тога се види да би радња штампарска доносила толико прихода, да се сви трошкови измирују и да претече преко свију расхода око 50 #.³²

После свега овога одбор мисли да завођењем штампарије у Крагујевцу не би требало више оклевати, већ требало би још вечерас скуп да донесе одлуку, да се позову сви становници овдашње вароши, који су вољни бити оснивачи штампарије, па да они изберу одбор који ће изградити штатуте за ову ствар, и поднети их најпре скупштини оснивача на одобрење, а после министру финансије. Чим скупштина одобри штатуте да се одма неки део од акција исплати одбору, а кад штатути буду одобрени од министра онда да се то јави скупштини и да се тада купи прибор за штампарију, и да се тада ступи у погодбу са радницима и радња отпочне.

Оригинал. АД НМК, 1535.³³

Извештај Друштву
за оснивање штампарије
у Крагујевцу.

Одбор, одређен од Друштва
да се оснива ово друштво,
у Крагујевцу,
за оснивање штампарије и на
цели начин, размисљавао
је о ову ствари и
добро размислио о оснивању
од више грађана штампарије,
како би се узео
у вид (а наше оснивање,
дочин је најбоље)
на ове саветушке:

1. У Крагујевцу се оснива
друштво за оснивање штампарије са
капиталом од 1000 #.
2. За наставку овога Ка-
питала да се образује Друштво
Акционарско (Акционарско) Друштво.
3. Акција да буде 200, а
свака акција да буде од 5 #.
4. Штампарија са свим
неопходним прибором се
надавати за 300-400 #.

Почетни део рукописа Извештаја Друштву за оснивање штампарије у Крагујевцу
(Народни музеј, Крагујевац)

Крагујевац с краја XIX века, не много измењен од доба
када је у њему живео Светозар Марковић

[ПРОПРАТНИ АКТ НАЧЕЛНИКА ОКРУГА
КРАГУЈЕВАЧКОГ МИНИСТРУ ФИНАНСИЈА УЗ
ПОСЛАТА ДОКУМЕНТА КОЈИМА СЕ ТРАЖИ
ОДОБРЕЊЕ ЗА ОСНИВАЊЕ ШТАМПАРИЈЕ У
КРАГУЈЕВЦУ]

Господину Министру финансије.³⁴

Од становника ове вароши првога реда, покренута је мисао, да се у Крагујевцу подигне штампарија, пошто се зна, да и овакова установа шири знање човеково што допире и у масу народа, а по томе подпомаже и његов напредак, – као што се установљењем штампарије за ову варош и јесте главна целъ ових Крагујевачких родољуба.

За остварење те своје тако племените идеје, они су саставили дружину, која ће водити радњу своју под фирмом „Крагујевачка друштвена штампарија“.

У тој дружини сакупило се 125. чланова, који су са закупљеним акцијама изнели број 200; а код толиког броја акција, друштво се ово нада, да ће подпуно одговорити намењеној цели, па зато је у тој цели прописало себи и штатуте, којим се хоће, да се организује то друштво, и по којима оно, има руководити овом радњом.

Сада, да би остварило ту своју племениту идеју, друштво се је то, посредством својих овлашћеника обратило Начелништву, да оно подејствује код господина министра финансије, те да се одобри овај склоп друштвени у овој вароши, под намењеном фирмом, а по томе и прописана основна правила – штатути – потврде.

По основи § 38. закона Трговачког, Начелништво Крагујевачко има част ту молбу именоване дружине послати под ./ у препису господину министру финансије са под ./ штатутом и ///³⁵ списком уписника – деоничара, на његово решење.

Бр. 1879.

6. Фебруара 1873 год.
Крагујевац
Секретар,
В. Миленковић

Начелник
округа Крагујевачког,
Н. Атанасковић

Оригинал. АС, МФ, Е, Ц, 26¹/₂ / 1873.

ОСНОВНА ПРАВИЛА
КРАГУЈЕВАЧКЕ ДРУЖСТВЕНЕ ШТАМПАРИЈЕ.³⁶

I. Опште одредбе.

члан 1.

Ради лакшег и бржег ширења просвете у нашем народу а нарочито у овдашњем становништву, оснива се у Крагујевцу друштво за подизање штампарије а по могућству и резнице слика.

члан 2.

Радња се друштвена води под именом (фирмом) *Крагујевачка друштвена штампарија*.

члан 3.

На друштвеном печату изрезана је отворена књига и у наоколо натпис друштвене фирме.³⁷

II. Друштвена сретства.

члан 4.

За достижење своје цели штампарске друштво има капитал, који је састављен из удеоница (акција), чланова, добровољних прилога и завештаја, у корист друштвене штампарије.

члан 5.

Свака је удеоница од пет дуката цесар. За сада друштво одређује 200 таквих удеоница, а по потреби доцније се овај број по решењу купштине може увећати.

члан 6.

Три дуката од сваке уписане деонице (акције) полагају чланови при самом оснивању друштва, на привремену признаницу, ради набавке штампарије и потребног материјала; а два дуката положиће се онда, кад штампарија отпочне радњу, и то кад их одбор затражи. Тада ће се привремена признаница заменити удеоницом (акцијом).

III. Чланови друштва, њихова права и дужности.

члан 7.

Чланом друштва рачуна се свако оно лице или друштво, које при оснивању штампариие, са уписом и уплатом бар једне удеонице (акције) друштвену радњу потпомогне.

Пошто се друштво установи, даље уписивање у чланове зависи и од одобрења скупштинског.

члан 8.

Чланови јамче у друштвеној радњи само својим улозима.

члан 9.

На суму која се налази у друштвеној радњи, чланови добијају сремерну добит (дивиденду) пошто се подмире сви трошкови и пошто се одвоји сума, која је потребна за унапређење и увећање штампарске радње.

члан 10.

Сваки члан има право, да једну или више од својих удеоница (акција) уступи другоме лицу, на које лице прелазе дужности и права само у смислу члан 8, 9, и 13. Онај, који отуђи све своје акције, губи права чланска.³⁸

члан 11.

Кад који члан у течају одређеног рока не положи други део своје удеонице (акције чл. 6), па то не хтене и на поновни позив учинити, тада престаје бити чланом овог друштва.

Удеонице (акције) таквог лица продају се на његову штету.

члан 12.

Ко наследи једну или више удеоница (акција) има само права и дужности прописане чланом 8, 9, и 13.

члан 13.

Друштвена штампарииа у течају од *двадесет година*, постепено ће враћати члановима уложени новац, отплаћујући им сваке године равномерно на удеонице (акције) онолико, колико скупштина одреди.

члан 14.

Ниједан члан нема права да тражи да му се врати новац за уплаћене удеонице (акције) другим начином, него што је наређено чланом 13. То важи и за повериоце удеоничара (акционара) односно уплаћених удеоница (акција).

члан 15.

После двадесет година, пошто буду све удеонице (акције) отплаћене, скупштина ће решити шта ће бити са штампарииом.

IV. Друштво и његови органи.

члан 16.

За отправљање своје радње друштво има ове органе:

- а; Скупштину
- б; Управљачки одбор³⁹
- в; Техничко особље.

A. О Скупштини.

члан 17.

Скупштина бива редовна и ванредна.

Редовна скупштина бива једанпут у години и то у првој половини месеца Јануара, а ванредна кад одреди управљачки одбор, или кад то бар двадесет чланова буду захтевали.

члан 18.

Редовну скупштину сазива управљачки одбор преко новина које се у друштвеној штампариии штампају, или преко званичних новина, а ванредну још и нарочитом окружницом.

Позив за скуп мора се објавити за десет дана раније пре времена одређеног за скупштину, и у позиву се мора свагда назначити целу сазивања (дневни ред).

члан 19.

Скупштина се отвара кад се сакупи најмање четрдесет чланова. Ако пак на скупштину не дође довољан број чланова, онда се позив за десет дана понови, и тада решавају они чланови који су дошли.

члан 20.

За решавање о измени ових основних правила, мора бити на скупштини две трећине од целог броја чланова.

члан 21.

За руковање пословним редом и вођење скупштинског записника, скупштина сваки пут бира из своје средине председника и деловођу.

члан 22.

У скупштини се решава апсолутном већином присутних гласова (половина и један глас више); а ако су гласови једнако подељени, важи одлука оне стране на којој је председник.

Но кад се решава о измени ових основних правила, тада решење вреди кад за њега буде гласало три четвртине присутних чланова.

члан 23.

Сваки члан или друштво при гласању има само један глас; а може и за одсуствујуће чланове глас давати, ако од ових на то овлашћење одбору покаже.

члан 24.

Скупштина решава о свима оним питањима која нису одбору изречено у делокруг означена; а нарочито ове ствари:

- а; Бира управитељски одбор.
- б; Бира из своје средине комисију за проглас рачуна са радње одборске.
- в; Даје разрешницу одбору за тачне положене рачуне.
- г; Решава о буџету и расходу штампарије.
- д; О зајму и кредиту.
- е; О броју и плати потребног за штампарију техничког особља;
- ж; О уговорима, који друштво обвезивали на време дуже од периоде одборског пуномоћства.

Б. О одбору.

члан 25.

Управљачки одбор састоји се из петнајест одборника, изабраних из друштвених чланова на време од годину дана.

члан 26.

Ниједан одборник не може из одбора иступити докле му одбор разлоге за оставку не уважи.

За одборника, који сам својевољно дужност напусти обвезна су сва решења одборска, и са осталим одборницима подједнако одговара за све посљедице дотле докле се његово место не попуни.

члан 27.

Ако би се у течају године које место одборника упразнило, скупштина ће другог на његово место изабрати.

члан 28.

Одбор бира себи из своје средине председника, потпредседника, благајника и деловођу, који подробније права и дужности прописује у овом пословнику.

члан 29.

Одбор претставља друштво и његову радњу у свима спољним односима преко свога председника или његовог заступника. Он се стара о правилном расходовању и набавци, материјала за штампарију у границама буџетом одређеним; склапа на крају сваке године рачуне о целој штампарској радњи и подноси их на преглед и одобрење редовој скупштини; штампа свака три месеца извештај о стању штампарске радње; исплаћује техничко особље; оцењује књижевне производе, који су штампарији на издавање или одкуп понуђени, и према оцени одређује новчане награде из суме за ту цель одређене; и у договору са фактором, прописује тарифу штампања.

члан 30.

За све своје поступке одбор је одговоран скупштини.

члан 31.

Одбору се ставља у дужност да се штампањем корисних књига, а нарочито једних новина текући посао штампарији осигура.

члан 32.

Одбор се састаје редовно један пут у месецу, а и иначе на позив свога председника или пет одборника.

члан 33.

Решења су одборска важећа кад су на скупу поред председника још најмање седам одборника.

члан 34.

Сва писмена друштвена морају бити одостворена печатом и подписана председником и деловођом; новчана документа и удеонице председником, благајником и нарочито за то одређеним одборником.

V. Техничко особље.

члан 35.

За извршавање самог штампарског посла, друштво има нарочито плаћено техничко особље, које се састоји из:

- а; фактора,
- б; слагача,
- в; потребног броја ученика.

члан 36.

Фактор је технички управљач штампарије; он се стара за тачно и јевтино извршавање штампарских поруџбина, за усавршавање радње, за обучавање штампарских ученика и т.д.

члан 37.

Фактора штампарије погађа и отпушта сам управљачки одбор а остало техничко особље одбор прима и отпушта на предлог фактора.

VI. Трајање друштва.

члан 38.

Ако би наступиле такве неповољне прилике да друштво не би могло штампарску радњу вршити, тада оно може рад на време или, сасвим обуставити одлуком скупштине, која ће предходно решити шта ће са штампаријом и материјалом учинити.

члан 39.

„Крагујевачка друштвена штампарија“ сматра се за установљену (Конститујсану) кад ова основна правила надлежна власт потврди.

У Крагујевцу, 26. Јануара 1873 год.

На основу 38. Законика трговачког, Министар Финансије одобрава предизложена правила Крагујевачке друштвене штампарије.

EN° 481
16. Марта 1873 г.
У Београду

Министар Финансије,
Панта Јовановић с.р.

Оригинал. АС, МФ, Е, II, 26 $\frac{1}{2}$ / 1873.

Друштво за куповину штампарије од Николе Стефановића
ако се не сагласи са овом одлуком одбор
кад је одбор Крагујевацког друштвеног одбора, што се од
извршних најдуже 8 дана од дана овог предлог
неће извршити иначе губи сва ова издана новца
а одобрење министарства мора се одолати од дана
предходног дана 18 дана.

25. Јуна 1873
У Београду

Н. Стефановић Друштво

Применом на куповину штампарије
25. Јуна 1873.
У Београду.

Одобрена XIX скупштина одбора
Крагујевачког друштвеног одбора
28. Јуна 1873. год. у Крагујевцу.

КРАГУЈЕВАЧКА
ДРУШТВЕНА ШТАМПАРИЈА

[НАЛОГ МИНИСТРА ФИНАНСИЈА НАЧЕЛНИКУ
ЕКОНОМСКОГ ОДЕЉЕЊА ДА ПРЕГЛЕДА И УЧИНИ
ПРИМЕДБЕ НА „ШТАТУТ“]

Пр. 12. фебр. 1873.

EN° 481

Г. Начелник од. Економичног да прегледа штатут, и своје примоставе [примедбе] написмено учини, ако какви буде имало.

Оригинал. АС, МФ, Е, II, 26 $\frac{1}{2}$ / 1873.

[ИНСТРУКЦИЈЕ МИНИСТРА ФИНАНСИЈА
НАЧЕЛНИКУ ЕКОНОМСКОГ ОДЕЉЕЊА ЗА
ПРИМЕДБЕ НА ПРАВИЛНИК
КРАГУЈЕВАЧКЕ ДРУШТВЕНЕ ШТАМПАРИЈЕ]

Г. Началнику

Да се друштву учине примедбе ове:
као и о томе, да треба одредити рок
трајања друштва (чл. 38) и начин
ликвидације, кад би ова наступила.

7/3 73.

П[анта] Јовановић

Оригинал. АС, МФ, Е, II, 26 $\frac{1}{2}$ / 1873.

[ПРИМЕДБЕ МИНИСТАРСТВА ФИНАНСИЈА НА
ПРАВИЛА КРАГУЈЕВАЧКЕ ДРУШТВЕНЕ
ШТАМПАРИЈЕ]

*Примедбе на правила о
„Крагујевачка друштвена
штампарија“*

Чл. 5 После речи: „по решењу скупштине повећати број удеоница“, требало би додати: а одобрењу дотичне власти.

Чл. 9 „Добијају дивиденду пошто се одвоји сума за унапређење и увећање радње“, врло је неопредељено речено. –

Чл. 11. „Удеонице продају се на његову штету“ нејасно је: прво, ко ће то и којим начином вршити, и друго, да ли акције овако продате вреде подпуно, ма се оне и много јевтиније продале? –

Чл. 13. Обвезивати се, да „за 20 година одплате удеонице (поред дивиденде и унапређења радње Чл. 9), а овамо се незна, како ће цела радња ићи, – види ми се доста чудно. –

Чл. 14. „То важи и за повериоце удеоничара – „види ми се нејасно, и питање је: какви су то повериоци?“

У осталом немам шта приметити но само друштво би имало оно испунити, што закон о печатни прописује.

М. Спасић

[ПРИМЕДБЕ МИНИСТАРСТВА ФИНАНСИЈА НА
ПРАВИЛА КРАГУЈЕВАЧКЕ ДРУШТВЕНЕ
ШТАМПАРИЈЕ ДОСТАВЉЕНЕ НАЧЕЛНИКУ
ОКРУГА КРАГУЈЕВАЧКОГ]

Нач. окр. Крагујевачког.

ЕН^о 481
10. Марта 1873
у Београду

У основу, правила „Крагујевачке државне штампарије“ добро су састављена; али приметити имам, да има неке мале неопределености и нејасности, и то:

У Члану 13. друштво узима на себе обавезу, да за 20 година одплаћа удеонице, поред дивиденде и унапређења радње (Чл. 9).– Оваку обавезу узимати на себе унапред, и незнајући како ће радња ићи, можда не ће одговарати потреби и солидности друштва; –

У Чл. 14. стоји при закључењу истог члана: „то важи и за повериоце удеоничара односно уплаћених удеоница“. Овај израз види се нејасан, и питање је: Какви су то повериоци удеоничара?

Према Чл. 28. требало би одредити рок трајања друштва, па у границама овог могло би друштво по пропису истог члана даље управљати.

С тога, у одговору на извештај Нач. тог од 6. фебруара о. год. N^о 1879, враћам му одређена правила и препоручујем му да их поменутом друштву преда и саопшти наведене примедбе, па пошто друштво учини шта треба, нека ми Нач. речена правила овамо на одобрење достави.

[ПРОПРАТНИ АКТ МИНИСТАРСТВА ФИНАНСИЈА
НАЧЕЛСТВУ ОКРУГА КРАГУЈЕВАЧКОГ УЗ ПРАВИЛА
КРАГУЈЕВАЧКЕ ДРУШТВЕНЕ ШТАМПАРИЈЕ]

Начелству округа Крагујевачког

EN° 481
16. Марта 1872 год.
у Београду

Ек. 16/3 '73.

*Ориџинал да се врати, а
копија истих правила,
задржи за архиву Мини-
старства финансије.*

[параф]

Правила – статуте – крагујевачке друштвене штампарије, под /- враћају се, ја сам набележио одобрено, која нека истом друштву преда на употреб, но с том примедбом да оно – друштво – испуни предходно све оно што закон о печатњи прописује.

Потврда правила штатута реченог друштва да се стави овако:

На основу 38. Законика трговачког Министар финансије одобрава предизложена правила Крагујевачке друштвене штампарије.

EN° 481

Министар Финанс.

16. Марта 1873 год. [параф]
у Београду

Оригинал. АС, МФ, Е, II, 26 $\frac{1}{2}$ / 1873.

[СТЕВА МИЛИЋЕВИЋ – СВЕТОЗАРУ МАРКОВИЋУ]

Београд, 20. Новембра 1873.

Уредништву „Јавности“

Нека уредништво шаље „Јавност“ од почетка па унапред Вучку Д. Грудићу, адвокату оvd. и нека ми пошаље рачун за целу годину, да га наплатим од Вучка, а њему послати примерке.

Ја сам баш данас примио бројеве што сте ми послали. Хвала лепо. Постараћу се да се одужим.

Поздравље пријатељима

Стева Милићевић

Поздравље Светозару од Вучка. Моли га да проговори коју о „Првој Српској Банци“ и њеним кајишарлуцима. Он ће му, вели и сам писати о тој ствари. Најзад то би прибавило лепога одзива листу.

Овамо се чује да од оне истраге о крађи у министарству неће бити ништа. Да се штеди Белимарковић, да се не компромитује извесна пок[ојна] личност.⁴⁰

Пишите штогод. Јавићу вам што пре.

АД НМК, 1355.

[БОРЋЕ ЛАЗАРЕВИЋ И СТЕВА МИЛИЋЕВИЋ –
СВЕТОЗАРУ МАРКОВИЋУ]

Београд, [26. Новембра 1873]

Администрацији „Јавности“

Сви моји пријављени уписници данас су добили све бројеве од 4 па до 10 закључно. Молим да име се од 11-ог броја од сад редовно даље шиље. Тако исто шиљите од 11-ог броја и овим **новим** уписницима:

1. Г. Велимиру Протићу терзији за 2 месеца
2. Г. Леши Суботићу гостионичару „Код Коларца“ за 3 месеца
3. Г. Антонију Книћанину потполковнику за 3 месеца
4. Стевану Радосављевићу, у кући – кнеза Лазара улица № 9 за три месеца

Борђе Лазаревић
надзорник читаонице Београдске

Светозару Марковићу!

Настаните да се сви бројеви од 1 до 5 одмах прештампају, јер људи траже. Ђока Лазаревић је главни скупљач. Пишите г. Илији Павловићу да уписнике преда њему. Направите списак свију пренумераната из Београда са назначењем и на које време и све остало, па и тај списак пошљите Лазаревићу, јер кад је његова главна брига о свим уписницима, онда мора тај списак да има. А нужно је и за оно време кад уписницима истиче рок претплати.

Новине шиљите све уједанпут. А не данас једну половину а сутра другу, и шиљите брже.

[Стева Милићевић]

Администрацији „Јавности“

Сви моји пријављени уписници данас су добили све бројеве од 4 па до 10 закључно. Молим да им се од 11-ог броја од сад редовно даље шиље.

Тако исто шиљите од 11-ог броја и овим новим уписницима:

1. Г. Велимиру Протићу терзији, за 2 месеца
2. Г. Леши Суботићу гостионичару „Код Коларца“ за 3 месеца
3. Г. Антонију Книћанину потполковнику, за 3 месеца
4. Г. Стевану Радосављевићу, у кући кнеза Лазара улица № 9 за 3 месеца

Борђе Лазаревић
надзорник читаонице Београдске

Светозару Марковићу! Настаните да се сви бројеви од 1 па до 5 одмах прештампају, јер људи траже. Ђока Лазаревић је главни скупљач. Пишите г. Илији Павловићу да уписнике преда њему. Направите списак свију пренумераната из Београда са назначењем и на које време и све остало, па и тај списак пошљите Лазаревићу, јер кад је његова главна брига о свим уписницима, онда мора тај списак да има. А нужно је и за оно време кад уписницима истиче рок претплати.

Новине шиљите све уједанпут. А не данас једну половину а сутра другу, и шиљите брже.

Стева Милићевић

1873

МУЗЕЈ НАРОДНОГ
АРХИВ
Београд 1181

[ЈОВАН МИЛИНКОВИЋ-АЛАВАНТИЋ –
СВЕТОЗАРУ МАРКОВИЋУ]

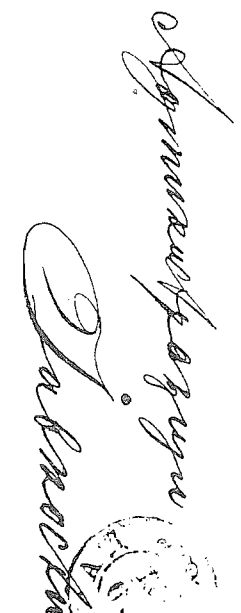

Шабац, 13. Децембра 1873.

Светозаре,

Послао сам ти преко Павла Вуковића 20 дук. цесарских и 6 форин-
ти упиши г. Саву Даничића трговца из Српске Митровице, или да му
долазе новине преко Аустријске Митровице, због тога је човек и пла-
тио 6 ф. за 6 месеци. Даље, г. Косту Угљешнића, трговца, исти за 6 месеци.
И он ми је платио [...]. Уосталом новине ти се читају са највећом
жељом и интересом. Мал да неће доћи то време и у нас, да се онда
више уписују кад виде да се које новине више гоне. У неку руку, оно је
продрмало све овде, јер си могао онако слободно Чумићу у брк изго-
ворити.⁴¹ Том се људи нису научили, и веле „алал му вера“. Старудија
као н.п. Гродер доктор каже „ја сам послао редакцији за 3 месеца
уплату, – јер оваке новине не могу дуго живети“. [...]

Твој Јова.

Оригинал. АД НКМ, 1420.

Администрацији „Јавности“

Срби који се у Минхену налазе претплатници
били су се на листу „Јавности“ преко г. В. Вагнера
до Колеца Јанежара; но Како листа од ове
год: никако не долази, то се уредништво
администрација да вам све до сад штомавиле
бројеве обила, и уједно да од сад у свеседничку
тажија буде

У складу да претплате за цете бро
писанице не стиже на време, то лист неће се
и даље шаље, претплате то се ослабава

Минхен Заведено
12/1 74. 18/1 874. год
Администратор
Администратор

[ЂОРЂЕ КОМАДИНИЋ И ИЛИЈА САВИЋ –
СВЕТОЗАРУ МАРКОВИЋУ]

3/1 1874 год.
Београд

Поштовани уредниче

Узимамо слободу да вам ових неколико речи од стране наше изја-
вимо: велику благодарност за [дело] за које се ви заузimate и неуморно
против неправде војујете; ради смо лист ваш имати него пошљите нам
један број на Ђорђа М. Комадинића трговца, теразије, и на Милију
Савића угоститеља у Малој касини, паре ћемо гди речете положити и
то за 6 месеци претплатићемо.

Ђорђе М. Комадинић
Илија Савић

[Напомена Светозара Марковића?]:
Заведен у списак и послан експедитору]⁴²

Оригинал. АД НМК, 1351.

2/1 874 год.
Београд.

Поздравом и Уредника
узнатом Слободу да вам
овде поносим карети од стране
наше Мравамо; ваљду Благојеро
За војске ви задржите и немојте
акобиху нејавде војводе;
раднемо лист вам мнати
нео поштамбе ком један број
на броја М. Крањевинице и јавде
Березице и на Милу Савићу
увојте себа у ваљду касни
акобиху једне поштомбе
ако за 6. месеци. Уредник
Завода у свак - Милош М. Крањевинице
Савићу

Томодичу
Уреднику Јавности
Кутна У Крајуевој

МУЗЕЈ КРАЈУЈЕВЦИ
АРХИВ
Број 1361

[ТАСА БИКИЋ – СВЕТОЗАРУ МАРКОВИЋУ]

Јагодина, 6. Јануара 1874.

Светозаре,

Рајковић и Антић из Јагод (ине) дали су 50 гроша за три месеца за два броја „Јавности“ да им долази а ви им по један шаљете, да кад сам био у Крагујевац код тебе (рекао сам) да им по два броја уједно шаљете и ти рече да ћете ми послати па до данас не учинисте, онда почећете са другим бројем од ове године. А у исто време слаћете Мити Вељковићу, кафеџији, Јагодина, општини Јовачкој преко Настаса Симића, Јагодина, обојици за шест месеци. Платили су. Новце ћу послати.

Јуче нас је звала полиција, тј. мене Довијанића и Ђоку за оне ћу-прије. Но није ме испитивала, оставила за други дан, сигурно хоће да се увери да ли смо заиста ми писали. [...] ⁴³

Експедитор Таса Ђикић⁴⁴

Оригинал. АД, НМК, 1551.⁴⁵

[ПИСМО НАСТАСА ПЕТРОВИЋА –
СТЕВЧИ МИХАИЛОВИЋУ]

7. Фебруара 874 год. у Милановцу.

Поштовани господине,

Пре неколико дана и то баш при завршетку скупштине ишао сам по дозволи министра у Крагујевац. Тад у разговору рече Чумић, како они држе и знаду да је Јеврем Марковић, преклањски скупштинар јагодински, ваш човек или управ ваш кандидат за скупштинара, а он је опет брат Светозара Марковића, радника на листу крагујевачком Јавности, те тако ви подржавате људе кои онако у Јавности пишу. Ја сам казао, да никако није истина, ни да је Јеврем ваш човек, ни ваш кандидат за посланика, па сам после најодсудније одбијо од вас то да ви бајаги подржавате људе оних начела и мисли, које у Јавности проповедају. Он ми тада рече и то: „ал њему сад прави комплименте Ристић једнако, ми то знамо“. Ја му опет одговори: „може бити сада, ал зашто му он не прави пре извесног времена, но онда на против подржаваше најживље оне људе, кои Стевчу на сва уста јавно грђаху“. Он ми – Чумић – тада рече: „ја ћу гледати да његовом сину дам службу“, па онда придаде: „нама би мило било да Стевча не подржава онаке људе кои су као Светозар Марковић“. Ово вам јављам да знате како се вама као и свима нама подмећу онакове тежње, какве ниједан од нас ни у сну неће да снџ а камоли на јави да исповеда. Поред тога, као известно, разумео сам, да је Светозар Марковић објављујући пред одбором штампарије Крагујевачке начела своје радње, – у једној тачки казао да му је цел радње и писања „обарати владоаца“. Ову тачку његову неки од чланова нису хтели усвоити, ал прота Крагујевачки Јова, као члан одбора, бранио ју је. Ово је утврђена истина, пошто проту закриљује и подржава г. Митрополит, кои је са вама у добром одношењу, онда јамачно многи се тога и држе да ви заступате оне људе кои у листу Јавности онако пишу, а подржавајући њи подржавате и њиов правац.

Све ово држах за нуждно и упутно јавити вам, нарочито са тога што би желијо да се неке ствари разбистре и разчисте, јер ако је иком нама је најнепријатније што изгибосмо за Обреновићима и једнако не могу да се нађу факта, како ми нисмо против Обреновића, а некако изведу се ма одкуда околности, које бајаги противно тврде.
Поздрављајући вас, остајем ваш истински поштовалац

На Петровић

Мене су сви министри у Крагујевцу лепо примили. То је истина, ал им ја, а нарочито Чумићу и Ценићу⁴⁶ никако не верујем, они су снисходљиви били само са тога што су видели да немаду јаког темеља. Они ће нас гледати на сваки начин, да успавају па опет да створе кајмакамију или доведу Ђокиног сина. Тако ја мислим, а ви сте тамо ближе па ћете можда и боље знати, ал ако знате на вашу душу грех ако ми не кажете.

На Петровић⁴⁷

Оригинал. АС, ПО, к-40, бр. 97.

[ТАСА ЂИКИЋ – ПЕРИ ЂОРЂЕВИЋУ]

Јагодина, 18/2 874 год.

Перо!

Скупио сам мало пара од уписника, но како сам данас задоцнио због поште зато их нисам могао послати, но ако имаш времена а и не мрзи те пошљи ми имена свију уписника који имају да плате т.ј. од 1 Јануара и од 2 Фебруара јер ја све уписнике не знам пошто смо нас више скупљали. Антон Мохај апотекар рече ми да питам да ли је Мита Петковић послао новце за њега што му је он дао 25 гро.[ша] за прва три месеца т.ј. од Новембра месеца. Ако није онда да плати. *Мита Вељковић каф.[еџија] и Љуба Сретеновић нису добили 18 број пошљите им. Анта Ђокић сарач није добио 6 бројева од прве год. од 22 броја па на више, пошљите и њему.*

Ономад су испитивали неке Ђокине сведоке, кад ће претрес бити незна се. Оно дело с ђупријама копривничким што су нас испитивали овамо послато је полицији крагујевачкој одавно. Шта је полиција краг. с њим учинила не знам. Но заборави да ти кажем још до каквог је безобразлука Каракостић дошо.⁴⁸ Око плота поред апсе ди Ђока лежи сваке ноћи чува стража да се не би ко примако до Ђоке да му што не каже како ће се бранити. Те тиме да се не би осујетила никаква намера што желе да га осуде, јер има још кривице код полиције Јагодинске Ђокине за које је мислио Јоксић да их суд спроведе. Но по несрећи није му могло да испадне за руком а и сасвим не зна се шта ће бити – да ли ће бити осуђен.

Остани здраво.
Поздрави Светозара.

Твој
Таса

[Напомена]:

*Јефрем мислим да ће сутра доћи
јуче је телеграфисао да полази.*

Заведено и послато накнадно.
Експедитор
26/2 874 год.

Оригинал. АД НМК, 1333.

II ДОКУМЕНТИ

2. Судски процес

[РАПОРТ МИНИСТРА ВОЈНОГ КОСТЕ ПРОТИЋА –
КНЕЗУ МИЛАНУ ОБРЕНОВИЋУ – У КОЈЕМ
НАПАДА ПИСАЊЕ *ЈАВНОСТИ* И ТРАЖИ
ОТПУШТАЊЕ ИЗ СЛУЖБЕ САВЕ ГРУЈИЋА]

Званични део⁴⁹

Министар војени поднео је данас Његовој Светлости Господару
Књазу овај рапорт:

Господару,

Кад сам једанпут пре трајуће јошт народне скупштине у Крагујевац
дошао, сазнао сам, да међу официрима овдашњег гарнизона има неких,
који су чланови овдашње штампарије друштвене.

Да је стање ствари било таково, те да су сазнања моја односно
овога, остала у овим само границама, неби било у ствари овој за мене
никаквог узнемирења, али сам сазнао, да су неки од њих, као чланови
дружине штампарске, у исто време и чланови политичког листа „Јав-
ност“⁵⁰, ког ова дружина издаје, и који је њена сопственост, и који систе-
матично напада непријатељски на све што у земљи постоји, неискључу-
јући из овог нападања, ни народно представништво, па ни саму личност
владаоца и његова уставна права, и који јавно проповеда, да је највећа
врлина грађанска, газити законити поредак у земљи.⁵¹

Морала је у већем степену јошт узбудити у мени озбиљну бригу
околност, што сам чуо и уверио се, да на челу управе штампаријске и
политичног листа, оваквог правца, стоји један од официра српске
војске имено артилеријски капетан Сава Грујић.

Ово ми даде повода, наредбом мојом од 21. Новембра тек. год.
FN⁰4787 објаснити свима официрима наше војске, неправилност по-
ступка ових неколико официра овдашњег гарнизона и упутити све, да
се најодсудније уздржавају од свих, било спољних, било унутрашњих
политичких агитација, и изјавити им моје назоре односно политичке
штампе, која њима и за њих треба да је недоступна.⁵²

Сажалевајући, што сам због неправилне радње неколицине и врло маленог броја оних, који греше, морао можда непријатно да дарнем у осећања великог броја и скоро целе масе наших осталих официра, тиме, што сам им напомињао оно, чега се они верно и савесно, без напомене држе; што нигда нису заборавили и незаборављају, што сматрају као војничку част и светињу, морам у далеко већем степену да сажалевам, што код једног од оних, који ми дадоше к' овоме повода, ненађох одзива.

Јер г. капетан Сава Грујић, у броју 20. истог листа „Јавност“ огласи под именом „Војне организације Србије“ производ свога ума, и дело, којим ће да пропрати историјски развитак наше војене силе, и нађе за нужно, да још у огласу на ово дело каже, како и на којим основима, ова треба да је уређена, што је сигурно с том намером учинио, да би се тим још сад и за времена трајања народне скупштине чуло, да све што код нас сад постоји, неваља, и да није учињено оно, што је требало да се учини, као напоследку и то, да буџет војени може бити на 1/4 његове садање цифре.

Изнесећи овај свој оглас на јавност, г. капетан Сава Грујић радио је противу војених закона и правила, по којима је у интересу дисциплине и морала војничког, забрањено проповедање начела противних војеном реду, и која се са дужностима војничким не слажу, пошто он овим худи садању нашу војену организацију; говори да много више кошта него што вреди, да је ненаучена и ненаоружана, у сразмери колико се на њу троши, – меша се у атрибуције, које по закону спадају у труд права владаоца, те овим подкопава веру у оне, који су позвани да бригу о војски и њеном стању воде, – распростире предрасуду, да код нас ништа није добро, и тиме убија једномислије и јединство у војски, а улива неповерење у способност оних, који су на њеном врху, имају права и дужност да о њој бригу воде, да дају правац њеном напредовању и који су за њено стање одговорни.

Морам најпонижније да напоменем и изјавим ВАШОЈ СВЕТЛОСТИ, да је све ово капетан г. Сава Грујић, учинио, кад је предстојало за кои дан, претресање на народној скупштини, извесних измена и допуна закона о рекрутовању војника стајаће војске и преглед и одобрење буџета војеног, што све доказује злу намеру, коју је г. Грујић овим имао и тежио да постигне.

Јер иначе и знајући, да сваки официр и као зналац и као озбиљни сурадник на унапређењу српске војске, има и прилике и начина да на дозвољен и лојалан начин, као што му приличи, уложи своју радну снагу тако да њоме принесе истинске ползе војничкој установи, а за себе да заслужи одликовање; он би изабрао и ползовао се овим путем и дозвољеним начином и не би ишао путем агитације који се огледа у злим мислима поменутог огласа. Не би обмањивао и уверавао масу о могућност, да се војска наоружа и снабде боље него до сад, а да се буџет смањи на једну четвртину дакле три четвртине да одпадне;⁵³ не би устајао и противу ово мало стајаће војске, са којом се у народну војску

пренеси колико је могуће више војеног знања, и не би се у крајњој мисли, за постигнуће својих идеја, позивао на притисак одоздо.

Сва ова и оваква радња г. Грујића, која војничку власт, зависну једино од владаоца, потискује и пренеси на другога, чини, да г. Грујић неодступно не може више обстати међу српским официрима.

Несмем ВАША СВЕТЛОСТ, да дозволим, да се и за један часак развијају и распростиру у војски нашој мисли развратности, растројства и разуданости; немогу да гледам, да се и на магновање подрива у војсци дух подчињености, и ради, да се код млађих и код војника у опште, руши вера, коју треба у своје старије и у више власти да имају.

Дужност ми је да се бринем и старам, да војска српска служи законитости и реду; да буде у свако време она подпора свога владаоца, ради које му је отаџбина и народ дају, и да не дође до стања, да у часовима, кад би требала ред да брани, она буде, маса наоружаних људи од нереда и незаконија.⁵⁴

Па зато, и срањујући дела г. Грујића, која је учинио и од којих не одступа, са последицама, које ми стављају препреку да одговорим мом позиву, налазим да би свака дисциплинарна казна била за г. Грујића малена, према којој и он неби био признателан да напусти свој правац, и с'тога имам част најпокорније предложити ВАШОЈ СВЕТЛОСТИ, да се капетан Сава Грујић на основу § 70. а са погледом на § 76. Закона о чиновницима, у интересу државне службе одпусти из војске.⁵⁵

23. Децембра 1873 г.
у Крагујевцу

ВАШЕ СВЕТЛОСТИ

најпонижнији слуга
К. С. Против с. р.
министар војени

Српске новине, бр. 281, од 24. XII 1873.

[УКАЗ КНЕЗА МИЛАНА ОБРЕНОВИЋА О
ОТПУШТАЊУ ИЗ СЛУЖБЕ АРТИЉЕРИЈСКОГ
КАПЕТАНА САВЕ ГРУЈИЋА, УПРАВНИКА
ТОПОЛИВНИЦЕ У КРАГУЈЕВЦУ И ПРЕДСЕДНИКА
УПРАВНОГ ОДБОРА КРАГУЈЕВАЧКЕ ДРУШТВЕНЕ
ШТАМПАРИЈЕ]

МИЛАН М. ОБРЕНОВИЋ IV.
по милости божјој и вољи народа

Књаз србски

На предлог војеног министра, а по саслушању министарског савета, решили смо и решавамо:

Да се артиљеријски капетан Сава Грујић на основу § 70. а са погледом на § 76. закона о чиновницима, одпусти из службе, с тим, да му се при одпусту, у име милости, једном за свагда, изда његова двомесечна плата.

Наш министар војени нека указ овај изврши.

23. Децембра 1873 г.
у Крагујевцу.⁵⁶

Министар војени
подпуковник
К. С. Протић с.р.

М. М. ОБРЕНОВИЋ с.р.

Српске новине, бр. 281, од 24. XII 1873.

[РЕШЕЊЕ СУДА ОКРУГА КРАГУЈЕВАЧКОГ КОЈИМ
СЕ ПРИХВАТА ОПТУЖБА ОКРУЖНОГ НАЧЕЛСТВА
ЗА ПОКРЕТАЊЕ ПОСТУПКА ПРОТИВ СВЕТОЗОРА
МАРКОВИЋА И ДИМИТРИЈА СТОЈКОВИЋА]

Начелништво окр. крагујевачког актом својим од 5. јануара⁵⁷ тек. године N. 21. спровело је овоме суду на суђење Светозара Марковића књижевника и Димитрија Стојковића пивара из Крагујевца,⁵⁸ због што су у листу „Јавности“ јавно исмевали наређења наших закона и позивали на гажење постојећих закона, вређали уставна права нашег владоца и увредили народну скупштину.

По размотрењу тужбе полицијске власти и целокупнога ислеђења Суд је нашао.

1. Да се обојица тужена оптужују за то:

I. Што су у броју 7. листа „Јавност“ претресајући дебате у одбору скупштинском за адресу, употребили о владиним посланицима ове изразе, „показали су особиту склоност да се пред народним посланицима размећу са својим параграфским знањем“, они као „вајна интелегенција у скупштини и т.д. поступају као иследни судија, који своим заплетеним питањима хоће да збуни простог човека“ и „на последку проста пристojност захтевала би, да се владини посланици уздржавају што већма од говора онде, где је реч о народним жељама. Они треба сами да знаду, колико само својим присуством у народној скупштини понижавају српску скупштину пред целим образованим светом, па да је бар својим говором не праве нижом и ништавнијом“;⁵⁹

II. Што су у броју 12 [13] истога листа, говорећи о закону о печатњи, навели „кад устав признаје да може бити младић од 18. година способан да управља народом бесмислено је тврдити да неби био способан да уређује новине“;⁶⁰

III. Што су у броју 13 истога листа говорећи о постанку устава, казали: „Цела је истина то, да је наш народ бивао незадовољан са извесним владама и желио да их се отресе“, а затим „народ је увек сматрао да има право, да збаци једном књаза који му зло ради, па да постави другог, у кога се више уздао да ће добро радити,⁶¹ и великаши

су признавали то право народу српском само су гледали и радили да то право употребе на своју корист“, и

IV. Што су у 23 броју „Јавности“ под насловом „Слободна штампа и жандармерија“ навели: „има људи, који замерају, што бранимо ову народну скупштину која је прошла кроз школу Радивојеву, која је претила батином сваком поштеном човеку, и браниоцу слободе и напретка народњег, која се до јуче клањала свему⁶² што је излазило од владе и т.д.“ и даље под „Дописи“ говорећи о законима: „У таквим случајима дужност је и врлина сваког поштеног човека газити и рушити те законе свима средствима. И ако појединац често нема снаге и несме да узме такву моралну одговорност да газе законе, народно представништво и може и сме и треба да погази мртве формуле закона,⁶³

2. Да је постојећим у актима ислеђења бројевима „Јавности“⁶⁴ подпуно доказано да је све ово, за шта су Светозар и Димитрије спроведени учињено /: у новинама објављена :/⁶⁵

3. Да је признањем тужених по § 225. Крив. пост. подпуно доказано да су они путем штампе, и то Светозар као писац а Димитрије као уредник листа „Јавност“ све ово, зашто су оптужени, учинили.

4. Да што се тиче казнимости дела, Суд према начину и форми изражаја, према предмету и личностима на које се ови изражаји одnose, налази

а) да су тужени изражајима, у побуди 1. под I изложенима, исмејавали и излагали мрзости и призрењу устав наше Земље, по коме скупштина има се састојати из посланика слободно народом изабраних и из посланика, које књаз бира по уставу, и вређали књазом изабране посланике садање народне скупштине, дражећи на мрзост противу њих остале народне посланике; дакле овим су учинили недозвољено дело које је казним по § 103 у свези са § 104 Кривичног закона.⁶⁶

б) Да су тужени изражајима, у побуди 1 под II изложенима, вређали уставом освештана права српског владарца, што су га упоређивали за уредницима појединих листова и одрицали му способност управљати земљом и народом у 18 години у пркос наређењима § 3 и 11 устава земаљског по којима се никако не може дозволити да се владар Србије, као уставни владар упоређује са које каквим неважним и обичним личностима, и да га поједини за неспособна оглашује онде, где га је цео српски народ Уставном за способна признао и огласио. Они су дакле овим учинили дело, које је казним по § 91. под 3, измене и допуне Крив. зак. (збор. 23 стр. 154);⁶⁷

в) Да су тужени изражајима у побуди 1. под III изложенима, јавно проповедајући као да је српски народ свагда био свестан свога права збацивати своје владаре, уливали у дух народа српског убеђење и подстрех, да је у праву свагда и сваког владара свог збацивати, што може произвести за се последице по владарца а и народ (српски) услед изазваног незадовољства и раздражености народа спрам владарца. Они су овим трудили се јавно оправдати поступак народа у збацивању и

протеривању владара, што је Законом забрањено, и тиме учинили дело које се казни по § 92 крив. зак.;⁶⁸

г) Да су тужени изражајима, у побуди 1. под IV изложенима, увредили садању народну скупштину и сваког а и скупштину јавно позивали на гажење постојећих закона, и тако учинили дела која су казним по измени и допуни § 104. (збор. 23 стр. 54)⁶⁹ и по § 92 Казн. зак.

И тако, изилази да су сва 4 дела, због којих су тужени спроведени, као преступи опште казним како према Светозару који се тужи као главни кривац, тако и према Димитрију који се тужи по § 46 Крив. зак. као саучесник, јер према закону о печатњи Димитрију одбрана: да дотичне чланке није читао, не може служити у извињење, кад признаје да је он одговорни уредник листа „Јавност“ и кад је као уредник био властан ове чланке и непримити у лист;

5. Да по изложеном има довољно основа и доказа да се обојица тужени под суд ставити могу за све због чега су тужени;

6. Да је све од стране полицијске власти испуњено што се за давање под Суд тражи (158 Кр. пост.);

7. Да кривица тужених према § 74 Крив. зак. почем су сва дела као што се из дотичних листова види учинили од 20 новембра 1873 год. па на овамо, није застарела, нити чим заглађена; и

8. Да је за суђење свију ових дела која се казне по званичној дужности и без ичијега одобрења, јер за казну по закона § 91. под в. Кр. зак. не тражи се одобрење – Министра унутрашњих дела као за остале казне овим §.ом одређене, овај Суд надлежан по § 35 Крив. поступка;

На основу којих поступака и § 161, 164, 169 и 170 Крив. пост. с'обзиром на § 20, 24, 25 и 28 Зак. о печатњи односно туженог Димитрија, а односно туженог Светозара с'призрењем на то, што је он по опису полициј. власти једну своју подобну кривицу или управ ислеђење исто осујетио бекством из земље, дакле да је склон на бегство, Суд је –

Решио:

Да се и тужени Светозар и тужени Димитрије за сва 4 дела под Суд ставе, и Светозар за време ислеђења из притвора без окова а Димитрије из слободе брани.

Од Суда Окр. Крагујевачког N 699 8. Јануара 1874 год. Крагујевац

Секретар
Велј. Ђ. Рајковић

Судија
Димитрије Лазаревић

Оригинал. АС, ПО, к. 102, бр. 110.

[РЕШЕЊЕ СУДА ОКРУГА КРАГУЈЕВАЧКОГ КОЈИМ
СЕ ОДБИЈА МОЛБА СВЕТОЗОРА МАРКОВИЋА ДА
СЕ УЗ НОВЧАНО ЈЕМСТВО БРАНИ ИЗ СЛОБОДЕ]

Г. Светозар Марковић књижевник овд. који је по решењу овога суда од 8. јануара 1874 год под No 699 стављен под суд и у притвор због исмејавања закона, позивања на гажење постојећих закона, вређања уставних права нашег владоца, правдања закона недозвољених дела и увреде народнога представништва, молио је⁷⁰ да му суд на новчано јемство дозволи да се за време ислеђења из слободе брани, јер сматра да његова кривица није таквога рода да би морао бити у притвору.

Привео је Петра Ђорђевића овд. свршеног техничара да за њега јемство у новцу положи, на што је овај пристао, обећавајући се положити онолико новаца колико суд определи.

Судска побуда:

Према томе што је оптужени Светозар у овдашњу варош пре кратко времена дошао и незна се место његовог сталног пребивања, и што је оптужени стављан у притвор због величине његове кривице и због подозрења бегства, јер полицијска власт доставља да је он склон бегству, – Суд на основу § 170 Крив. пост.

Решава:

Да се оптужени Светозар не може ни на новчано јемство пустити да се из слободе брани већ да се овај предлог његов одбаци.

Од суда Округа Крагујевачког No 776
9. јануара 1874 год. у Крагујевцу

Секретар,
Вел. Ђ. Рајковић

Судија,
Дим. Лазаревић

Оригинал. АС, ПО, к. 102, бр. 108.

[ПРОПРАТНИ АКТ СУДА ОКРУГА КРАГУЈЕВАЧКОГ
УЗ ЖАЛБУ СВЕТОЗОРА МАРКОВИЋА
КАСАЦИОНОМ СУДУ НА РЕШЕЊЕ ОКРУЖНОГ
СУДА ДА СЕ БРАНИ ИЗ СЛОБОДЕ]

Хитно

Касацијоном Суду

Противу решења овог суда од 9. јануара тек. год. No 776 којим је г. Светозар Марковић књижевник овд. одбијен од тражења: да се на новчано јемство пусти до пресуде у слободу из притвора судског, у који је по решењу од 8. јануара тек. год. No 699 стављен због исмејавања и позивања на гажење закона, вређање уставних права владоца, правдања законом недозвољених дела и увреде народне скупштине, исти г. Светозар изјавио је жалбу; па зато суд овај шаље касацијоном суду на размотрење и решење акта на ово односећа се по нижеизложеном списку, са преписом горњег решења и осталим актима кривице Светозареве у једној свески под Е која се и по особеном списку и писму No 848 шиљу, и јавља му да је ово ствар хитне природе.

Списак акта

No 776	9 јануара 874, – молба Светозара		
	под. -----	I-1	
" " " " "	решење	---	II-1
777 " "	жалба	---	III-1

No 777
10. јануара 874. –
У Крагујевцу

Судија,
Дим. Лазаревић

Оригинал. АС, ПО, к. 102, бр. 108.

[ПРОПРАТНИ АКТ СУДА ОКРУГА КРАГУЈЕВАЧКОГ
УЗ ЖАЛБЕ СВЕТОЗОРА МАРКОВИЋА И
ДИМИТРИЈА СТОЈКОВИЋА КАСАЦИОНОМ СУДУ]

Хитно

Касацијоном Суду

Противу решења овога суда од 8. јануара 1874 године № 699 којим су Светозар Марковић и Димитрије Стојковић оvd. због вређања уставних права нашег владоаца, увреде народне скупштине, исмејавања постојећих закона, правдања законом недозвољених дела и позивања на гажење постојећих закона наших, све путем штампе под суд а Светозар и у притвор стављен, обојица су оптужени изјавили жалбу; па стога сва акта овога дела по списку под /- редом сложена са под // преписом горњега решења шаље Касацијоном Суду на разматрање и решење с тим, да је ово ствар хитна.

Списак:

№ 699	8. јануара 1874, – спровод полиције, власти са ислеђењем у 16 ком.	под -----	А	17
"	"	"	"	"
"	"	"	"	"
774	"	"	"	"
775	"	"	"	"
847	"	"	"	"
848	"	"	"	"
			–Б	1
			–В	1
			–Г	1
			–Д	1
			–Е	1
			Свега	22

№ 848

№ 699

10. јануара 1874 год.
у КрагујевцуСудија,
Д. Лазаревић

Оригинал. АС, ПО, к. 102, бр. 110.

[МОЛБА СВЕТОЗОРА МАРКОВИЋА СУДУ ОКРУГА
КРАГУЈЕВАЧКОГ КОЈОМ ТРАЖИ ДА МУ СЕ ДОЗВОЛИ
НАУЧНИ РАД И ПОСЕТЕ У ИСТРАЖНОМ ЗАТВОРУ]

Суду округа Крагујевачког

Решењем овог суда стављен сам у притвор због дела учињеног печатњом. По самом појму притвор се разликује од затвора тим, што се притвор не одређује као казна, већ само као обезбеђење да окривљени не побегне, или да договором са саучесницима или сведоцима не осујети истрагу кажњивог дела. Према томе у притвору се мора избегавати све, што служи као казна, а није никако нужно за горепоменуто обезбеђење да окривљени не умакне осуди. Међу тим код оvd. суда усвојена је практика да се са сваким окривљеним подједнако поступа т.ј. не допушта се писање у затвору и закрађује се долазак пријатеља притвореном до крајњих граница. У делима, обичним, која су до сада долазила код овог суда то се може објаснити тим, што се оће да спречи договор окривљеног, са сведоцима или саучесницима, али у штампарском делу тако поступање нема никако смисла. Дело учињено штампом налази се сво у рукама суда – црно на бело. Никаквим договором ни споразумевањем, учињено дело не може се ни за длаку изменити ни предругојачити. Према томе нема места у штампарским делима онако осамљивање и ограђивање окривљеног, које се оправдава у обичним преступима. Да се спречи бегство довољно је имаги тврде зидове, решетку на прозору, добру браву и стражу (а по потреби и окове), али никако није право да се употребљавају оне мере, које нису никако у свези са бегством. С тога ја захтевам да ми се допусти, да се у притвору могу бавити мојим научним радом, да могу правити научне белешке и изводе, који су ми потребни, а суд нек води над тим контролу какву нађе за нужно. Тако исто захтевам да ми се допусти долазак пријатеља у време кад суд одреди, али свакојако да ми се то допусти, јер ја и ако сам оптужен још нисам осуђен, и по самом смислу позитивног закона (чл. 169 крив. поступка) не захтева се да се ја казним затвором без икакве потребе – а ово је затвор у правом смислу.

Ја држим да имам *право* што ово захтевам, јер је то у смислу и духу закона и јер се то практикује у свима земљама, које имају претензију на цивилизацију, и баш у оним из којих су наш крив. закон и поступак позајмљени. Што се овде код нас то мож'да није практиковало узрок је, што до сада није било ниједног јединог штампарског дела пред овим судом, но је ово први случај, па се у њему поступа по уобичајеној пракци за обичне преступнике и злочинце.

Може се помислити, да ја са оваком слободом, коју у притвору тражим могу учинити ново кажњиво дело. *Ово суд нема никако права да предпоставља.* Ја нисам стављен у притвор с тога да неби учинио неко ново кажњиво дело, већ једино с тога да неби осујетио осуду по учињеном делу. Као год што суд није таке предпоставке чинио код онога, кога је пустио да се из слободе брани, нема право ни код мене. Само ако би ја злоупотребио мој притворенички положај и чинио нове кривице суд би имао права да ме казни, али нема никако права да ме казни на основу једине предпоставке, да ја могу нешто кажњиво учинити.

У сваком случају молим суд, да ми саопшти решење о овој ствари, јер ја држим да је то ствар разумевања и примењивања закона (о притвору), а не само проста административна ствар, која зависи од увиђавности суда, па да се могу жалити вишој власти, ако ми овај суд молбу не уважи.

11. Јануар 1874

Светозар Марковић

Оригинал. АС, Суд Округа крагујевачког, нефасц. бр. 1228/1874.

[РЕШЕЊЕ КАСАЦИОНОГ СУДА ПО ЖАЛБИ
СВЕТОЗОРА МАРКОВИЋА НА ОДЛУКУ СУДА
ОКРУГА КРАГУЈЕВАЧКОГ ДА СЕ НЕ МОЖЕ
БРАНИТИ ИЗ СЛОБОДЕ]

Касац. Суд III Одел.
No. 183
15. Јануара 1874 год.
У Београду

У име и т.д.

По жалби г. Светозара Марковића, књижевника из Крагујевца, изјављеној противу решења Суда Округа Крагујевачког од 9. јануара ове год. No. 776 коим се Жалиоц одбија од тражења, да се на новчано јемство пусти, и из слободе брани, за дела, за која је полицијском влашћу оптужен, и за која је решењем Судским од 8. јануара т.г. N 699 у притвор стављен, као што су дела – исмејавање закона, позивање на гажење постојећих закона, вређања уставних права нашег владоца, одобравања законом недозвољених дела и увреде народне скупштине, Касац. Суд размотрио је акта и поменуто решење у наведеном делу донешено, па је нашао да је жалба молиочева неоснована, с тога је одбацује, а горње решење према § 274 Кр. Пост. као на Закону основано, за снажно се оглашава.

Разматрали су као судије: Ја Димшић, Станимировић, Поповић.

Одвојено мњење: Према разлозима судским, из којих оптуженог не пушта на слободу на новчано јемство и то: што се оптуженом незна стално место пребивања; што је пре известног времена бегао у страну земљу због кривице путем штампе учињене; и према томе, што се оптужени брани, да он у Јагодини имаде непокретног имања и тамо плаћа грађански данак, и што вели да је он отишао у страну државу са уредним пасошом, – ми смо мишљења, да се иследи: има ли оптужени имања у Јагодини, и плаћа ли тамо грађански данак; и је ли прешао у

страну државу са уредним пасошом, или је побегао? Но кад већина на наведени ислеђење као предходно питање не пристаје онда упуштајући се у осталом у разматрање судског решења и ми смо зато: да се решење оснажи.

Крста Георгијевић, за Судију Секретар Станоје Илијћ.
Суду Окр. Крагујев.

Акта размотрене кривице г. Светозара Марковића из Крагујевца, – Касац. Суд враћа Суду Округа Крагујевачког, заједно са своим решењем у препису под /- на његову употребу.
No. 777

Писар
[потпис нечитак]

Оригинал. АС, ПО. к. 102, бр. 107.

[РЕШЕЊЕ КАСАЦИОНОГ СУДА ПО ЖАЛБИ
СВЕТОЗАРА МАРКОВИЋА И ДИМИТРИЈА
СТОЈКОВИЋА НА РЕШЕЊЕ СУДА ОКРУГА
КРАГУЈЕВАЧКОГ О ПОКРЕТАЊУ ПОСТУПКА]

Касац. Суд III Одел.
№ 184
15. јануара 1874 год.
у Београду

Суду Окр. Крагујевачког
У име и т.д.

Расматрали су
Судије:

[Игњат] Станимировић
Крста Георгијевић
[Васа] Поповић

Одвоено мњење

Ја сматрам, да су дела, која се овде оптуженима у кривицу приписују, уобште казнима, као што је и првостепени суд узео, па зато сам мњенија, да се решење Суда окр. крагујевачког за снажно прогласи.

[Јаков] Димшић

Одвоено мњење

Ја сам мњења да дело под I долази само под § 104. а не под § 103. Казнителног законика, као што је Суд први узео.

По жалби Светозара Марковића књижевника и Димитрија Стојковића, пивара из Крагујевца, који су изјавили противу решења Суда Округа Крагујевачког од 8. јануара ове год. No. 699 коим су стављени под Суд, а први и у притвор, због тога што су у листу „Јавности“ јавно исмевали наређења наших Закона, позивали на гажење постојећих Закона, вређали уставна права нашег владоца, и увредили народну скупштину, – Касац. Суд расмотрио је акта и поменуто решење у наведеноме делу донешено, па је нашао, да то решење само односно дела под II. није основано по Закону; јер оне речи које су обвињени у броју 12. листа „Јавности“ говорећи о Закону о печатњи навели: *Кад устав признаје, да може бити младић од 18 година способан да управља народом, безсмислено је тврдити, да неби био способан да уређује новине*“ нису таквог

А за дело под II. да нема кривице по § 91 в., него би могло бити дело казнимо по § 91 б., поменутог законика, ако постоје сви услови тим §^{фом} прописани; што Суд првостепени треба најпре да размисли и решење изрече, па тек онда Касацијони Суд може дати реч: има ли казнимог дела по наведеном § фу.

Зато да се поништи решење само из наведених разлога.

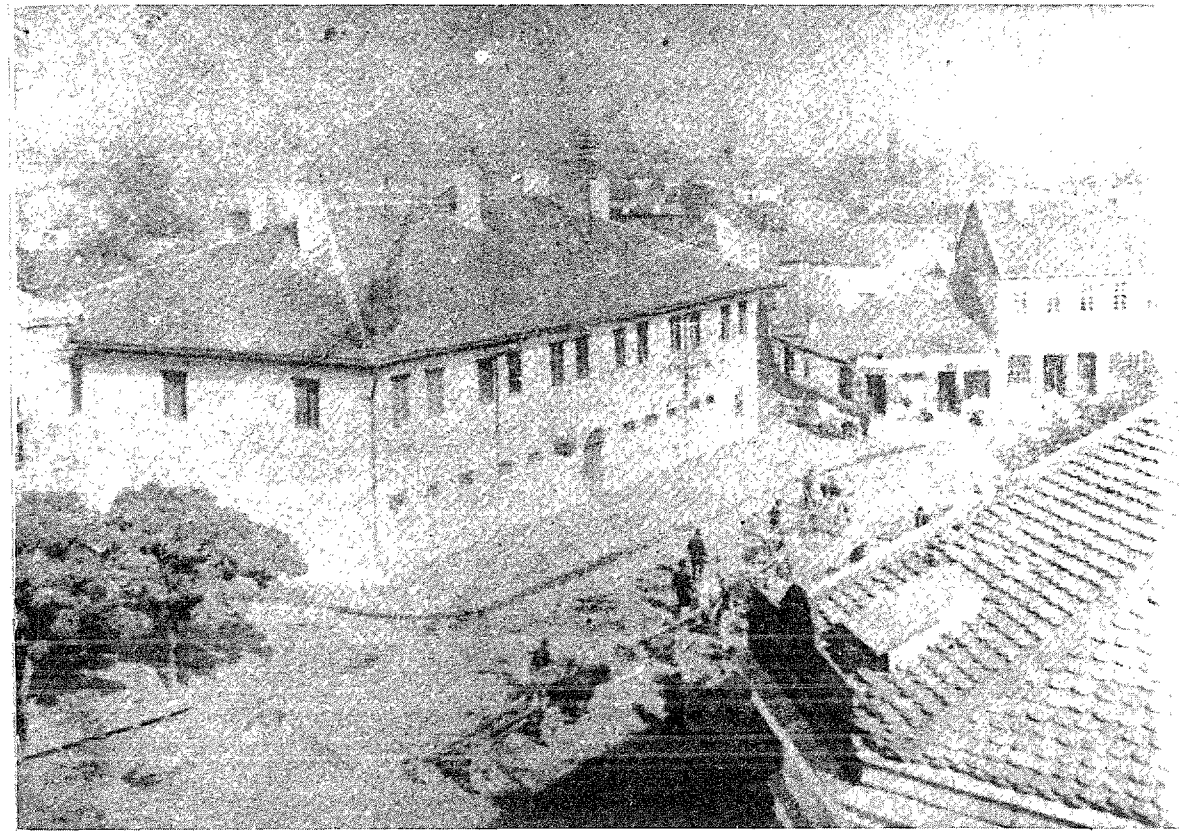
За судију секретар
Станоје Илијћ

значаја, да би се из њих могло извести то, да су они вређали уставом освештана права Србског владоца, јер у самом и простом савнењу Књажески година са уредниковим, нема значаја казниме увреде према лицу Књажевом, већ су обвинјени са горњим изразима навели само пример, како би и они према тим годинама могли задобити право за новинаре.⁷¹

С тога се према § 274. Кр. Пост. само односно дела под II и поништава горње решење, и препоручује се Суду окр. Крагујевачког, да по изложеним приметбама даље по Закону поступи, ЕН 848

писар
[Милан] М. Поповић

Оригинал [концепт]. АС, ПО, к. 102, бр. 109.

Зграда у Крагујевцу у којој су биле окружне установе у време суђења Светозару Марковићу и Димитрију Стојковићу

[ПРЕСУДА СУДА ОКРУГА КРАГУЈЕВАЧКОГ
СВЕТОЗАРУ МАРКОВИЋУ И
ДИМИТРИЈУ СТОЈКОВИЋУ]

Пресуда.⁷²
Суда Округа Крагујевачког као надлежног
у кривици
Светозара Марковића књижевника и
Димитрија Стојковића пивара овд.
оптужених
од државног тужиоца г. Ђ. Стевановића⁷³

Судили су судије:
Д. Лазаревић
Г. Гавриловић
М. Филиповић

Због више преступа
печатњом учињених

Деловођа II. Писар
В. Т. Живковић⁷⁴

Државни тужиоц у тужби својој од 9. фебруара 1874. год. № 4.334. навео је: да се је у овој вароши пре неколико месеци образовало друштво штампарско на акције, а из тога друштва поникао је лист названи „Јавност“, кога је истина одговорни уредник Димитрије Стојковић, али у ствари фактички администратор овог листа по овлашћењу од стране одбора дружине штампарске, био је до скоро Светозар Марковић.

Јошт у самом почетку лист овај администрациом г. Марковића узео је правац правном стању ове земље по све непријатељски. Бројеви један за другим доносили су чланке из којих провејавају велике тежње социјалистичке.

Г. Марковић уобразивши да је он тај очекивани месија, који ће земљу ову реформисати у духу социјалистичких начела, – безобзирно је отровним својим пером, као штоће се ниже видети, нападао на

102
1102
Судска
Суда Округа Крагујевачког као надлежног
у кривици
Светозара Марковића књижевника и
Димитрија Стојковића пивара овд.
оптужених
од државног тужиоца г. Ђ. Стевановића
Судили су судије:
Д. Лазаревић
Г. Гавриловић
М. Филиповић
Деловођа II. Писар
В. Т. Живковић
Због више преступа
печатњом учињених
Државни тужиоц у тужби својој од
9. фебруара 1874. год. № 4.334. навео је: да се је у овој ва-
роши пре неколико месеци образовало друштво штампарско на акције, а из тога друштва поникао је лист названи „Јавност“, кога је истина одговорни уредник Димитрије Стојковић, али у ствари фактички администратор овог листа по овлашћењу од стране одбора дружине штампарске, био је до скоро Светозар Марковић.
Јошт у самом почетку лист овај администрациом г. Марковића узео је правац правном стању ове земље по све непријатељски. Бројеви један за другим доносили су чланке из којих провејавају велике тежње социјалистичке.
Г. Марковић уобразивши да је он тај очекивани месија, који ће земљу ову реформисати у духу социјалистичких начела, – безобзирно је отровним својим пером, као штоће се ниже видети, нападао на

најважније установе земаљске, на народну скупштину, на народне и владине посланике, – изазивао је народну скупштину и сваког на гажење земаљских закона, – оправдавао подизање буна против владоца земље, па напоследку у дрзости својој није оставио на миру ни сама уставна права владоца ове земље већ и на ова нападао и вређао.

За казнима дела која се у тим чланцима налазе, спроведени су од полицајне ово – окружне власти Суду на осуду тужени Светозар и Димитрије и то први као главни кривац а други као саучасник, – Суд их је решењем својим ставио под Суд, које је решење и Касациони суда са малом изменом оснажио.

Сад је на реду да се изложе казнима дела тужених путем штампе почињена.

I.

У броју 7.ом „Јавности“ г. Марковић претресајући дебате вођене у одбору скупштинском за адресу на престолну беседу, између осталог у уводном чланку рекао је:

„У овој дебати као у свим другим владини посланици показали су особиту склоност дасе пред народним посланицима *размеђу*^{74а} својим параграфским знањем; – они као вајна интелегенција у скупштини место да обавесте народне посланике, ако ови одиста што неразумеду; да сами истраже и схвате мисао и тежњу простог човека, и да ту мисао сами формулишу, *они поступају као истражни судија* који својим *заплетеним питањима хоће да збуни простог човека*“.

Но на овоме није се г. Марковић зауставио; он се још црње с владиним посланицима и о њином положају у народној скупштини изразио при закључењу тога чланка рекавши ово:

„На послетку проста пристојност захтевала би да се владини посланици уздржавају што већма од говора онде гди је реч о народњим жељама. *Они треба сами да знаду колико они самим својим присуством у народној скупштини, понижавају српску скупштину пред целим образованим светом, па да је бар својим говором неправде још нижом и ништавнијом.*“⁷⁵

Овим изразима који су испуњени нападањима на владине посланике, писац чланка г. Марковић намерно је ишао на то: да положај владиних посланика на народној скупштини до крајности исмеје и понизи пред целим светом, необазујући се на то: што је њин положај у народној скупштини сасвим законит, и да је тај њин положај и право њино и самим уставом земаљским ујемчено, и да су они поверењем владоца ове земље на основу члана 42. и 45. устава земаљског у скупштину народну позвати.

Нема сумње да и сам писац за ово врло добро зна, и баш тиме још се већма обелодањује зла намера његова да пред светом владање посланика исмеје и омаловажи; зашта се учинио преступником допуне § 104. крив. закона од 24. октобра 1870 год. /: збор 23. страна 154 ./.⁷⁶

Изсмејавајући на овај начин владине посланике он је у једно нанео увреду и уставном праву владоца ове земље, јер као што је наведено, они су поверењем књаза у скупштину народну позвати, и он – г. Марковић – изсмејавајући положај њин у народној скупштини нападао је и на сама уставна права владоца ове земље у том погледу, и тиме се учинио преступником дела, које је по § 91. под б. крив. зак. казнимом;

II.

У броју 13.ом „Јавности“ а у самом уводном чланку г. Марковић говорио је о постанку устава и о праву владоца и народа српског, па излажући своја посматрања рекао је то:

„Цела је истина да је народ бивао незадовољан са извесним владама и желио да их се отресе, а великаши су се користили овим народним расположењем и позивали га на буну. *Народ је увек сматрао да има права да збаци једног књаза, који му зло ради, па постави другог у кога се више уздао, да ће радити добро.*“⁷⁷

При читању ових врсти на први поглед намеће се мисао, да г. Марковић показује народу у Србији пут како ће да се ослободи владоца, који му није по вољи, а владоцу опет ставља опомену, шта га чека, ако се народу не свиди, да потражи другог бољег владоца.

Г. Марковић овим подхрањује у Србији дух револуционарни противу владоца њеног, и позива народ на буну противу владоца свога, чим му се влада његова несвиди. –

Г. Марковић који се при сваком његовом умном кораку преставља као патриота, уместо да умним својим радом у народу овом подиже дух слоге и љубави к'своме владоцу и ред у земљи и ради лојално на унапређењу његовом у свим одношајима његовим, – он упућује народ какоће да диже буну противу свога владоца.

Овим својим чланком г. Марковић правдајући законом недозвољена дјела учинио се преступником § 92. крив. зак. и на последку

III.

У 23. броју „Јавности“ г. Марковић учинио је још и друга казнима дела а имено у уводном чланку поменутог листа под насловом „Слободна штампа и жандармерија“,⁷⁸ он се је и народној скупштини овако изразио:

„Има људи који замерају што бранимо ову народну скупштину, која је прошла кроз школу Радивојеву, која је претила батином сваком поштенем човеку и браниоцу слободе и напредка народњег, која се до јуче клањала свему што је излазило од владе и т.д.

Када се човек при читању ових врсти мало заустави, увидиће да је писац овог чланка под плаштем партиотизма, највећу поругу нанео народном преставништву, па у неколико и самом народу; јер он – г. Марковић – представља овде народну скупштину као оруђе појединих власника, којим се ови служе, да извесне своје цјели постигну, – и такву љагу на скупштину народну бацајући он је и саму индивидуалност народну у очима других народа понижавао, јер су чланови скупштине из средине овог народа, и народ их је српски а не ко' други зарад народних потреба и интереса изабрао и овамо послао. Нападајући овако и на саму индивидуалност народну, он је тиме још велике и опште интересе ове земље оназађивао.

Овим делом својим г. Светозар је народну скупштину презрењу света излагао, и тиме се учинио преступником допуна § 104. кривичног закона од 24. Октобра 1870 год. За тим у истом броју „Јавности“ под дописима г. Марковић говорио је о законима, па наводећи како се где кои закони у најгорој намери издају овако се изразио:

*„У таким случајима дужност је и врлина сваког појединог човека газити и рушити те законе свима средствима, и ако појединац често нема снаге или несме да узме на себе такву моралну одговорност да гази законе, народно преставништво и може и сме, и треба да погази мртве формуле закона.“*⁷⁹

Овде је сасвим уместно да се подигне питање имали какве год сумње, да писац овог чланка пропагандом овом смера нешто друго, до једино на остварење социјалистичких начела, која су идеал његов. Уздижући непоштовање и гажење постојећих закона земаљских као нешто заслужно, писац чланка овог изазива и поједине и народну скупштину на непоштовање и гажење закона земаљских и тиме правда безправно и неуређено стање, гди сваки за свој рачун радити и себи право стварати може.

Закони ма какви били, док се легалним путем неизмену или неукину, морају се поштовати. Они су темељ државног и друштвеног живота; нема ли тога, онда нема ни битних услова за опстанак државни и друштвени.

Овим делом г. Марковић учинио се преступником § 92. крив. зак. јер је то дело истим законом за казним оглашено.

Све напоменуте чланке, у којим се налазе предизложена дјела г. Марковић за своје сопствене признао и у одбрану своју у главном навео је то: да он није имао намеру да вређа владине посланике ни уставна права владоца ове земље, већ је вели ишао само на поправку устава земаљског, те да после у скупштини буду само народни а не и владини посланици.

По дјелу под II. Г. Марковић је навео у своју одбрану, да је он у чланку свом у броју 13. „Јавности“, само говорио с'мало-уважењем о праву султановом, које овај у свима хатишерифима односно Србије покреће.

По дјелу под III. г. Марковић није признао, да је вређао народну скупштину него ју је шта више уздизао. Но ова па још ни стварнија одбрана не може извинити г. Марковића за напред наведена казнима дјела. Намера његова да је ишао на увреду народних посланика, уставних права владоца и народне скупштине, очито се увиђа из списка његових, па са тога и није нужно признање његово.

Тако исто и намера његова по оним делима, гди је хвалио и уздизао дела, која су законом забрањена, такође обелодањена је у самој форми и смислу изражаја. –

Па пошто је кривица г. Марковића признањем његовим по § 225. крив. пост. подпуно доказана, јер је он као што је наведено признао сва три чланка за своја, то се он за сва ова дјела има и осудити.

По свим овим дјелима као саучасник по § 46. крив. зак. подлежи казни и г. Димитрије Стојковић као одговорни уредник „Јавности“, јер је он као уредник тога листа дао прилику г. Марковићу да казнима дела печата, – а могао је то, као одговорни уредник да предупреди.

Оптужени г. Стојковић за све поменуте чланке, у којима се казнима дела наоде, навео је једно исто у своју одбрану, а то је, да је одбор друштвене штампе одредил г. Марковића за администратора, који је имао све чланке и уопште све списе, који се имају печатати у „Јавности“ да прегледа и даде штампати по његовом нахођењу, – и он – г. Стојковић – ослањајући се тако на важност одборску, и није неке чланке па ни ове читао, већ их је онако пуштао да се печатају.

Но сва та одбрана његова од такве је важности, као да је и нема. Он као одговорни уредник „Јавности“ и није могао ни смео пропустити да се у листу за који он одговара печатају чланци и списи, који садрже казнима дела.

По овоме дакле и г. Стојковић пошто је његова кривица признањем његовим по § 225. крив. зак. пост. доказана, свакојачко као што је напред речено подлежи казни за сва предизложена казнима дела; а поред казни одређени кривичним законом за сва ова дела, он се још по члану 38. закона о штампи има осудити и на казн[у] која је прописана чланом 28. реченог закона, па пошто се и овде г. Стојковић налази у стварном стицају, то му се и ова казн[а] особена има још и с'обзиром на § 69. крив. зак. одредити.

Оптужујући према свему овоме како г. Светозара, тако и г. Стојковића за сва горе изложена казнима дела, тражио је државни тужиоц да се они и то Светозар као главни кривац а Стојковић као саучесник за сва та дела по ојим законима казне, који су напред наведени, и по којима су иста дјела њина за казнима оглашена. При определењу казни треба да има Суд у виду и наређење § 68. и 69. крив. зак.

На последку што се тиче г. Стојковића тражио је да се он, пошто се као одговорни уредник „Јавности“ учинио још и преступником закона о штампи, казни особено још и по члану 28. закона о штампи, па и при определењу ове казни да суд има у виду наређења § 69. закона кривичног.

Од оптужених одговорили су и то:

1. Светозар Марковић⁸⁰

I.

У 7ом броју „Јавности“ претресао је вели дебату у одбору скупштинском, који је правио адресу на престолну беседу. Па да се види шта је у ствари за ово дело.

Пре свега кривично дело у једном штампаном спису не може се никад оценити из неколико реченица, које су изчупане из средине и из свршетка без икакве свезе са целим чланком, и тек кад се и једно и друго проучи види се намера и смисао оних реченица које узимљу као казнимо дело. Државни тужиоц неради тако. Он не испитује смисао и намеру целог чланка, већ даје његовим речима свој сопствени смисао и изводи закључке напамет без икакве свезе са мислима, које је он – тужени – изрекао. А тоће вели одма доказати.

Предмет овог чланка била је дебата о адреси. Он је ову претресао. Том приликом сви народни посланици – чланови одбора – били су зато, да се извесне народне жеље ставе у адресу, и да се извесне народне потребе изнесу кнезу, те даби се влада према изреченим жељама и потребама обзирала при прављењу закона. Влада и сви њени посланици били су одлучно противу овога у одбору. Они су наводили да се тим вређа књаз и срамоти пред страним светом; да је то противно закону и уставу; да је не парламентарно и т.д. Ваља знати да су скоро сви владини посланици, који беху у одбору људи који су учили у страним земљама, и то баш у оним где постоје адресе у оном смислу у ком су народни посланици предлагали. Може се дакле с' правом узети да су владини посланици – интелигенција – у скупштини *говорили намерно неистину* само да збуне просте људе и сузбију од њихових праведних захтевања. Да је њему била намера да вређа владине посланике, он би могао просто казати *да они лажу оне сељаке и чаршиклије*, али он то није казао јер му није била намера да вређа. Он је имао у виду само корист народа и достојанство народне скупштине, па је писао у тој намери и у том смислу.

Он вели сматра да је позив штампе да утиче и припомаже образовање јавног мњења свију грађана па и скупштинара. Према томе у овом случају сматрао је да је дужност штампе да морално подпомогне оне чланове одбора за адресу који су бранили правду и народне интересе, а по томе сматрао је за дужност, да строго осуди разлоге – управо неразлоге – као и понашање владиних посланика у одбору; *хтео је да их застиди пред светом*; да их морално присили да ћуте у дебати, која је предстојала у скупштини о истом предмету, – а та се непосредна намера његова види из целог чланка а нарочито из завршетка. Даља му је цел вели била, да у опште какрактерише положај владиних посланика у скупштини; да покаже да је и штетно за

народне интересе и да понижава достојанство народа и народне скупштине, то, што у скупштини има чланова које народ није изабрао. *Може бити да је овим зајиста побијена важност владиних посланика*; али треба промотрити у ком је случају то кажњиво дело. Члан 103. крив. закона гласи: ко' јавним потврђивањем измишљени или изопачени ствари, или јавним опорочавањем и изсмејавањем уређења државних, и ове мрзости и призрењу излаже или важност њиову побија, или у осталима неповерење према реченим уређењима и наређењима подиже, – да се казни, – као што се види из овога §^{фа} само на ова четири начина т.ј. измишљавањем дела која непостоје, – изопачавањем, опорочавањем и изсмејавањем, ако кога понизи или омаловажи учинио је кривично дело. Иначе ако он озбиљним разлозима побије важност неке личности или неке установе, ако побије веру у њу, и ако покаже да она неваља и не треба да постоји, онда он не само да није учинио никакво дело, но је можда похвалу заслужио.

Сад да се види дали има увреда или изсмејавања у његовом чланку?

1. Он је казао да се владини посланици разбацују својим параграфским знањем, – каква је то увреда? кадби ма коме казао у јавној препирки, „ти се разбацујеш својим параграфским знањем,“ – или „параграфском премудрошћу“, – никоме за цело ни на памет неби пало, да га за то тужи суду, нити би икакав суд на свету нашао да ту има увреде јер ту очевидно нема ништа што каља и безчасти човека, или што га грди и излаже подсмеху.⁸¹ У опште оно, што по опште примљеним појмовима у друштву није увреда; што према приватним лицу неби била увреда, – не може бити увреда ни спрема владиних посланика, јер они немају неку особиту част и карактер но остали поштени људи, А што он – тужени – неуважава разбацавање са параграфима, но га осуђује, то је његова начелна ствар, за коју он није суду одговоран.

2. Он је упоредио владине посланике са истражним судијом. Он држи да је личност и званије истражног судије достојна поштовања и по томесе никако не може узети као увреда; што је сравнио владине посланике са истражним судијом, да покаже како они – владини посланици – узбуњују просте људе.

3. Опоменуо је владине посланике на оно што пристојност од њи зактева. Држи да то не може бити увреда ни за кога, кадга опомене, да осим свога права при извесном положају у скупштини има у виду зактеве пристојности. То бар није ништа рђаво и неморално. У самој ствари владини посланици долазе по уставу у скупштину и да богме по закону имају право да говоре као и остали скупштинари. То је тако, али опет сваки примећава, да је положај владиних посланика у скупштини неправилност – аномалија, – као што се то јасно види из говора неколико народних посланика у свом предлогу за промену устава /:видовдан бр. 25.:/ који у прилогу подноси, гди се јасно каже, да владини посланици изгледају као владини адвокати, – а не као народни скупштинари и повереници.⁸² Тај њиов двоструки положај и он је – тужени – имао у виду, када је напоменуо да они треба да ћуте онде

гдије реч о народним жељама, – а ово је колико штетно толико и недостојанствено – понижавајуће – за народну скупштину, и због свега овога је он казао, да говор владиних посланика онакав какав је био, *чини скупштину још нижом и ништавном*. Њему је вели жао, што дебате у одбору за адресу нису стенографисане, те се не може видети јасно шта је и какво је било понашање владиних посланика, које је он осудио, само онај који је тамо био зна за оне бурне сукобе између народних и владиних посланика, који су се сваки час прекидали лармом и свађом, тако да је један од владиних посланика добио опомену од подпреседника, што багателише народне жеље и напада на народне посланике /:видовдан бр. 222./ који у прилогу подноси.

4. Да би јошт јаче подејствовао, на владине посланике, он их је опоменуо и на то, да већ и то понижава српску народну скупштину што у њој има чланова, које народ није изабрао. Тиме их је подсетио на њиов деликата(н) положај. Држи да то није никаква увреда за владине посланике, почем се ту реч „понижење“ не односи на њиов приватан карактер, већ на закон, на члан устава којим је њиов положај узаконен. Тако исто је очевидно, да се ту не исмејава устав, нити је то уопште тон извештачки, на против та форма изражаја врло је озбиљна, и она се увек употребљава у дебатама скупштинским, у јавним разговорима, као и у новинама, и то је сасвим учитив израз, који се увек употребљава у критикама закона и установа, за које оће да се каже *да неваљају*. Према свему овоме он сматра да нема никаквог кривичног дела у наведеним изразима по допуни § 104. крив. закона; – .

Што се тиче последњег кривљења т.ј. да је он напао чак на „уставна права владаочева“ и учинио преступ по допуни § 92. крив. зак. – то је просто безсмислица. Очевидно ако ко' увреди истражног судију, то никако није напао на право кнежево да поставља својим указом судије, ни на министра који је судију представио. По логики државног тужитеља од једне сличне такве кривице, могао би се одма начинити идеални стицај и подвести просту личну увреду под члан 92. и 68. у исто време. Ова логика подсећа га вели на логику неких српских жандара; кадму ко' опсује отца, он се тужи на то да је онај опсовао књаза, јер је вели књаз његов отац. Овако неразумеване свог одношаја и личне увреде себи, спрам кнеза и увреде наношене кнезу, даје се код жандара разјаснити и извинити необразовањем, али овако бркање правних појмова и неразумеване закона, не да се извинити необразовањем код државног тужиоца.

Овде има да примети да га је суд у први мах ставио у оптужно стање за исмевање закона и увреду скупштинара т.ј. за казњива дела по § 103. и допуни § 104. а истражни судија, ма да није водио никакву истрагу над њим – туженим – није нашао дела казњива по чл. 103. но је пронашао кривицу по чл. 92. а оне се разликују само у 3 године затвора. Пре свега то несме да буде по закону, да га државни тужиоц тужи за оно зашта није стављен под суд. Осим тога ово противуречије људи од закона и то у једном чланчићу који једва броји десетак редака, показује

најјасније, како ту нема никаквог казњивог дела, – јер увреда или исмејавање изречено у штампи мора бити јасно изречено у смислу и изразу, да сваки читалац разуме, да је увреда и исмејавање, а не да тек судије натежу и извијају дали се ту вређа овај или онај. Ту се види јасно да нема кривице, као год што не би било кривице, кад би ко' ктео да убије човека, па би га намерно гађао кроз дувар ове собе, која има дебео зид од две цигле. То је исто са увредом гдесе из форме израза невиди, ко' се и шта исмејава и вређа. Очевидно ту нема кривица ни по допуни § 92. нити по ма каквом другом параграфу.

Он се је вели нарочито задржао на овом делу нај дуже што је ту држав. тужиоц створио управо из „ничега“ издани стицај преступа који се казни до 5 година затвора.⁸³ Он држи да задаћа државног тужиоца толика је иста да некриви право, колико да неправда криво, јер Суд није целатска установа, која гњави и дави сваког, који год јој се оптужи, већ је место гди се дели правда. Ту дакле ваља мерити сваку реч на драм, због које се окривљени оптужује није мала ствар лишити право човека слободе ни пет дана, а камоли пет година! Међу тим као што је показао, државни тужиоц није ни нај мање пажње обратио, да објасни себи и суду; у ком се случају, „понижавање“ и „омаловажавање“ узимљу као кривица шта је то „исмејавање“ а шта је „увреда“, него је натрпао на њега све те кривице без икаква правна разлога.

II.

Што се тиче дела у 13. броју „Јавности“,⁸⁴ – он пита сваког који зна српски језик, дали се ту хвали збачивање српских књажева? и која је та реч, која садржи хвалу? – који год зна србски, видеће одма, да ту нема нити какве похвале, нити какве покуде. Ту се просто *каже оно што је било, онако како је било*. Казује се како је сам народ разумевао своја права, и како их је вршио. То је историски факт, а историја се не може променути да буде другчија него што је била за љубав овога или онога. Да је србски народ тако разумевао своја права, позива се на догађај од 1839–1842 и 1858 год. У тим годинама србски народ преко своје народне скупштине, показао се као *суверена власт* у држави. Па не само да је сам народ разумевао тако своје право, но су му то суверенско право *признавале* и стране државе и висока Порта и саме владајуће династије. После промена 1842 год. Русија као покровитељствујућа држава није признала промену династије, но је зактевала, да се наново сазове народ и изјасни у присуству њеног повереника. Тек пошто се скупштина на врачару на ново изјаснила за промену, она је признала преврат као законско дело. Ту се фактично види признање народњег суверенства. Тај народни суверенитет признавала је фактично и висока порта и династије, које су примале владу из руку народне скупштине, јер он не признаје народни суверенитет у оној реченици, због које се окривљује, несадржи се ништа друго, но да је српски народ

сматрао увек, да он има суверенску власт а не кнез. А у каквој је намери то казао: то би се видело јасно, кад би државни тужиоц промотрио ону реченицу у свези са целим чланком, а не да без икакве свезе са целином, прави проналазке, на његовоме туженога мозгу, да погађа мисли и намере, које је он имао, „или које се њему – држ. тужиоцу – намећу“ као што се виду у тужби. Намера и смисао мора се извадити из самога чланка, јер се он суди за оно, што је он рекао и написао, – а не за оно што се некоме „намеће да мисли“. Ту је реч о промени устава о чему се покренуло питање у скупштини. Он је том приликом ктео да докаже, да је по српским народним појмовима народ суверен, и да с' тога гледишта ваља мењати устав, на што народ по самом садањем уставу има право. Очевидно кад је реч о промени устава законитим путем, онда не може бити ни речи о преврату и збацивању кнеза. Уставом баш се иде на то; да се избегне преврат, да се ујамчи *правна непрекидност* у земљи, те да се сваки пут из једног правног стања може прећи у друго законитим путем. А баш кадби се уставом узаконила народна сувереност што је он у том чланку зактевао, онда народу никако није ни потребно да револуциом прави преврате и збацује књажеве. Све ово што је казао види се јасно из његових чланака, и његов закључак целог чланка гласи: „Засад нам је толико нужно било да кажемо да би јасно увидели, *шта мора бити устав по појмовима српског народа*.⁸⁵ Устав је основни закон у коме сам народ одређује основна права сваког члана државе као и права кнежева.“

Ово је *његово дјело*, за ово има Суд да му суди, ако ту још може бити речи о кривици и суђењу а не за оно, што се државном тужиоцу намеће и што он њему – туженом – подмеће; очевидно ту нема кривица ни по каквом параграфу а најмање по допуни § 92. крив. закона; –

III.

У одговору на дело учињено у броју 23. „Јавности“⁸⁶ навео је: да је овај чланак писао поводом што је усилавањем владиним пропала у финансиском одбору намера да се укине жандармерија, и што је у исто време у законодавном одбору пропао предлог о измени закона о штампи. Он је ктео да објасни скупштини, како ће она бити *изсмејана* ако се та два одборска закључка узаконе; јер скупштина је у адреси зактевала простију управу и слободнију штампу. Та се тежња види из целог чланка а из тога се мора одма закључити, да је немогућно да он оће да вређа скупштину, у исто време кад оће да је задобије за нешто и да јој објасни њена права и њено достојанство, што се види из ових речи: „Ми просто нећемо слободу као милост владину, но је тражио као право народно и обраћамо се тога ради *народу*. Хоћели нас он разумети или не, то зависи од времена; *али ми ћемо дочекати то време*“. И мало пре тога: „по могућству старалисмо се да народу – народној скупштини – објаснимо, шта и како треба да се уради у нашој

отаџбини, па да се народни напредак осигура, тосмо до сада радили па тоћемо и одсада.“ /: бр. 13 у актама:/

У опште из целог чланка огледа се поштовање народне скупштине. А ево само дасе узме оно место због кога се окривљује:

„Има људи који нам замерају што бранимо ову народну скупштину, која је прошла кроз школу Радивојеу, – која је претила батином сваком поштеном браниоцу слободе и народног напретка, која се до јуче клањала свему што је излазило од владе.“

Кад се промотре сви ови изрази из ближе, види се да уњима нема никаквог кривичног дјела. Ево шта је ту казато:

1. Да је г. Радивоје бив. Министар председник за време избора ових скупштинара *владао* овом скупштином, и да је она усвајала његове назоре и начела у државним пословима. Каква је то увреда за народну скупштину? Он није никако казао, да је г. Радивоје употребљавао за своје себичне цјели, као што спомиње тужба, а јошт мање за каке непоштене намере. Он је владао скупштином то је све што се може разумети у оном првом изразу. То се врло често дешава и код много образованих народа / на пример у Немачкој скупштини влада све једнако Бизмарк./ а код нашег народа где је огромна већина народа необразована, па и већина скупштинара, и гди је ауторитет власти снажан, то није ни мало чудно. Свакојакто што је напоменуто није никаква увреда.

2. Казао је да је скупштина претила батином свима слободоумним поштеним људима. То је опште позната истина, а видисе из скупштинског протокола од 1871 год. на који се код полиције позивао /: прилог стр. 84 – 85 – 131 – 510. од 516 и 547. до 556:/

Ту се види да је скупштина у то време све људе од слободоумне опозиције сматрала за горе од лопова и убица, ту су се тражиле најстрожије мере као батина, царихи и полицајни надзор на основу подозрења. И тек пошто је влада изрично изјавила да има довољно строгих мера против политичне опозиције и одбачен је познати Милов^{86а} предлог о полицајном надзору, а у исто време скупштина је ставила у протокол да се влади допуштају *све мере* које она нађе за нужно да употреби. Све ово показује, да је наша скупштина састављена из људи *необразованих и који су обично назадњаци* у друштвеним и политичним начелима, управо наша скупштина није тада *ни разумевала*, шта је то опозиција у земљи; отуда су и пале оне страшне претње противу свију слободоумних људи. И кад би он баш осуђивао скупштину за њено назадњаштво, то неби била никаква увреда, а камоли што је није ни осуђивао, већ је то само напоменуто да се зна.

3. Казао је на истом месту за која се окривљује, да се је скупштина клањала свему, што је долазило од владе. Тим је казано само да скупштина није имала свог уверења, није ни била *самостална*. Ово није увреда ни по смислу ни по форми израза, јер то и сами скупштинари признају и толико су то јавно у скупштини казали. Шта

више Николајевић је јавно рекао, како је и пређашња влада говорила, да су скупштинари њене *машине*. („Видовдан“ бр. 222. прилог).

Очевидно је да у тим изразима баш кад се овако изчупане узму нема никакве увреде за скупштину, – а камоли кад се из неколико врста, које одма долазе, види, да он није никако ктео ни да кори скупштину за њену несамосталност и назадњаштво, већ је бранио од оних који то замераше, као што се види из ових речи: „Ми би најмање имали интереса, да (ову скупштину) бранимо, кад би се тичало личности што скупштину састављају, али *нас се тиче* скупштина као народна установа; и због тога, што се вели, њи тиче скупштина као народна установа, они су јој вазда указивали поштовање, ма да је она нападала на њина начела.

Што се тиче друге увреде која се у тужби спомиње, увреде, „народне индивидуалности“ то незна шта значи, и у колико му је познато, таке кривице нема нигди у закону. Би ће да је реч индивидуалност погрешно употребљена или је то *шупља фраза* утрпана у тужбу само да изгледа, да у његовом делу има више кривица.

Очевидно је да у том чланку нема казњивог дела по допуни § 104. нити по ма каквом другом параграфу.

IV.

На послетку за допис у броју 23. „Јавности“⁸⁷ одговорио је: да то дело никако неподлежи судском разматрању, ту се чисто теориски излаже једно научно начело; начело које је у XIX. веку признато науком као нај чистије и нај узвишеније, а то је: *закон је створен ради људи, а нису људи створени ради закона*.⁸⁸ Из тога начела истиче друго које је он управо у том чланку развио, а то је: где год полазе у сукоб стварни људски интереси: слобода, имање, породица, част и др. – са мртвим законским формама, ту треба да падну мртве законске форме. –

По члану 103. наука и научна критика неузимље се никако као кривично дело. Да је ово сасвим научно, теориско излагање једног начела најбоље се види, кад се прочита цео чланак, за који се окривљује. Овде има да примети, како је у тужби држав. тужиоца осакаћена његова мисао, па је намештено, као да је он у опште препоручио газење закона и пропагандирао неко безправно стање. То се из чланка јасно види, да је он казао у начелу, да је грађанска врлина газити рђава закона и то се односи на све народе и све државе у опште а никако на поједине законе или све законе који у Србији постоје.⁸⁹

Међу тим чл. 92 под који држав. тужиоц подводи ово дело гласи: „Ко’ јавно позива или држи на непокорност према законим уредбама или законим наредбама власти, или који дела, која су законом за злочинства и преступлења означена јавно правда и хвали, да се казни.....“⁹⁰

Ту се дакле разуме, да је он позивао или дражио кога, да се не покорава законима *који у Србији постоје*; или бар да је казао „да у

Србији има тако рђавих закона, које приватни или скупштина треба да газе и руше; даље да је хвалио нека дела који су србским кривичним законом означена као преступлења и злочинства. Нека суд пажљиво прочита чланак за који се окривљује, паће се уверити да од свега тога нема ни трага у овом чланку.

Тамо је изложена једна теорија, која је призната данашњом науком, била она социјалистичка или несоцијалистичка, револуционарна или нереволуционарна, ту нема по србским позитивним законима никакве кривице иначе требало би казнити све провесоре историје, који јавно правдају са катедра буне и преврате т.ј. газење и рушење закона у свим оним случајевима, гди је неко законито стање упропашћавало народ; тако исто ваљало би осудити све оне историке и публицисте, који правдају преврате из наше историје од 1838 до 1858 год. –

Он држи да свако теориско излагање једног начела не може бити никако суђено ни осуђено, по нашем крив. закону, – а ово нарочито не би смело да буде после познатог расписа г. Министра Унутрашњих дела, у коме се изрично ујамчава, *слобода мисли и критика*. Слобода исказивања мисли, – то је управо нешто неограничено и обухваћа све могуће теорије; и кад је један министар у име целе владе позвао или управо изазвао писце да слободно казују своје мисли, он није ктео сигурно да поставља клопку, па да вата наивне писце; и кадби било по нашем кривичном закону кажњиво „слободно излагање мисли“. Министар би у томе био подстрекач и повод његовome – туженога – преступу, и у том случају он би био извињен по члану 104. под д. јер је Министар позвао све писце да раде нешто што је незаконито. Но као што рече он уопште не држи да излагање једне научне теорије па ма каква она била подпада под § 92 Кр. зак. У осталом ова теорија нити је социјалистичка нити револуционарна; као што вели државни тужиоц. Шта више они, који веле у начелу да ваља поштовати сваки закон, доклен се формално не уништи – уствари никад не практикују то начело, већ се увек управљају по оном начелу, које је он развио у броју 23. и које је у тужби названо револуционарно. Доказа томе има пуно у најмањим стварима, као и у највећим светским догађајима. Наприлику ако један свестан и научен судија види да неки кајишар оће да зграби нејако сироче имајући за себе законске форме, онће увек погазити мртве форме да спасе правду. Тако се на пример врло често гази формални закон кад зактева, „народно блаостање“ или друга каква важна потреба. Тако на пример Министар Правде који је у овој скупштини бранио независност Судија, а нарочито Касаације, био је 1864. год. председник суда, који је судио Судијама из Касаације на основу закона коме је дата повратна сила т.ј. на основу *погаженог закона*. То је тако сигурно зактевало „државни интерес“. Тако су неки ове год. у „Јавности“ позивали јавно да се учини насиље и да се пониште зеленашки дугови поратним Судом, имајући у виду интерес већине народа. У опште у свагдашњој пракци сваки поштен човек у сукобу између мртвог параграфа и инте-

реса живих људи сматра, да је врлина погазити параграфе. Да неговори о крупним стварима, као што су буне и преврати. –⁹¹

Према свему овоме он мисли да је јасно доказао да у свима чланцима за које се окривљује нема никаквог казнивог дела, – и нада се да ће га Суд судити по правди и закону а не по зактевима и агитацијама „одозго“ и другим политичним обзирима. – Напоследку додаде да г. Стојковић као уредник није ни читао оне чланке, за које се оптужују, пре но што су из штампе изашли. –

Б. Димитрије Стојковић:

Пре но што се упусти у саму стварну одбрану, он ће вели у атар истине и морала, да објасни на тужбу државног тужиоца, из чега ће се у исто време и црпити његова одбрана.⁹²

Државни тужиоц одма у почетку своје тужбе наводи: да је писац чланка Светозар узео права правном стању ове земље посве непријатељски. Бројеви један за другим доносили су чланке из којих провирују у велико тежње социјалистичке. Даље је навео: да је Марковић уобразио да је он тај очекивани месија, који ће земљу ову реформисати у духу социјалистичких начела, и безобзирно је отровним⁹³ својим пером напао на најважније установе земаљске на народну скупштину, владине посланике и т.д. и т.д.

Карактеришући државни тужиоц овако Марковића и по свом скваћању [схваћању]⁹⁴ и неким предпоставкама карактерише у исто време и њега као саучасника Марковићева, јер дела, за која се Марковић окривљује у исто време и он је за иста дела тужен, – сматрају се као један део својине и учасникове, па зато се и он, поред онога што је Марковић за иста дела навео, упушта у доказивања да не постоји оно што државни тужиоц наводи. –⁹⁵

Из досадањег ислеђења сваки ће, који је чуо или прочитао наводе Марковића односно њега – Стојковића – самог, и који иоле са пажњом прочитао и § 46. крив. закона увидити на први поглед да он не би требало да доказује да ли у реченим чланцима постоје казнима дела или не; јер је то дело пишчево а не његово, и да је он дужан, да га брани, из узрока тога, што га исти § којим је државни тужиоц његово дело окачествовао сасвим од тога саучашћа извињава, као што ће то мало даље навести, – али зато што га државни тужиоц или ваљда хотећи, или непроштудирајући⁹⁶ добро речени §. тужи, дужност му је да се брани.

Државни тужиоц у тужби под знаком I. наводи, да је Марковић у бр.7 „Јавности“ ишао намерно на то, да увреди владине посланике. Зајиста свакиће видити кад прочита тај чланак да ту нема никакве зле намере за вређање, зар је то зла намера и зар је то увреда? Кад би му ко' казао: „Ти се Стојковићу размећеш пиварским знањем“, – или свршио

си права и размећеш се параграфима“. Дали је то за њега увреда, као и она односно владиних посланика што су названи параграфлијама. Заиста онби се овим поносио и неби сматрао то ни за какву увреду, нити се и замислити може, да има ту какве увреде. Даљи наводи државног тужиоца цитирани из тога чланка, тако су ништавни као и да не постоје; јер ако он сматра да је писац ишао на то, да владини посланици нетреба дасу у народној скупштини, и ако је мислио и сматрао као да је ово увреда за посланике и да је казимо, онда је он на погрешном путу; јер на тај начин треба сматрати за кривице и оне, што траже у скупштини измену закона о печатњи устава, и т.д. Њему је заиста чудно, како је могао државни тужиоц као правник из тога чланка створити покрај оне јошт једну кривицу, ако оне прве у самој ствари има, премда он то непризнаје као што је и навео. Државни тужиоц наводи ово: „изсмејавајући писац овако, на овај начин владине посланике, он је уједно нанео увреду и уставном праву владоца ове земље.“

Он незна вели, како се то може и по ком закону горња увреда посланика као из основне увреде цепати и ова друга увреда уставних права владоца и створити из тога две кривице. Можда је државни тужиоц мислио, да је овди учињен идеални стицај, то није; јер § 69. врло јасно каже шта је то идеални стицај, – а о стварном стицају не може бити ни говора. Заиста оваким делом никада се не могу цепати друга дела, јер оно прво дело неби ни постојало, кад неби имало оне саставне части првог дела, које га као цјелину једну сочињавају и ове саставне части не могу се по § 68. крив. закона узети за друга дела; – из овога се дакле јасно види, да је тужиоц гледао само да им што више кривица нагомила. –⁹⁷

Што се тиче другог дела под II. у броју 13. „Јавности“ наводи: да ту сам државни тужиоц изводи да се нека мисао намеће, као да је писац ишао на буну, да подхрањује дух револуционарни противу владоца и позива народ на буну. Зајиста сваки се мора томе начудити, како се човеку а нарочито држав. тужиоцу могу наметати такве мисли. Мисао изражаја писца је врло јасан. Он каже оно што је народ имао право и то му је право његова својина, коју му нико није могао одузети па ни државни тужиоц. Зар он сме рећи, да народ није имао то право, и потом осуђивати га, зар он може и сме осуђивати 1858 и 1815 год.⁹⁸ То су појмови писаног чланка. У том је чланку говор само просто о праву народном. Но баш и да се узме, што државни тужиоц вели, да се намеће мисао, и да се ова мисао може применити на мисао пишчева, – а када се он није јасно изразио у тој мисли т.ј. нити је позивао народ на буну, ни опомињао владоца, онда по закону мисли се неказне, нити зато постоји казна у нашем положном закону.

Што се тиче дела под III. у бр. 23. „Јавности“, – о томе је доста дао објаснења г. Марковић, и он држи да су резони државног тужиоца односно тога чланка сасвим ништавни.⁹⁹

Из целе тужбе државног тужиоца јасно се види, да је он тражио да се њи двојица, он као саучасник а Марковић као главни кривац, по неким голим предпоставкама и његовим убеђењима на казну осуде.

Закон тражи а на име § 220 Крив. пост. за свако дело, да се о њему не може сумњати, већ да је подпуно доказано онако као што је у самој ствари, а у овоме случају, као што је намера пишчева била, а које се има и треба да сматра за базис делу. Та намера ничим другим не може се доказати у оваким стварима ман објаснењем и признањем пишчевим, а то објаснење или признање несмесе тумачити овако или онако, но као штога писац наводи, и тек у том случају може признање служити за доказ по § 225. крив. пост; из дела се никад неизводе намере, као што државни тужиоц наводи, већ се мора по закону тражити најпре да се позна намера, из које је после дело произишло, овде ту намеру открива п писац услед које су и чланци написани.¹⁰⁰

Из свега досад наведеног а нарочито из самих чланака увидиће Суд, да је писац имао у виду неке недостатке и мане у нашој државној установи, и те мане и недостатке критиковао и научно претресао, а то му право даје и сам закон, по § 103. Крив. зак. – ово му право и сам Министар Унутрашњих дела неспорава, но га на против позива својим расписом од 29. октобра 1873 год. који је у бр. 238. Званичних новина од прош. год. наштампан.¹⁰¹ Па и ако има казнимости у реченим чланцима, опет је министар своим горњим расписом, дао сам повода, те су се они – тужени – учинили повинима.

Даље Стојковић наводи да је писац чланка г. Марковић као администратор листа показао је, и код полиције и код суда на претресу, да он – Стојковић – није читао речене чланке и да није знао шта је у њима написано.¹⁰² И према овоме садаће да докаже да по § 46. Крив. зак. није саучасник у реченим делима као што је погрешно узео државни тужиоц. –

§ 25. закона о печатњи јасно каже ово: „за преступ или злочинство, што се учини печатњом одговоран је сваки, који се по општим начелима, крив. закона може сматрати за кривца или саучасника.“ Сада да се види шта каже § 46. крив. закона јер ова два § 25. и 46. у свези су један са другим. § 25. говори о одговорности саучасника, а 46. шта је то саучасник: Тачка 1. § 46. каже: „Ко’ поклоном, обећањем, претњом, злоупотребом власти или важности своје, преваром или чим другим подбоду, наговори или наведе кога, то злочинство или преступ учини.“ У овој се тачки излаже то, да онај који какво казнимо дело учини или покуша учинити, није сам на ту мисао дошао, да то дело учини, него га когод други на исто подбоду, дакле овде као штосе види реч је о подбадачима. Да је он у реченим чланцима подбадач тојес који није имао решиности, да то и то дело учини, него другога на то подбо или наговорио, о томе нема ни спомена, јер се то види из његове одбране и казивања писчева, а с друге стране, државни тужиоц ничим ово није побијо нити га је могао побијати. Сад прелази на другу тачку § 46. Крив. зак. која гласи: „Ко’ научи кривца какоће злочинство или

преступлење учинити, ко’ кривцу набави оружје, оруђе или друго што, што је за извршење злог дела служило, знајући даће се на то употребити, и који је кривца знајући и подпомагао у ономе, чим је зло дело приправљано, олакшано или извршено. Овде ова друга тачка говори о помагачима, који учиниоцу не духовно већ јасно помажу да овај намерно дело изврши. Да помагач прави помагач по закону буде и да се као такви има сматрати, треба *прво*, да зна даће се и каквоће се дело догодити и даће се помоћ коју кривац од њега тражи употребити на извршење казнима дела, треба да зна дакле намеру која се је зачела углавном кривцу, а без овога знања као што сам закон јасно каже, нема саучашћа, што речени §. вели: „знајући и подпомагао у ономе“.

Што се тиче § 25. закона о печатњи, он држи да и тај §Ф тражи да се он најпре осуди као кривац или саучасник по позитивним законима, па тек онда да се по том закону о печатњи може осудити.

Напоследку да се види шта вели § 38. зак. о печатњи, по коме државни тужиоц тражи да се суди, он каже: „по овоме закону дотичне казне одређују се мимо оне казни, која ће се кривцу одсудити, ако се у садржају печатаног дела налази казниво дело, за које се у кривичном закону налазе одређене казни.“ –

Ни по овоме §ФУ он се не може сматрати као саучасник, што наводе државни тужиоц. Он условљава искључно да је он кривац или на последку учасник, и да му престоје две казни, једна по позитивном кривичном закону а друга по закону о печатњи; али како је он већ доказао, наравно по јасном положеном закону а не по неким голим предпоставкама, да он овде ни је ни кривац ни саучасник тако није ни уколико имало места позивању на тај §. јер и §. 28. готово то исто каже.

Ово је вели његова одбрана и он се нада даће суд сматрати ову ствар савесно и непристрасно, необазујући се на никакве партијске стране као што га опомиње и сам Министар Правде својим расписом. –¹⁰³

Државни¹⁰⁴ тужиоц на одбрани тужених навео је: да је судом овоо окружним а затим нај вишим земаљским судом – касационим – цењено и нађено, да у списима г. Марковића а на име бр. 7. – 13, и 23. „Јавности“ има казнимих дела и то г. Марковића као главног кривца а г. Стојковића као саучасника. Код таквих одлука земаљских судова, одбрана оптужених, нема нити може имати каквог закону важности; јер списи или упра[во] изрази они, који садрже казнима дела одбраном нису збрисани; па са тога он оће да пређе ћутањем готово сву одбрану њину. Остављајући дакле све то настрану он ће се само дотаћи расписа оног г. Министра Унутрашњих дела на који су се тужени као на неку заштиту позвали. Расписом тим г. Министар није никога па ни тужене овластио да чине казнима дела, дух је његовог расписа тај, да сваки озбиљан публициста негује код овог народа поштовање закона земаљски и реда у земљи, тосе нарочито увиђа из оних речи у првим редовима. Па зар тако публициста србски г. Марковић уме да негује код народа овог поштовање спрам закона и уредби земаљских? Зар су

то мисли патриотске скојима је био заданут г. Марковић при писању тих чланака? Он уместо да се оним расписом користи и да послужи користима ове земље нашта се и самим тим расписом позива, он јавно позива народ и скупштину на гажење закона земаљских. На тим патриотским изразима г. Марковића имао би му то казати: да Бог сачува земљу ову од таквих патриота, као што је г. Марковић и њему подобни, такви би патриота помоћу својом ову земљу на скоро одвукли у вртлог несрећа па и у гроб политички.

На она резонувања тужених о известним наређењима закона кривичног, по којима се они имају за ова казнима дела судити, примећава то, да се у тим њиним резонима огледа само жалосно разумевање закона и слабо познавање кривичног права.

Најзад на ону пространу и збрком појмова одликујућу се одбрану г. Стојковића, има то да примети, да би он много паметније учинио, уместо што је вели читао о Американским државама, да је потрошио то време на читање чланака г. Марковића, као што би за њ боље било и то да се не пача у онај посао за који није спреман, кад има своју радњу и да тиме никоме недаје прилику да са његовим рукама гује вата. Оптужени Светозар одговорио је: државни тужиоц сматра да је питање већ у начелу решено, да овде пост[ој]и кривично дело, кад су првостепени и касациони суд пре претреса нашли да дело постоји. Према томе неби требало ни да постоји претрес, него почем је дело већ окачествовано Суд треба одма да изриче пресуду. Он држи да то није ни по каквом закону, нити се каквим законом то може оправдати. Доследјење код Суда и Судски претрес баш зато и постоји да се извиди дали постоји према свима околностима које су доцније изнађене и наведене, кривично дело онако као што је првостепени и касациони Суд у први мах нашао. Дакле то је управо задатак Суда у испиту и претресу, да поново оцени све оне доказе и наводе које тужени у одбрану наводе. Што се тиче оних нападаја државног тужиоца на његово знање, на његов патриотизам и у опште на његов књижевни рад, неће да одговара ништа, самоће да каже, да он није кадар да оцени његово знање и његов књижевни рад, нити је то његов посао, а тако исто да се он од њега неће учити патриотизму.

Оптужени Димитрије одговорио је: пре него што се упусти у оне резоне државног тужиоца на претресу наведене, има јошт нешто да дода односно дела о увреди владачевих уставних права, које је државни тужиоц подвео под §. 91. тач.в. крив. закона – овај §. 91. као што тамо изречено стоји написано, па било по тач. б. или в. тражи, да постоји тужба за овако дело од надлежног лица, а то нема, па према томе нека Суд има у виду §. 250. под б. крив. пост.

Благодари државном тужиоцу на његовом туторисању, непримага за таквог, и нека се обрати ономе којиће његове савете примати.

Државни тужиоц каже да је он учинио збрку појмова о закону, – а да се види како он сматра те законе и дали он неће да каже прави збрку као што се он том речи служи, но оће да покаже, како он – тужиоц – као

правник, судија и још тиме државни тужиоц сваћа законе. Он каже да је већ у начелу решено то питање односно постојање дела и да то Суд важа, наравно пошто је, као што он мисли, највећим земаљским Судом тако нађено. Сад ће одма да пређе на један §. ф у ком се јасно каже, да је претрес и то главни претрес за објаснење и изцрплење дела и да Суд према ствари и објаснењу баш и ако је пређе нашао, да постоји дело, може сада изрећи други свој суд, како нађе према том објаснењу. По §. 245. крив. пост., то је остављено Суду да сада при коначном претресу реши и то питање без обзира на оно прво своје решење, и то пре свега дали постоји икакво казнимо дело. Овај §. гласи овако: „кад се при коначном претресу покаже да је дело због кога је тужени првобитно тужен другчије, а није онако као што је тужен, и ако је ово као што треба ислеђено, онда ће Суд о њему пресуду изрећи и у овој према стању ствари казати како туженог сматра с'прам дела дали га то јес према наређењима §. 29. и 250. крив. пост. ослобођава или за невина проглашава (§. 241. крив. закона).“¹⁰⁵

Дакле према овоме оно прво решење ниуколико није обавезно за Суд при изрицању пресуде. –

Судски Разлози:

На питање председавајућег судије у смислу §. 218. крив. пост. остале судије одговорише: и то један да овде нема казними дела,¹⁰⁶ а други да постоје казними дела путем штампе учињена; да се оптужени Светозар сматра као главни кривац, а Димитрије као саучасник; – и да оптужени имају две олакшавне околности, признање и добро владање а отежавајућих околности да немају, које је последње и преседавајући судија усвојио, па према овоме а на основу акта овог дела, узимајући Суд у призрење:

1. Да су тужени путем штампе у листу „Јавности“ учинили ова дела:

И. Што су у седмом броју „Јавности“ претресајући дебате вођене у одбору скупштинском за адресу на престолну беседу, између осталог рекли.

А. „У овој дебати као у свим другим владини посланици показали су особиту склоност да се пред народним посланицима размеђу своим параграфским знањем; они као вајна интелигенција у скупштини место да обавесте народне посланике, ако ови што одиста неразумеду, да сами истраже и схвате мисао и тежњу простог човека и да ту мисао сами формулишу, они поступају као истражни судија који своим заплетеним питањима хоће да збуну простог човека“. И даље говорећи о овој ствари на свршетку рекли су:

Б. „На последку проста пристојност зактевалаби, да се владини посланици уздржавају што већма одговора онди, гди је реч о народним жељама. Они треба сами да знаду, колико [о]ни сами своим присуством

у народној скупштини, понижавају српску скупштину пред целим образованим светом, па да је бар своим говором неправе још нижом и ништавном“.

II. Што су у 13. броју „Јавности“ говорећи о уставу наше земље, између осталог навели:

А. „Цела је истина то, да је наш народ бивао незадовољан са извесним владама и желео да их се отресе, а великаши су се користили овим народним расположењем и позивали га на буну“, а за тим одма:

„Народ је увек сматрао да има право, да збаци једног кнеза, који му зло ради, па да постави другог у кога се више уздао, да ће добро радити. И великаши су призивали то право српском народу, самогу гледали и радили, да то право употребе на своју корист;“

III. Што су у 23. броју „Јавности“ говорећи о слободној штампи и жандармерији казали:

А. „Има људи који нам замерају што бранимо ову народну скупштину, која је прошла кроз школу Радивојевићу; која је претила батином сваком поштеном браниоцу слободе и напретка народне; која се до јуче клањала свему што је излазило од владе;“ – и у истом овом броју под „Дописи“ говорећи о томе, шта је закон? између осталог навели су:

Б. „У таквим случајевима дужност је и врлина сваког појединог човека газити и рушити те законе, свима средствима. И ако појединац често нема снаге, или несме да узме такву одговорност моралну на себе, да гази такве законе, народно преставништво и може, и сме, и треба да погази мртве формуле закона“, –

2. Да се сва ова дела по §. 23. Закон[а] о штампи сматрају за свршена, јер се из постојећих у актама бројева „Јавности“ а и признања тужених види, да су ови бројеви јавности предати, и у публику растурени; –

3. Да су оптужени признали и то Светозар, да је он писац чланака у горе изложеним бројевима „Јавности“, – а Димитрије да је он одговорни уредник овог листа „Јавности“, – и овим њивим признањем по §. 225. крив. пост. које се слаже и са подписима уредника у реченим новинама, подпуно је доказано. Да су они – тужени – путем штампе учинили сва она дела за која се оптужују; –

4. Да што се тиче питања, дали су ова дела за која су тужени оптужују казнима или нису према начину и форми израза, и према предмету и личностима на које су ови изрази управљени, Суд сматра:

А. Дасу изрази у делу I. под А. и Б. употребљени усљед дебате вођене у одбору скупштинском на адресу, – и да се из ових израза немогу извести два самостална дела т.ј. и увреда владиних посланика и нападање на уставна права владаочева, као што државни тужиоц у својој тужби наводи, већ само прво дело, пошто је писац овим изразима а и осталим своим чланком говорио узгред и о манама и измени нашег устава, и у томе се послужио разним изразима па и оним коису изложени у горњем делу, – и који изрази састављају једно само-стално дело т.ј. дело *увреде владиних посланика*; јер су се тужени у овом свом спису послужили таквим изразима из којих провирује чита

намера њина, да изсмеју, понизе, омаловаже и изложе мрзости и призрењу владине посланике и њивов положај како у скупштини тако и пред целим светом, – необазујући се на то, да ови посланици ништа учинили нису, што би народну скупштину понижавало, и да је њин положај и право у народној скупштини самим земаљским уставом *освештано*, – а овако стање дужан је сваки поштовати док се законим путем неизмени; – и такосу се они за ово дело увреде учинили повиним по допуни §. 104. Крив. закона од 24. Октобра 1870 год. –

Б. Да изрази у делу I. под Б. као што је горе већ наведено несаптаљају и особено самостално дело *„нападање на уставна права владаочева“*, као што државни тужиоц наводи; јер је главна намера писца била да оним изразима *владине посланике* *нападне и изсмеје*, а не у права владаочева да дира, – па с’тога се тужени за ово дело имају испод суђења ослободити по §. 250. крив. пост; –

в. Да су тужени изразима својим у делу II, под а. јавно проповедајући народу српском право, и показујући му пут да збације своје владаоце, – подсећали га и упућивали на оно, што му од штете и пропасти може бити, или управо уливали у дух народа превратне идеје упућујући на буну против владаоца, – а овако проповедање и упућивање могло би произвести зле последице и по владаоца и по народ српски, – што се никако допустити не може, јер би се тиме подколало мирно и уређено садање стање наше земље, које је сваки дужан поштовати и подржавати у њој дух реда и слоге, поштовање према постојећим законима, и оданост и неприкосновеност према владаоцу; А како су изрази тужених у делу II. под а., противни овоме, тако су они правдајући и узносећи законом недозвољена дела учинилисе повиним §. 92. крив. закона; –

г. Да се из израза у делу III. под а. очито увиђа, да су тужени имали намеру да народну скупштину, па дакле и цео народ српски из средине кога је скупштина састављена, необзирујући се на важност и достојанство њено, понизе и омаловаже у очима нашега и других народа, престављајући и унижавајући народну скупштину као оруђе појединих власника, којим се ови служе да извесне своје цјели постигну, јер се према већану народне скупштине не може узети, да је она претила батином ма ком, – а још мање сваком поштеном браниоцу слободе и напретка, већ је по свом праву радила оно, што је налазила да је по напредак и благостање народа корисно, па јој се не може и *несме* замерити, ако је кад у својој патриотској тежњи вијећала и говорила и о неким законим мерама, које би стале на пут свему ономе, што се клони на рушење и гажење закона и реда у земљи, – и тако су тужени својим изразима у овоме делу увредили и понизили народну скупштину; па с’тога су се они за ово дело учинили повиним по допуни §. 104. крив. закона од 24. Октобра 1870 године; –

д. Дасе из израза у делу III. под б. јасно увиђа, да тужени, позивајући и одобравајући поједине а и скупштину на гажење закона, правдају оно, што је нашим законима забрањено, т.ј. правдају онако

стање, у коме сваки за се може законе стварати и по свом ћефу радити и рушитих, што је сасвим противно правном уређењу наше земље, по коме је дужност свакога да законе поштује, док се законим путем неукину или неизмене; јер онде гди се закони самовољно и не легалним путем газе и непоштују ту ни опстанак државни није сигуран, пошто су они темељ државног живота и битни услови за опстанак државни, и право грађана у опште; па пошто су тужени изразима у овом делу поступили противно наређењима закона кривичног и правдали и препоручивали гажење закона; – То су се они учинили повиним по §. 92. крив. зак; –

5. Да се одбрана тужених, да они нису имали намеру никога да вређају својим списима, но да су просто ишли на то, да се устав земаљски поправи, те да у скупштину долазе само народом изабрани, а не владини посланици, ослањајући се на распис г. Министра унутрашњих дела од 29. Октомбра 1873 године у 238. Броју Србских Новина штампиани, – а Стојковића још и што вели да он ове списе – чланке – није ни читао, већ их је онако пуштао да се штампају, – не могу ниукако судско призрење узети као ни остало одбрана њиова, којима су се трудили своим чланцима и изразима дати карактер слободног претресања и критиковања закона и устава, а не карактер увредни и недозвољени, – с’тога, што је већ нађено да њиови списи и по начину и духу писања и по форми вређајући и иначе недозвољени изражаја, садрже злонамер и казњива дела, – што баш ни по горњем распису, за кога се тужени заклањају нису смели у овом правцу писати; јер у том распису ако и стоји, да се може слободно мислити и оцењивати закони и државни послови, – опет по духу и смислу тога расписа, то је могло и смело бити само у границама закона, а не преко постојећих закона; јер тамо између осталог стоји – „сваком мњењу које је задахнуто жељом с’прам општег блага, – свакој закону радњи, биће отворено слободно поље,“ дакле истим расписом није дозвољена никаква против-законна радња, па ни писање у новинама које вређа и напада; а осим овога одбрана Стојковића и према §. 28. закона о штампи невреди, – пошто је он по овом закону као уредник свакојако одговоран за садржај свог листа, па прочитаога он или непрочитао; –

6. Да се тужени за сва напред – изложена четири дела, за која је нађено да су криви, имају на казну осудити по §. 92. и допуни §. 104. крив. закона о 24. Октомбра 1870 год, и то Светозар као главни кривац, пошто признаје, да је он чланке, који ова казњива дела садрже, писао, а Стојковић по §. 46. с’обзиром на §. 47. кривичног закона као саучасник, што је он као одговорни уредник „Јавности“, дао прилику и срество Светозару да казњива дела печата и распростире, а могло је то као уредник да недозволи; – не с’обзиром на §. 69. крив. зак. што се тужени наоде у стицају, и с’погледом на §. 62. Крив. закона што имају две олакшивне околности по §. 59. тачки 4. и 7. кривичног закона што су доброг владања и што су кривицу признали; – али и поред казни по кривичном закону, туженом Стојковићу као саучаснику одредити се

имајућа има се још и као уреднику по закону штампарском одредити особена новчана казна, и то по §. 25 – 28 и 38 закона о штампи, но и овде с’обзиром на стицај и на олакшавне околности, – а с’погледом још и на §. 27. и 28. кривичног закона: – Па на основу свијух изложених разлога с’призрењем и на §. 25. и 322. кривичног поступка –

Пресуђује:

Да се оба тужена и Светозар и Димитрије за сва четири дела у побудама под I, II. и III. осим за нападање на уставна права владоца, – казне и то Светозар као главни кривац *са једном годином и шест месеци затвора*, који да му се рачуна од данас као дана изречене пресуде; – а Димитрије као саучасник *са девет месеци затвора*, који да му се рачуна од дана кад се слободе лиши, и поред тога још и као уредник *са шест талира новчане казни*, која да припадне каси државној; но ако ову новчану казну не могне из трећине свог имања платити да му се иста замени *са један месец дана затвора* који му се има рачунати такође од дана кад се слободе лише.

Да се оба тужена за дело нападања на уставна права владаочева испод суђења ослободе; – и

Да тужени Светозар плати суду овом у притвору учињене трошкове. –

Од Суда Округа Крагујевачког $\frac{DN^a5883}{VN^a699}$

29. фебруара^{106a} 1874 год. у Крагујевцу.

Писар,
Вел. Т. Живковић

Судија,
Дим. Лазаревић

Оригинал. АС, ПО, к. 102, бр. 103.

извршене пресуде окружног суда у Крагујевцу и на С.Л. 11. 322.
Кривичног последица -

При судуђе:

Да се оба осуђеника и Светозар и
Димитрије за сва казни држа у затворима
дог. П. П. II, осим за казни држа у затвору,
за Владислава; Казна и за Светозар као главни
кривац са једном годином и шест месеци
затвора, који се ту са речима од државне
судне управе; а Димитрије као
самопомоћ са једном годином затвора, која
државна управа од државне управе и
и државна управа као управник са шест
месеци затвора; која се издржава као
државној; на ако ову казну новчану не може
на државна управа, онај који се ту са
редом казни са једном годином затвора,
на који се ту са једном годином затвора,
кад се слобода има.

Да се оба осуђеника за државна казна држа
на државна управа, влада осам месеци
на слободи; - и

Да осуђени Светозар и Димитрије
у државној државној управе.

Оу Суду Окружног Крагујевца, 12. 11. 1874.
29. Крагујевца, 1874. год. у Крагујевцу, 15. 11. 1874.

Судја,
Др. М. Марковић
Судја,
Др. М. Стојковић

10. 11. 1874.

МИНИСТАРСТВО ПРАВДЕ

№ 7620.

8. јуна 1910.

БЕОГРАД.

Д Р Ж А В Н О Ј А Р Х И В И,

Приложене извршне пресуде о осуди Светозара Марковића,
бившег књижевника, шаљу се Архиви на употребу.

По наредби
Министра правде,
начелник,

[КОНЦЕПТ ЖАЛБЕ ДИМИТРИЈА СТОЈКОВИЋА
АПЕЛАЦИОНОМ СУДУ НА ПРЕСУДУ ОКРУЖНОГ
СУДА У КРАГУЈЕВЦУ]

Апелационом суду

од 19-ог овог месеца № _____.107

Са пресудом Суда округа крагујевачког изреченој по мојим кривицама као саучесника у делу кривица г. Светозара Марковића, књижевника, учињених путем печатње, нисам задовољан из следећих узрока.

1. Ја сам и на претресу доказао да не постоје она казнима дела за која смо оптужени.

2. Доказивао сам по закону да нисам учесник у истим па баш и кад би суд узео да речена дела постоје.

Ја мислим да ће и сам Апелациони суд увидети погрешку овога суда и наћи и сам да речена дела не постоје.

Писац чланака г. Марковић нинашта друго није ишао, већ да се у нечему поправи устројство државно а наиме поправке устава; дакле као базис свију чланака за које смо оптужени било је као што реко[х] поправка устројства државног. То је његова главна цел и тежња била и услед тога писао је оне чланке, није имао нити пак тежио да подигне народ на буну, да вређа владине посланике, омаловажава индивидуалност народну итд. итд.

Овди се мени као саучеснику, премда ја то непризнајем, нити се по закону као такав могу узети, као што ћу мало даље навести, – и писцу чланака намећу сасвим друга дела, дела која се само нагађају.

Г. Марковић је целу ствар у подробности објаснио и навео своју намеру, тј. шта је хтео са тим чланцима као што горе наведено[х].

По закону – на име пар. 220. кр.[ивичног] п.[оступка] то објаснење и намера писчева мора се узети онако, као што је казао писац, а не тумачити овако или онако. Наш закон има пар. 221. који недопушта никако у кривичним делима, јер није шала лишити кога слободе као најдрагоценијег дара човековог без подпуног убеђења и доказа, о којима се не може сумњати. Писац је својим објаснењем исказао своју намеру и тако је свака сумња скинута. Дакле закон тражи да се о делу не може посумњати и да се из неких представака немогу дела и кривице изводити као што је узео Суд крагујевачки.

Покрај ове погрешке у коју је упао, суд крагујевачки учинио [је] јошт друге.

Суд узео да постоје казнима дела.

Добро, дакле, да видимо каква су то дела.

Писац каже да је он ишао на поправку Устава, дакле то му [је] био базис.

Он писајући о тој поправки говори о изменама Устава, говори како нетреба да су владини посланици у скупштини итд., дакле, све то с обзиром на преправку устројства државног.

По овоме, дакле, кад се узме као што реко[х] да је писац имао у виду само поправку државног устројства и у то име све оне чланке који су саставне части његове, писао, онда ми је заиста чудновато како [је] суд могао да узме да је то стицај. Суд је изгубио из вида наређења пар. 70 Каз. зак. који говори о учињеном делу који би се овде требао да употреби а не 69, с тим што је ових дела свако за себе преступ и опет скупа узевши, с погледом на решеност кривца, као што је овди случај – поправка државног устројства, једно приступљење сачињавају, *кривљена друга дела стављена су части и последице овог дела.*

Даље, узимајући суд тако, да је са написаним чланцима учињен стварни стицај, примењује и суд и државни тужилац односно мене учесника, да сам учинио стицај и по закону о печатњи и да се ту има одмерити казна по пар. 69.

Ја мислим да ће се и сам Апелациони суд чудити овој учињеној погрешци овога суда, кад у закону о печатњи а на име пар. 25 јасно стоји написано да ће се уредник казнити и то „ако је садржајем учињен преступ или злочинство“.

Овде се не може казна цепати на стицаје, јер то није дело већ просто казна, ма колико било преступа, то је једина казна по пар. 69. и та казна не може се примењивати на сваку уопште и да се и она стицајно узме.

Ајде да видимо даље.

Кад суд узео да има дела и мене сматра за учесника, када није могао никако као уредника – сматрајући ме као одговорног по пар. 25 и 38 зак. о печатњи применити ово законско наређење и осудити ме на новчану

казну по пар. 69 каз. пост. или се узети *и извршење*. Кад ме суд као одговорног уредника суди и на новчану казну по закону (пар. 25 о печатњи), онда је требао да се обазре и на пар. _____ Закона о печатњи, јер је он за ме надлежан за извршење казни, наравно кад се по том закону казни, а не по пар. _____ казн. зак., јер он наређује ту казну за дела која спадају у казнителни законик. Њиме се не може заменити онај параграф о печатњи.

О саучешћу. Овди ћу врло кратак да будем. За саучешће, као што сам ја узет, тражи се по пар. 46 каз. зак. да сам знао намеру главног кривца, и да сам знајући му ту намеру помагао му да се циљ дела изврши. Да нисам знао намеру пишчеву, тј. да он иде са оним чланцима на зладела, као што се то по закону може узети, то је показао сам писац који је у то време био и администратор листа, тј. да речене чланке нисам читао, и нисам *знао* њину садржину. Без овога саучешће не вреди, јер нити сам *знајући* помагао кривцу нити му ишао на руку.

Истина да пар. 28 Закона о печатњи, казними јошт ако је садржајем учињен преступ или злочинство, али овај параграф не веже мене да ја морам бити у исто време саучесник; јер пар. 25 не говори о саучесницима већ упућује на пар. 46 Каз. зак. где је изложено ко је саучесник, и по том параграфу ја се као такви не могу узети. Дакле, да оћу укратко да кажем да ако и ко други учини преступ или злочинство, а ја нисам учесник, могло би се само по горњем 28. пар. осудити на новчану казну једино што сам био немарљив.

Друга би ствар била, кад администратор г. Марковић није узео на се та дела и моралну одговорност за иста.

Да је и по себи овај параграф менњив види се из тога што је већина скупштинара ове године предлагала да се избрише и да не одговара главни уредник кад је писац ту и признаје чланке за своје. Ја се овим додуше небраним но само наведено[х] како ће и тај параграф свршити што најбрже свој век.

Ја само наводим како се и ако би се узело да постоје дела, немогу по закону и на име пар. 46 ни првој ни другој тачци сматрати за учесника, већ би се само могло казнити по пар. 28. Зак. о печатњи новчано.

Ово су у најглавнијим тачкама наведене погрешке које је учинио Суд крагујевачки.

Писац речених чланака нити је ишао на буну, ни социјализам, нити пак на вређање посланика и народне индивидуалности, већ просто ишао на поправку нашега устројства и ово научно критиковао са свога гледишта наша му даје право и пар. 104 Каз. зак.

Ово ће држим увидети и сам Апелациони суд размотривши сва акта а нарочито нашу одбрану на главном претресу као и објаснење и наћи непристрасно и спроводљиво: да у реченим чланцима нема никакве

кривице нити пак казнимог дела, па ће према томе изрећи и своју праведну пресуду.

Суду покоран,

Димитрије] Јов[ана] Стојковић,
уредник

Оригинал. АД НМК, бр. 3.206.

[ПРЕСУДА АПЕЛАЦИОНОГ СУДА – СВЕТОЗАРУ
МАРКОВИЋУ И ДИМИТРИЈУ СТОЈКОВИЋУ]

Пресуда.
Апелационог Суда

уделу оптужења

Г.Г. Светозара Марковића, књижевника, родом из Јагодине,¹⁰⁸ и
Димитрија Стојковића пивара и одговорног уредника политичког
листа „Јавности“ из Крагујевца.

Судили су:

председник Суда,
Јев.[рем] Барлов.

Судије:
В.[аса] Мацаревић
С.[ава] Христић
С. Динић
Љ. Стојановић

писар
[нечитко]¹⁰⁹

*Због више преступа
штампом учињених*

Како по незадовољству оптужених тако и по незадовољству државног тужиоца, г. Ђ. Стевановића, Апелациони је суд једном прегледао акта и пресуду Суда Крагујевачког округа од 20. фебруара 1874 год. Но 5886. која гласи:¹¹⁰

„Да се оба оптужена: и Светозар и Димитрије за сва четири дела у побудама под I, II. и III. осим за нападање на уставна права владоца – казне и то: Светозар као главни кривац, са једном годином и шест месеци затвора, која да му се рачуна од данас, као дана изречене пресуде, а Димитрије као саучастник, са девет месеци затвора, који да му се

рачуна од дана кад се слободе лиши, и поред тога јошт и као уредник са шест талира новчане казне, која да припадне каси државној, па ако ову новчану казну неможе из трећине свога имања платити, да му се иста замени са један месец затвора, којаму се има рачунати, такође од дана кад се слободе лиши“.

„Да се оба тужена за дело нападања на уставна права владаочева испод суђења ослободе; и,

„Да тужени Светозар плати суду“, – овоме у притвору учињене трошкове“, – па је под 11. Марта тек. год. Но. 453 вратио првостепеном суду сва акта ове кривичне парнице ради потребног дослеђења.

И првостепеније Суд, као што се види из писма, његовог од 15. тек. м. Но.8418, којим је спровео дотична акта, поступио по споменутом писму Апелационог Суда.¹¹¹

По овоме Апелациони Суд размотривши на ново како остала акта, тако и чињено ислеђење налази:

I. Односно оптуженога г. Марковића

Да он, осим оне две олакшавне околности којему и првостепени Суд признаје као: добро владање и признање, има још једну олакшавну околност по §. 104.д – крив. зак. јер је чиновник полицајни, који је по чл. 6 закона о штампи ради одржавања реда у штампарским пословима, одређен за примање од сваког броја новина, што у Србији изилазе, по једног примерка по Чл. 21 закона о штампи могао да узапти дотичан број новина, у коме се казњено дело налазило, нарочито што чланци г. Марковићеви нису били управљени на приватне личности, те да би се оставиле овима да саме траже задовољења за увреде или клевете, ако би их било, већ су се њима нападале државне власти и земаљске установе, зашта се тужити имају власти, – а баш у тој цели да се т.ј. одклоне и спрече могућне штампарске кривице, и *јесте* законодавац донео Чл. 6. и 21. Закона о штампи као одклонителне мере, и врло вероватно да бројеви 13. и 23.¹¹² „Јавности“ неби вређајућег садржаја били, да је са бројем 7. по закону штампе поступљено, па зато, да се г. Марковићу има казна одредити и према овој трећој олакшавној околности;

II. Односно Стојковића

а. Да је при чињеном дослеђењу друштво штампарско актом својим од 14. тек. месеца казало како је г. Марковић по решењу одбора друштвене крагујевачке штампарије био *администратор* листа „Јавности“ од 20. Новембра пр. до 8. Јануара ове год.¹¹³ и њему као таквом, било у дужности и праву да све чланке и добијене све списе, који се имају штампати у „Јавности“ прегледа и пушта у штампу *по своме нахођењу*, као што се г. Стојковић том околношћу бранио, хтејући доказати да он, ослањајући се на важност одбора и оваку одлуку одборску, и није неке чланке, па ни ове због којих је оптужен читао, већ их је олако пуштао у штампу. Но пошто се из одлуке одборске види да

г. Стојковић није ослобођен читања на које је законом обвезан, нити је доказао да ове чланке г. Стојковић није читао, те да би се могло узети да се на њ у овом случају немогу применити прописи Чл. 25. 28. и 38. Закона о штампи, и 46. Крив. закона онда сљеђује да се он има осудити, и ако г. Марковић вели да Стојковић није читао, јер се г. Марковићу у овоме неможе поверење поклонити, пошто је више вероватно да он оће г. Стојковића од казни да закљони као свог друга и пријатеља, и што се ово казивање другим ничим нетврди, али има осудити са призрењем на §. 104. д. Крив. закона пошто и за њега постоји олакшавна околност утоне што нису бројеви обустављени, па по томе је казна, коју му првостепени суд, по Казненом закону одредио, несразмерне према величини кривице и признатим олакшавним околностима, и стога се има усмерити према §. 39. Казнит. законика.

Из ових разлога и оних у пресуди првостепеног суда, уколико се овим не мењају, Апелацијони суд унечем одобравајући а унечем преиначавајући поменућу пресуду, на основу §. 265. Кривич. поступка, од своје стране тако

Пресуђује:¹¹⁴

Да се оптужени г. Марковић казни за сва четири дела са *девет месеци затвора*, који ће му се рачунати од 20. Фебруара тек. год. као дана прве пресуде¹¹⁵ а г. Стојковић да се казни са *три месеца затвора*, који ћему се рачунати од дана кад се лиши слободе, у којој се находи, и да се укорист државне касе казни са *шесет талира новчано*, па ако неби могао ову казну исплатити трећином свога имања даму се иста замени са *месец дана затвора*, који ћему се такође рачунати од кад се слободе лиши.

У осталом пресуда првостепеног Суда одобрава се.

Тако пресуђено у Апелациј. Суду I. одељења 20 Марта 1874 год. No.524 у Београду.

Писар,
[нечитко]¹¹⁶

(М.П.)

Председник Суда,
Јевр. Барлов

Да је копија¹¹⁷ ова ориђиналу свом верна тврди

No

акта

19. априла 1874 г.

Крагујевац

секретар

Јев. И Несторовић

Судија

Д. Лазаревић

Препис оригинала оверен у Суду Округа крагујевачког. АС, ПО, к. 102, бр. 104.

[ПРОПРАТНИ АКТ СУДА ОКРУГА КРАГУЈЕВАЧКОГ
КАСАЦИОНОМ СУДУ УЗ ПРЕДМЕТ О ЖАЛБАМА
НА ПРЕСУДУ СВЕТОЗАРУ МАРКОВИЋУ И
ДИМИТРИЈУ СТОЈКОВИЋУ]

Хитно

Касационом Суду.

Сва акта кривице Светозара Марковића књижевника и Димитрија Стојковића пивара, из Крагујевца, оптужена због више штампарских преступа, у 7. одељења под А.Б.В.Г.Д.Е. и Ж. са 1. протоколом скупштинским од 1871 и 5 ком. српск. новина и видовдана, који су прилог акту No. 5883 са преписом своје пресуде под ·/· под ·//· и ·///· одвојеним мњењима двоице судија овог суда,¹¹⁸ под /4 преписом апелационог суда пресуде и под /5./6. и /7 одвојеним мишљењима троице судија апелациј. суда, шаље Суд Крагујевачког округа на разматрање и решење касац. суду како по жалби државног тужиоца тако и по жалби обојице оптужених.

Оптужени Светозар брани се из притвора и за то је ово хитна ствар.¹¹⁹

No 10306

4. Априла 1874 год.

у Крагујевцу

Судија
Дим. Лазаревић

Оригинал. АС, ПО, к. 102, бр. 111.

[РЕШЕЊЕ КАСАЦИОНОГ СУДА ПО ЖАЛБАМА
ДРЖАВНОГ ТУЖИОЦА, СВЕТОЗОРА МАРКОВИЋА
И ДИМИТРИЈА СТОЈКОВИЋА]

У име његове светлости Књаза српског
Милана М. Обреновића IV

Расматрали су Судије:

Јаков Димшић
Матија Матић
Јг. Станимировић
Крста Георгијевић
Б. Божовић

Секретар
Ипр. Стевановић

Како по жалби Државног тужиоца, тако и по жалби обвинјеника Светозара Марковића књижевника и Димитрија Стојковића, пивара и уредника „Јавности“ из Крагујевца, изјављеној противу пресуде Апелац. Суда од 20. Марта ове год. № 524, изречене по кривици жалиоца Светозара и Димитрија, који су оптужени због више преступа штампом учињених, – Касац. Суд разгледао је акта и поменути пресуду Апелационог Суда, у наведеном делу изречену, па је нашао, да су жалбе предпоменутих жалиоца неосноване; са чега их одбацује, а горњу адресу према 274. кр. пост. као на закону основану, за снажну оглашава.

Из Седнице Касац. Суда III Оделења
№ 1459, – 10 – 11. Априла 1874 год. у Београду

Секретар,
Ипр. Стевановић

за Председав. Судија
Матија Матић

Оригинал. АС, ПО, к. 102, бр. 105.

[РЕШЕЊЕ КАСАЦИОНОГ СУДА ПО ЖАЛБАМА
ДРЖАВНОГ ТУЖИОЦА, СВЕТОЗОРА МАРКОВИЋА
И ДИМИТРИЈА СТОЈКОВИЋА УПУЋЕНО СУДУ
ОКРУГА КРАГУЈЕВАЧКОГ]

III Одел. Касац. Суда ред. број. 106
№ 1459
10 – 11. Апр. 1874 год.
у Београду

У име и т.д.¹²⁰

Расматрале судије:

Ја. Димшић
Матија Матић
Ј. Станимировић
Крста Георгијевић
Б. Божовић

Ек. 16/4 '874.¹²¹

Како по жалби државног тужиоца, тако и по жалби обвинјеника Светозара Марковића и Димитрија Стојковића, пивара и уредника „Јавности“ из Крагујевца, изјављеној противу пресуде Апелационог Суда од 20. марта ове године № 524, изречене по кривици Жалиоца Светозара и Димитрија, који су оптужени због више преступа штампом учињених, – Касациони Суд разгледао је акта и поменути пресуду Апелационог Суда, у наведеном делу изречену, па је нашао, да су жалбе предпоменутих Жалиоца неосноване; са чега их одбацује, а горњу пресуду према 274. Крив. пост. као на Закону основану, за снажну оглашава.

Суду Окр. Крагујевачког

Акта рассмотрена кривице Светозара Марковића књижевника и Димитрија Стојковића, пивара из Крагујевца, – Касац. Суд враћа Суду Окр. Крагујевачког, заједно са решењем своим у репису под /- на даљи поступак.

№ 10306
Касац. 1874.
бр. 1459

Секретар
Ипр. Стевановић

Оригинал (концепт). АС, ПО, к. 102, бр. 106.

[СПРОВОДНИ ЛИСТ НАЧЕЛСТВА ОКРУГА
КРАГУЈЕВАЧКОГ ЗА СВЕТОЗАРА МАРКОВИЋА
КОЈИМ СЕ УПУЋУЈЕ У ПОЖАРЕВАЧКИ ЗАТВОР]

Управи Кажњеног завода
у Пожаревцу.

Светозара Марковића, књижевника, који је сбог кривица печатњом учињених осуђен на затвор, На[чел]ство спроводи Управи Кажњеног Завода ради издржања казни.

·/- Пресуда Судска шаље се ·/-

Димитрије Стојковић, који је овом пресудом осуђен са Светозаром спровешће се доцније, јер је задржат за неки дан ради уређења неког са својим имањем.

Кад Светозар предстане тамо, нека изволе Управа јавити На[чел]ству.

№ 7325.
22. Априла, 1874 год.
у Крагујевцу

Секретар
В. Миленковић

За
Начелника Окр.

Помоћник,
К. Маршићанин

Оригинал. АС, ПО, к. 102, бр. 112.

Прегл[ед]
моралног и материјалног стања Светозара Марковића књижевника¹²²

име и презиме	Светозар Марковић	каког је владања	доброг
одакле је	из Јагодине	какову је кривицу учинио	опорочавање и омалова[жава]ње државних власти и уређења државна
колико има година	27 година		
је ли ожењен и т. д.	Није.	на који је [начин]ово учинио и т. д.	путем јавне штампе
шта има од имања и т. д.	Нема ништа.		

№ 7325
22. Априла 874 год.

у Крагујевцу
Секретар
[потпис нечитак]

За
Начелника Округа
Помоћник
Коста Маршићанин

Оригинал. АС, ПО, к. 102, бр. 112

[ПОТВРДА О ПРИВОЂЕЊУ СВЕТОЗОРА
МАРКОВИЋА У ПОЖАРЕВАЧКИ ЗАТВОР
УЗ ОПИС ПРИВЕДЕНОГ]

Привођење Светозара Марковића у Пожаревачки затвор

24/IV. 874. Пожаревац у 4 сах. и 1/4 по подне
№ 621

Лични опис Светозара:

Стар 27 год.

Стаса повисоког

У опште – плавог изгледа и очију плави,

Лица сувоњава, слаба, дугуљаста.

Оригинал (полеђина). АС, ПО, к. 102, бр. 112.

Снимак Светозара Марковића
настао приближно времену када га описује затворски службеник

[ОБАВЕШТЕЊЕ УПРАВИ КАЗНЕНОГ ЗАВОДА ОД
МИНИСТРА ПРАВДЕ ДА ЈЕ ОДБИЈЕН ЗАХТЕВ
СВЕТОЗОРА МАРКОВИЋА О ЗАМЕНИ
ЗАТВОРСКЕ КАЗНЕ НОВЧАНОМ]

Управи Казненог Завода у Пожаревцу

Светозар Марковић, књижевник, доставио ми је, како је он пресудом апелацијоног суда осуђен због извесних преступа, које је путем штампе починио на 9 месеци затвора, па ме је молио¹²³ да код његове светлости, кнеза, порадим да му се ова казна у новчану обрати.

Нека Управа тога завода извести осуђенога Марковића да у преступењима, која смерају на то да праве неред у земљи, да власт поткопавају и да руше постојеће стање, што све потреса из темеља прве услове који су нужни да би друштво грађанско стално напредовати и поступно развијати се могло, – ја не могу никакав предлог да чиним Кнезу да се изречена казна другом којом блажијом замењује. Па како је молитељ по гласу пресуде свог оваквих преступења осуђен, то не могу дати никаква слѣдства његовој молби.

№ 1998.

23. Маја 1874 год.
у Београду

Министар Правде
Ђ. Д. Ценић

Оригинал. АС, ПО, к. 102, бр. 113.

[ПРОПРАТНИ АКТ УЗ ТУЖБУ ЈЕВТИЋА И ЧУПИЋА
СУДУ ТРГОВАЧКОМ У БЕОГРАДУ О ДУГУ
СВЕТОЗОРА МАРКОВИЋА]

Управи казненог завода
у Пожаревцу

Ову ·/· тужбу Јевтића и Чупића оvd. дуванџија, против г-де: Д. Стојковића, С. Марковића и Ђуре Љочића оvd. инжињера, /2. нека изволи Управа предати на /2. повратан рецепис г. Светозару Марковићу који се код Управе те у затвору налази.

№ 8642
27. Септембра 1874.
у Београду

Пријавник тргов. Суда,
Дим. М. Мисирлић

Оригинал. АС, ПО, к. 102, бр. 114.

[ПОТВРДА УПРАВНИКА КАЗНЕНОГ ЗАВОДА У
ПОЖАРЕВЦУ ДА ЈЕ ПРЕДАТ ЗАХТЕВ
ТРГОВАЧКОГ СУДА МАРКОВИЋУ, СА
ЗАБЕЛЕШКОМ ДА ЈЕ ОН ПУШТЕН]

9. октобра 1874 год.
ЕК 23/10 874

№ 1567

Суду Трговачком у Београду

Предала је управа
ову Тужбу Јевтића и Чупића,
Светозару Марковићу, затворенику,
на овај ·/· рецепис.

№=8642

22. Окт. 874.
Пожаревац

Управник
[параф]

Пуштен у слободу¹²⁴
16. Нов. 874.

У архиву

Управитељ
[потпис нечитак]

Оригинал. АС, ПО, к. 102, бр. 114.

III ПРИЛОЗИ

[ЈАВНОСТ, НОВ ЛИСТ ЗА НАУКЕ И ПОЛИТИКУ
ПОКРЕЋЕ СЕ У КРАГУЈЕВЦУ]¹²⁵

Од 1. Новембра о. г. покреће друштвена штампарија у Крагујевцу нов лист за науку и политику. Знајући да ће на овом листу радити људи поштени и напредни, ми се од свег срца радујемо појаву његову и топло га препоручујемо нашем читалачком свету. Ако се и овогодишња народна скупштина буде држала у Крагујевцу, „Јавност“ ће бити један од најзанимљивијих листова и по томе: што ће она бити у стању да доноси најскорије и најверније извештаје о раду скупштинском.¹²⁶

„Јавност“ ће излазити три пута на недељу на читавом табаку и стаје за Србију 100 гр. а за Аустрију 12 фор. Њој ће бити одговорни уредник: г. Димитрије Ј. Стојковић.¹²⁷

Будућност, бр. 107, од 17. X 1873.

КЊИЖЕВНЕ ВЕСТИ.

„ЈАВНОСТ“ ЛИСТ ЗА НАУКЕ И ПОЛИТИКУ.

У срцу Србије, у Крагујевцу основала се друштвена штампарија, која је ових дана ступила јавно у живот. Јуче нам стиже оглас на *Јавност* лист за политику и за науку.¹²⁸

У огласу стоји: да ће *Јавност* бити лист, који ће према радној снази претресати питања из разних наука, с њихове теоријске и практичне стране, дакле питања, економска, пољско-привредна, војничка, просветно-школска, историјско-етнографска и т. д. У томе ће се пазити поглавито: како са свим тим стварима стоји код нашег народа или како би што-шта требало по могућству исправити према напретцима данашњег времена, како би се ово или оно без великих жртава остварити могло и т. д.¹²⁹ Осим тога *Јавност* ће доносити кратак политички преглед о најважнијим догађајима у свету, извештаваће своје читаоце што чешће о стању свеколиких словенских народности, а *особито* о стању Југословена.¹³⁰ Доносиће осим тога дописе из разних крајева нашега света и саопштаваће почешће радњу овдашње општине, у колико то буде од јачег локалног или општег интереса. У свом подлистку пак доносиће такве забавне и популарно-научне ствари, које ће по својој садржини што ширу публику моћи да занимају.

А да би се што више радне снаге око листа прикупило, одбор листа је решио: *да се писци, преводници и дописници награђују* према стању самога листа.

Јавност ће се озбиљно трудити, да стече поштеност и великог одзива у српском свету. Он нема да рачуна ни на какву другу помоћ, до на помоћ својих читалаца и својих чланова, који су без икакве материјалне користи настали да се штампара отвори. *Јавност* не служи никаквим себичним или другим којим недостојним интересима. Она ће служити једино највећим добрима човечанским: истини, правди, честитости, напретку, слободи, поштовању свачије способности и заслуге, и осталим моралним интересима, који су услов и темељ сваког напредовања у сваком друштву па и у нашем народу.

Јавност ће излазити три пута на недељу на читавом табаку, а по потреби и чешће. Нарочито за време народне скупштине у овој вароши (Крагујевцу) доносиће извештаје сваки дан.

Цена је *Јавности* за Аустро-Угарску 12 форината на годину, 5 фор. пола године.

Новци с именима претплатника шиљу се до конца октобра о. г. Павлу Ј. Вуковићу, председнику крагујевачког општинског суда.

Умољавају се сви пријатељи народне просвете, да се потруде у свом кругу скупити што више претплатника. *Јавност* ће почети излазити најдаље у почетку Новем. о. г.

Сва уредништва српских листова умољавају се да овај позив било цео или у изводу у својим листовима прештампају.

У Крагујевцу 27. Септембра 1873. год.

Одговорни уред. *Јавности*
Димитрије Јов. Стојковић¹³¹

Издавалац
Крагујев. друшт. штамп.

Застава, бр. 124, од 21. X 1873.

У нашој држави догађају се ствари у духу времена! У Бечу и у Пешти држе се државне скупштине, а у обема су берзијанци опрљени својим шпекулацијама па ишту од државе помоћи. До скоро је у Бечу била свецка изложба па и владари су том приликом држали састанке и уверавали један-другог о својим „мирољубивим намерама“.

Министар-председник отворио је угарски сабор говором, који је за такве прилике згодан. Ту се вели о Граничарима да нису баш онаки бунтовници, како их неке лармације пронеше; у осталом, вели, новине су скоро исправиле, што се лажно проносило. Ова последња примедба квари пређашња тврђења, јер „меродавне“ новине не порекоше, што су букачиле. Даље наводи, како је влада умножила судско особље и повисила му плате, те престао онај рђав глас, што га маџарски судови имађаху. Тако је на ту струку 1867. потрошено преко 3 милијуна, 1872. преко 10 а ове године 12 милиона ворината. Како судови и данас отправљају свој посао, то знаду они, који су несрећни да се по њима вуку, а ево пре месец дана доби једна дружина у Пожуну *после годишњег* испитивања своја правила натраг с одговором да нису одобрена. – Него ће бити то, да тим множењем чиновништва, дакле својих људи, хоће влада да укорени своју „државну мисао“.

Српски народ је у Граници забављен избором за саборске посланике у Пешту. – Негдашњи тителски батаљун је већ послао др-а Лазу Костића – победио је дакле са својим кандидатом. Ту је близу Н. Сад, па се отуд преносио позив на бој; сад остаје срезовима, где је Панчево главна тачка – да свој посао учини. Панчеву је отештан посао због престанка листа „Граничара“, ¹³³ а и влада прави велике сметње; тако н. пр. уништени су пописи и у панчевачком и белоцркванском срезу због тога, што је из тога изишла грдна већина Срба и Романа, као што је и становништво.

У Белој Цркви је Бабеш (народни) извештан.

Јавност, бр. 1, од 8. XI 1873.

ЧИТАОЦИМА „ЈАВНОСТИ“

Умољавају се сва г. г. уписници, који још нису платили, да новце што пре пошаљу. Они, који нису примили први број, нека се јаве администрацији „Јавности,“ па ће им се одмах послати.

У исто време јављамо, да се претплата непрестано prima и да се могу добити сви бројеви.

АДМИН. „ЈАВНОСТИ.“

Уписницима „Јавности.“

Умољавају се г. г. уписници, да опросте, што наш лист не излази у оне дане, кад је одређено. Узрок је овоме највише до још недовољне снаге слагачке у нашој штампарији. Сва ће се кроз кратко време увећати. Онда ће се и у листу накнадити све што је до сад пропуштено.

У исто време јављамо г. г. уписницима који нису новце послали, да ћемо им само још три броја послати без новаца, а од 6 - тог броја престаћемо да шиљемо

Од данас издаваћемо лист сваког дана, на по табака, а кад доспемо и на целом табаку

Администрација „Јавности“.

НАРЕДБА

Потписати начелник окр. крагујевачког, у смислу члана 6. закона о штампи¹³⁴ од 23 Октобра 1871 године, одредио је I. класе писара начелства окр. Крагујевачког, г. Светозара М. Миљковића, да новине, повремене списе и књиге од штампара прима и прописна уверења издаје, као и да све ово врши, што је нужно по томе закону.

Јавља се ово коме треба да зна.

Број 24.151
11. Новембра 1873.
Крагујевац

начелник округа
Крагујевачког
Н. Ђорђевић

Јавност, бр. 3, од 14. XI 1873.

Павле Вуковић, марковићевац, кмет крагујевачке општине у време изласка листа *Јавност* и касније у време „црвеног барјака“ 1876 (своју имовину оставио је Академији наука)

РАД НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ

[Извод]¹³⁵

Среда, 5. Децембра.

Марија жена Петра Стојановића жали се на пресуду касацијоног суда и тражи, или да јој држава плати оштету или да јој се дозволи, да тужи судије касацијоног суда, што су јој у парници са Стеваном Магазиновићем саветником у пензији, криво пресудили, због тога, што су они његови познаници и пријатељи.

Скупштина решава, да се чита тужба.

Тужитељка вели, да је Стеван 10 г. држао неправедан запт на 1000 д. и за то га је тужила суду. Првостепени суд и апелација пресудили су, да плати оштету. Касација је уништила ту пресуду.

Министар је одбио тужитељку зато, што није доказала да су судије то учинили из нехата или да су подмићени.

Никола Радовановић: Почем тужитељка није пратила и пресуду касацијоног суда, то треба да се одбаци.

Мита Радовић: Овде скупштина узима власт коју она нема. Она оће судије да контролише, а то није по закону... (Од вике не чује се). Судска је независност нужна за праведно суђење. И ако хоћете право да се суди, треба да се поставе добре судије.

Арса Лукић: И ја мислим да треба судије да су независне. Али независне од утицаја одозго, а не независне од позитивних закона. А догађа се често, да стоје судије под утицајем одозго. Овде је по свој прилици такав случај. Ово је богат човек а касацијоне судије обично богато ме пресуђују. (Громко „тако је“ чује се у скупштини).

Крстић: Ја сам хтео да се уздржим, почем сам и сам судија... („немој да говориш“ „тебе се тиче“ чује се у скупштини).

Председник министарства:¹³⁶ Ја сам дужан, да не допустим да се овде говори и да се тако нејасно оптужују касац. судије, као да се они брину о богатшима („то је било“ упадају у реч неки). И тако изнеги једну поругу на један највиши ред. Кад се каже, да има више случајева

да се богаташима пресуђује, ја сматрам за дужност да се изразим против тога. А ако би се то поновило, то по уставу председник ће прекинути седницу.

Арса: Ја мислим да немамо нигде друго место где би казали искрену реч. Има много случајева који се не могу доказати. Ја овде говорим што се чује у народу. Мени је лане казао и сам тадањи министар правде г. Вељковић да је то истина, што сам ја говорио и да је он морао у скупштини по званичној дужности да брани.

Министар председник: Закон је јачи и од моје и од ваше памети и он вам каже, да то не говорите.

Арса: Ако закон тако наређује, да се ништа не може казати, онда скупштина је ту а и влада је ту, па да променимо то законом наређење.

М. Председник. Тада треба чинити предлог а закон је прописао, како се предлози подносе („сви смо зато“ чује се у скупштини).

Несторовић: Почем министар није навео параграфе на основу којих одбија молбу жалитељке, то да падне његово решење.

Новаковић: Није надлежан министар, није надлежна скупштина, па ко је онда надлежан?

Мин. правде:¹³⁷ Треба имати на уму природу грађанских парница. За већу сигурност имамо првостепени суд, апелацију и касацију. Касација је највећи суд и ту долазе људи најстручнији, и практични. Ми немамо многе теоретичаре, али ту имамо људе поштене. Ја одбијам тај нападај на њи, и тражим да ми г. Арса каже, који су криво судили, да их узем на одговор, или ја ћу њега узети на одговор (шум) и свакога, који напада на људе ни криве ни дужне. Ако ви хоћете правду, онда морају бити судије независне. Ви оћете да решавате о судским пресудама. Ко вас је позвао на то? И ко јамчи, да и ви нећете да погрешите?

Зар ви оћете 15 људима,¹³⁸ који дају јемства поштења, да кажете да су рђаво пресудили! Ја протестирам. Ви сте законодавци а не пресудијоци. („Ми ћемо да идемо кући“ говоре неки). Ово није моје дело, али ја из начела браним.

Арса: Ја молим нека каже г. м. правде, како се то може да докаже. И према распису министра правде види се,¹³⁹ да је он сам хтео другчије да иде и да се строжије пази. То је народу из душе говорено. Првостепени су судови доста добри, апелација такође. И овде се види, да највећи суд другчије пресуђује.

М. правде. Ако оћете судијама да судим без доказа, ја ћу и вама тако да судим. Шта би тада било од суђења по закону и да је закон највећа светиња?

Касијан: Ја не примам на себе и одбацујем од целе скупштине, да ми оћемо да газимо закон. Ми не ћемо да судимо, али зато оћемо да тражимо рачуна од радње г. министра. Ово решење није по закону, јер нису наведени параграфи, као што је казао Несторовић. Друго решење нек дође, па ћемо ову ствар претресати.

Пантелић: Имам да приметим да би погазили устав... („само нек се не позива на устав“ говоре неки у великом жагору). 10 чл. вели (чита) да је скупштина законодавна власт. Ни један судија не може се ставити под суд без решења касацијоног суда. Иначе ако оћете, измените устав.

Ранко Јовановић: Ни један од наших посланика није говорио, да се суди судијама, јер ми тражимо да видимо, да ли је ово решење било по закону. Ми чинимо само владу пажљивом, да велике судије суде по закону а не по њиховој вољи.

Чумић. Јесмо ли сагласни да устав не газимо? „Јесмо“ одговара скупштина. Дакле сагласни смо да поштујемо устав. А јесмо ли сагласни да ни један орган не узме другу власт, осим власти коју устав извесном органу даје? „Јесмо“ одговарају опет. Е сад да видимо какву власт ми имамо. Ми нисмо овде какво село,¹⁴⁰ већ сваком је власт одређена, од владоца па доле низ брдо. Ако би нехотећи узимали другу власт, казали би нам, да смо незналице. Ако би хотимице то радили казали би нам да смо јаничари. Ако закон има мане, то су прописани закони, да се законим путем промену те мане. Влада је готова да чује предлоге, али само да чује законитим путем. Ако ви хоћете да присвојите власт што припада вел. народној скупштини, онда како ћемо да изгледамо пред светом? Каква права ми имамо то стоји у књизи а не у глави и памети. Ако је што у уставу нејасно, то треба велика скупштина да протумачи, јер је ова скупштина мања власт.

Ево какве власти има скупштина. § 55 устава: Никакав закон не може бити без пристанка нар. скупшт. издат, укинут, измењен или протумачен. Даље § 57 може решавати је ли при каквом закону, који је обнародован и она садејствовала. На трећем месту долази претресање владиних предлога нарочито буџета. Даље скупштина одобрава, да се држава може задужити. Даље да тражи одговор од повереника, да узима министра на одговор. То су права скупштинска. Друге власти по закону нема. Изван власти ићи – то је неред. Ако народна скупштина иде изван власти, то шта ће да раде други? Ја вас молим за сваки предлог отворите књигу и на основу закона оснујте ваше предлоге. Ако скупштина чини предлоге на памет, онда влада не сме то да одобри. Има људи, који, можда са убеђењем, разносе да је народ владалац, да кнез нема никаква права.¹⁴¹ Таквих држава има. Ви знате, да се то зову републике. Но ми хоћемо монархију. У монархији владалац има суверенску власт и он с' народном скупштином дели неке власти. Има гласова, предике, са убеђењем и не са убеђењем. Ја сам чуо овде ову реч од једнога и не замерам му – ја сам испитао и разабрао да овде има добрих газда, ваљаних домаћина – за реч не замерам му, али ме дира. Чуо сам да је један казао: „Сад се у мутној води риба вата.“ Ако је мутно – да разбистримо. Но ко је риба? ко је ловац? Ја молим скупштину, да сведе све своје на закону. Ако то пође другчијим путем, ви би нама – људма од закона – замерали. Ви би нам казали, да је то наша дужност, да се не гази закон. Казали би: где је нама до закона у нашој туги, где нас убила суша и неродне године, ви сте људи од закона, ви имате књиге,

па пазите, и ви би нас први дали под суд. И кад би какав незаконит акт изашао, владалац би морао да одбаци. Тада би се дошло до сукоба. Зато останемо у границама законитости. – Један је казао, да контролишемо судове. Имамо ли власт? Ако људи не могу да пресуде, то можемо ли ми? Ако се хоће, да је скупштина судска, власт то нек тражи законим путем. – Г. Несторовић каже, да касирамо министарско решење. По ком члану закона о властима народне скупштине? Да прочитамо текст закона, јер је ово меродавно? (Чита један § где се вели, да ће скупштина да пређе на дневни ред, или дати влади на оцену, или уврстити у своје предлоге). По томе г. Несторовић – ја поштујем чистину његове мисли, но у свету не може да буде без зла, прави рај – добро које би добили са гажењем закона, према злу што тим добијамо, било би врло рђаво, јер закон је живот, основа, сигурност, све. То би било дивљачко стање, где се закони не поштују, па зато вас молим, да се строго закона држимо, јер иначе ми ћемо навући на нас... не знам како да кажем... тражим реч... пред светом. („Недај боже да газимо закон“ чује се у скупштини а више пута беседа је изазвала бурно негодовање).

Бошковић: Овде је једна жалба и по уставу чл. 67 скупштина има право, да прима жалбе, јер иначе неби могли никада позвати министра на одговор, и не би могли знати, да ли је погажен закон. Дакле ја мислим, да ово не значи жалбу да прими и у архиву да метне, већ да се што на њој ради. Овде је сад да се реши, јели умесно решење или не. Тужитељка по закону није доказала, шта тражи, зато да се пређе на дневни ред. Што веле, да падају крупне речи, то је истина и ја сам слушао, како је један богат човек казао, док је мени касације не ћу да одговарам. И ја би молио г. министра правде, да судије боље контролише.

М. правде: То је и моја дужност. Судије у колико су награђене, врше свој посао врло добро. Код нас судија има 500 тал. а кака је то плата према данашњој цени сретава за живот? (шум).

Мита Миловановић: Према овоме боље би било да се распише, да се људи не туже, кад им се ништа не може помоћи (чује се „тако је“ „врло је умесно“).

Председ. министарства: Г. Бошковић добро је рекао, да се пређе на дневни ред.

Вукомановић: Нек се распише, да се жалбе не примају.

Посланик крагујевачки г. Грудиф: Мин. унут. посл. рекао је, да скупштина треба да се држи закона. То не постоји.

Председ. минист. Почем није овде г. министар (Чумић) оставите то кад он дође.

Несторовић: Ни смо ми ђаци, да нам говорите шта је то закон. Нема тога овде, који оће да газе закон.

Николајевић: Ја држим, да онај који погази закон иде у апсу. Чује се „да се прекине седница“.

Мандић: Овде је много говорено и дошли су људи у ватру, зато нек се прекине седница.

Председ. Бошковић је предложио, да се пређе на дневни ред, а једни сад предлажу, да се седница прекине. „Да се прекине“ вичу у скупштини.

Бошковић: Молим, ја сам то пре предлагао. Али сад желе посланици да говоре са г. министром (Чумићем) и зато нећу да се мој предлог ставља на гласање.

Састанак је прекинут.

(Продужење.)

Чита се протокол 13 састанка.

Милосаву Трифунцу даје се отсуство.

Председник вели, да је сад на реду она несвршена жалба.

Ивко Остојић држи, да не треба ништа читати и у ништа време да се проводи.

Чумић. Не стоји да скупштина не треба да чита. Она има право и да чита.

На то Ивко одговара, на шта је то читати кад се ништа не може да ради.

Несторовић: Ми смо сви видели браћо, где нам је г. министар казао, да ми закон и устав газимо. Ја не видим, да ми газимо и ми то не ћемо. Г. министар је и мене у његовом говору споменуо, да сам казао „да касирамо решење“. Али ја сам казао, да на основу 67 члана устава ми имамо право, да примамо жалбе, и држим да ми требамо коју да рекнемо о тим жалбама. Он је такође споменуо, како један посл. оће да контролише. Ту је ваљда мене мислио што сам ја пре говорио, да треба држ. касу да контролишемо. Ја држим, да ми имамо то право и ако у закону не стоји, то такође не стоји да га ми немамо. Ја одбацујем, да скупштина оће да газе закон.¹⁴²

Великић: И мени се чини, да ово даље не треба да читамо, јер ја сам чуо од г. министра правде, да ми нисмо зато позвани. Но ја држим, да су нам дата нека уставна права и према томе ми би требали што да кажемо о овим молбама и жалбама, јер ономе ко се жали, ми смо браћо последња апелата. Али како смо ми то право дали судијама – као што нам веле – тада не треба да дангубимо. Што је казао г. министар ун. дела, да је он разабрао да овде има и добрих домаћина, ја би му одговорио, да је овде нас народ пратио. Дакле ја сам да не читамо.

Брачинац: Ако не читамо молбе и жалбе ми ћемо тада да газимо закон.

Посланик крагујевачки г. Грудиф. Г. министар унут. дела казао је, треба скупштина да се држи законитости, ако не ће да газе устав. Ова је примедба г. мин. непрактична, јер нема случаја, да је скупштина изашла изван границе своје власти. Министар по пословном реду није овлашћен да чини примедбе и питања скупштини. (!) Зашто се дозвољава, да се у

једном листу каже, да је наш устав турски устав, и зашто се дозвољава, да „Јавност“ пред вратима скупштине говори, да скупштина нема законодавне власти, и да она има само саветујући глас? Г. министар рече, да му је неко рекао, да се у мутној води риба лови и вели, да му је непријатно. Признајем, да му је непријатно, али почем је то изван скупштине казато, то нисам надлежан да на то одговарам. Што није он употребио законску власт против „Јавности“?

Касијан: Ми смо жестоки и у жестини прекорачавамо често границе. Ја сам вољан, да се измиримо. Сви су нам закони дали то право да се узајамно обавештавамо и договарамо и ја сматрам, да је дужност владина да нас поправи, кад изађемо изван гран. власти.

Мин. Чумић: Ја сам рекао, да сам разабрао да има добрих домаћина. Моја је мисао била та, што ја врло мало посланика познајем из личног дружења а неке познајем по говору и чувењу, како су ми моји познаници казивали, као што и мене неки познају по чувењу. И ја сам хтео да кажем начин како те посланике познајем, да не би когод помислио, одкуд ти мене знаш. По мом појму о учтивости, ја држим да ту нема никакве увреде.

Несторовић вели, да сам казао да гази закон. Ја сам говорио усљед говора г. Арсе и г. Несторовића, да скупштина остане у границама законитости. Да се може касирати какво решење, то није наведено у пословном реду, и ја сам казао, ако би се то учинило, газио би се закон. Дакле није учињено и ја нисам могао казати, да се гази закон. Што се тиче „Видовдана“ и „Јавности“ власт полицајна има право лист да обустави. Сад је питање где ће власт да обустави. Обуставиће онде, где ће и судови да суде.¹⁴³ Има нешто што би требало да се казни и власт бира оно, што може да се казни, а остало оставља да јавно мњење осуди. Ја сам тога мишлења, као што сам већ једном приликом овде рекао, да треба пустити, да се што више говори и више каже. Имамо већ један пример од слободног исказивања. Иста та „Јавност“ казала је да има неколико ћуприја од Јагодине до Копривнице порушених и да народ иде преко јаруга и потока. Ја сам одма телеграфирао и добио сам одговор, да то није истина (жагор). Исправка ће о томе доћи.¹⁴⁴ И кад би било то истина, тада би било добити. При оваким питањима увек треба сравњивати суму зла са сумом добра што тиме добијамо. Свуда има и налази се зла. Тако је гвоздени пут благородна ствар, па колико њих скрхавати, ако има више добра нег зла. Ту не треба бити тесногруд.

Грудиф: И ја сам да се исправке чине. Али не треба дозволити да „Јавност“ пише да скупштина нема законодавне власти.

Каљевић: И ја сам „Јавност“ читао и то не стоји што вели г. Грудиф. „Јавност“ је писала о иницијативи како је, и то смо ми сами овде казали. („Тако је“ чује се у скупштини).

Бошковић: Народ је српски показао да је веран династији Обреновића, и ми смо то потврдили. Одговарајући на адресу ми смо казали, да хоћемо да радимо са новим кабинетом. Г. мин. унутр. дела рекао је да

је он разабрао да овде има добрих домаћина. То није обухватило све посланике. Нас је увредило, што се разбира како смо ми – разуме се преко власти – када су посланици доказали своју приврженост Обреновићима. То није било нужно; зато би ја молио г. мин. да нам каже, да ли је и он тако мислио, као што смо ми разумели.

Мин. унутр. дела: Како сам казао, тако ми и мислимо. Нек ми се дозволи да именујем поштованог посланика, кога сам тада мислио. Ја сам ту мислио г. Несторовића и њега сам познао на онај други начин. Говорио сам да се треба држати законитости, али ја нисам за то, да скупштина нема више власти, а кад се не би надао, да ће се много шта исправити, ја не би дошао овде. Ја сам казао оно што осећам и држим, да је то јасно.

Ивко Остојић замера г. министру што је лупао књигу о руку и махао руком. „Доста о томе“ чује се у скупштини.

Председ. минис.: Можемо себи узајмно честитати. Није могуће да се у живој дебати што не каже, што се може рђаво тумачити. Треба да се објаснимо, јер много је боље да не остане квасац озлојеђења. Са искреношћу треба да примите искрени одговор г. министра. Добро је, што је казао г. Касијан, да пређемо преко партајских разговора. Јер ако станемо за сваку реч и за свако покретање замерати, изгубићемо 9/10 времена узалуд. Ми сматрамо те приметбе као жељу за обавештењем и споразумлењем. Ја мислим, да се скупштина задовољи са објашњењем и да се пређе на дневни ред.

Неки би хтели још да говоре, на што им многи одговарају „доста је“. Брачинац: дозволте ми да говорим „испала је једна... реч од Грудифа“ и у великом жагору губи се његов говор.

Пред: Молим браћо! Скупштина има право да рече, оће ли још да се говори или не. Који оће још да говори, нек устане. Једини Мита Миловановић устаје.

Блазнавац би хтео, да се не штампа ова радња скупштинска.¹⁴⁵

Председ: Ово је јавна седница и штогод се овде ради, треба наш свет да зна. Нека свет види, да ми можемо и до споразумлења доћи.¹⁴⁶

Тужба Маријина, која је изазвала целу ову препирку, упућена је наново одбору, да саслуша владиног повереника.

Јавност, бр. 18 и 19, од 8. и 9. XII 1873.

ГОСПОДИНЕ УРЕДНИЧЕ.

У 17-ом броју листа „Јавности“ у уводном чланку каже се између осталог: да сам ја спорио скупштини право разматрати жалбе.¹⁴⁷

Тако није било.¹⁴⁸ Ја нисам спорио, нити спорим скупштини право, да разматра оне жалбе, које скупштина има право да прима. О праву скупштинском разматрати дозвољене законом жалбе, није ни било питања. На дан пре било је у скупштини мало разговора о томе, да ли је потребно да скупштина сама чита сва акта, или да се ослони на извештај одборски. Но ово је сасвим друга ствар. *Друго је има л' скупштина право разматрати и читати акта, а друго је јели потребно,* да скупштина мимо одборског извештаја чита акта. Но ја ни у овом разговору нисам учешћа имао.¹⁴⁹

У осталом, пошто скупштина према члану 103. тачкама 1. 2. 3. 4. 5 пословног реда има *право и дужност* донети своје одлуке на примљене жалбе и молбе то је њено неоспорно право а и дужности разматрати акта кад се са извештајем одборским незадовољава.¹⁵⁰ О овоме праву скупштине нити је било, нити по моме држању може бити разговора.

Тако је у ствари.

Ја вас молим, да изволите ово неколико реди ставити у ваш лист, а од ваше правичности надам се, да ће те ово ставити на оно место у листу, где је у поменутом броју реч о мени била.¹⁵¹

9. Децембра 1873 год.

У Крагујевцу.

А Чумић.

Јавност, бр. 20, од 12. XII 1873.

ВОЈЕНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ СРБИЈЕ.

Под овим насловом намеран сам да издам дело на коме сам од неколико година радио. Садржина овог дела одговараће овом програму.¹⁵²

1. *Историски преглед развића војске.* У овом делу говориће се како су постале војске, – како је најпре била милиција (народна војска), – за тим како је дошла стајаћа војска, а најзад како се у последње време свуда опет поред сталне војске уводе милиције, а за овим као неизбежна последица мора доћи народна војска у коју ће се слити стална и милиција, зашто ова двојственост у организацији неодговара већ и сад признатом принципу једнакости свију грађана, силом које може се неко осудити било коцком, коншкрипцијом и т. д. на неку службу, а други опет овим случајем да се ослободе. Дакле војска мора бити једна. У њој без разлике морају сви способни грађани у извесно време под једнако да одслуже.

2. *Основи грађанског и војничког васпитања народа.* Овај ће део говорити о томе, како војничко образовање треба да иде упоред са грађанским у такој тесној свези у каквој стоје душевне и физичке функције људи. Кад се овако васпита једно покољење онда ће тек моћи да се оствари најбоља и најјевтинија војна организација.

3. *Основи организације народне војске у опште.* У овом оделу учиниће се најпре преглед орган. војске у страним земљама, па ће се из тога извести општи закључци: односно рекрутације, обучавања, наоружања, административне и тактичне поделе трупа и т. д. За Србију нарочито препоручиће се следећи основи за устројство.¹⁵³

а. Сви српски грађани без изузетака способни за војну службу пошто наврше 20 год. ступају у војску, у којој су дужни да се уче непрекидно 120 дана (4 месеца) на прилику од 15 Марта до 15 Јула. Ово је рок најмањи за „сталне“ војске али је зато *три пут* већи од рока службе швајцарске војске; за ово време војници при патријотичном заузимању наставника и кад се правила и служба упросто рахат би прошли рекрутску школу, водно, четно и батаљонско учење и стрељачку школу. Србија има око 11,000 младића који су 20-ту год. испунили; од овог броја способних за војну службу биће око 6000, који би од прилике образовали: 10. батаљ. пешака, – 3. ескадрона коњаника 3. батерије, 1. чету инжинир. трупа итд. При свршетку течаја од 4 месеца, војници се одпуштају кућама осим 1/10 т. ј. 6 – 700 најбољих који се задржавају још 8 месеци да се

практично и теорно успособе за старешине и ниже чинове у чети. За обучавање војника и нижи чиновна постоји кадар од неопходног броја официра и под-официра. Сви ови младићи што су прошли војничку школу (рецимо: „нижу“ од 4 месеца и „вишу“ од 8 месеци) долазе у I позив војске у којој се рачунају до 35 године, а затим прелазе у II позив. Први позив имаће сваке године јесење зборове од 8 дана ради повторних обучавања службе и маневра и т. д.

4. *Права и односна јачина разних родова оружја.* Ту ће се излагати колико треба да буде пешака, коњаника, топција и осталих трупа према природи наше земље и њеном политичном положају.

5. *Организација земаљске одбране помоћу стални и привремени утврђења.* На одбрану наше земље у овом смислу најмање је учињено зашто ми све рачунамо на нападну војну, канда нас не сме други да нападне; зато ће се у овој глави о томе нарочито говорити.

Најпосле долази део.

6. *Упоредњење буџета војеног по новој и по постојећој организацији,* из кога ће се видети: да би се расходи смањили на 1/4 постојећег расхода, имајући при том много боље обучену и много боље наоружану војску него што је сада у народној и не знатној сталној војсци имамо.

Који се дакле интересира да се с књигом оваког садржаја упозна нека ми се најдаље до 1. Фебруара пријави, а пријатеље и другове молим да се како скупљањем уписника тако и саопштењем полезних података у прилог горњег дела мени што пре обрате. Цена књизи биће 6 гр.

10. Децембра 1873.

У Крагујевцу.

С. Грујић

артиљер. капетан.

Јавност, бр. 20, од 12. XII 1873.

КРАГУЈЕВАЧКА НОВОСТ.

Јуче је овдашња полицајна власт узела на одговорност уредника овог листа и писца Св. Марковића због уводног чланка у бр. 7; чланка „О закону и штампи“ у бр. 12., уводног чланка у бр. 13.; и чланка „Слободна штампа и жандармерија“ у бр. 23.¹⁵³

Јавност, бр. 25, од 23. XII 1873.

КРАГУЈЕВАЧКА НОВОСТ.

* Јуче је у 3 часа по подне капетан Сава Грујић управитељ војне фабрике „у интересу државне службе отпуштен из државне службе“.¹⁵⁴ Узрок је томе што је г. Сава Грујић био неко време председник управног одбора друштвене штампарије, која издаје лист „Јавност“ и што је у 20 бр. овог листа штампан његов оглас: „Војене организације Србије“. г. Сава Грујић познат је не само као један између најспособнијих официра у својој струци, него је у опште познат као један од најваљанијих и највреднијих радина, где год се радило за народни напредак. Сви искрени пријатељи српског ослобођења сажаљевају што је српска војено-техничка спрема претрпела овај губитак, који се у нашој земљи, тако оскудној са стручно образованим својим синовима, тешко даје накнадити.

Јавност, бр. 26, од 25. XII 1873.

[ПОЗИВ НА СКУПШТИНУ УДЕОНИЧАРА КРАГУЈЕВАЧКЕ ДРУШТВЕНЕ ШТАМПАРИЈЕ]

Акционарима крагујев. друшт. штампарије.

Позивљу се сви удеоничари друштвене крагујевачке штампарије, да изволе доћи 13-ог Јануара идуће 1874. године у 3 часа после подне на редовну скупштину, која ће се држати у читаоници овдашњој.

На овој скупштини радиће се ово:

- 1., Поднеће се извештај о целој досадањој радњи штампарској;¹⁵⁵
- 2., Изабраће се комисија, која ће прегледати рачуне штампарије;
- 3., Поднеће се буџет расхода и прихода за идућу годину;
- 4.. Бираће се нови чланови за управни одбор.

24. Декембра 1873 г.

У Крагујевцу.

Управни одбор,
крагујевачке друштвене штампарије.

Јавност, бр. 27 и 28, од 29. и 31. XII 1873, и бр. 1, 3 и 4, од 2, 5. и 9. I 1874.

[ИЗЈАВА УПРАВНОГ ОДБОРА КРАГУЈЕВАЧКЕ
ДРУШТВЕНЕ ШТАМПАРИЈЕ ПОВОДОМ
СУСПЕНЗИЈЕ САВЕ ГРУЈИЋА]

Изјава

У 281. броју „Српских новина“ од 23. ов. м. штампан је „рапорт“ у којем је војни министар предложио, да се артилеријски капетан г. Сава Грујић отпусти из државне службе.¹⁵⁶ У том се извештају међу осталим вели и ово: „...сазнао сам, да су неки (официри), као чланови дружине штампарске, у исто време и чланови политичког листа „Јавност“, ког (који?) ова дружина издаје и који је њена сопственост; а који систематички напада непријатељски на све што у земљи постоји, не искључујући из овог нападања ни саму личност владаоца и његова уставна права, и који јавно проповеда, да је највећа врлина грађанска газити законити поредак у земљи.“¹⁵⁷

Потписани одбор, који по чл. 30. својих штатута¹⁵⁸ заступа дружину крагујевачке штампарије и који је у исто време одговоран за оно што ради у име дружине, није имао до сад прилике, да у овом листу, који је његова сопственост, изда ма о којем политичком делу своју изјаву. Изазван горњим наводима г. министра војног, који очевидно захватају целу дружину штампаријску, сматра за своју дужност ставити следећу ограду.

Кад је оvd. штампаријска дружина подигла штампарију, она је јасно изрекла у својим правилима своју намеру: *да шири просвету у нашем народу*. Имајући на уму ту задаћу у њеном широком значењу, а у исто време, да би управо осигурала опстанак штампарије, она је покренула овај лист. У дружини су људи различитог ступња образовања и разних политичких назора. За то није одређиван од њене стране никакав тачан начелни правац листу. По томе у листу је допуштен сваки поштен и патриотичан рад. Сваки је писац према своје знању и уверењу критиковао наше земаљске установе, скупштинске дебате, министарске предлоге и т. д. и излагао своје мисли, шта би и како би у нашој земљи ваљало уредити на боље, користећи се том познатом владином изјавом, у којој се међу осталим каже: „Слобода мисли, слобода оцењивања закона и

државних послова поуздани је покретач сваког озбиљног и истинског напретка, и по томе влада Његове Светлости не ће овоме никакве препреке полагати.“ (В. бр. 238. „Срп. Новина“).¹⁵⁹

Који год у овом листу пише, он је одговоран за своје ствари, а одбор – и ако је власник листа – није цензура, која све прегледа, брише, допуњује, исправља по свом нахођењу, пре него што ово и оно угледа света.

Из овога отвореног положаја потписаног одбора према администрацији нашега листа, може се јасно увидети положај бив. капетана г. Саве Грујића спрам листа. Г. Грујић био је до 23. новембра ов. г. председник потписаног одбора, а није никад у истини стојао на челу листа; само је од 20. до 23. новембра ов. г. могао по одлуци одборској имати решавајућег гласа при одређивању туђих чланака за лист; али он није ни за та три дана ту власт ни у којем правцу употребљавао. Не имајући никаква додира с листом г. Грујић има права на наше искрено саучешће због пада, који га је снашао, тим пре, што су чланови потписаног одбора потпуно уверени о његовом неокаљаном поштењу, његовом племенитом и искреном карактеру и његовој способности, којом је могао послужити једино на добро наше отаџбине.

Обележив положај потписаног одбора и некадањег нашег председника г. Грујића спрам листа, не држимо за излишно рећи још неколико речи у тој ствари, у којој је у питању наша грађанска част.

Читаоци „Јавности“, у којих нема никаквих предубеђења, могли су до сад наћи у толиким чланцима, дописима и извештајима о скупштинској овогодишњој радњи, довољно места, у којима се – поред местимичне оштрине у изразима – брани и поштује оно што је по нашу земљу ваљано и корисно и у којима се изричу отворене похвале оним лицима, која су или као министри или као народни посланици или као владини повереници бранили или препоручивали установе које ће наш народ подићи ма у којем погледу. Од систематичког нападања дакле не може бити ни спомена. С тим у свези отпада и онај прекор, да се „непријатељски“ нешто напада, мањ ако се баш намерно *свачија критика* сматра као непријатељска.

О личности кнежевој писало се с поштовањем. Ако је ту који од писаца изишао ван граница закона, он ће одговарати за то пред земаљским властима. Мислимо да нико нема права нападати ни поједину личност, пре него што је земаљски судови осуде, а камо ли читаву дружину, која броји преко 120 одличних и поштених грађана.¹⁶⁰ Кнежева је личност и драга и света потписаном одбору и целој дружини, у којој има доста људи, о којима је опште позната и засведочена оданост према владајућој династији. У осталом ни за друге чланове њене држимо да није нико закупио грађанску оданост према личности владаоца, који је мио и у поштовању код сваког родољуба Србина.

Што су поједини писци писали о народном представништву, н. пр. о положају владиних посланика у скупштини, не ће – држимо – нико, ко је ширег срца, сматрати као систематичко нападање. Ако појединци

откривају неке недостатке и неправилности у нашим земаљским установама, сваки слободоумни родољуб српски не ће им за то нечисте намере подметати, а они сами чине на тај начин употребу од својег права и своје дужности носећи – резуме се – одговорност за све неуредности у својем раду. Сви слободоумнији Срби желе, да народна скупштина буде што вернији и ближи представник онога, који је за решавање његових најживотнијих интереса опуномоћава, и сваки је рад, да се у Србији временом практикује права уставност и законитост са свима својим последицама. Они, који по могућности својих умних сила доприносе к томе разбистривању државно-правних појмова, ако не заслужују ништа боље, не могу се без јаких противних доказа у руци називати нападачима на народно представништво. Гробне је тишине било доста у нас; сваковрсног заплашавања било је такође довољно; хоћемо ли једном допустити, да се отворено – под свачијом контролом – ради?

Што се тиче најсмелијег тврђења г. министра, да овај лист јавно проповеда, како је „највећа грађанска врлина газити законити поредак у земљи“, нек нам се не замери, што ћемо приметити, да такво тврђење не служи никоме на част. Нек свак узме дотичан број новина и нек види и нека каже: да ли стоји тако или је друкчије. Не желећи да се овом листу икад таква заслуга пришије, надамо се од г. писца на кога се односе горње речи г. министра, да овом пребацивању определи његове границе.

Ограђујући се најсвечаније против изложених пребацивања г. војног министра, потписани одбор, као представник чланова крагујевачке друштвене штампарије, изјављује, да ће „Јавност“ – као што се у њеном позиву рече – вазда служити „истини, правди, честитости, напретку, слободи“¹⁶¹ и другим моралним интересима од којих зависи наш опстанак и напредак и да по томе не ће бити ни „систематички“ ни несистематички непријатељ нашем владоцу и народном представништву. Зато из свег срца кличе:

Живео наш кнез Милан!
Живела народна скупштина!

Решено на 29. састанку, 28. децембра 1873. г. у Крагујевцу.

Управни одбор
крагујевачке друштвене штампарије.

Јавност, бр. 27, од 29. XII 1873.

[ИЗЈАВА САВЕ ГРУЈИЋА ПОВОДОМ РАПОРТА МИНИСТРА ВОЈНОГ КОСТЕ ПРОТИЋА КНЕЗУ МИЛАНУ И УКАЗА О СУСПЕНЗИЈИ]

Жртва неистинитог рапорта

Мислио сам да о својој потоњој судби јавности за сад ништа не предајем док се узбуђени духови неби смирили; али почем са неочекиваном брзином „Српске новине“ у 281 броју у целости, као божићни дар,¹⁶² пронеше знаменити по историју јавног морала рапорт г. министра војног, на основу кога сам ја неиспитан, несаслушан и несуђен – осуђен на губитак службе за коју сам се више од пола досадањег свог века неуморно трудио; то нека изволи уредништво „Јавности“ огласити следеће објаснење тог неочекиваног догађаја.

У споменутом рапорту ја се у главном оптужујем за два дела: а, зато што сам стајао „на челу друштвене штампарије“, и в, што сам издао оглас књиге „војне организације Србије“.

Односно првог дела постоји у ствари ово:

На оснивању „друштвене краг. штампарије“ ја сам у самом почетку радио са више људи, који се у овдаш. грађанству међу прве рачунају; радио сам на томе што сам као и остали сматрао штампарију као један за просвету народну врло важан и неопходан институт, као што је то одредбом цели друштвене у штатутима означено. Влади је морало врло добро познато бити за ову установу, као и то, да у њој и официри учествују, зашто је на представи упућеној г. министру финансије било и официрских имена на потпису. Кад се затим друштво установило и изабрао управни одбор од 15 лица, будем измеђ осталих и ја за члана истога изабрат. Поред тога што је власт друштво одобрила опет сам се ја са мојим једним другим рапортом обратио својој претпостављеној власти за одобрење, да се одборништва примити можемо, и отуд смо добили решење следећег садржаја.

(„Артиљериска управа нум. 1842. „Саопштити капетану г. Грујићу и поручнику г. Шафарику, да не само што начелник Арт. управа није противан овоме, но и особито му је мило кад види, да у свом подручју

има тако способних и вештих лица, која и међу целим грађанством поштовања и поверења заслужују и старају се да благостање земље и народа на већи ступањ узнесу. Да овај случај начел. арт. управе јако цени и уважава најбољи је доказ што је и он сам за њих гласао, да у одбор, као лица поштовања и поверења достојна, дођу“.

Начелник арт. управе
В. Стефановић).

Дакле г. министар није се морао изненадити што је било официра у штампарској дружини и њеном одбору, кад је таково учешће основано на законом одобрењу надлежне власти, и зато г. министар нема места да мени замери, што сам ја стајао „на челу штампарске дружине“ бившим председником њеног одбора.

Даље према друштвеним штатутима одбор је дужан да се стара „да се издавањем једних новина радња штампарији осигура“, и тако је одбор почео да издаје лист „Јавност“ на челу кога је стајало одговорно уредништво а не „капетан Сава Грујић“ као што погрешно г. министар вели, и о томе могао се г. министар уверити из писмених докумената, које сам му за доказ мог одношаја према листу саопштио и од куд се јасно убедити могао, да сам ја добро разумевао свој официрски положај. Па пошто сам много раније од наредбе г. министра радио да иступим из одбора што сам најпосле и учинио по сопственој увиђавности, онда има ли места, што ме г. министар окривљује да сам ја „неодступно“ продужава дејствовати у штампарији и на листу у коме осем оног кобног огласа апсолутно ништа писао нисам? –

Довде је г. министар нападао на моју радњу у одбору друш. штампарије, која је радња савршено легална била на основу званичних одобрења од надлежне власти, и коју сам по сопственој иницијативи напустио пре министрове наредбе.

Сад долази друга половина тужбе због мог огласа „војне организације Србије“,¹⁶³ коју је непознати са горњим огласом писац, кад је читао, морао сажалевати, што сам тако неосторожан био да јавно и за „све што код нас сад постоји велим да неваља“; али сваки који је познат са мојим огласем не само да ово није могао наћи, већ шта више да је сав рапорт г. министра из основа неистинит, а нарочито да су и по форми и по садржини са свим измишљене све оне тачке оптужбе на које је г. министар нарочито гласом ударио. Објава је моја печатана, зато нек се узме и нек се упореди са рапортом г. министра, па ће се јасно увидети:

1. Да нисам ја казао „да није учињено оно што је требало учинити“, премда би имао за много што шта да приметим, што неспада у преступ већ у дужност сваког партијоте у колико то општој ствари ползу а не зло проузроковати може.

2. Да је производ нечијег туђег ума то, да сам ја казао да се са 1/4 садањег буџета ова организација даје остварити и да „дакле од буџета војеног три четвртине одпадне“; мој је пак закључак био да би буџет организације какву ја замишљао за 1/4 мањи био од постојећег и то на основу следећег прорачуна трошкова на 6000 војске са кадром и са I позивом од 60,000 људи¹⁶⁴

1. На рану војника за 120 д. (4 месеца)	1,080,000	гр.	пор.
2. На одело	1,000,000	”	”
3. На наоружање 5000 пешака са новим пушкама, острагушама, малог калибра и осталим прибором	1,500,000	”	”
4. Плата официрима инструкторима	864,000	”	”
5. За вој. министарство и штабове	500,000	”	”
6. На вој. фабрику и израду бојев. муниције рачунећи по 60 фишека на 5000 „редовних“ пешака и по 30 фишека за	60,000 – 1,325,000	”	”
7. Годишње издржавање коња за 3 кадрове батер. из ескадр.	400,000	”	”
8. На војн. грађевине и инжи. трупе	800,000	”	”
9. На издржавање шк. од 700 аспираната за 240 дана	300,000	”	”
10. За офиц. академију	100,000	”	”
11. Плата војницима	96,000	”	”
12. Плата аспирантима	37,000	”	”
13. санитет и болнице	300,000	”	”
14. Огрев и канц. и др. трошкове	200,000	”	”
	Свега	8.502,000	

Сад неможе бити сумње у каквом одношају ове цифре стоје према буџету за последњу годину, који је по прорачуну за 1873. г. узет 11,049,028 гр. пор.¹⁶⁵

3. Са свим је неистинито и по изразима и по смислу да ја „худим садању нашу војну организацију“, зашто кад ја излажем са научне стране војну организацију и долазим до закључка да би друга целисходнија и боља била то само код необавештеног може значити, да је хуђење постојеће организације која је у ствари добра, која је боља од оне што је до 60-те године била, али од које по моме уверењу друга може бити боља о којој сам ја оглас издао.

4. Измишљено је да сам ја казао „да наша садања вој. организација више кошта него што вреди“. – Садањи буџет према садањој војн. организацији није велики; шта више, да се добију бољи резултати, на пр. да се 2 – 3 пута више троши на практ. обучавање тај би буџет требао већи да буде и ако се по постојећој организацији одиста жели да има добро наоружана и обучена војска, то би се досада наш буџет морао још бар за 1/5 да повиси. Дакле не само што ја нити сам казао нит мислио да по-

стојећа организација више кошта, нег што вреди, већ кад би о њој говорио, ја би обратно казао, да она више вреди него што се за њу троши. А то и јесте главан мотив који нас најпосле мора да склони на измену садање војне организације, што ми нисмо у стању толико да трошимо колико би нужно било да нам даје добре резултате.

5. Неистинито је оно окривљење, да сам ја казао, да је војска наша „ненаучена и ненаоружана у сразмери колико се на њу троши“;¹⁶⁶ зашто по преднаведеном већ објаснењу, кад би о садањој војсци говорио, ја би обратно тврдио да је она још односно добро наоружана и обучена у сразмери према на ту цель учињеном расходу; а да би пушке боље желети требало, то сам и рапортима а и Његовој Светлости у присуству г. министра при последњем подворењу част имао изјавити.

Што сам казао да би војска по новој организацији била боље наоружана и обучена при патријотском заузимању наставника, то је сљедствено закључење из предизложеног извода буџета, јер војска која је наоружана са савременим озадним пушкама *малог* калибра, која на пуцање годишње троши *два пут* више но садања, која се узев да се I позив подједнако дуго упражњава, у средњем резултату *дуже* обучава што ће у књизи подробно објасњено бити; – таква војска држим да би боље наоружана и обучена била.

6. Генерално обвинење да сам ја оглас сигурно(!?) с том намером учинио, да би се тиме још сад и за време трајања народне скупштине чуло, да све што код нас постоји неваља (!), и да није учињено оно што је требало да се учини, и да сам дакле путем агитације (!!) ишао, које г. министар у „злим мислима поменутог огласа“ назире, све је то без икаквог основа и само нагађање у намери, да се мој поступак још црње осуди. Књигу „војне организације“ хтео сам најпре да печатам чим се штампарија отворила, него то нисам могао учинити, пошто сам се изненадно решио да се јавим за мајорски испит, за који сам се због краткоће времена почео усиљено да занимам. Затим на 2 – 3 дана пред позив на испит ја сам дао оглас на књигу, зашто сам путем пренумерације исту мислио да издам, и програм сам изложио опширније, што сам позвао другове, да ми са својим мњењем и податцима притеку у помоћ као што се у огласу на крају каже и на што већ имам неке одзиве. Премда нисам ласкао себи да ће се „производ мога ума“ сваком допасти, опет зато нисам могао ни сањати, да ће прост оглас на једно литературно дело таку ужасну огорченост произвести, која ме је најпосле службе лишила!¹⁶⁷ Кад би се према војн. литератури на страни тако сурово поступало, то неби постојала „војн. организација“ као наука за школе; неби било упоредне војне статистике, неби било разних трактата односно разних војн. питања, него би се све свело на екзерцирна правила, инструкторије, наредбе – једним словом на „званичну“ науку. Али тако стање у европским војскама давно је већ минуло. Индивидуалност и слободно мишлење, то је тамо и код војске освештано и ово што сам ја огласио то није само „производ мог ума“ већ је логички закључак на основу сувремене литературе о том предмету. Сматрајући с тог гледишта на мој

рад неумесно је замерање и окривљивање, што нисам „изабрао и ползовао се другим дозвољеним начином“ тим пре, што, као што рекох, ја нисам правио „предлог формални“ или „пројект“ какав, па да сам га требао надлежној вишој власти доставити, него је ово просто литературно дело – расправа о војеној организацији, – која није могла имати друге цели до да на наше војно јавно мњење, или у одсуству овога – на г. министра и на другу господу упливише који су по званичном положају свом законом позвани да на организацији раде, те да и мњење ауктора – рецимо Н. – у обзир узму.

Тако ја замишљам цель литературе у опште, па тако и овог мог покушаја, а нисам био никад у тој заблуди да „агитирам“ скупштину која по саставу свом нема никакве готово компетенције (стручности) да овака питања претреса.

На послетку кад се узме у обзир да су начела војне дисциплине и субординације и појам о војном духу у основу општа за све цивилизоване народе и за све организације онда како се је могао г. министар побојати да је објава моја о новој организацији опасна по ред, дисциплину, да се овим развијају „мисли развратности“, растројства (!) и разузданости!? Кад поменута начела неби била стална, тада би при свакој измени организације морале наступити оваке зле последице али – као што рекох – та су начела општа ма како се организација мењала.

* * *

Тешка ме је неопходност натерала да ово у ограду моје части напишем; а сад сваки нек по савести расуди: је ли г. војн. министар имао право, што ме је Његовој Светлости тужио, или је његов рапорт – из основа неистинит, чиме се он криминално против мене огрешио.¹⁶⁸

Сава Грујић

Јавност, бр. 27, од 29. XII 1873.

ВОЈНА ОРГАНИЗАЦИЈА СРБИЈЕ.

с критичким прегледом војне организације
старих и нових народа.

ВОЈНИЧКА ШТУДИЈА

Саве Грујића

б. управитеља тополвнице и арт. капетана.

(Издава крагујевачка друштвена штампарија).

У КРАГУЈЕВЦУ.

КРАГУЈЕВАЧКА ДРУШТВЕНА ШТАМПАРИЈА.

1874.

Капетан Сава Грујић, снимљен вероватно нешто касније, када је био активиран и служио у штабу генерала Черњајева 1876. године

[УВОДНИ ТЕКСТ САВЕ ГРУЈИЋА ЗА КЊИГУ
ВОЈНА ОРГАНИЗАЦИЈА СРБИЈЕ]

Читаоцима.

Ова књига није могла раније, да се појави као што се по првом огласу могло рачунати. У течају скоро два месеца, кад је требало на њеном довршењу да радим, ја сам непрестано заузет био предавањем своје дужности у војној фабрици. – Затим се десило тако, да сам тај посао морао да радим при најтежим својим фамилијарним приликама.¹⁶⁹ Ја сам га опет морао довршити једно да одржим јавно задату реч, а друго да се не испуни злурадо пророчанство неке господе, која трубише да је оглас на књигу само једна „демонштрација“, а да ја бајаги нити сам писао нити ћу написати оглашену књигу. Књига је, читаоче, сад пред вама. Прочитајте је само ладнокрвно, па онда по савести изреците свој суд. Најпосле она вам се може и не допасти, може вам се учинити „утопија“, – али ако само ваше суђење буде изван утицаја какве предубеђености, не верујем да ћете пронаћи у њој каквог баука. Биће можда необјашњених мисли, биће мисли без савеза, а недостајаће и читавих одсека; али читалац нек узме у обзир само поменуте прилике пишчеве, па ће томе лако објашњења да нађе. Ово не велим ради пардона пред критиком; на против, ја бих желео да критика даде повода расветљењу многих додирнутих у овој књизи питања. Ја ћу задовољан и онда остати, ако би овим побудио кога да покаже друге боље основе за војну организацију Србије.

На Ђурђев-дан 1874. год.
У Крагујевцу.

С. Грујић.

Сава Грујић, *Војна организација Србије*, Крагујевац, 1874.

ЗАКЉУЧАК.

Предлогом у овој књизи изложених основа за нову војну организацију ми нисмо никако имали намеру да доказујемо, како постојећа наша убојна спрема не ваља, као што су то нека господа извела из самог огласа књиге. Сваки који нас изближе познаје без сумње знаће и то, да смо ми увек припадали оној класи људи, који су тврдо подржавали то убеђење, да је Србија по одавно већ довољно спремна, да може зарад извршења свог позива слободно да рачуна на своју бојну снагу. Од дванаест година на овамо ми не само што смо тако мислили, него смо у приватним својим одношајима вазда према својим slabим силама изјављивали готовност садејствовати да се у више згодних прилика развије српска застава за ослобођење. Љубав према отаџбини не би нам никад дозволила да такву радњу саветујемо, кад би били уверени, да постојећа наша спрема није зато довољна, а најмање да је она рђава. Као војник вазда веран својој заклетви и задатку ми смо само желели, да о једној за Србију најважнијој установи искажемо своје мишљење основано на дужој научној штудији, не би ли тим бар изазвали живљу делатност на том важном питању код осталих својих другова. Кад би се у нас радило на томе више путем књижевности, можда не би било толико лутања око уређивања наше војске, – можда не би тако застранили од основе, коју устројством 1860. и 61. године кнез Мијаило положи. Можда би раније умели да правилно остваримо основ опште војничке обвезе без тумарања по страним требницима долазећи чак до трговине с том обвезом, те би сад имали већи део народне војске, који би прошао кроз редовну војничку школу.

Свуда у свету војничка је књижевност знатно олакшавала решење многих војничких питања. – Нарочито у последње време, после великих успеха пруског оружја, предмет војне реорганизације постао је интересантна тема понајважнијих јевропских војних радника.¹⁷⁰ Сваки је по својим силама покушавао и пером да расветли разна питања, која је време на решење изнело. Таква услуга за меродавне кругове могла је само од користи да буде.

Није могуће, да је сличан књижеван појав само у Србији од штете.

Сава Грујић, *Војна организација Србије*, Крагујевац, 1874.

ОГЛАСИ.

Продаје се због сеобе

1. кобила суздребна благородне расе обучена за јахање и тегљење.

1 мушко ждребе лањско од доброг соја,

1 каруце отворене,

1 пушка озадњача двоцевка и официрски револвер са фишецима,

Салонски намештај, разне књиге и разво покућанство.

Услови продаје могу се дознати код

5. Јануара 1874 год.

У Крагујевцу.

Саве Грујића

капетана.

Оглас објављиван у више бројева листа *Јавност* о распродаји официрских ствари Саве Грујића после суспендовања са дужности, 3, 4 и 5, од 5, 9. и 11. I 1874.

[ЛИСТ БУДУЋНОСТ О ПОЈАВИ КЊИГЕ САВЕ ГРУЈИЋА ВОЈНА ОРГАНИЗАЦИЈА СРБИЈЕ]

КЊИЖЕВНА ВЕСТ.

Ишла је из штампе књига

„ВОЈЕНА ОРГАНИЗАЦИЈА СРБИЈЕ.

с критичким прегледом војене

организације старих и нових народа.

војничка штудија

Саве Грујића

б.[ившег] управитеља тополивнице и арт.[иљеријског] капетана
(Издала крагујевачка друштвена штампарија)“.

Ово са свим изредно дело ових је дана угледало света. О његовој важности није нужно много зборити. Оно само собом најбоље говори. А особито кад помислимо прилике у кјима је рађено, и последице које су постигле њенога писца. Доста је то, па да га свака српска кућа набави и њоме се користи. А да и не напомињемо, што је друштвена штампарија, оценив књижевну вредност *овог веловажног дела*, не само узела га па се те издала но је и сав чист приход од тог наменила писцу.¹⁷¹ Да не спомињемо да је тако у духу народском написано, како га сваки Србин разумети може. Најзад да не спомињемо ни то, што се по јевтиној цени, овака значајна књига, само за 8 гр. чар. може добити.

Све то велимо и да не спомињемо, мило нам је што се и код нас овако стручно образованих, људи стручно научених војника налази, који у своме роду у свако доба могу импонувати свима изобразеним људима остале Европе. Овај и овакав појав у нашој војеној струци *први је*. Он праведно заслужује да превуче свуголику пажњу свију и свакога, а највише оних, који су позвани да управљају војеном снагом наше земље да спремају решење источног питања.¹⁷² Да у дело приводе најглавније, и животно питање народа српског. –

Књига се добити може у „уредништву Будућности“.

*Будућност*¹⁷³, бр. 54, од 23. VI 1874.

УПИСНИЦИМА „ЈАВНОСТИ“.

Због непредвиђених неких сметња у уредништву, прошли се бројзадацио. Молимо п. уписнике да опросте.

АДМИНИСТРАЦИЈА „ЈАВНОСТИ“.

КРАГУЈЕВАЧКЕ НОВОСТИ

Уредник „Јавности“ и писац Светозар Марковић стављени су јуче под суд.¹⁷⁴ Од 9 часова изјутра до 5 у вече решавано је, има ли дела или не. Уредник ће се бранити из слободе, а за писца решено је, да се из затвора брани.

Данас је суду нуђена кауција, те да се и Марковић из слободе брани; но ово суд није одобрио.

Јавност, бр. 4, од 9. I 1874.

[ИЗВЕШТАЈ О РАДУ СКУПШТИНЕ АКЦИОНАРА
КРАГУЈЕВАЧКЕ ДРУШТВЕНЕ ШТАМПАРИЈЕ,
ОДРЖАНЕ 13. I 1874. ГОДИНЕ]

13. ов. м. држата је главна скупштина удеоничара краг. друштв. штампарије у оvd. читаоничкој сали. На састанак, који је трајао пуна 4 1/2 часа (од 3 1/2 до 8 часа у вече), дошао је знатан број акционара. Пошто су изабрана два члана за бележење гласова изабран је председник и деловођа за тај састанак и то гласањем поименце. За тим је од стране дотадашњег управног одбора прочитан доста опширан извештај о целокупној радњи одборској. Из тог се извештаја види, како је одбор уредио дужности својих појединих часника; даље се види, шта је и како је одбор радио, да би дружина дошла до штампарије; како је нашао фактора и остало техничко особље за штампарску радњу; како је уредио издавање листа и друго чим је осигуран опстанак штампарије, како је нашао локал за смештај штампарије и за уредништво и експедицију листа и т. д. Уједно је у истом извештају изложено новчано стање штампарије, које је са свим повољно.¹⁷⁵ По прочитаном извештају изабрана је из средине скупштине комисија од три члана, која ће имати да прегледа новчане документе дотадашње управе. За тим је претресен и примљен буџет за 1874. годину и најпосле је приступљено избору новог управљачког одбора. Како се за исти имало изабрати 15 лица и како је усвојен начин гласања поименце, то је то бирање управе поред осталог однело доста времена.¹⁷⁶ У нову управу изабрани су на ново сви стари одборници, којих је у последње време било само 8, и изабрано је 7 нових чланова од овдашњих грађана и чиновника.¹⁷⁷

Јавност, бр. 7, од 16. I 1874.

[ВЕСТ У ЗАСТАВИ О ЛИШАВАЊУ
СЛОБОДЕ СВЕТОЗАРА МАРКОВИЋА
И ДИМИТРИЈА СТОЈКОВИЋА]

Нови Сад. Као што „Јавност“ јавља: њезин уредник *Јов. Стојковић*^{177а} и главни сарадник *Светозар Марковић* стављени су под суд. Уредник ће се бранити из слободе, а Светозар Марковић, решио је суд, да се стави у затвор.

То је илустрација познатог расписа министарства унутр. дела при постанку нове владе, на коју смо упућени били да очекујемо?

Застава, бр. 9, од 20. I (1. II) 1874.

[ИЗВЕШТАЈ О РАДУ УПРАВНОГ ОДБОРА
КРАГУЈЕВАЧКЕ ДРУШТВЕНЕ ШТАМПАРИЈЕ
26. III 1873 – 13. I 1874]

Одборски извештај
поднет Главној скупштини
акционара крагујевачке штампарије

13. Јануара 1874. године.

На скупштини акционара оvd. штампарије, која је држата 26. Марта пр. год., изабрат је одбор од 15 лица који је имао да се постара за све што долази у радњу штампаријску.¹⁷⁸ О целој својој радњи од тог времена до данас одбор има част поднети данашњој скупштини овај извештај.¹⁷⁹

I. Одмах на првом свом састанку, 29. Марта пр. год., одбор је у смислу друштвених штатута, изабрао из своје средине председника, потпредседника, благајника, деловођу и члана за одостоверавање новчаних акта, и решио је, да се друштвена фирма код власти протоколише и да једна комисија из његове средине изради пословни ред, у ком ће бити изложене дужности појединих часника одборских.¹⁸⁰ На 3. састанку, 29. Априла, одређена комисија донела је израђен тај пословник одборски и одбор га је усвојио у облику који се налази у актима. Доцније се нашло за потребно додати истом пословнику још неке прописе, како ће се примати и исплаћивати наручбине које долазе штампарији од разних лица. И пословник и додаток може се разгледати у одборским актима.

II. Пре овога, још на 2. свом састанку, 5. Априла, одбор је одлучио, да се преко лица, која је одредио између удеоничара друштв. штампарије, почне – по пропису штатута – скупљати прва уплата од три дуката на сваку акцију од акционара и то на привремену признаницу, докле се саме удеонице у штампарији не израде. Одређена лица отпочела су одмах свој посао. Како су неки с плаћањем својих акција много развличили, то је одбор на 4. састанку, 17. Маја, морао одредити крајњи рок, до 1. Јуна, првој уплати одлучив уједно да ће се акције, ако се дотле не плате, други-

ма продавати. Међу тим ово одбор није досад имао нужде извршивати, не за то, што су акционари, као похитали да плате оно за шта су се обећали, већ нешто за то што се одбор надао, да ће дотични удеоничари кад тад своје обећање испунити, а нешто и за то, што се надао, да ће се и са скупљеним новцима моћи за време помоћи. Свега је наплаћено 175 2/3 акције (прве уплате) по 3 дук. цес. и две потпуне акције по 5 дук. ц., а то износи суму од 537 дуката. Ти су новци у своје време били предати благајнику, а доцније употребљени на куповину штампарије и др. ствари као што ће се ниже у овом извештају изложити. Што се тиче друге уплате од два дуката на сваку акцију, одбор је 12. Нов. (на 24. свом састанку) одлучио, да се то изврши, и то пошто се штампају удеонице, за које форму да изради одредио је два своја члана. Докле се удесила форма тих удеоница и нарочито докле су се удеонице штампале у друштв. штампарији, протекло је више времена. Одбор је доцније одредио опет пређашња лица за скупљање акција, но на 28. свом састанку, 24. Декембра пр. год., био је принуђен одложити то скупљање – нарочито због краткоће времена до данашње скупштине – и да то изврши нова управа, која би се имала изабрати на данашњој скупштини.

III. Највећи посао, који је одбор имао да изврши, била је куповина штампарије. С тим се послом почео занимати одмах на 3. свом састанку (29. Априла) и продужио га кроз дуже време. Прво је одлучио, да се од разних штампарија потраже оферти с одређеним ценама и с тачним списковима о машини и другом материјалу. Кроз месец и више дана (3. Јуна, на 5. састанку) одбор је добио да претресе две понуде ималаца штампарије: г. Николе Стевановића и дружине из Београда и г. др. Јов. Суботића из Новог Сада. Суботићева је штампарија била огромна и прескупа за нашу цел. Имајући погпун списак од штампарије Стевановићеве, одбор је пре свега нашао за потребно, да се преко г. Стеве Рајичевића, управника државне штампарије у Београду, као најстручнијег лица у овој ствари, обавести: јесу ли потребне за нашу радњу све оне ствари, које су у списку обележене, да ли су цене продаје пристојне и да ли је у добром стању све оно што се нуди на продају. На неколико дана доцније (10. Јуна, на 6. саст.) одбор је одлучио, да се јадан акционар овог друштва у Београду умоли,¹⁸¹ да заједно са г. Стевом Рајичевићем прегледа нуђену штампарију. После пет дана (15. јуна на 7. саст.) одбор се занимао извештајем умољеног лица о стању нуђене штампарије. Имајући на уму величину капитала друштвеног одбор је решио, да се не купи сав понуђени материјал, већ да се смањи. Уједно је одбор употребио прилику кад је г. Рајичевић ишао у Беч о светској изложби, те га је умолио, да гледа, не би ли могао набавити нову машину и нов сав остали материјал, одредив му суму од 800 дук. ц. као највећу коју може друштво издати према својим акцијама и одредив још неке олакшице рад исплаћивања. Од свега овог није било никаквог резултата. На два дана доцније (17. Јуна, на 8. састанку) одбор је добио био извештај од једног стручног и неутралног лица из Н. Сада, које је из личног искуства познавало

штампарију Стевановићеву; па поред свег повољног извештаја о тој штампарији од тог лица одбор је нашао за потребно решити да ондашњи његов деловођа приликом одласка у Београд ради својих послова оде до штампарије,¹⁸² о целој се ствари оријентује, за тим одбор о свему извести, како би овај могао донети најкорисније решење о куповини штампарије. После пет дана (22. јуна на 9. саст.) одбор је добио понуду г. Ник. Стевановића и дружине са смањеним материјалом и без ручне пресе. Продавци су тражили 795 дук. цес. за све и да им се исплати ова сума у три рока с интересом 8%. Одбор имајући непрестано у виду новчано стање друштвено могао је понудити суму од 650 дук. ц. и да је измири у два рока: т. ј. да положи 350 дук. ц. о примању штампарије, а остатак после 6 месеци и то без икаква интереса. На скоро за тим (28. јуна, на 10. саст.) одбор је извештен био од свог деловође, како је по пристанку г. Стевановића и дружине склопио с продавцима привремени уговор о продаји штампарији за цену коју је одбор одредио, пошто је ограничио материјал, као: слова и др. на најнужније ствари. Одбор је уважио исти уговор, почем су продавци пристали на све услове, и ако су материјал смањили, с тим, да продавци буду дужни целу штампарију спаковати онако како би се могла пренети без икакве штете у Крагујевац. За примање исте штампарије одредио је друштвеног фактора и доцније још два лица: једног акционара и једног члана одбора који се имао и за пренос постарати. Преко истог члана г. Ст. Д. Поповића одбор је доставио продавцима прву уплату од 350 дук. ц. и био је с тим у стању добити преко поменутог лица бесплатно неку количину слова, као и још неке пробитачности у смотрењу продајне цене неке сорте слова. О свему овом, као и о другим ситнијим издатцима, који су се учинили у Београду зарад штампарије, одбор је од члана дотичног примио рачуне. 8. Септ. (на 19. саст.) одбор је одредио комисију која ће примити штампарију, која је међутим стигла, наредив, да је смести и склопи фактор помоћу оvd. мајстора и раденика, и да фактор све стави у инвентар. Најпосле, да напоменемо нешто о остатку дуга г. Стевановића и дружини. За тај остатак у суми од 306 дук. (– овај сувишак од 6 дук. дошао је отуда што су се у истој штампарији пазариле друге ствари, као: боја, хартија и т. д. –) послали су продавцу меницу на потпис. На 21. састанку, 11. Октобра, одбор је решио, да исту меницу не потписује, налазећи, да потписани уговор довољно обвезује дружину према продавцима, којима ваља положити 306 дук. најдаље до 23. Фебруара ов. год.

IV. Није лак посао одбору био ни избор фактора. Још 29. Априла (на 3. састанку) одлучио је, да се преко новина потражи лице за управљање радњом штампаријском. 3. Јуна (на 5. саст.) претресао је разне понуде лица која су се тражила за тај посао; но на том састанку није могао ништа друго урадити, до услед појављене потребе одредити ближе услове о плати, о отпуштању итд. истог лица. И поједини одборници обрађали су се на разне стране, како би избор пао на ваљано и спремно лице. Најпосле (на 13. саст.) 7. јула одбор је изабрао фактора, који је и

данас у друштвеној штампарији, обзирући се при том избору највише на препоруку г. Стеве Рајичевића, у кога је он био слагач у државној штампарији. Плату му је одредио 300 талира и уговор закључио на годину дана. – Што се тиче осталог особља, које ради у друштвеној штампарији, прво су узета два прилично изучена ученика, за тим један слагач и један момак за окретање машине. Доцније, у Новембру, пошто је радња друштвена у неколико увећана, решено је, да се узму још два слагача. И тако сада у штампарији раде три слагача, 2 изучена и 3 нова ученика и један момак на машини. Осим тога има један момак за разношење новина и другу помоћ око истих. Што се тиче плаћања слагача, њима се не плаћа одсеком, већ по изradi, коју контролише сваког месеца један члан одбора. Исплаћивање пак зараде њихове уређено је по тарифи државне штампарије.

V. У реду старања одборских за друштвену радњу заузима велико место и сав рад о издавању листа којим би се штампаријска радња осигурала. Најпре је (29 јуна, на 11. састанку) изабрата једна комисија, која је имала размислити о тој ствари. Иста комисија поднела је 21. јула (на 14. саст.) усмено своје мњење о тој ствари. По мњењу исте комисије, а с обзиром на осигурање радње друштвене, одбор је одлучио, да сама дружина као власник издаје једне новине за научна и политичка питања и да се за њих нађе уредник и администратор.

На истом састанку одредио је посао и плату уреднику и администратору и установио књижевни одбор нешто из одбора а нешто ван одбора, коме је задатак, да оцењује туђе чланке, нарочито оне, за које се тражи награда. Питање о награди туђих чланака одбор је такође у неколико регулисао: одредив, да се плаћа на штампану врсту по 5 до 10 пара према оцени одбора књижевног.

Испрва су узета из средине самог одбора лица и за уредника и за администратора листа; доцније се то променило.¹⁸³ Одређени уредник као чиновник морао је тражити нарочито одобрење од свога министра и није га добио.¹⁸⁴ За то је на његово место узет г. Димитрије Стојковић оvd. с наградом од 100 талира годишње. На место првашњег администратора, који је доцније положио оставку, узето је друго лице, г. Светозар Марковић, књижевник, који је до неки дан као администратор водио бригу о свему што ће улазити у лист и који се старао за његово уредно излагање и експедовање.¹⁸⁵

За свој лист решио је одбор у своје време, да се зове „Јавност“, да излази три пут недељно и да му је цена за Србију 100 гроша годишње, а за Аустро-Угарску 12 форината. У своје време издао је одбор и позив на новине.¹⁸⁶

За време од два месеца и више, од како „Јавност“ изилази, одзив од српске и стране публике био је неочекивано повољан. „Јавност“ данас броји преко 1100 уписника,¹⁸⁷ од којих су преко 800 новце до сад положили као претплату на дуже и краће време. Поред тако повољног

одзива, који је стекла „Јавност“ у српске публике, имамо споменути и нешто противно.

Још 12. Новембра пр. год. председник одборски, б. капетан артиљеријски, г. Сава Грујић, предлагао је, да се сазове скупштина удеоничара, којој би он заједно с одбором положио рачуне о дотадашњем раду и на којој би се изабрала нова управа, држећи да је прва свој мандат исцрпила. То је доцније 23. Новембра поновио. Кад одбор није уважио те разлоге, онда је председник заједно с деловођом г. Шафариком изјавио, да њима није више могуће вршити одређене им дужности, имајући се спремати за своје официрске испите.¹⁸⁸ Судећи по доцнијем, што је снашло нашег б. председника, ово је чињено с тога, што је данашњи војни министар г. Протић, издао заповест свима официрима, да не смеју потпомагати овд. друштвену штампарiju.

Истог дана, 23. нов., одбор је разрешио г. Грујића од председништва, а г. Шафарика од деловодства; само их није хтео разрешавати од одборништва налазећи да су и они по смислу штатута дужни изићи пред данашњу скупштину рад полагања рачуна. Од тога дана пак нису они више никако учествовали у раду одборском. На њихова места изабрао је одбор друга лица за председника и деловођу.¹⁸⁹ Поред тога што је г. војни министар забранио свима официрима имати ма каква учешћа у штампарijској радњи, он је у познатом свом рапорту, који је изишао у 281. броју „Српским Новинама“ дотакао се и друштвеног листа назвавши га и овако и онако. Одбор је сматрао за дужност, да нападање г. министра војног одбије од дружине коју заступа и од себе и од свог листа. Поштовани чланови читали су зацело изјаву одборску у 27. броју „Јавности“ пр. год.¹⁹⁰

У истој изјави расветљен је и положај одбора према администрацији листа. По уведеној пракци све што улази у лист пролазило је кроз руке одређеног администратора. Међу тим почело се од стране појединих чланова одборских предлагати, да се лист отуђи т. ј. преда у сопственост неком приватном лицу. Рад тога изабрата комисија нашла је, да по друштвену касу, а и из моралних обзира, не би било никакo пробитачно, да се лист отуђи. Претпостављајући, да ће „Јавност“ очувати данашњи свој одзив у српске читалачке публике, сва материјална корист, која би отуд произлазила, ишла би у прилог унапређења друштвене радње. За то је одбор накнадно решио, да „Јавност“ остане и даље дружинска својина. Покренуто доцније мисао од стране неких одборника да одбор колико је могуће тачније определи програм листу, одбор је прихватио и услед тога одредио је комисију да изради програм, у којем би се изложила начела која ће „Јавност“ заступати.

Одређена комисија није до данас тај програм израдила.¹⁹¹

У прелазном стању налази се сада и администрација листа, коју за сад отправља један члан одбора, пошто је г. Марковић због својих чланака у „Јавности“ дат под суд и затворен.

Данашњи је одбор сталан у својој намери, да лист остане друштвена својина. Према томе удешен је и буџет, који ће се доцније прочитати. За исти има одбор приметити, да су у њега ушли већином они приходи и расходи који би произлазили од листа. За случај да у штампарiji приватни отпочну штампати повеће књиге, брошуре итд., потребно ће бити, да скупштина остави одређене руке новој управи што се тиче набављања хартије, слагача и др. како би се с увећаном радњом увећали и приходи друштвене радње.

VI. Осим споменутих старања одбор је на разним својим састанцима имао да уреди још многе и многе ситније и важније ствари. Тако је доносио своје одлуке о набавци разних потреба, канцеларијских, о набавци разног материјала који се троши о штампању; о набавци неке количине слова, оловних линија и др.; више је пута доносио одлуке о набављању разне хартије за новине и друге потребе; уредио је, како ће благајник сваког месеца исплаћивати фактора и ученике и како ће један члан одостоверавати величину месечне зараде свију слагача; набавио разне дрвенарије за слагачку радионицу, за канцеларију фактора и експедицију листа итд. итд.

VII. Штампарija је смештена у кући г. Тодора Туцаковића, трговца овд., пошто је одбор преко своје комисије нашао да је та кућа згодна за локал штампарijски и својом јевтином киријом (30 дук. ц. годишње) врло пробитачна по друштво. Уговор је закључен на годину дана рачунаћи од 1. авг. пр. год. Одбор има предложити данашњој скупштини да за исту кућу продужи уговор од Митрова дана 1874. год. У истој се кући налази уредништво и експедиција листа; но почем је одбор увидео, да за то двоје нема потребне просторије у истом локалу, то је у буџету, који ће се данас поднети скупштини, одредио неку сумицу на кирију особите куће за експедицију и уредништво листа, надајући се, да ће скупштина исту одобрити.

VIII. Из протокола седница одборских види се, да је одбор до данашњег дана држао 30 састанака, много више дакле, него што је штатутима прописано. Ово је све било потребно, почем је предузеће било у прву добу свога развијања и почем је и самим одборницима требало чешће више времена докле су се о разним стварима потпуно могли упутити, како би о свему доносили одлуке најпробитачније по друштвену радњу.¹⁹²

Из протокола може се увидети и оно што као незнатније није ушло у овај извештај, а исто тако из тог протокола може се увидети, колико је кад одборника у седницама учествовало. У последње време спао је број одборника од 15 на 8 лица, почем су г. г. Блазнавац и Дим. Јовановић из непознатих разлога престали одавна долазити, г. Атан. Вучковић одселио се, а г. г. Сава Грујић, П. Шафарик, Светозар Љочић и др. Ф. Тајсић морали изостати услед познате забране г. министра војног.¹⁹³

IX. После овог да изложимо новчано стање друштвене радње за време одборског рада.

А. Приходи:

	Гр.	п.
1. Од прве уплате акција (175 2/3 на броју) по 180 гр.	31.620	—
2. Од две пуне акције по 300 гр.	600	—
3. Од ситних зарада штампаријских	1844	—
4. Вересија истих зарада	458	—
5. Вратио Стев. Д Поповић неутрошених	1479	26
6. Од претплате листа ушло у касу	6000	—
7. Од претплате листа има још да уђе	19093	—
8. Од огласа и „припосланог“ у листу	212	20

Свега 61.307 гр. 6 п.

Б. Расхода је било:

	Гр.	п.
1. За куповину штампарије	24000	—
2. Деловођи за разне потребе	960	—
3. Поштарина до Београда за 24000 гр.	22	—
4. За донос штампарије	825	—
5. Радницима о намештању штампарије*	148	—
6. За хартију за новине	2733	20
7. Такса суду за потврђење штатута	151	10
8. Фактору за последња 4 мес. пр. год.	2400	—
9. Ученицима за последња 4 мес. пр. год.	960	—
10. Слагачима за последња два мес. пр. г.	1666	—
11. Момцима за последња два мес. пр. г.	444	—
12. За поштанске марке за лист	1000	—
13. Председнику за разне набавке	2500	—

Још се дугује:

14. За кућну кирију за последњих 5 мес. пр. год.	750	—
15. За награду писцима листа	2100	—
16. За разне дрвенарије из војне фабрике	1395	36
17. Г. Ламбахеру за оправљање машине	180	—
18. Председнику за разне набавке, издатке	902	—
19. Г. Јевти Павловићу за хартију	356	—

Свега 43.493 гр. 26п.

Кад се одбије сума расхода од укупне суме прихода, онда излази, да друштвена готовина у ово време износи: 18.813 гр. 20 п.¹⁹⁴

Од управљачког одбора Крагујевачке Друштвене Штампарије. Да се овај извештај поднесе, решено 11. Јануара 1874. год у Крагујевцу, на 30. састанку одборском.

Јавност, бр. 11 и 12, од 25. и 27. I 1874.

* Г. Тодосије Тодоровић, механичар овд, није тражио награде за свој труд око склапања машине.

БЕОГРАД, 18. ЈАНУАР.

И ако сви очекујемо новости из Крагујевца опет би се гдешто могло и одовуд написати и по која занимљива ствар изнети, али као што видим ваши дописници муком умукнуше. Па да шта ће! Мислише људи да одиста могу и смеду критиковати неке ствари, ал' ено да се преварише у томе, па сад стали те се чуде и вајкају што тако одма повероваше, кад се из досадањег искуства зна, да извесним личностима нетреба веровати на празна обећања. Па вере ми, имају људи право што ћуте. Истина, неки ће рећи, ето слободне штампе, па зашто се људи њоме не користе. Лепо је то кад на артији тако стои, али да ли је у ствари тако. Има људи који би одиста и знали и умели што да кажу, али која му је вајда што зна и што (бајаги) може кад се критика и оцењивање скупо плаћа. Ето шта је било са Светозаром Марковићем. Сви свесни људи, који ладно посматрају ствари, не налазе, да је у „Јавности“ било нешто необично страшно, него обично научно критиковање, критиковање појединих установа и радњи. Па шта би? Њега затворише и бране му да се из слободе брани, као да је злочинство учинио. Још бог зна како ће проћи, али свакојачко неће му добро бити. Кад човек упореди обећања, дозволу критиковања са оним што га после чека, онда може ли ту бити и речи о слободи писања и критиковања. То је оно што неко рече на скупштини: „Једном се руком даје а двома одузима.“ Поред такве слободе цветаће мудри „Видов-дан“ и лепа књижевност, а они који су сити мудровања и естетичког уживања у књижевности, могу само честитати „Видов-дану“ и др. на срећи што се могу набрати меда, а други, озбиљнији и паметнији људи нека ћуте јер о другим стварима има ко се брине.

Па шта има ново у Београду? Има сијасет новости, ако се смеду тако назвати сокачке лакрдије и бенетања. Доста то, да се овде сваки дан плету и промећу свакојаки гласови то од једних на друге, то од других на треће, па после опет на прве и тако се велика господа у „покоју“ на „расположењу“ и „дејствителни“ зачукују и свакојаке чикарме један другом подмећу и проносе.¹⁹⁵ Наравно све се то ради у цељи неке „више политике“ и народних интереса. Тешко си га нама, кад нам се велика господа сити и напојени играју жмурке преко наше грбњаче којом издиремо и за нас и за њи. Па докле ли ће тако?!

Говори се као поуздано, да је свима официрима напоменуто најпре, да би добро било, да се министру војном даде нека изјава поверења и одобравања у познатој ствари са Савом Грујићем. А после изиђе, да су оним изјавама одбора штампарије Крагујевачке и Саве Грујића увређени сви официри и да им то треба одбити.¹⁹⁶ На томе се, веле, живо ради. Са своје би стране рекли, да се овако што не слаже са „духом“ војних закона и војне дисциплине. А баш и да буде то, зар би то био *надлежан* и довољан одговор на оне изјаве које се онако *ћутећи* *саслушаше*. На сваки начин овакав неупутан рад, не би учинио повољан утисак на јавно мњење, него би баш противно дејство произвео. А о томе ваљда треба водити рачуна – или не?...

Најпосле баш сад дознадосмо да је на састанку одређеног одбора за ту ствар прочитано све што је у „Јавности“ било штампано о рапорту министра војног, и да у изјави одбора Штампарије Крагујевачке и допису из Крагујевца нема увреде за војску и по томе да и они немају шта одговарати и одбијати и на томе је за сад ова ствар свршена. У оваком држању и понашању српских официра потпуно се огледа свест и озбиљност српске војске што јој служи на част.

У каси ово окр. начелства показао се неки недостатак. Главна контрола учинила је наредбу да се каса казначеја прегледа, и као што се говори и тврди до сада нашло се недостатка свега 3600 цесар!

За суму од 72000 гр. стављена је забрана на имање бив. олд. окр. начелника, и ако казначеј неби имао од куд да плати, онда ће одговорност плаћања пасти на г. Николу Ђорђевића, кога су г. Ристић и Радивоје за начелника поставили. Међутим даљом истрагом изићиће ствар на видело и сазнаће се ко је *главни* чиниоц ове грдне злоупотребе са толиким новцима па ћемо ствар у своје време опширно пропратити. За сад толико.

Осим овога, као што чујемо опет се је у пошти Београдској догодио један новчани малер. На име и тамо је одређена комисија, која испитује и истражује некакав новчани недостатак, који као што веле до сада прелази преко 500 дуката. Да нам је знати, шта ће најзад бити с том нашом поштом, и докле ће се такве комендије догађати?!

Јавност, бр. 10, од 22. I 1874.

Нек се зна.

Уредништво добило је једно писмо из Роготине:
„Ми смо пре неколико дана телеграфирали вам и молили, да нам пошаљете бројеве „Јавност“ од 22 до конца године и ви сте нам послали а ми смо примили само 1 број, на коме стоји написано да сте послали 9 бројева. Зато молимо да гледате и да ово исправите, и да видите до кога је та кривица. Тако исто и г. Алекса Здравковић из Роготине није добио бројеве од 22—29.“

По депеши уредништво је одма испратило тражене бројеве. Поштованом претплатнику јављамо, да до нас није кривица и да није у нашој власти спољне хотимичне или не хотимичне неуредности да поправимо.

Бројеве које још имамо пратићемо.

Уредништво.

ИЗЈАВА.

Пре неколико дана добили смо писмо које овде износимо нашим читаоцима

„Општине које су ваш лист „Јавност“ претплаћале, хоће да одрекну, ако га већ одрекле нису. Шта је овде умислило, ми не знамо, ако није то што исти неуредно добијају — на незадовољне из политичких препорођаја одбијају га из свог саучешћа.

Да ми који смо ради чути истину не би у невеселости били, то вас молимо да нам потписатим лист од сад шаљете првом поштом. — Дележанцем претплату ћете добити.

27. Јануара 1874 г.
у Пожеги.

(Долазе два потписа).

Две notiце у листу *Јавност* о спречавању уручења послатих бројева листа претплатницима (бр. 11, од 25. I и бр. 17, од 8. II 1874). Алекса Здравковић из Роготине, који се овде помиње, касније је био истакнути радикалски првак, рођени је брат Стане, мајке Светозара Марковића.

[ДВЕ ЗАБЕЛЕШКЕ У ЛИСТУ *ЈАВНОСТ* О ПОКУШАЈИМА ДА СЕ МАРКОВИЋ ОСЛОБОДИ ПРИТВОРА И БРАНИ ИЗ СЛОБОДЕ]

Крагујевац, 1. Фебруара.

*Светозара Марковића нису хтели да пусте да се из слободе брани. С њим се може разговарати само у кривичном одбору пред судијом и писарем иначе не, и ако је оптужен за штампом учињени „преступ“...¹⁹⁷

Јавност, бр. 15, од 2. II 1874.

Крагујевачка новост.

У прошли четвртак изјутра, чим је иследни судија у суд дошао тражио је Светозар Марковић да га испита лекарска комисија и да се у слободи лечи. Комисија је сазвата за петак и поднела је сведоцбу писмену у суботу после подне. Лекарска сведоцба гласи, да је по здравље Марковића веома опасан затвор, да је нужно да га пусте, те да се у слободи лечи. Тога дана тражени су од Светозара јемци, и суд је ове сазвао да дођу у понедељак. У понедељак рано јемци су изјавили, да они јамче за Светозара и примају сваку одговорност на се. *Данас после 6 дана решено је, да се из затвора пусти и да се у слободи лечи.*

Претрес није био у уторак и биће ваљда у суботу.¹⁹⁸

Јавност, бр. 19, од 12. II 1874.

„РЕЧ“ СРПСКЕ ВЛАДЕ.

Једва три месеца дана прођоше од оног дана, кад се обори тешки камен који у облику владе Ристићеве притискиваше груд кнежевине Србије. Иза 22. октобра, кад дође Мариновићев кабинет на владу у Србији, чисто немогосмо познати многе и многе од наших знанаца из Србије. Сваки то беше дануо душом, сваки беше пун наде, да је пад Ристићев запечатио низ искушења, што их по мњењу фаталиста, мораде – не знамо зашто – Србија претрпити. Ми сами, могосмо из веселог, где где на одушевлење граничећег расположеја наше браће из Србије, само толико закључити, да је систем владе Ристићеве морао страховито теретан бити онима, кји га непосредно сносише и подносише, али познавајући већи део чланова, а нарочито председника садашњег београдског кабинета немогосмо увидети оне светле слике будућности, коју су гледали многи наши знанци из Србије. Било је тада врли родољуба – ал доста лоши политичара – а још лошији познавалаца људи и одношаја политички у Србији, који нам замераху, што већ у самом наступању новог кабинета не увидесмо ништа друго до – старе песме на нов глас. Из самог тог кабинета рече нам се на уста званична новина: да чекамо „дела“ и по њима судимо.

Ни смо дипломате ни по спреми ни по занимању, да би погодили, дал је у споменутој званичној поруци ударен нагласак на реч: „дела“ или „чекати“; ми узесмо да је оно прво и нехтедосмо само „чекати“ in infinitum, незнајући ни докле ни нашто, него ишчекивасмо „дела“ или боље: „дела“ Мариновићевог кабинета почеше се указивати и низати без обзира дал их ко „очекује“ или не. У ова три месец дана, „дочекасмо“ познате окружнице министара из тога кабинета, нарочито ону министара унутрашњих дела одмах с почетка његовог деловања, у којој се обећава, или боље којом се *ујемчава* слобода израза мисли речју и штампом уз мотивацију врло здравих назора, дочекасмо пак да на скоро видимо и то: где се један од најваљанијих официра српских, на основу – како се после видило – са свим неистинитих навода из службе истерује; због једног „књижевног огласа“ који је штампом угледао света; дочекасмо да исти члан владе који је најпре својим расписом обећао заузети се за измену закона о штампи у либералнијем духу и правцу, изјави у законотворном одбору крагујевачке скупштине, да

неможе остати веран својој речи: дочекали смо, да уз „обећано слободније кретање штампе и поред постојећег драконског закона“ видимо једног журналисту у истражном затвору,¹⁹⁹ дочекали смо да видимо и како се изнуђава од скупштине „израз поверења“ и биће да смо још што дочекали поред и осим свега што наведосмо. То су све „дела“ која дочекасмо, а ни једно није таке природе, да би могло Мариновићевом кабинету игде стећи кредита, ван може бити код чисти овејани конзерватора и реакционара.

Што је капетан Грујић избачен из службе, правда ће пријатељи Мариновићеве владе обичним празним фразама, које могу глупаку импоновати, али у очима човека који мислити знаде, неће вредети ништа. Биће ту: „опасности по државу“, по „књаза“ (већ у Србији и нема интриге ове природе, у коју се не уплеће кнежево име); сад је уз то у моди „комунизам“ и друге „страшне“ ствари које ни деветодесети букач, који се „брине за отачбину“ ни близу не разуме; биће, као што је и министар војени у свом фамозном „рапорту“ том приликом рекао: да се тим начином – што се штампа „књижеван оглас!“ – „деморалише војска“!! и т.д. Што је стављен уредник „Јавности“ под суд, и публициста Светозар Марковић у истој ствари у истражни затвор, правдаће се с тим: што на основу позитивног земаљског закона установа истражног затвора постоји; за оног првог пак, да се влада, односно држава има исто тако право бранити судом од нападаја као и сваки други грађанин. Влада Мариновићева само „служи земљи и кнезу“, кад бди на тим, да се свуда одржи „законитост“ не повређена! Таквим и сличним начином правда се сваки корак, – ил' да будемо правични те да кажемо како треба свако „дело“ владино. У Србији прешло је тако рећи у наслеђе начело: да треба само за сваки чин наћи изговор: а какав је и да ли што вреди овај изговор, ко ће о томе да лупа главу!

Тако ће се у „земаљским законима“, у „законитој установи“ наћи за цело изговор и за ово „дело“, ког још доведе не споменусмо, ал' ког такође „дочекасмо“ од ове владе. Јављају нам на име пријатељи из Београда, да је *цензура* узаптила односно није у земљу допустила прелазак неким бројевима и овога листа, „Заставе“; цензури се тако допао 4. и 8. број овога листа, да се ни са једним примерком истих бројева није могла растати, ма да су – туђа својина.

Нека остане на страну теоретична страна питања: шта вреди и шта значи превентивна цензура?; на страну и то: колико практичне користи може имати и има која влада и земља од таке установе. Та су питања за сваког – можда са једним изузетком српских влада – решена и то не повољно по таку установу. Ми сад само питамо: како се то слаже са „обећањем“ у спомињатом „распису“ министра унутрашњих дела истакнутим, како ли са „речима“ истог министра у скупштини изговореним: на име, да ће влада своја дела штампом разсветљавати и бранити, ако их противна штампа не буде разумела или ако их нападне. Није ли већ у овоме један основ подозрењу, да ова влада мисли *варати*, није ли то већ жиг на челу њеном? Ми смо имали прилике први дана констатовати,

да сматрамо за корак у напред, што се влада изјавила да је готова отвореним начином заступати и бранити своја дела и своје становиште. Онда смо мислили да имамо посла са људима, који знају шта значи *реч* и код обичног, поштеног човека, а камо ли код једне владе. Данас видимо, да смо се преварили.

Не треба нас криво разумети. Не устајемо ми против Мариновићевог кабинета ради личности чланова његови; нама је с те стране са свим све једно, а био Петар на влади, а био Павле. Нисмо повели данас реч о влади српској ни за то, што је овде у неку руку и наш лист у питању; и то је у овом и оваком случају ствар дотичних претплатника у Србији. Нас никад не руководе у пресуди појава у јавном животу лични или материјални обзири, него ми, како је довољно познато, имамо пред очима једино напредак народа српскога у правцу цели, коју смо у програму нашем обележили. И то је што нас прогони да се и поводом узапћења речена два броја овога листа, позабавимо са владом у Србији.

Ми хоћемо и тражимо, да се Србија развија свестрано, да би могла одговорити с поља и изнутра своје задатку; тражимо с тога, да се у земљи утврђује и развија јаван морал, јер без овога неће народ имати снаге која се иште не само за велика дела и сопствени даљи развитак, него ни за само своје одржање. Шта је упропастило велике и снажне негда народе, које сад само још из историје познајемо, шта друго, него губитак морала? Јаван морал је основа државном животу сваке земље, а ми мислимо, да Србија тек почиње живити, и да јој ваља да је најздравија страна. Од владе, која рукује судбом земље, с правом се може и мора искати, да ни тренутак не изгуби из вида ту страну, него да је непрестаном негом развија. Мариновићева влада нечини у том погледу оно што треба, и за то је ми морамо осудити. Оваквим поступцима трује се јаван морал од „горе“, из владе. Или зар се то не зове деморалисати народ, кад уста владе говоре једно, а руке чине сасвим друго, противно? Не санкционише ли се ту лаж за начело државне мудрости; какве се последице могу очекивати у народу, где државни ауторитет, влада, иде путем, којим иду и обичне варалице. Није ли природно, да се из једног два случаја овакве природе, вуку конзеквенције на цео карактер владе, на карактер сваког њеног дела и сваке намере. И не пати ли земља и народ отуда у сваком погледу?

Тако се не влада земљом онде, где се иде за напретком; тако се ради онде, где се ко најмио, да земљу упропасти. Мариновићева влада данас већ није ни у длаку друкчија од својих предходница. И она се показала тако исто неправична, тесногруда, самовољна као што беше влада Николе Христића и Јове Ристића; људи су само други, *дела* пак слична једно другом, као јаје јајету. Изгледа, као да је Србији суђено, да се непрестано врти у вртлогу истих заблуда и истих погрешака. Како која влада наступи, оно пуна торба обећања мање ил више лепи и пријатни за родољуба, а како се која ма најмање загреје на своје месту, она – по старом. Тако то траје већ неки тринајест година. Земљи с дана

у дан горе; људи, који би могли користити своје народу, својој отаџбини трсају се један за другим, а резултат свега: народ губи веру у своју будућност, у себе самог.

Србија је уз све то, још и материјалним, позитивним губитком, штетом која прелази у стотине хиљада дуката платила горко искуство, колико вреди слободна реч у јавној штампи, и владе у Србији још неће да се опамете. Још се подржава драконски закон о штампи, који је гори од цензуре, још се подржава цензура, која је рођена сестра закона о штампи; још се хоће да у Србији само владине очи гледају на јавна дела државна, други сви да жмуре – и онда би ваљда још чудно било, кад би ко гледајући то све, посумњао да се штампа сузбија баш тога ради, да буде могућа и друга – Бели-Марковићијада!

Мариновићеву владу ми смо још у постанку њеном добро карактерисали; то нам и она посведочава њеним делима. Она ће по томе проћи исто тако као и њене предходнице, т.ј. чланови тога кабинета у повратку своје у народ сусрести ће ове благослове, који су пали на Христића и на Ристића.

Исти узроци, исте последице!

Застава, бр. 12, од 27. I/8. II 1874.

ЈАВНОСТ
ЛИСТ ЗА НАУКЕ И ПОЛИТИКУ.

Издаје уторником, четврком и суботом.
Приспела штампана се у Крагујевацу, председнику крагујев. општина; у Београ, Државној и...

НАЈНОВИЈЕ.

Данас, у среду суд овдашњи после 24 сата саветовања осудио је: Светозара Марковића на годину и шест месеци, и уредника као саучесника на 9 месеци затвора и 60 талира новчане казне.199а

Јавност, бр. 20, од 20. II 1874.

ЗВАНИЧНА ИСПРАВКА.

По којем је наредбу, ради чега и на која ичиме својим збор општине крагујевачке на дан 20. јуна месеца, свакоме је доносило на званичне исправке од 21. текућег месеца.

Шта је пак начелник окружни зборотвороро, и да ли је саму ствар због које је збор свикан, у правој сублими пред збор изнео, или је овим говорима имао да изразивразради на овдашње одборнике и чланове општинског суда, види се на резервату, који је збору прочитан и који гласи:

„Суд општински сходно закону којим је начелству буџет прихода и расхода општине крагујевачке на јануари 1874. издао, да га пошље господињу министру надлежној на одобрење.“

Јачи у то време кад је суд општински буџет на одобрење начелства, начелству је дошло до знања, да је се сам буџетом недовољно осигурао и да је тако недовољно осигурао осигурања издржавања, што се може видети из овдашњих издатака, а у грађанству овдашње терете се прекоморно изналажањем приречева.

Начелство, као надзорна власт морало је своју пажњу обратити на тако недовољно осигурања и прима пошљеном недовољност изматрати се да приближе уверење и извесност или неизвесност радне општинеког суда и одбора, па онда по могућству смоге да учини што је могуће да се радња општине, односно издатака који се учинити мају у границама закона поирани те издатака нешто се и могућношћу т. ј. да се све израше и кување потребе општинеког подмире, а опет на грађанство да не падне велики терет изналажа.

У овој цели начелство је приступило разматрању поднесених буџета и напома, да и ако су приходи на ову годину већи у 17.079 гроша пор. од прихода прошле године, па и ако су већи издатци од прошле године, у овој години одма, и који износе не малу суму од 12.223 гр. пор. да је ипак за подмирење буџетом условљеног расхода за ову годину нушка цера од не мало диних 1000 дук. и. које мора пасти на терет овдашњег грађанству, да је приречево изматри, а ти само узима поља змља, као: рачуноводитеља свилатом од 500 талира, изматриера са платом од 450 талира на годину, и што је свима судијствима и званичницима општинским, а у највећој мери члановима особита как председнику суда плата поимена.

Према овоме дакле, што бих на овдашњама стапоиштриго, које броји до 1300 пореских глава, за ову годину, ако бих се овдашњи буџет добро морао изати остати терет плавања приречево; јер на сваку главу долази до 11. цинцила самог по буџету приречево, а имајући на ум још и друге приречево, који у буџет стављени нису, као: свештеннички бир 1%, црквицик, за опраму здања општинских издржавања до 1. цин, за издржавања народне војске у парјану реду 3%, до 4%, цин, за регулацију Делинцие 2 цин, и приречево школоког и болничког 4 цинцила, дакле омет с главе на главу до 14. цинцила, што је свагда горњи по буџету општинским приречево износе с главе на главу до 25 цинцила, и што се према свима сам годишња приречево далеко превлађује половицу годишњег данка, — начелство пошљенику доста искучено материјално стање овдашње општинеког, дошло је до уверења, да пошљено недовољност у издршо, није без основана, и да оно, као надзорна власт неможе и немоје ову ствар оламо узета, но да треба и да мора подухом озбиљношћу, коју сама значајност ове ствари изналажа, пре делувати стру фашију на одобрење, — поштарати се да за времена обрати на све ово важну општинског суда и одбора, да се поновом размисли о овоме и само праше и душего потребе у рачун узму како и општинеког ствари небаћ рамање, и и грађанству колдиго годино одаквално оношеше општинеког терета, у томико пре, што је начелству дошло до знања да ни сви одборници не деле подједнако мишљење да се онолика терет на овдашње грађанство нашла.

И ако је баш у овом приречево пред начелством било још и неколико врло важних тако рећи животних општинеког питања, која су се нераправљена а у врло занеом стању налазила, а то су питања: питања о буџету, питања о издржавању општинеког, и питања о повоз градевој се врши пошћу. И ова питања, као и ни тоља о буџету да бих се по интересе целог општинеког што повећавају издржавања поља, указала се је потреба свим одборника чувим мишљење и другицик људи, о којима се држи, да издршом оноко могу, томе држиовио И га рад те цели, начелство је новило 25 људи из реда најраборитијих и најочиглавијих овдашњих стапоиштрига, о којима у овдашњој вароши настоја уверење, да ће издршати пред очима интересе општине и пошта друго, самико одавати се у тиш тако значајних питањима општинеког.

Од позваног броја грађана дошло је њих 21, у начелство. Штањма су сви ова питања по најтање испрљена, а отом и издршом је мишљење саслушано.

Кад су они људи, којима се не може одрећи ни дозвоља увиђањем, ни разборитост, ни поштење ни, извесност за општинеког интересе, прокоморан буџет па се употребити главу за подмирење расхода општинеког по буџету, а издршом сважња, колдиго ће још прарава бити с главу на главу за подмирење осталих мало пре избороваких потреба, које у буџету нису стављене, они су 15 до 16 протан 5 издршам; да буџет са општинским издатцима, с пошљеном на свому приходу се којега општинеког расоложа, не треба одобрите, најчистико с тога, што су нештогаи судијствим тек од пре кратког времена ступили у та знања и тим их приликом повластила илата, што су они преша послонима које имају да прше добро плаћени, и што нова знања општинеког изматриера и рачуноводиоце бар за свд праша сважња расоложа материјалном стапу општинеког ишту од праше потребе.

Они су издршам даље, да је такомо измишљење о буџету у опште код овдашњег грађанства, за које бих одеве остати теретио, ако бих се буџет са оноликим издршам одобриво.

Уперено о овоме и само начелство у пошљено приречево члану 79. знања, о у ствари општинеког и општинеког власти, с прашом још и на то: што је суд општинеког осукуја у пошћу, што је овдашње стапоиштриго по некој части доста скупог материјалног стања, те је у пошћу општинеког и државних терета, премо својој издршам и пачиу зарде и свд прашеотеретио, а најпосле ишту за свд има у општини и других и то животних питања, која повећаје жртве потребују и која се ни на највећа преже отлагати ни су могла, па су та питања изматриера, што никакво није свало бити, — само је начелство — отоми спојам 22. Октобра 1874. вратило општинеког суду поднесени буџет и јавало му, да начелство не наоди основна, по коме бих се могао овакав буџет за ову годину у оно време и у онакој пошљеној оскудици усвојити, — и тада му препоручи, да све оно одбору општинеког у писаној седници излази и одбор иже начелства пошље, да а приметебама овим промишле и буџет за наступајућу годину премо издршам и имајућим потребама које се налазе у општинама осејају, подела, па тако прашебу буџет да се начелству пошље. А па случају ако, одбор остинеког има при овомо теретном буџету, да суд од ишта објасио пошће: шта га руководи, да у оно време кад је трговина у опште сила, кад је година са берикетом доста крајна, и кад са тога повећава криза у велико издршам, без сваке потребе узди нове звања у општини и плату издршамницама и судијствима општинеког, — а да, друге и животне потребе општинеког издршам сважња.

(Под називом животних потреба издршам рачуноводитеља, и осталих судија и цинцила издршам; 6. други поред судија г. Барјачина и г. Регуановице Деленице. Ова су питања усмено и тачно збору објасио.)

Но суд и одбор општинеког у место да се користе овим приметебама начелства, и издати своје па праше нужне потребе општинеког, те тако да радњу своју доведе у савласност са мишљењем, које се овима у грађанству овдашњем, — одбор општинеког у седници својој од 30. месеца нун. 1804. са 10 протину 6 гласова, као у првоме онога што је надзорна власт приметеба, доведе поново своју одлучу, да остви ставили при првом пројекту буџета, т. ј. да тако отоман терет изналажа на грађанима овдашњим остане.

У главнине овог разлога одборовоје овоме је буџет тако приречевома издршамца одобретио:

а: што су цинтови и парчото председни Вукочић, увећања општинеког приходе са 17.079 гроша пореских.

б: што је у издршамом буџету знање рачуноводиоце нестојало.

в: што је изматриера потребан да граде цркви и раван кулприје, надрне прогадла и израваје и т. д.

г: што су цинтови и остали званичници углашали и способни у пршеву своје издршамце и т.

д: што година није оскудила, но мало боље од ланске. Али.

и: Непостоји напод одбора да је за ову годину, приход општинеког од кметта Вукивача увећаан са 17.079 гр. пор. Итнина по буџету за прошлу 1873. годину прихода општинеког били су знања у 1.079 гр. пор. Али знање што се види из прошло годишњег буџета од вршице касацик, издршам механског, вршеде касацик, сважње касацик, два ватвара и полаше траве, — општита је за ову годину имало прихода 63.464 гроша; а по новоме буџету општита ће у овој години

през далеко превлађује половицу годишњег данка, — начелство пошљенику доста искучено материјално стање овдашње општинеког, дошло је до уверења, да пошљено недовољност у издршо, није без основана, и да оно, као надзорна власт неможе и немоје ову ствар оламо узета, но да треба и да мора подухом озбиљношћу, коју сама значајност ове ствари изналажа, пре делувати стру фашију на одобрење, — поштарати се да за времена обрати на све ово важну општинеког суда и одбора, да се поновом размисли о овоме и само праше и душего потребе у рачун узму како и општинеког ствари небаћ рамање, и и грађанству колдиго годино одаквално оношеше општинеког терета, у томико пре, што је начелству дошло до знања да ни сви одборници не деле подједнако мишљење да се онолика терет на овдашње грађанство нашла.

И ако је баш у овом приречево пред начелством било још и неколико врло важних тако рећи животних општинеког питања, која су се нераправљена а у врло занеом стању налазила, а то су питања: питања о буџету, питања о издржавању општинеког, и питања о повоз градевој се врши пошћу. И ова питања, као и ни тоља о буџету да бих се по интересе целог општинеког што повећавају издржавања поља, указала се је потреба свим одборника чувим мишљење и другицик људи, о којима се држи, да издршом оноко могу, томе држиовио И га рад те цели, начелство је новило 25 људи из реда најраборитијих и најочиглавијих овдашњих стапоиштрига, о којима у овдашњој вароши настоја уверење, да ће издршати пред очима интересе општине и пошта друго, самико одавати се у тиш тако значајних питањима општинеког.

Од позваног броја грађана дошло је њих 21, у начелство. Штањма су сви ова питања по најтање испрљена, а отом и издршом је мишљење саслушано.

Кад су они људи, којима се не може одрећи ни дозвоља увиђањем, ни разборитост, ни поштење ни, извесност за општинеког интересе, прокоморан буџет па се употребити главу за подмирење расхода општинеког по буџету, а издршом сважња, колдиго ће још прарава бити с главу на главу за подмирење осталих мало пре избороваких потреба, које у буџету нису стављене, они су 15 до 16 протан 5 издршам; да буџет са општинским издатцима, с пошљеном на свому приходу се којега општинеког расоложа, не треба одобрите, најчистико с тога, што су нештогаи судијствим тек од пре кратког времена ступили у та знања и тим их приликом повластила илата, што су они преша послонима које имају да прше добро плаћени, и што нова знања општинеког изматриера и рачуноводиоце бар за свд праша сважња расоложа материјалном стапу општинеког ишту од праше потребе.

Они су издршам даље, да је такомо измишљење о буџету у опште код овдашњег грађанства, за које бих одеве остати теретио, ако бих се буџет са оноликим издршам одобриво.

Уперено о овоме и само начелство у пошљено приречево члану 79. знања, о у ствари општинеког и општинеког власти, с прашом још и на то: што је суд општинеког осукуја у пошћу, што је овдашње стапоиштриго по некој части доста скупог материјалног стања, те је у пошћу општинеког и државних терета, премо својој издршам и пачиу зарде и свд прашеотеретио, а најпосле ишту за свд има у општини и других и то животних питања, која повећаје жртве потребују и која се ни на највећа преже отлагати ни су могла, па су та питања изматриера, што никакво није свало бити, — само је начелство — отоми спојам 22. Октобра 1874. вратило општинеког суду поднесени буџет и јавало му, да начелство не наоди основна, по коме бих се могао овакав буџет за ову годину у оно време и у онакој пошљеној оскудици усвојити, — и тада му препоручи, да све оно одбору општинеког у писаној седници излази и одбор иже начелства пошље, да а приметебама овим промишле и буџет за наступајућу годину премо издршам и имајућим потребама које се налазе у општинама осејају, подела, па тако прашебу буџет да се начелству пошље. А па случају ако, одбор остинеког има при овомо теретном буџету, да суд од ишта објасио пошће: шта га руководи, да у оно време кад је трговина у опште сила, кад је година са берикетом доста крајна, и кад са тога повећава криза у велико издршам, без сваке потребе узди нове звања у општини и плату издршамницама и судијствима општинеког, — а да, друге и животне потребе општинеког издршам сважња.

(Под називом животних потреба издршам рачуноводитеља, и осталих судија и цинцила издршам; 6. други поред судија г. Барјачина и г. Регуановице Деленице. Ова су питања усмено и тачно збору објасио.)

Но суд и одбор општинеког у место да се користе овим приметебама начелства, и издати своје па праше нужне потребе општинеког, те тако да радњу своју доведе у савласност са мишљењем, које се овима у грађанству овдашњем, — одбор општинеког у седници својој од 30. месеца нун. 1804. са 10 протину 6 гласова, као у првоме онога што је надзорна власт приметеба, доведе поново своју одлучу, да остви ставили при првом пројекту буџета, т. ј. да тако отоман терет изналажа на грађанима овдашњим остане.

У главнине овог разлога одборовоје овоме је буџет тако приречевома издршамца одобретио:

а: што су цинтови и парчото председни Вукочић, увећања општинеког приходе са 17.079 гроша пореских.

б: што је у издршамом буџету знање рачуноводиоце нестојало.

в: што је изматриера потребан да граде цркви и раван кулприје, надрне прогадла и израваје и т. д.

г: што су цинтови и остали званичници углашали и способни у пршеву своје издршамце и т.

д: што година није оскудила, но мало боље од ланске. Али.

и: Непостоји напод одбора да је за ову годину, приход општинеког од кметта Вукивача увећаан са 17.079 гр. пор. Итнина по буџету за прошлу 1873. годину прихода општинеког били су знања у 1.079 гр. пор. Али знање што се види из прошло годишњег буџета од вршице касацик, издршам механског, вршеде касацик, сважње касацик, два ватвара и полаше траве, — општита је за ову годину имало прихода 63.464 гроша; а по новоме буџету општита ће у овој години

рејаланог стања, те је у пошћу општинеког и државних терета, премо својој издршам и пачиу зарде и свд прашеотеретио, а најпосле ишту за свд има у општини и других и то животних питања, која повећаје жртве потребују и која се ни на највећа преже отлагати ни су могла, па су та питања изматриера, што никакво није свало бити, — само је начелство — отоми спојам 22. Октобра 1874. вратило општинеког суду поднесени буџет и јавало му, да начелство не наоди основна, по коме бих се могао овакав буџет за ову годину у оно време и у онакој пошљеној оскудици усвојити, — и тада му препоручи, да све оно одбору општинеког у писаној седници излази и одбор иже начелства пошље, да а приметебама овим промишле и буџет за наступајућу годину премо издршам и имајућим потребама које се налазе у општинама осејају, подела, па тако прашебу буџет да се начелству пошље. А па случају ако, одбор остинеког има при овомо теретном буџету, да суд од ишта објасио пошће: шта га руководи, да у оно време кад је трговина у опште сила, кад је година са берикетом доста крајна, и кад са тога повећава криза у велико издршам, без сваке потребе узди нове звања у општини и плату издршамницама и судијствима општинеког, — а да, друге и животне потребе општинеког издршам сважња.

(Под називом животних потреба издршам рачуноводитеља, и осталих судија и цинцила издршам; 6. други поред судија г. Барјачина и г. Регуановице Деленице. Ова су питања усмено и тачно збору објасио.)

Но суд и одбор општинеког у место да се користе овим приметебама начелства, и издати своје па праше нужне потребе општинеког, те тако да радњу своју доведе у савласност са мишљењем, које се овима у грађанству овдашњем, — одбор општинеког у седници својој од 30. месеца нун. 1804. са 10 протину 6 гласова, као у првоме онога што је надзорна власт приметеба, доведе поново своју одлучу, да остви ставили при првом пројекту буџета, т. ј. да тако отоман терет изналажа на грађанима овдашњим остане.

У главнине овог разлога одборовоје овоме је буџет тако приречевома издршамца одобретио:

а: што су цинтови и парчото председни Вукочић, увећања општинеког приходе са 17.079 гроша пореских.

б: што је у издршамом буџету знање рачуноводиоце нестојало.

в: што је изматриера потребан да граде цркви и раван кулприје, надрне прогадла и израваје и т. д.

г: што су цинтови и остали званичници углашали и способни у пршеву своје издршамце и т.

д: што година није оскудила, но мало боље од ланске. Али.

и: Непостоји напод одбора да је за ову годину, приход општинеког од кметта Вукивача увећаан са 17.079 гр. пор. Итнина по буџету за прошлу 1873. годину прихода општинеког били су знања у 1.079 гр. пор. Али знање што се види из прошло годишњег буџета од вршице касацик, издршам механског, вршеде касацик, сважње касацик, два ватвара и полаше траве, — општита је за ову годину имало прихода 63.464 гроша; а по новоме буџету општита ће у овој години

през далеко превлађује половицу годишњег данка, — начелство пошљенику доста искучено материјално стање овдашње општинеког, дошло је до уверења, да пошљено недовољност у издршо, није без основана, и да оно, као надзорна власт неможе и немоје ову ствар оламо узета, но да треба и да мора подухом озбиљношћу, коју сама значајност ове ствари изналажа, пре делувати стру фашију на одобрење, — поштарати се да за времена обрати на све ово важну општинеког суда и одбора, да се поновом размисли о овоме и само праше и душего потребе у рачун узму како и општинеког ствари небаћ рамање, и и грађанству колдиго годино одаквално оношеше општинеког терета, у томико пре, што је начелству дошло до знања да ни сви одборници не деле подједнако мишљење да се онолика терет на овдашње грађанство нашла.

И ако је баш у овом приречево пред начелством било још и неколико врло важних тако рећи животних општинеког питања, која су се нераправљена а у врло занеом стању налазила, а то су питања: питања о буџету, питања о издржавању општинеког, и питања о повоз градевој се врши пошћу. И ова питања, као и ни тоља о буџету да бих се по интересе целог општинеког што повећавају издржавања поља, указала се је потреба свим одборника чувим мишљење и другицик људи, о којима се држи, да издршом оноко могу, томе држиовио И га рад те цели, начелство је новило 25 људи из реда најраборитијих и најочиглавијих овдашњих стапоиштрига, о којима у овдашњој вароши настоја уверење, да ће издршати пред очима интересе општине и пошта друго, самико одавати се у тиш тако значајних питањима општинеког.

Од позваног броја грађана дошло је њих 21, у начелство. Штањма су сви ова питања по најтање испрљена, а отом и издршом је мишљење саслушано.

Кад су они људи, којима се не може одрећи ни дозвоља увиђањем, ни разборитост, ни поштење ни, извесност за општинеког интересе, прокоморан буџет па се употребити главу за подмирење расхода општинеког по буџету, а издршом сважња, колдиго ће још прарава бити с главу на главу за подмирење осталих мало пре избороваких потреба, које у буџету нису стављене, они су 15 до 16 протан 5 издршам; да буџет са општинским издатцима, с пошљеном на свому приходу се којега општинеког расоложа, не треба одобрите, најчистико с тога, што су нештогаи судијствим тек од пре кратког времена ступили у та знања и тим их приликом повластила илата, што су они преша послонима које имају да прше добро плаћени, и што нова знања општинеког изматриера и рачуноводиоце бар за свд праша сважња расоложа материјалном стапу општинеког ишту од праше потребе.

Они су издршам даље, да је такомо измишљење о буџету у опште код овдашњег грађанства, за које бих одеве остати теретио, ако бих се буџет са оноликим издршам одобриво.

Уперено о овоме и само начелство у пошљено приречево члану 79. знања, о у ствари општинеког и општинеког власти, с прашом још и на то: што је суд општинеког осукуја у пошћу, што је овдашње стапоиштриго по некој части доста скупог материјалног стања, те је у пошћу општинеког и државних терета, премо својој издршам и пачиу зарде и свд прашеотеретио, а најпосле ишту за свд има у општини и других и то животних питања, која повећаје жртве потребују и која се ни на највећа преже отлагати ни су могла, па су та питања изматриера, што никакво није свало бити, — само је начелство — отоми спојам 22. Октобра 1874. вратило општинеког суду поднесени буџет и јавало му, да начелство не наоди основна, по коме бих се могао овакав буџет за ову годину у оно време и у онакој пошљеној оскудици усвојити, — и тада му препоручи, да све оно одбору општинеког у писаној седници излази и одбор иже начелства пошље, да а приметебама овим промишле и буџет за наступајућу годину премо издршам и имајућим потребама које се налазе у општинама осејају, подела, па тако прашебу буџет да се начелству пошље. А па случају ако, одбор остинеког има при овомо теретном буџету, да суд од ишта објасио пошће: шта га руководи, да у оно време кад је трговина у опште сила, кад је година са берикетом доста крајна, и кад са тога повећава криза у велико издршам, без сваке потребе узди нове звања у општини и плату издршамницама и судијствима општинеког, — а да, друге и животне потребе општинеког издршам сважња.

(Под називом животних потреба издршам рачуноводитеља, и осталих судија и цинцила издршам; 6. други поред судија г. Барјачина и г. Регуановице Деленице. Ова су питања усмено и тачно збору објасио.)

Но суд и одбор општинеког у место да се користе овим приметебама начелства, и издати своје па праше нужне потребе општинеког, те тако да радњу своју доведе у савласност са мишљењем, које се овима у грађанству овдашњем, — одбор општинеког у седници својој од 30. месеца нун. 1804. са 10 протину 6 гласова, као у првоме онога што је надзорна власт приметеба, доведе поново своју одлучу, да остви ставили при првом пројекту буџета, т. ј. да тако отоман терет изналажа на грађанима овдашњим остане.

У главнине овог разлога одборовоје овоме је буџет тако приречевома издршамца одобретио:

а: што су цинтови и парчото председни Вукочић, увећања општинеког приходе са 17.079 гроша пореских.

б: што је у издршамом буџету знање рачуноводиоце нестојало.

в: што је изматриера потребан да граде цркви и раван кулприје, надрне прогадла и израваје и т. д.

г: што су цинтови и остали званичници углашали и способни у пршеву своје издршамце и т.

д: што година није оскудила, но мало боље од ланске. Али.

и: Непостоји напод одбора да је за ову годину, приход општинеког од кметта Вукивача увећаан са 17.079 гр. пор. Итнина по буџету за прошлу 1873. годину прихода општинеког били су знања у 1.079 гр. пор. Али знање што се види из прошло годишњег буџета од вршице касацик, издршам механског, вршеде касацик, сважње касацик, два ватвара и полаше траве, — општита је за ову годину имало прихода 63.464 гроша; а по новоме буџету општита ће у овој години

Број 13 листа Јавност од 29. јануара 1874. године у целини попуњен двема „званичним исправкама“, окружног начелника, јединствен пример у историји штампе (страни 177 – 178)

посланици показивали су особиту склоност да се пред народним посланицима *размеђу своим параграфским знањем. Они као вајна интелигенција у скупштини*²⁰² место да обавесте народне посланике ако ови што одиста неразумјеју да сами, истраже и схвате мисао и тежњу простог човека и да ту мисао сами формулишу, – *они поступају као истражни судија, који својим заплетеним питањима хоће да збуни простог човека*“. Но на овоме није се г. Марковић зауставио, он се јошт црње о владиним посланицима и о њином положају у народној скупштини изразио при закључењу тога чланка, рекавши ово: „*напослетку проста пристојност захтевала би да се владини посланици уздржавају што већма од говора онде где је реч о народним жељама. Они треба сами да знају колико они сами своим присуством у народној скупштини понижавају српску скупштину пред целим образованим светом, па да је бар своим говором неправде јошт нижом и ништавном*“.²⁰³ Овим изразима који су испуњени нападањем на владине посланике писац чланка г. Марковић, намерно је ишао на то да положај владиних посланика на народној скупштини до крајности исмеје и понизи пред целим светом необзирући се на то, што је њин положај у народној скупштини сасвим законит и да је тај њин положај и право њино самим уставом земаљским ујамчано и да су они поверењем владоца ове земље на основу чл. 42 и 45 устава земаљ.²⁰⁴ у скупштину народну позвати. Нема сумње да и сам писац за ово врло добро зна и баш тиме јошт се већма обелодањује зла намера његова да пред светом владине посланике исмеје и омаловажи зашта се учинио преступником допуне § 104 кр. зак. од 24. Октобра 1870 г. (збор: 23 стр. 154.).²⁰⁵

Исмевајући на овај начин владине посланике он је уједно нанео увреду и уставном праву владоца ове земље; јер као што је наведено они су поверењем књаза у скупштину народну позвати и он г. Марковић исмевајући положај њин у народној скупштини нападао је и на сама уставна права владоца ове земље у том погледу и тим се учинио преступником дела које је по допуни § 91 под в, кр. зак. од 24. Октобра 873 г. казнимо.²⁰⁶

II. У броју 13 – том „Јавности“ и у самом уводном чланку г. Марковић говорио је о постанку устава и о праву владоца и народа српског па излажући своја посматрања рекао је и то:

„Цела је истина да је народ бивао незадовољан са извесним владама и желио да их се отресе а великаши су се користили овим народњим расположењем и позивали га на буну. *Народ је увек сматрао да има право да збаци једног књаза, који му зло ради, па да постави другог, у кога се више уздао да ће радити добро*“.²⁰⁷

При читању ових врсти на први поглед намеће се мисао да г. Марковић показује народу у Србији пут, како ће да се ослободи владоца који му није по вољи а владоцу опет ставља опомену, шта га чека ако се народу свиди да потражи другог бољег владоца. Г. Марковић овим списом подхрањује у Србији дух револуционарни противу владоца њеног, и позива народ на буну противу свога владоца чим му се влада

каква не свиди. Г. Марковић који се при сваком његовом умном кораку представља као патриота, у место да умним радом своим у народу овом подиже дух слоге и љубави к својој владоцу и реду у земљи и ради лојално на унапређењу његовом у свим одношајима његовим, он упућује народ како ће да диже буну против свога владоца. Овим своим чланком г. Марковић правдајући законом недозвољена дела учинио се преступником § 92 кр. зак. и напослетку.²⁰⁸

III. У 23 броју „Јавности“ г. Марковић учинио је још и друга казнима дела а имено у уводном чланку поменутог листа под насловом „Слободна штампа и жандармерија“ он се је о народној скупштини овако изразио: „има људи који замерају што браним ову народну скупштину, која је прошла кроз школу Радивојеу и претила *батином сваком поштеном човеку и браниоцу слободе и напредка народњег, која се клањала свему што је излазило од владе*“ итд.²⁰⁹

Кад се човек при читању ових врсти мало заустави, увиде ће да је писац овог чланка под плаштом патриотизма највећу поругу нанео народном представништву, па у неколико и самом народу; јер он – г. Марковић представља овде народну скупштину као оруђе поједини власника, којим се ови служе да извесне своје цели постигну а такву љагу на скупштину народну бацајући он је и саму индивидуалност народну у очима других народа понижавао, јер су чланови скупштине из средине овог народа и народ их је српски а не ко други зарад народњих потреба и интереса изабрао и овамо послао. Нападајући овако и на саму индивидуалност народну, он је тиме јошт велике и опште интересе ове земље оназађивао. Овим делом своим г. Светозар је народну скупштину презрењу света излагао и тиме се учинио преступником допуне § 104 кр. зак. од 24 Окт. 1870 г.²¹⁰ Затим у истом броју „Јавности“ под дописима г. Марковић говорио је о законима, па наводећи како се гди који закони у најгорој намери издају овако се изразио:

„*У таквим случајевима дужност је и врлина сваког појединог човека газити и рушити те законе свим средствима. И ако појединац често нема снаге или несме да узме на себе такву моралну одговорност да гази законе, народно представништво и може и сме и треба да погази мртве формуле закона.*“²¹¹

Овди је сасвим умесно да се подигне питање: има ли какве год сумње, да писац овога чланка пропагандом овом смера нашто друго до једино на остварење социјалистичких начела која су идеал његов. Уздижући непоштовање и гажење постојећих закона земаљских као нешто заслужно писац чланка овог изазива и поједине и народну скупштину на непоштовање и гажење закона земаљских и тиме правда безправно и неуређено стање, гди сваки за свој рачун радити и себи право створити може. Закони ма какви били док се легалним путем неизмену или неукину морају се поштовати. Они су темељ државног и друштвеног живота, нема ли тога, онда нема ни битни услова, за опстанак државни и друштвени. Овим делом г. Марковић учинио се

преступником § 92 кр. зак. јер је то дело истим законом за казнимо оглашено.

Све поменуте чланке у којима се налазе предизложена казнима дела г. Марковић је за своје сопствене признао и у одбрану своју у главном навео је то: да он није имао намеру да вређа владине посланике ни уставна права владоца ове земље, већ је вели ишао само на поправку устава земаљског, те да после у скупштини буду само народни а не и владини посланици. По делу под II. г. Марковић навео је своју одбрану да је он у чланку свом у бр. 13 „Јавности“ само говорио с малоуважењем о праву Султановом које овај у свима хатишерифима односно Србије покреће. По делу под III. г. Марковић није признао да је вређао народну скупштину него ју шта више уздигао, но ова па јошт ни стварнија одбрана неможе извинити г. Марковића за напред наведена казнима дела. Намера његова да је ишао на увреду народњи посланика, уставних права посланика и народње скупштине очито се увиђа из списка његових, па са тога и није нужно његово признање. Тако исто и намера његова по овим делима гди је фалио и уздигао дела која су законом забрањена такође обелодањена је у самој форми и смислу изражаја, – па пошто је кривица признањем његовим по § 225 кр. пос. потпуно доказана, јер је он као што је наведено признао је сва три чланка за своја, то се он за сва ова дела има и осудити. По свима овим делима као саучесник по § 46 кр. зак. подлеже казни и г. Д. Стојковић, као одговорни уредник „Јавности“, јер је он као уред. дао прилику г. Марковићу да казнима дела печата а могао је то као одговорни уред. да предупреди.²¹²

Оптужени г. Стојковић за све поменуте чланке у којима се казнима дела наоде, навео је једно исто у своју одбрану, а то је да је одбор друштвене штампарије одредио г. Марковића за администратора, који је имао све чланке и у опште све списе, који се имају печатити у „Јавности“ да прегледа и даде штампати по његовом наређењу, и он – г. Стојковић – ослањајући се тако на важност одборску, и није неке чланке, па ни ове читао, већ их је онако пуштао да се печатају.

Но сва та одбрана његова од такве је важности као да је и нема. Он као одговорни уредник „Јавности“ и није могао ни смео пропустити, да се у листу за који он одговара печатају чланци и списи који садрже казнима дела.

По овоме дакле и г. Стојковић пошто је кривица његова признањем његовим по § 225 кр. суд. пост. доказана, свакојако као што је напред речено подлежи казни за сва речена дела; а поред казни одређене крим. законом за сва ова дела он се још по чл. 38 закона о штампи има осудити и на казну која је прописана чл. 28 закона о штампи; па пошто се и овде г. Стојковић налази у стварном стицају то му се и ова казна особена има јошт и с обзиром на § 69 кр. зак. одредити.²¹³

Оптужујући према свему о томе г. Светозара Марковића тако и г. Димитрија Стојковића оvd. за сва гореизложена казнима дела, тражим да се они и то г. Марковић као главни кривац а г. Стојковић као саучесник за сва та дела по оним законима казне, који су напред

наведени, и по којима су иста дела њина за казнима оглашена. При одређењу казни треба да има суд у виду §§ 68 и 69 кр. зак.

На последку што се тиче г. Стојковића тражим да се оно пошто се као одговорни уредник „Јавности“ учинио јошт и преступником закона о штампи, казни особено јошт и по чл. 28 закона о штампи, па и при одређењу ове казни да суд има у виду наређења § 69 кр. зак.

Оптужени г. Марковић и г. Стојковић стари су по 27 година, г. Марковић познат је као књижевник и то му је главно занимање, а г. Стојковић се од неког доба овде занима пиварском радњом, обојица су досад били доброг владања по уверењу ово општинског суда; здрави су душевно и телесно а вере су православне.

С овом тужбом предајем суду и сва акта ислеђење криваца оптужених под I и II и III, као и остала акта односећи се на њине кривице под IV.^{213a}

9. Фебруара 1874 год.
у Крагујевцу.

Државни тужитељ
Ђока Стефановић.

Јавност, бр. 21, од 22. II 1874.

ПРОЦЕС СВ. МАРКОВИЋА КЊИЖЕВНИКА И ДИМ. СТОЈКОВИЋА УРЕДНИКА „ЈАВНОСТИ“

Ми нашим читаоцима саопштавамо овај процес у појединости.²¹⁴ Претрес је започет у уторак око 10 часова.²¹⁵ У прошлом броју донели смо тужбу, коју је државни тужилац прочитао и којом је претрес отпочет. После тужбе прочитао је свој Светозар Марковић овакав одговор:

ОДГОВОР СВЕТОЗАРА МАРКОВИЋА, СУДУ ОКРУГА КРАГУЈЕВАЧКОГ.

Тужен сам овом суду за 4 дела, која сам учинио у штампи. Одговорићу по реду који је у тужби изложен.

I.

У 7. броју „Јавности“ претресао сам дебату у одбору скупштинском, који је правио адресу на престолну беседу.²¹⁶ Ту сам, вели тужба, увредио владине посланике и чак напао на уставна права владаочева. Да видимо шта је у ствари.

Пре свега кривично дело у једном штампаном спису не може се никад оценити из неколико реченица, које су ишчупане из средине и свршетка, без икакве свезе са целим чланком и где се не види предмет о коме се говори. Тек кад се и једно и друго проучи види се намера и смисао оних реченица, које се узимљу као кажњиво дело. Државни тужилац не ради тако. Он не испитује дело т.ј. смисао и намеру целог чланка, већ даје мојим речима свој сопствени смисао и изводи закључке на памет, без икакве свезе са мислима које сам ја изрекао. То ћу одма да докажем.

Предмет је уводног чланка у 7. бр. „Јавности“ дебата о адреси. Ја сам њу критиковао. Том приликом сви народни посланици, чланови одбора, били су за то, да се ове године ставе извесне народне жеље у адресу и да се извесне народне потребе изнесу кнезу, те да би се влада према тима изреченим жељама и потребама обзирала при прављењу закона. Влада је била одлучно против тога а тако исто сви владини посланици

у одбору. Они су наводили свакојаче разлоге као да се тим вређа кнез и срамоти пред страним светом; да је то противно закону, противно уставу, да је то непарламентарно и т.д. једном речи говорили су о томе тако, као да то нигде у свету не постоји. Ваља знати, да су скоро сви владини посланици који беху у одбору (као Крстић, Пироћанац, Голубовић, Спасић, Др. Стева) људи који су учили у страним земљама и то баш у оним где постоје адресе у оном смислу, као што су је предлагали народни посланици; на послетку то су људи образовани, који знаду стране језике и читају стране и домаће новине. Њима дакле није никако могло бити непознато, да је излагање народних жеља и потреба у адреси нешто са свим парламентарно, уставно и пристојно. Може се дакле с правом узети, да су владини посланици – интелигенција у скупштини – говорили намерно неистину, само да збуне просте људе и сузбију их од њихових праведних захтевања. То им је заиста и пребацио један оностранни српски лист. Да је мени била намера да вређам владине посланике, ја бих могао казати просто, да они лажу оне сељачке и чаршилије, али ја то нисам казао, јер ми није намера да вређам. Ја сам имао у виду само корист народа и достојанство народне скупштине, па сам писао у тој намери и у том смислу.

Ја сматрам да је позив штампе да утиче и припомаже образовање јавног мњења свију грађана па и скупштинара. Према томе у овом случају сматрао сам да је дужност штампе да морално потпомогне оне чланове одбора за адресу, који су бранили правду и народне интересе, а по томе сматрао сам за дужност да строго осудим разлоге – управо неразлоге – као и понашање владиних посланика у одбору. Хтео сам да их застидим пред светом; да их морално присилим да ћуте у дебати, која је предстојала у скупштини о истом предмету. Та се непосредна намера види из целог чланка, а нарочито из завршетка. Даља ми је циљ била, да у опште карактеришем положај владиних посланика у скупштини; да покажем да је и штетно за народне интересе и да понижава достојанство народа и народне скупштине то, што у скупштини има чланова, које народ није изабрао. То сам наговестио у уводу, а види се и из целог чланка.

Ја држим да је и једна и друга циљ или намера са свим умесна и законита. Може бити да је тиме заиста побијена важност владиних посланика т.ј. да су они пред светом „омаловажени“ и да је њихов положај „понижен“, као што вели државна тужба; али треба промотрити у ком је случају то кажњиво дело.

Чл. 103 кривичног закона гласи: „ко јавним потврђивањем измишљени или изопачени ствари или јавним опорочавањем и исмејавањем уређења државних – ове мрзости и презрењу излаже или важност њихову побија (т.ј. „омаловажава“) или у осталима неповерење према реченим уређењима и наређењима подиже... да се казни...“ Као што се види из овога параграфа само на ова четири начина: *измишљањем* дела која не постоје, *изопачавањем*, *опорочавањем* (каљањем) и *исмејавањем* ако кога понизим и омаловажим, учинио сам кривично дело. Иначе,

ако ја озбиљним разлозима побијам важност неке личности, или неке установе; ако побијам веру у њу и ако покажем да она не ваља и не треба да постоји, ја не само да нисам учинио никакво кривично дело, но само мож' да заслужио похвалу.

Питање је дакле, не да ли сам ја „понизио“ и „омаловажио“ владине посланике и њихов положај у скупштини, но: да ли сам ја измислио што на њих? да ли сам *изопачио* њихов рад? да ли сам их *опорочавао*? или *исмејавао*? На послетку долази да ли сам употребио *вређајући* израз?

По суштини тужбе ја се тужим као да сам *исмејавао* владине посланике и да сам их исмејавањем увредио, те долазим под § 104. (допуну) као преступник. Остале придеве да сам их ја „понизио“ или „омаловажио“ одбацам, јер таке кривице нема у закону.²¹⁷ Да видимо да ли сам ја вређао и исмејавао кога. Но најпре да анализирамо још дубље појмове „увреда“ и „исмејавање“ у кривичном смислу.

Под појмом увреда садржи се нешто, што каља и бешчасти човека пред светом, или што га грди и ружи н. пр. кад назовем кога: подлацом, лажовом, нитковом, лоповом, разбојником, развратником и т.д. или у опште неки израз који иде на то да покаже неморалност или неваљалство онога, кога се тиче. Исмевање, то је појам који показује да је нешто представљено у смешном облику пред светом, да је *нагрђено* и *накарађено* те да му се свет смеје.

Да видимо има ли увреде или исмевања у мом чланку?

После овог објашњења ја могу у кратко прећи на сама места у чланку за која се окривљујем.

1. Ја сам казао да се владини посланици разбацују својим параграфским знањем. Каква је то увреда? Кад бих ја ма коме казао у јавној препирци: ти се „разбацујеш својим параграфским знањем“ или „параграфском премудрошћу“ – никоме за цело ни на памет не би пало да ме за то тужи суду, нити би икакав суд на свету нашао да ту има увреде, јер ту очевидно нема ништа што каља и бешчасти човека или што га грди и излаже подсмеју. Г. Крстић члан касације, казао је јавно и у скупштини и у штампи,²¹⁸ да он не сматра назив „параграфлије“, који је дат њему и извесној господи у скупштини због разбацивања са параграфима, као неку увреду, јер се он поноси знањем параграфа. У опште оно, што по опште примљеним појмовима у друштву није увреда; што према приватном лицу не би било увреда, – не може бити увреда ни спрам владиних посланика, јер они немају неку особиту част и карактер, но остали поштени људи. А што ја не уважавам разбацивање са параграфима, но га осуђујем, то је моја начелна ствар, за коју ја нисам суду одговоран.

2. Ја сам упоредио владине посланике са истражним судијом. Овде је г. државни тужитељ сам себе понизио, кад је и то узео као увреду. Ја држим да је личност и звање истражног судије достојна поштовања, и по томе се не може никако узети као увреда, што сам ја сравнио владине посланике са истражним судијом, да покажем како они т.ј. владини посланици збуњују просте људе.

3. Опоменуо сам владине посланике на оно што пристojност од њих захтева. Држим да то не може бити увреда ни за кога, кад га опомињем, да осим свога *права*, при извесном положају у скупштини има у виду захтеве пристojности. То бар није ништа рђаво и неморално. У самој ствари владини посланици долазе по уставу у скупштину и да богме по закону имају право да говоре као и остали скупштинари. То је тако, али опет сваки примећавам, да је положај владиних посланика у скупштини неправилност – аномалија. Ево шта о томе веле неколико народних посланика у свом предлогу за промену устава, где је између осталог предложено да не буде више владиних посланика у народној скупштини:

„Положај владиних посланика у скупштини врло је незгодан. *Из сваког њиховог мишљења провирује адвоцирање за владу*. Предубеђење, које њихов двоструки положај изазива у народних посланика, без сумње је штетно за *достојно* вршење њихове улоге у скупштини. С друге стране може се десити да влада, руковођена својим тренутним интересима, пробира између неколико стотина чиновника оне, који ће њој следовати безусловно у свима питањима“ (Видов-дан бр. 25, прилог I).

Овде се јасно каже да владини посланици изгледају као *владини адвокати* а не као *народни скупштинари* и *повереници*. Тај њихов „двоструки положај“ и ја сам имао у виду кад сам напоменуо, да они треба да ћуте (и да оставе народне посланике при њиховом патријархалном гледишту, кад већ неће да њихове жеље формулишу и потпомажу) онде где је реч о *народним жељама*. Јер очевидно нема смисла, да под видом „народних жеља“ износи влада, устима својих повереника, своје сопствене мисли и жеље. То је колико штетно, толико недостојанствено – понижавајуће – за народну скупштину. Ето због чега сам ја казао да говор владиних посланика онакав какав је био чини скупштину још нижом и ништавнијом.

Мени је врло жао што дебате у одбору за адресу нису стенографисане, те се не може видети јасно шта је и какво је било понашање владиних посланика, које сам ја осудио. Само онај који је тамо био зна за оне бурне сукобе између владиних и народних посланика, који су се сваки час прекидали лармом и свађом, тако да је један од владиних посланика г. Крстић добио опомену од потпредседника што *багатељише* народне жеље и *напада* народне посланике. (Видов-дан, бр. 222, прилог II).

4. Ја сам дакле хтео да прекорим владине посланике за њихово понашање, а да бих још јаче на њих подејствовао, опоменуо сам их и на то, да већ и то понижава српску народну скупштину, што у њој има чланова, које народ није изабрао. Тиме сам их подсетио на њихов деликатан положај. Држим да то није никаква увреда за владине посланике, почем се ту реч „понижење“ не односи на њихов приватан карактер, већ на закон, на члан устава, којим је њихов положај узаконен. Тако исто је очевидно, да се ту не исмејава устав нити је то у опште тон исмејавачки,

јер сам напред објаснио шта је исмејавање. Напротив форма је изражаја врло озбиљна и она се увек употребљава у дебатама скупштинским, у јавним разговорима, као и у новинама. Тако су министар правде и толики скупштинари казали да закон о телесној казни понижава српски народ. Тако исто говори се обично да српску народну скупштину понижава што не бира сама председника, што не одређује пословни ред, као и то што у њој седе владини посланици – мимо тога што су те установе штетне. У опште то је са свим учтив израз, који се увек употребљава у критикама закона и установа, за које оће да се каже да не ваљају.

И тако ја сам доказао да они изрази које сам ја употребио односно понашања владиних посланика и њиховог положаја у скупштини, ни по смислу ни по форми, не садрже никакву *увреду*. Ту нема дакле никаквог кривичног дела по допуни чл. 104. кр. закона.

Што се тиче последњег окривљавања т.ј. да сам ја напао чак на „уставна права владаочева“ и учинио преступ по допуни чл. 91 крив. зак. – то је просто бесмислица. Очевидно ако ја увредим истражног судију, то никако нисам напао на право кнежево да поставља својим указом судије; нити на министра, који је судију представио. По лођици г. државног тужитеља од једне сличне такве кривице могао би се одма начинити *идеални стицај* и подвести просту личну увреду под чл. 92 и 68 у исто време. Ова лођика подсећа ме врло на лођику неких српских жандара: кад му ко опсује оца, он се тужи на то да је онај опсовао кнеза, јер је, вели, „кнез мој отац“. Овако неразумевање овог одношаја и личне увреде себи, спреам кнеза и увреде нанесене кнезу, даје се код жандара разјаснити и извинити необразовањем. Али овако бркање правних појмова и неразумевање закона не да се извинити необразовањем код државног тужиоца.

Овде имам да приметим да ме је суд у први мах ставио у оптужно стање за исмевање закона и увреду скупштинара т.ј. за кажњива дела по § 103. у допуни § 104., а истражни судија, ма да није водио никакву нову истрагу нада мном, није нашао дело кажњиво по чл. 103, но је пронашао кривицу по чл. 91., а оне се разликују „само“ у 3 године затвора. Пре свега то не сме да буде по закону, да ме државни тужитељ тужи за оно за што нисам стављен под суд. Осим тога ово противречије људи од закона и то у једном чланчићу који једва броји десетак редака, показује најјасније, како ту нема никаквог *кажњивог дела*. Јер увреда или исмејавање изречено у штампи мора бити јасно изражено у смислу и изразу, да сваки читалац разуме да је увреда и исмејавање, а не да тек судије натежу и извијају да л се ту вређа овај или онај. Ту се види јасно да нема кривице, као кад бих ја рецимо хтео да убијем човека, па би намерно гађао га кроз дувар моје собе, која има дебео зид од две цигље. То је исто са увредом где се из форме израза не види *ко се и шта се исмева и вређа*.

Очевидно ту нема кривице ни по допуни § 91. нити по ма каквом другом параграфу.

Ја сам се нарочито задржао на овом делу најдуже, што је ту г. државни тужитељ створио управо „из ничега“ идеални стицај преступа, који се казни до пет година затвора. Ја држим да је задаћа државног тужитеља толико исто да не окриви правог, колико да не оправда кривог, јер суд није целатска установа, која гњави и дави, који год јој се оптужи, већ је место где се дели правда. Ту дакле ваља мерити сваку реч на драм, због које се окривљени оптужује. Није мала ствар, господо, лишити правог човека слободе и пет дана, а камо ли пет година! Међу тим, као што сам показао, г. државни тужилац није ни најмање пажње обратио да објасни себи и суду: у ком се случају „понижавање“ и „омаловажавање“ узимљу као кривица, шта је то „исмевање“, а шта је „увреда“, него је натрпао све те кривице на мене без икаква правна разлога.

II.

У одговору на дело у бр. 13. могу бити много краћи. Ту тако јасно и очевидно нема никаквог кривичног дела, да је довољно навести само место за које се окривљујем, па се одма види. То место гласи:

„Цела је истина, да је наш народ бивао незадовољан са извесним владама и желео [је] да их се отресе, а великаши су се користили овим народним расположењем и позивали га на буну. *Народ је увек сматрао да има право да збаци једног кнеза који му зло ради, па да постави другог, од кога се више надао, да ће радити добро.*“

Ја питам сваког који зна српски језик: фалим ја ту збацивање српских кнежева? и која је та реч, која садржи хвалу? Који год зна српски (а г. државни тужитељ сигурно зна свој матерњи језик) видеће одмах, да ту нема нити какве похвале, нити какве покуде. Ту се просто *каже оно што је било, онако како је било*. Казује се како је сам народ разумевао своја права и како их је вршио. То је историјски факт, а историја се не може променити да буде друкчија но што је била, за љубав овога или онога. Да је српски народ тако разумевао своја права позивам се на догађаје од 1839, 1842 и 1858 године.²¹⁹ У тим годинама српски народ, преко своје народне скупштине, показао се као *суверена власт* у држави. Па не само да је сам народ тако разумевао своје право, но су му то суверенско право признавале и стране државе и висока порта и саме владајуће династије. После промене 1842 г. Русија као „покровитељствујућа“ држава није признала промену династије, но је захтевала да се на ново сазове народ и изјасни у присуству њеног повереника. Тек пошто се *скупштина* на Врачару на ново изјаснила за промену, она је признала преврат као законито дело. Ту се фактично види признање народног суверенитета. Тај народни суверенитет признавала је фактично и висока порта и династије, које су примале владу из руку народне скупштине. Легитимиста гроф Шанбор²²⁰ у Француској неће ни да прими владу из руку народне скупштине, јер он не признаје народни суверенитет. У

оној реченици због које се окривљујем не садржи се ништа друго но да је српски народ у Србији сматрао увек да *он има суверену власт, а не кнез*.

А у каквој сам намери то казао? То би се видело јасно, кад би г. државни тужитељ промотрио ону реченицу у свези са целим чланком, а не да, без икакве свезе са целином, прави проналаске по мом мозгу, да погађа мисли и намере, које сам ја имао, или „које се њему – државном тужитељу – *намећу*“, као што се вели у тужби. Намера и смисао мора се изводити из самог чланка, јер ја се судим за оно што сам ја рекао и *написао*, а не за оно што се некоме „намеће да мисли“.

Ту је реч о промени устава, о чему се покренуло питање у скупштини. Ја сам том приликом хтео да докажем, да је по српским народним појмовима народ суверен и да с тога гледишта ваља мењати устав, на што народ по самом садањем уставу има право. Очеvidно кад је реч о промени устава законитим путем, онда не може бити ни речи о преврату и збацивању кнеза. У осталом баш се уставом иде на то, да се избегне преврат, да се ујамчи *правна непрекидност* у земљи, те да се сваки пут из једног правног стања може прећи у друго, законитим путем. А баш кад би се уставом узаконила народна сувереност, што сам ја у том чланку захтевао, онда народу никако није ни потребно да револуцијом прави преврате и збацује кнежеве. Све ово што сам казао види се јасно из мог чланка и мој закључак целог чланка гласи: „За сада нам је толико нужно било да кажемо, да би јасно увидели, *шта мора бити устав по појмовима српског народа*. Устав је основни закон у коме *сам народ* одређује основна права сваког члана државе, као и права кнежева.“

То је *моје дело*. За то има суд да ме суди, ако ту још може бити речи о кривици и суђењу, а не за оно, што се г. државном тужитељу „намеће“ и што он мени подмеће. Очеvidно ту нема кривице ни по каквој параграфу, а најмање по допуни § 91. крив. зак.

III.

У одговору на дело учињено у уводном чланку бр. 23 могу такође бити доста кратак. И овде је г. државни тужилац учинио исту погрешку, као и при окривљивању за споменута два дела т.ј. он нигде не узимље цео чланак, његов цео смисао и намеру, па да тиме објасни прави смисао појединих израза, већ узимље једну реченицу па њој даје свој смисао.

Пре свега тај чланак писан је поводом, што је усиљавањем владиним пропала у финансијском одбору намера да се укине жандармерија и што је у исто време у законодавном одбору пропао предлог о измени закона о штампи. Ја сам хтео да објасним скупштини како ће она бити исмејана ако се та два одборска закључка узаконе јер скупштина је у адреси заклевала простију управу и слободнију штампу. Та се тежња види из целог чланка, а из тога се мора одма закључити да је *немогућно* да ја оћу да вређам скупштину у исто време кад оћу да је задобијем за нешто и да

јој објасним њено достојанство, што се види из ових речи: „Ми просто не ћемо слободу као милост владину, но је тражимо као право народно и обраћамо се тога ради *народу*. Хоће ли нас он разумети или не то зависи од времена, али ми ћемо дочекати то време“ и мало пре тога: „По могућству старали смо се да народу – народној скупштини објаснимо шта и како треба да се уреди у нашој отаџбини па да се народни напредак осигура. То смо до сада радили, па то ћемо и од сада.“

У опште из целог чланка огледа се поштовање народне скупштине. А ево да узмемо само оно место због кога се окривљујем:

„Има људи који нам замерају што бранимо *ову* народну скупштину, која је прошла кроз школу Радивојеву, која је претила батином сваком поштенем браниоцу слободе и народног напретка; која је до јуче клањала свему што је излазило од владе.“

Кад се промотре сви ови изрази изближе види се, да у њима нема никаквог кривичног дела. Ево шта је ту казато:

1. Да је г. Радивоје бивши министар председник за време избора ових скупштинара, *владао* овом скупштином и да је она усвајала његове назоре и начела у државним пословима. Каква је то увреда за народну скупштину? Ја нисам никако казао да је г. Радивоје употребљавао за своју себичне цели – као што спомиње тужба – а још мање за какве непоштене намере. Он је владао скупштином – то је све што се може разумети у оном правом изразу. То се врло често дешава и код много образованих народа (н. пр. у немачкој скупштини влада све једнако Бизмарк), а код нашег народа где је огромна већина народна необразована па и већина скупштинара и где је ауторитет власти снажан – то није ни мало чудно. Свакојакто то што сам ја напоменуо није никаква увреда.

2. Казао сам да је скупштина претила батином свима слободоумним поштеним људима. То је опште позната истина, а види се из скупштинских протока од 1871 год. на које сам се код полиције позвао (прилог стр. 84, 85, 131, 510 до 516 и 547 до 556). Ту се види да је скупштина у то време све људе од слободоумне опозиције сматрала за горе од лопова и убица, ту су се тражиле најстрожије мере као *батине, церићи и полицајни надзор на основу подозрења*. И тек пошто је влада изрично изјавила да има довољно строгих мера против политичне опозиције, одбачен је познати Милов предлог о полиц. надзору. А у исто време скупштина је ставила у протокол, да се влади допуштају *све мере*, које она нађе за нужно да употреби. Све ово показује, да је наша скупштина састављена из људи необразованих који су обично назадњаци у друштвеним и политичним начелима. Управо наша скупштина није тада ни разумевала, шта је то опозиција у земљи; отуда су и пале оне страшне претње против свију слободоумних људи. И кад би ја баш осуђивао скупштину за њено назадњаштво, то не би била увреда, а камо ли што је ја нисам ни осуђивао, већ сам то само напоменуо, да се зна.

3. Казао сам на истом месту за које се окривљујем да је скупштина клањала свему, што је долазило од владе. Тиме је казато само да

скупштина није имала свог уверења, није била *самостална*. Ово није увреда ни по смислу ни по форми израза, јер то и сами скупштинари признају и толики су то јавно у скупштини казали. Шта више Николајевић је јавно рекао како је и пређашња влада говорила да су скупштинари њене *машице* (Видов-дан бр. 222).

Очевидно је да у тим изразима, баш кад се овако ишчупано узму нема никакве увреде за скупштину. А камо ли кад се из неколико врсти које одма долазе види, да ја нисам никако хтео ни да корем скупштину за њену несамосталност и назадњаштво, већ сам је бранио од оних који нам то замераше, као што се види из ових речи: „Ми би најмање имали интереса да ову скупштину бранимо, кад би се тичало личности што скупштину састављају, али *нас се тиче* скупштина као народна установа.“ И због тога што се нас тиче скупштина као народна установа ми смо њој вазда указивали поштовање, ма да је она нападала наша начела

Што се тиче друге увреде, која се у тужби спомиње, увреде „народне индивидуалности“, ту не знам шта значи, и у колико ми је познато такве кривице нема нигде у закону. Биће да је реч „индивидуалност“ погрешно употребљена или је то *шупља фраза* утрпана у тужбу, само да изгледа да у мом делу има више кривица.

Очевидно је да у том чланку нема кажњивог дела по допуни § 104 нити по ма каквом другом члану.

IV.

Напоследку за допис у бр. 23 имам да одговорим, да то дело никако не подлежи судском разматрању. Ту се чисто теоријски излаже једно научно начело; начело, које је у XIX столећу признато науком као најчистије и најузвишеније, а то је: *закон је створен ради људи, а нису људи створени ради закона*. Из тог начела истиче друго, које сам ја управо у том чланку развио, а то је: где год долазе у сукоб стварни људски интереси: слобода, имање, породица, част и др. са мртвим законским формама, ту треба да падну мртве законске форме.

По чл. 102²²¹ наука и научна критика не узимље се никако као кривично дело. Да је ово са свим научно, теориско излагање једног начела најбоље се види, кад се прочита цео чланак, за који се окривљујем. Он гласи: (Јавност бр. 23).

„Оћу још нешто да додам, ма да не иде у главну ствар. Г. Чумић питао је може ли скупштина да погази *закон* и наводио је ужасе који би следовали иза тога, кад би се „закон“ погазио. *Закон* то је нешто двосмислено. Правници обично разуму под законом сву гомилу параграфа, коју су, ма какве законодавне власти, ма кад, издале а нису никада *формално* уништите. Осим тога закон је скуп оних правних појмова народа или једног друштва – једне државе – у којима се ујамчавају они правни одношаји и осигурава – слобода имања, част и сва права свакога члана, као што народ заиста разуму *правду*. Писани закони, параграфисана

правда – по некад садрже у себи правду, а по некад баш садрже и бране кривду. По некад законе пишу научењаци, који су своју науку поцрпели ма из каквог прљавог извора, и они у законима не теже да ујамче народну правду, но да утврде нека своја морска „начела“, која је „неко“ у неком ђумезу у неком крају света измислио као „право“. По некад се закони баш пишу у *најгорој намери*, да се поруше и одузму права народу, а да се присвоје нека права властницима и да се власт ових осигура. У таким случајевима закони никад не ујамчавају правду, не ујамчавају слободу, имање, част и све што је човеку мило и свето. У таким случајевима дужност је и врлина сваког појединог човека *газити* и *рушити* те законе, *свима средствима*. И ако појединац често нема снаге, или не сме да узме таку одговорност моралну на себе, да гази такве законе, народно представништво и *може* и *сме*, и *треба*, да погази мртве формуле закона увек, кад се ради о спасењу права и правде спрам ма ког од својих чланова.“

Овде имам да приметим, како је у државној тужби осакаћена моја мисао па је намештено, као да сам ја у опште препоручио гажење закона и пропагандирао неко бесправно стање. Из чланка се јасно види да сам ја казао у начелу да је грађанска врлина погазити рђаве законе, и то се односи на све народе и све државе у опште, а никако не на поједине законе, или све законе, који у *Србији* постоје.

Међу тим чл. 92 под који државни тужитељ подводи ово дело гласи: „Ко јавно позива или дражи на не покорност према законима, уредбама или законим наредбама власти, или који дела, која су законом за злочинства и преступљења означена јавно правда и хвали да се казни ...“

Ту се дакле разуме да сам ја позивао или дражио кога да се покорава законима, *који у Србији постоје*, или бар да сам казао да у *Србији* има тако рђавих закона, које приватни или скупштина треба да газе и руше; даље да сам фалио нека дела, која су српским кривичним законом означена као преступљења и злочинства. Нека суд пажљиво прочита чланак за који се окривљујем, па ће се уверити да од свега тога нема ни трага у мом чланку.

Тамо је изложена једна теорија, која је призната данашњом науком. Била она социјалистичка или несоцијалистичка, револуционарна или нереволуционарна – ту нема по српским позитивним законима никакве кривице. Иначе требало би казнити све професоре историје, који јавно проповедају са катедре буне и преврате т.ј. гажење и рушење закона у свима оним случајевима, где је неко законито стање упропашћавало народ. Тако исто ваљало би осудити све оне историке и публицисте који правдају преврате из наше историје од 1838 до 1858 године.

Ја држим да овако теоријско излагање једног начела не може бити никако суђено ни осуђено по нашем кривичном закону. А ово нарочито не би смело да буде после познатог расписа г. министра унутрашњих дела у коме се изрично ујамчава *слобода мисли и критике*. Слобода исказивања мисли – то је управо нешто неограничено и обуваћа

све могуће теорије; и кад је један министар у име целе владе позвао и управо изазвао писце да слободно казују своје мисли, он сигурно није хтео да поставља клопку, па да вата наивне писце; и кад би било по нашем кривичном закону кажњиво „слободно излагање мисли“, министар би у томе био подстрекач и повод мом преступу. И у том случају ја би био извињен по чл. 104. д. јер је министар позвао све писце да раде нешто што је незаконито.

Но као што рекох ја у опште не држим да излагање једне научне теорије, па ма каква она била потпада под §. 92. У осталом ова теорија нити је социјалистична нити револуционарна, као што вели државни тужитељ. Шта више они, који веле у начелу, да ваља поштовати сваки закон докле се формално не уништи – у ствари никад не практикују то начело, већ се увек управљају по оном начелу, које сам ја развио у бр. 23, и које је у тужби названо револуционарно. Доказа томе има пуно у најмањим стварима, као и у највећим светским догађајима. На прилику ако један свестан и научен судија види, да неки каишар оће да ограби нејако сироче имајући за себе законске форме, он ће увек погази[ти] мртве форме, да спасе правду. Тако се н. пр. врло често гази формални закон кад захтева „народно благостање“ или каква друга важна државна потреба. Тако н. пр. министар правде г. Ценић, који је у овој скупштини бранио независност судија, а нарочито касације, био је 1864. г. председник суда, који је судио судијама из касације на основу закона, коме је дата повратна сила т. ј. на основу *погаженог закона*.²²³ То је тако сигурно захтевао „државни интерес“. Тако су неки ове године у „Јавности“ позивали јавно да се учини насиље, и да се пониште зеленашки дугови *поротним* судом, имајући у виду интерес већине народа. У опште у свакидањој пракци сваки поштен човек у сукобу између мртвог параграфа и интереса живих људи сматра, да је врлина погазити параграфе. Да неговорим о крупним стварима, као што су народне буне и преврати.

То што је државни тужитељ назвао „социјалистичка теорија“ у ствари је једна општа истина, коју шта више у пракци исповедају и она господа чланови данашње владе, који су први подигли грају да „Јавност“ јавно проповеда гажње закона. Ја знам врло добро, да су ти гласови одозго били пуштени и растуруени по Крагујевцу, јер је то мож да захтевала политика оног тренутка, али истражни судија, не сме узимати тако без икакве критике оно, што се одозго пусти.

Овде морам да одбијам неке нападаје државног тужиоца, које је он пустио са свим незаконито и неумесно против моје личности и моје књижевне радње. У тужби се вели како сам ја „уобразио да сам социјалистички месија“; да је моје перо отровано, да ја „правдам бесправно и неуређено стање, где сваки за свој рачун ради и себи право створити може.“ Под социјалистима разумем људе, који најтемељитије знаду друштвене науке и који су најчистијег карактера. Према томе титулу социјалиста примио би за част. Али ја држим да г. државни тужилац не зна шта је то социјализам и по томе његова карактеристика у

том смислу нема вредности. Ја сам у мојим списима увек излагао начела која сам исповедао и исповедам, разуме се у намери, да се та начела остваре, јер то жели сваки образован човек, а камо ли један озбиљан умни радник. Који тако не мисли, а опет пише и штампа своје списе тај је беспосличар и шарлатан. Може бити да државни тужитељ има са свим друге појмове о социјализму и мом књижевном раду, али то је његова приватна ствар и суд није никако ни надлежан ни компетентан, да решава питање о социјализму и мом књижевном раду. Овде је пред судом један незнатан део мог књижевног рада – свега четири мала чланка – и суд има да реши: има ли ту кривице или нема?

Мислим да сам јасно доказао, да у свима чланцима за које се окривљујем нема никаквог кажњивог дела. Овде је на месту, да споменем околности под којима је постао овај процес.

У течају док су ови чланци излазили у „Јавности“ била је интерпелација управљена на министра унутрашњих дела: зашто полицајна власт допушта да се овако пише у „Јавности“, зашто она не узапти таке чланке? Министар је одговорио да полиција узапћује само оне чланке за које мисли да садрже кривично дело, и да ће те чланке суд осудити, а у „Јавности“ нема таквих чланака. У исто време двојица баш од оних судија, који су решили да се ставим под суд, честитали су ми на јавним местима за онакво писање; хвалили су и одобравали мој рад и храбрили управо.²²⁴ Ја би то могао да судски докажем, али не ћу једно из штедње, а друго што држим да ми таква одбрана није нужна. Тек пошто су у скупштини пропали неки владини предлози које је некако и „Јавност“ обарала, подигла се вика на „Јавност“ и изашао је познати рапорт војеног министра у штампи, који овде прилажем, који је распис управо агитација против „Јавности“ и овдашње друштвене штампарије и врло је лако могао учинити пресију на полицајне власти и судове. Да ли је та агитација и пресија имала дејство не ћу да тврдим позитивно, али указујем на ову околност: полицајна је власт узела уредника и мене као писца *управо за она дела под суд*, која су *набројана у рапорту* в. министра кнезу. Шта више *узете су исте фразе*. Друга је околност та, што је полицајна власт у два маха, кад ме је на испит позивала, заборавила, да ме узме на одговор за последње дело: позивање на гажење закона, па ме је тек у недељу спрам свеће узела на одговор (што се види из протокола), само да се наређају сва дела, која је в. министар у свом рапорту побројао.

Из ових околности изгледа да ова политична парница стоји у свези са тренутним интересима политике, којој је било нужно, да уништи „Јавност“, која је проповедала противна начела и имала утицаја на скупштину, а нарочито да се ја као главни сурадник „Јавности“ лишим слободе. Али дужност је суда да има у виду само захтеве и интересе правде, а не интересе политике, која се може сваки час променути. Распис садањег министра правде говори јасно шта је у таком случају дужност суда: „да су страни према политици и да законе земаљске толкују у духу општег реда, у интересу друштва грађанског.“

И ја се надам да ће ме суд судити по правди и закону, а не по захтевима и агитацијама одозго и другим политичним обзирима.²²²

Кад је Марковић прочитао своју одбрану уредник Стојковић предлаже, да суд упита Марковића, да ли је уредник читао чланке за које је оптужен.

Лазаревић, председавајући судија, вели, о томе може се Светозар запитати, пошто уредник сврши своју одбрану.

Стојковић примећује, да је то нужно сада, јер се његова одбрана у неколико базира на томе.

Марковић упитан од председавајућег судије вели, да је он и код полиције казао, да Стојковић није читао чланке као уредник, т.ј. док и остали свет није читао.

Затим Стојковић издиктирао је овакву одбрану:

Ја сам спроведен суду од полицијне власти на осуду као одговорни уредник листа „Јавности“ са писцем чланка у истом листу Светозаром, као да смо путем печатње учинили нека кажњива дела и то: ја као саучесник, а Светозар писац тих чланака као главни кривац. Пре но што се упустим у моју стварну одбрану, ја ћу у хатар истине и морала да објасним нешто из чега ће се у исто време обележити и моја одбрана.

Државни тужилац одма у почетку своје тужбе наводи, да је писац чланка г. Марковић узео правац правном стању ове земље „посве непријатељски“, „бројеви један за другим доносили су чланке из којих провејавају у велико тежње социјалистичке.“ Даље рекао је у својој тужби и то, да је г. Марковић уобразио, да је он тај очекивани месија, који ће земљу ову реформисати у духу социјалистичких начела, и да је безобзирно нападао својим „отровним“ пером на најважније установе земаљске – на народну скупштину, владине посланике и т.д.

Државни тужилац карактеришући овако г. Марковића по своме схватању – карактерисао је у исто време и мене као његовог саучесника, јер дела за која се он оптужује у исто време и моја су кривица. Зато се упуштам и ја, покрај онога што је г. Марковић навео, у доказивање да не стоји оно што државни тужилац по некој претпоставци изводи.

Пре свега и ја као и г. Марковић благодарим на оном придеву г. држ. тужилца и сматрам за част, што ме је покристио сувременим начелима и науком. Ја до душе нисам се искључиво посветио тој науци, јер сам у таком положају био, да ми се требало обазирати на друге реалне науке, али сам неке списе социјалистичке мимогредно читао – па с тога баш у толико више сматрам за част, као што рекох, што је државни тужилац тако дубоко могао да проникне у пређе наведене чланке – више но и њихов писац – и види да у њима провејава дух социјалистички. Незнам какав ђеније мора бити државни тужилац, кад по тим чланцима може да провиди чак и унутрашњост човекову и да погоди његове „тежње“ социјалистичке, као што он нагађа. Но он није ни физиолог ни психолог, да бар што погоди – што ће сигурно и сам признати. Ја неznam ко ће још сем држ. тужилца тако нагађати и тако дубоко пронићи једног

човека, који се никад није с њим ни јавно ни приватно није ни разговарао нити дознао за његова начела. Можда је некада читао да је г. Марковић писао научно о социјалистичном друштву и пропратио ту науку са свог гледишта. Зар је то доказ да је неко баш социјалиста и да он ради, да се тобож названи из оних чланака социјализам оствари код нас.

По мишљењу државног тужилца у почетку његове тужбе, држим да је он ишао само на то, да како главног кривца тако и мене саучесника представи вам г.г. судије у онакој боји, коју неки свет не радо трпи, – представи велим по његовој сопственој претпоставци, неко наметнуто дело које је по закону казним, како би после из тога сушност осталих казнимих дела лакше доказао. Он је хтео вама то да представи као базис наше кривице, да вас пренесе из правог стања ствари у дух социјалистички – „бунтовнички“ и шта ја знам, како би нас лакше са тог гледишта могли осудити.

То је односно оног наметутог придева од стране државног тужиоца. Ја као што рекох сматрам за част, што ме је држ. тужилац тако карактерисао, а суд и јавно мњење нек суде из оних чланака, да ли је г. Марковић њима ишао на остварење социјализма, као што држ. тужилац представља. То ми се дело намеће, јер нико не може рећи шта ја мислим напред док он мене самог не дозна, а претпоставке по закону ништа не значе.

Довде сам говорио једнако о наметнутом придеву, а сад ћу прећи на поједина дела, за која ме државни тужилац тужи.

Из досадањег ислеђења сваки који је чуо одбрану г. Марковића и који је иоле с пажњом прочитао § 46. крив. зак. увидеће на први поглед, да ја по закону не би требало ни да доказујем, да ли има у тим чланцима кривичног дела, јер је то ствар пишчева, а не моја; – мене управо брани исти §, којим ме је држ. тужилац као саучесника означио. Али кад ме је држ. тужилац већ означио као таквог навалице или неразумевајући § 46. крив. зак. оћу да одговорим на саму тужбу.

Државни тужилац у тужби под знаком римско I. наводи, да је писац чланка г. Марковић у бр. 7. „Јавности“ ишао на то да увреди владине посланике. Заиста нека сваки узме и прочита тај чланак, па ће видети да ли ту има какве намере за вређење или не. Зар је то зла намера, зар је то увреда, кад би ми сад неко рекао: „ти се Стојковићу разбацујеш својим пиварским знањем“, или „ти си свршио прав па се разбацујеш параграфима“? Да ли је то увреда за мене, као и оно за владине посланике, што су названи параграфлијама? Заиста ја би се тиме поносио, као што је то казао и у скупштини један владин посланик, па не би то сматрао ни за какву увреду. Даљи наводи државног тужилца из истог чланка тако су ништавни, као и да не постоје. Ако он сматра да је увреда за владине посланике, што је писац ишао на то да владини посланици не буду у народној скупштини, и да се у томе види нека зла намера, – онда држ. тужилац грешти, јер би тада ваљало окривити све оне који траже измену закона о печатњи, измену устава и т.д.

Мени је заиста чудно, како је државни тужилац могао створити из тога чланка и ону једну једиту кривицу (која у ствари не постоји), а он

је извео још и другу. Он наводи овако: „Исмејавајући писац овако на овај начин владине посланике, он је уједно нанео увреду уставном праву владоаца ове земље (по допуни § 91. крив. зак.).

Ја не знам како се и по ком закону из оне горње увреде владиних посланика, као из основне увреде може цепати друга увреда – *увреда уставних права владаочевих*, – и стварати нам из тога две кривице.

Прво питам: да ли се може „увредити“ уставно право – право мртво?

Можда је државан тужилац мислио да је овде учињен идеални – уображени – стицај? То није, јер § 68. кр. зак. јасно каже шта је то идеални стицај. О стварном стицају још мање може бити речи. Да узмемо ради објасњења *пример* што га пре споменух: они што траже измену закона о печатњи; измену устава и остало, по мишљењу држ. тужилца криви су и незнано учинили су стварни стицај. Но они су једним делом н. пр. тражећи промену устава учинили више кривица – разуме се по мишљењу држ. тужилца – и то: увредили су устав; увредили су владине и народне посланике и т.д. увредили су кнеза – јер ови сви суделују при грађењу устава. То је дакле идеални стицај! Или ако ко мене као *пивара* увреди, или јавно нагрди, зар је тиме нагрђено и пиварско друштво у Београду, које ме је рецимо, поставило. Из једног дела не могу се никад цепати друга дела, јер оно прво неби као дело ни постојало, кад би имало оне саставне услове из којих је као целина склопљено. Саставни делови једне целине не могу се по § 68. узети за друга дела.

Из овога се јасно види, да је државни тужилац гледао само, да нам што више кривица нагомила.

Што се тиче друге кривице, под II. у броју 13-том а у изразима: „народ је увек сматрао да има право да збаци једног кнеза који му зло ради, па да постави другог, који му ради добро.“ – Овде државни тужилац сам изводи, да му се *намеће* мисао, као да је писац ишао тиме на буну; да је потпаљивао револуционарски дух против владоаца и позивао народ да збаци кнеза. Заиста мора се сваки зачудити како се могу човеку, а нарочито државном тужилцу наметати такве мисли. Зар се у томе огледа дух револуционарни? Зар се у том чланку народ позива на буду? Мисао и израз писца врло је јасан. Он каже оно *што је народ имао право* и то је право његова својина, коју му нико не може одузети, па ни државни тужилац. Зар државни тужилац може и односно сме рећи да народ има то право и потом га осуђивати? Зар сме осуђивати 1815 и 1858 годину? То су појмови пишчевог чланка. У том чланку нити писац показује народу пут како ће да се ослободи владоаца, нити опет опомиње владоаца шта га чека, ако се народу свиди, да потражи бољег владоаца. Ту је био говор просто о праву народном, а то право, као год и оно од 1858 године несме одрећи народу државни тужилац.

Државни тужилац просто каже да му се *намеће* мисао. Баш да узмемо, што се неда са овим изразом ни замислити, да се државном тужилцу *намеће* мисао и да то можемо пренети на мисао пишчеву, али кад писац није *јасно изразио* ту мисао; т.ј. није позивао народ на буну

ни опомињао владоаца – онда просто по закону, *мисли се на казне*. За мисли нема казни у нашем позитивном законнику.

Што се тиче дела у 23 броју „Јавности“ ту је дао доста објасњења г. Марковић и држим да су разлози државног тужилца односно тих предмета са свим ништавни.

На послетку краси државни тужилац своју тужбу опет оном истом карактеристичном одећом, *да је поменути чланцима писац смерао да оствари социјалистичка начела, која су његов идеал*. Било би неупутно да опет побијам разлоге државног тужилца о том предмету, за то ћу их ћутећи прећи, а остављам суду и јавном мњењу, по објасњењу г. Марковића, да о томе изреку свој суд, да ли ту веје дух социјалистички. Мени је чудно, што се овде није уврстило још нешто, што је род социјализму, а то је *комунизам*. Ваља да је сигурно изгубљено из вида.

Из целе тужбе државног тужилца види се, да је он тражио, да се нас два ја као саучесник, а г. Марковић као главни кривац осудимо на казну по неким голим претпоставкама и тужилчевим убеђењима. Закон тражи за свако кривично дело да се не може о њему сумњати већ да је потпуно доказано онако, као што је намера пишчева била, која је основ тим делима. Та намера у оваким делима не може се ничим доказивати но објасњењем и признањем писца и то признање не сме се наводити овако или онако, но као што га оптужена страна наводи; тек у том случају признање служи за доказ. Из дела се никад не изводи намера, као што по својој вољи и памети чини државни тужилац, већ се мора најпре тражити да се дозна намера из које је после дело произишло.

Овде писац открива намеру услед које су чланци написани.

Из свега што је до сада речено, а нарочито из самих чланака увидеће суд, да писац није ишао на дизање буне, нити на вређање величанствених права владаочевих, нити на вређање народног представништва. Писац је имао у виду неке недостатке државних установа и те недостатке и мане критиковао је и научно претресао, а то му право даје и сам закон (по § 103. крив. зак.). На овакав рад постиче га и сам министар унутрашњих дела својим познатим расписом од 22. Октобра 1873 год., који је штампан у званичним новинама. Покрај осталог он вели: „*Слобода мисли, слобода оцењивања закона и државних послова поуздани је покретач сваког озбиљног и истинског напретка, и по томе влада његове светлости неће оване никакве препреке стављати*.“

Овај је распис и подстакао писца да онако слободно пише и пропраћа недостатке и погрешке наших закона и устава. Он је био основ сваком слободном писању, а тако писање заиста је од користи за наш напредак, срећу и благодатање. Нема у свету установа, закона и устава, који су достигли врх савршенства. (Американци, који су Европљанима идеал уставности, среће и благодатања, услед добрих установа и закона, при стварању конфедерације савезних држава направили су устав и рекли да се сваке седме године образује комисија и прегледа устав, па

ако је друштво напредовало, а устав за њим изостао, да се измени и недостатци поправе. Доцније су увидели да је то време дуго за чекање, па су одредили још краћи рок.) Код нас, где рок изменама државних установа и устава није одређен, остављено је поједињим личностима и дружинама, да путем штампе или народне скупштине ова питања покрећу.

Према томе зар је проматрање и излагање неких недостатака установа и закона социјализма? Зар је научно критиковање закона и установа и излагање народних права револуционарство? Зар се тиме диже народ на буну и вређају права владаочева? Тако може мислити само државни тужилац!

Из свега овог увиде ће суд да у чланцима за које смо оптужени нема казнима дела, но да је то научна критика (§ 103) па за то тражим да се по § 166. ослободим од сваке казни. А у том случају ако би суд узео да има неког дела, онда по § 104. под д. министар унутрашњих дела дао је томе повода.

Довде сам доказивао оно што по закону нисам био дужан да радим, јер ме правда баш онај § закона, који је против мене употребљен, да се обележим као саучесник. Доказивао сам да нема казнима дела по закону, а сад ћу да докажем да ја нисам саучесник у тим делима по § 46. кр. зак. као што је државни тужилац погрешно узео.

§ 25. Закона о печатњи говори, да за преступ или злочинство учињено у штампи одговарају сви они, који се по општим начелима кривичног законика могу узети као кривце или саучеснике.

Писац ових чланака као администратор листа „Јавности“ показао је и овде код суда и код полиције, да ја као уредник нисам читао речене чланке и нисам знао шта је у њима написано. Сад да видимо да ли сам ја саучесник у тим делима. § 46. крив. зак. тачка прва каже: „ко поклоном, обећањем, претњом и т.д., преваром или другим чим подбоде, наговори или наведе кога, да злочинство или преступ учини...“

Ову ћемо тачку прећи укратко. У њој се излаже то, да онај који неко казнимо дело учини или покуша учинити није сам на ту мисао пао, него га други на то подбоде. Дакле ту је реч о подбачима. Да сам ја у реченим чланцима подбодач, који нисам имао решимости да дело учиним, него сам другога наговорио, – о томе нема ни спомена, јер то се види из казивања пишчевог и моје одбране. А с друге стране ово није ничим оборено.

Државни је тужилац сигурно имао на уму другу тачку реченог параграфа, кад ме је за саучесника огласио. Да видимо шта каже та друга тачка: „ко научи кривца какво ће злочинство или преступљење учинити, ко кривцу набави оружје, оруђе или друго што, што је за извршење злог дела служило, знајући да ће се на то употребити, и који је кривца знајући и потпомагао у ономе чиме је зло дело припремио, олакшао или извршио.“

Овде ова друга тачка говори о помагачима, „који учинилцу не духовно већ телесно помажу, да своје намерно дело изврши; да учинитељу

набаве оружје, оруђе или друго што, што је за извршење злог дела служило.“

Да помагач прави помагач буде треба да *зна*, да ће се и како ће се дело учинити, и да ће се помоћ, коју кривац од њега тражи, употребити на извршење злог дела; треба да зна намеру која се зачала у главном кривцу. Без овог знања нема саучесника, јер речени § 46 каже „*знајући и потпомагајући ономе*“. Врло је јасан смисао закона, који је државни тужилац или изгубио из вида, или није хтео да ме оправда, већ је просто хтео да ме тужи. Како би иначе био државни тужилац кад ме неби тужио?!

§ 46 крив. закона говори јасно у првој и другој тачки, да саучесник пре свега мора знати кривичну намеру пишчеву. Да ја нисам никако знао ни садржину, а још мање дубље намере пишчеве, види се јасно из његовог говора. Његов одговор моја је одбрана. Дакле очевидно сам ме закон и то управо § 46 крив. зак., на који се државни тужилац позива, брани од саучешћа.

Што се тиче § 25. зак. о печатњи, ја држим да тај § тражи да се ја најпре осудим по положителном законнику, па онда тек да се по том закону о печатњи могу осудити.

Пошто сам ја већ доказао да нема овде казнимог дела у реченим чланцима, то се ни на казну осудити не могу а баш кад би суд узео и онда се ја никако као саучесник не могу осудити, већ тражим, да се по § 241 кр. под. од казни ослободим.

Да видимо напослетку шта вели § 38 о печатњи, по коме држ. тужилац тражи да се судим. Он каже по овоме закону дотичне казне одређују се мимо оне казни која ће се *кривцу* осудити, ако се у садржају печатног дела налази налазимно дело, за које се у крив. закону налазе одређене казни.

Ни по овом § ја се не могу осудити као саучесник. Он захтева да сам ја најпре кривац или саучесник и да ми предстоје две казни: једна по крив. закону, а друга по закону о печатњи. Али како сам ја доказао наравно по јасном позитивном закону, а не претпоставкама као што се мало пре против мене поведоше – није ни у колико имало места позивању на тај §, јер и § 28 зак. о печатњи готово то исто каже.

То је моја одбрана. Ја се надам да ће суд сматрати ову ствар савесно, непристрасно не обзирући се на никакве партаичке стране, као што га опомиње и сам министар правде својим расписом. Друго немам шта да наведем у моју одбрану.

Лазаревић (Марковићу). Имате ли што год да кажете?

Марковић: Имам да приметим само на оно, што је у тужби наведено, да сам ја при одбрани код полиције навео, да сам у 13. броју говорио са умаловажавањем о хатишерифима султановим. Мене је полиција питала само: зашто сам ја наводио да је султан потврђивао кнеза, и није ме питала о томе зашто ме држ. тужилац сада тужи.

Државни тужилац: Судом окружним а затим и највишим земаљским судом (касацијоним судом), цењено је и нађено, да у

претрес, него почем је дело већ „окачествовано“, као што се каже на правничком језику, суд треба да изриче пресуду. Ја држим да то није никако по закону, нити је г. држ. тужилац навео какав закон, којим би се таково тврђење оправдало. Дослеђење код суда и судски претрес баш зато постоје, да се извиди: да ли постоји према свима околностима, које су доцније изнађене и наведене кривична дела онака, као што је суд првостепени и касацијони у први мах нашао.

То је управо задатак суда у испиту и претресу да поново оцени све оне законе и наводе, које окривљени наводе.

Ми смо сада на претресу навели управо оне околности и објасњења, која јасно сведоче, да моје дело учињено у штампи није никако онако дело, као што је узето код полицајне власти и код суда у први мах. Сад је баш то главна ствар, да се сви наши наводи у појединостима претресу и оцене.

Г. држ. тужилац баш то избегава – вели, да то није нужно, јер је, вели, дело у начелу решено. То је најбољи доказ, да он није у стању да побије оне наводе, које смо ми навели за разјасњење и оправдање наведеног дела.

Што се тиче оних нападаја од држ. тужилца на мој патриотизам и у опште на мој књижевни рад нећу да одговарам ништа; само ћу да кажем да он није кадар да оцени моје знање и мој књижевни рад, нити је то његов посао, а тако исто да се од њега не ћу учити патриотизму.

Напоследку имам да одговорим на оно, што држ. тужилац наводи за наше заклањање за распис министра унутрашњих дела. Ја сам казао да мени тако заклањање није нужно, почем сматрам да у мојим списима нема никаквог кривичног дела. Ја сам то навео само с тога, што ме г. држ. тужитељ тужи и за неке социјалистичке или „револуционарне“ теорије. Ја сам навео да се излагање ма какве теорије...

Лазаревић (утиче): Ви одосте у препирку књижевну.

Марковић: Ја се кривим за позивање и на гажење закона; ја оћу то да објасним и молим немојте ме прекидати (и даље продужује). Дакле, ја сам навео да се излагање ма какве теорије не казни по кривичном закону; а навео сам да и кад би било кажњиво, ја би био оправдан по распису г. министра унутр. дела, јер је он навео, да се за његове владе не ће спречавати слободна мисао. Што на послетку г. држ. тужитељ наводи да сам ја позивао које појединце или скупштину да гази законе, *то није истина* и томе се може сваки уверити из мога чланка и моје одбране. Немам више ништа.

Стојковић: И ја имам нешто да одговорим. Пре свега, и то пре нег што се упустим у ове резоне држ. тужилца, које је сада на претресу рекао имам још нешто да додам односно оног додатка к' тужби, о вређању владаочевих уставних права, и што је држ. тужилац под § 91. под тачку в подвео. Овај параграф § 91., као што тамо изрично стоји написано, па било то тачка б. или в. *тражи* да постоји тужба за оваково дело од надлежног лица, а то, мени се чини да нема. Па према овоме нека суд узме у виду § 250. тачку под б.

Сада ћу прећи односно резона држ. тужилца.

Ја благодарим држ. тужилцу на његовом туторисању и не примам га за таква, и нека се обрати ономе, који ће његове савете примати.

Он каже односно мене, да сам ја учинио збрку појмова о закону. А да видимо како он сматра те законе, и да ли он – не ћу да кажем прави збрку, као што се том речју он служи, но оћу да покажем како он као правник, судија и још к томе и државни тужилац схваћа законе. Он каже да је већ у начелу решено то питање односно постојања дела, наравно пошто је, као што он мисли, највећим земаљским судом такво наведено.

Сад ћу одма прећи на један § у коме се јасно каже, да је претрес и то главни претрес за објасњење и *исцрпљење дела* и да суд према ствари и објасњењу, баш и ако је пређе нашао да постоји дело, може сада изрећи други свој суд, како нађе према том свом објасњењу.

По § 245 кривичног поступка то је остављено суду, да сада при коначном претресу реши и то питање *без обзира на оно прво решење*, и то пре свега да ли постоји какво казнимо дело, § гласи овако. Кад се при коначном претресу покаже, да је дело, због кога је оптужени првобитно оптужен другчије а није онако као што је оптужен, и ако је ово као што треба ислеђено, онда ће суд о њему пресуду изрећи и у овој, према стању ствари казати, како оптуженог сматра спрам дела да ли га т.ј. према наређењима § 29 и 250 ослобођава или за невина проглашава (по § 241).

У оба ова параграфа говори се, да ли дело постоји или не. Ово сам само навео да покажем суду, да ли ја доиста правим збрку у појмовима у закону или државни тужилац. Дакле оно прво решење суд ни најмање не важе.

Држ. тужилац:²²⁵ Имам само да додам, да је г. Стојковић изгубио из вида природу овога дела, па с тога овако и говори, то није случај онаких казнимих дела, која се доказују сведоцима или исправама и т.д. па су сведоци пређе говорили једно и код суда друго или да је вештак изрекао да исправа није лажна, а као што се пређе мислило, кад је тужени стављен под суд усљед тога. Ово је сасвим други случај и кад све оно за шта су ови оптужени и сада постојим управо као што сам мало пре рекао „казними изрази оптужених у списима нису збрисани“, нити се може то одбраном учинити, онда је на сваки начин оцена она највишег земаљског суда пре обвезна и суд треба да има на уму. Што је пак то г. Стојковићу ван његовог знања, то му ја нисам крив.

Стојк. Наређење § 245 врло је јасно. Тај § нити тражи сведоке, нити вештаке нити какве исправе, – он у опште говори о делима као што ће и сам суд видити.

Марковић: Ја сам хтео да кажем да касацијони суд не решава материјалну страну дела, већ формалну ствар.

Груја (судија): Суд ће да реши има ли вређајућих израза или не, па ви можете сада 3 дана говорити и да се у теорије упуштате.

Оптужени а и тужилац изјављују, да немају шта више да кажу.

Лазаревић умољава публику да се уклони.

Очекивајући пресуду публика је чекала до 5 часова у вече, док судије нису из суднице изишли.

Сутра дан такође било је веома много света у судници.

Око 10 часова позвати су оптужени и публика је на врата тако јурнула да је се једва улазило.²²⁶

Лазаревић: Што сте тако нагрнули не ћете чути сада пресуду, па ви се сада гурајте.

Сутра дан [дакле] пре подне око 10 часова позвати су оптужени, и председавајући ставио је Марковићу следећа питања: Зашто владини посланици понижавају скупштину и који су то изрази, којима понижавају скупштину. Зашто кад су они интелигенција? Зар кад би ми дошли тамо, зар би тиме скупштину понизили?

Марковић: Ја сам навео у одговору да дебата о адреси у одбору није стенографисана, те не могу баш саме изразе да наведем, осим ако суд оће по мом памћењу да наводим. Али у суштини је то понижење, што пред светом изгледа да је наш народ глуп и несвестан, да није кадар да избере из своје средине људе способне и стручне зналце, већ мора влада да му их шаље. На тај начин изгледа народна скупштина већ по самом склопу подељена на два табора: један табор посланици изабрани народом који су већ унапред обележени као незналице, а други табор посланици које је влада послала, који представљају знање у скупштини. Даље у томе изгледа...

Лазаревић (прекидајући говорника): Одговорите што краће и на саму ствар.

Марковић: Ја оћу сада да одредим најпре зашто само њино присуство понижава скупштину и молим вас немојте ме прекидати – дакле изгледа да влада тугорише народ и народну скупштину, кад му она бира зналце за скупштинаре. То је што се тиче оног првог да само присуство владиних посланика понижава народну скупштину пред образованим светом.

Што се тиче другог питања: који су изрази понижавајући.

Ја не ћу да наводим поједине изразе, већ цео смисао појединих говора. Овде је било једно питање које је баш за *владине* посланике било тугаљиво, питање о народним жељама, и баш у томе питању владини посланици упели су се да не допусте, да се народне жеље изразе и то разложима неистинитим, као што сам навео у одговору, и позивањем на законе и устав што није имало никаквог места. Ја сам дакле казао да наша скупштина изгледа ништавна пред страним светом, кад у таквом питању као што је изјава народних жеља не говори народ сам, већ владини посланици, које је влада послала и који деле њено мишљење. У том смислу ја сам казао и да сам њихов говор

понижава народну скупштину, што се и ту показује народно представништво као неспособно, да изрази народне жеље и потребе, већ и ту мора влада да га обавештава.

Немам више шта да одговорим на прво питање.

Лазаревић: Сад одговорите на друго питање. Зашто сте препоручивали да народ збацује кнежеве? Зашто је било нужно о томе да пишете?

Марковић: Ја сам сасвим објаснио у мом одговору, да ја нисам хвалио и препоручивао збацивање кнежева и то се види јасно – из поменутог чланка. Ја сам имао намеру да покажем какво је уверење имао сам народ у Србији о свом сувереном праву у држави. За ту цел позвао сам се на историју, где се јасно види из историјских факата, да је народ не само исповедао, него и практиковао суверену власт. А моја је намера била, да се устав, који је скупштина хтела да мења и о чему је већ предлог неких посланика изишао, мења према томе гледишту т.ј. да је народ суверен, што је и данашњим уставом у начелу признато али није прецизно изражено и изведено у појединим члановима устава. Мени је дакле цел била, да се у уставу утврди народни суверенитет, што се и из чланка види, а не да ја хвалим или санкционирам буне и преврате.

Лазаревић: Ево треће питање: како и на који начин треба да се гази закон и које су форме законске код нас што треба да се погазе?

Марковић: Ја сам казао и код полиције, да само то питање нема места, које су то форме закона код нас, које се могу газити...

Лазаревић (прекида говорника) иначе нема значења што су те мисли наведене.

Марковић: Молим да ме непрекидате – а то с тога, што се из мога чланка јасно види, да ја нисам никако говорио о нашим законима, него сам излагао једно опште начело, кад се односи на све рђаве законе без разлике. Дакле може се однети на наше законе, ако би код нас било таквих закона, који су писани „у најгорој намери“ и т.д. као што се налази у самом чланку. Ја ово последње нисам тврдио. То је што се тиче тога питања: који су закони код нас. Што се тиче друге половине питања: којим начином поједини и скупштина могу да газе законе, који не ујамчавају људске интересе. Тих начина има врло много и ја сам навео неколико примера у мом одговору. Само на сваки начин ја сам увек разумевао морална средства, зато сам и споменуо, да појединац не сме да узме моралну одговорност на себе – да гази законе, јер би се тиме могао заклањати сваки злочинац и преступник, а моја намера није била никако да правдам злочинце и преступнике. А кад сам казао да народна скупштина, која је преставник поштења и свести целог народа, „може и сме и треба да погази мртве законске формуле“ – тако је казато од речи до речи – „кад оне стоје у опреци са интересима друштва“, то се по себи разуме да таково једно тело не ће никад употребити средства не морална. Ја сам споменуо један пример у јед-

ном броју новина на који сам се позвао код полиције: да је наша овогодишња скупштина управо погазила један закон кад је изрекла у опште, да судије касацијоне суде богаташима по атару. То је управо и изазвало ову начелну препирку, у којој сам ја доказивао у начелу, да није никакав грех погазити формулу законску т.ј. љуску, да се спасе језгра – а то је правда.

Лазаревић: Имаш ли ти што Мито?

Мита: Немам.

Публика је затим изашла напоље и до 12 часова очекивала пресуду; но како пресуда до тог времена није изречена то је многобројни свет дошао и после подне. Око 4 часова оптужени а и публика позвани су да се пресуда саопшти.

Лазаревић изрекао је пресуду са „побудама“ судским од прилике овако: суд је нашао да у томе што сте рекли, да владини посланици својим присуством омаловажавају народну скупштину има казнимог дела, јер они нису ништа безчасно учинили, јер и они седе по праву тамо као и они други, То дело подвео је суд под § 104. За друго дело, нападај на кнежева права, суд је нашао да по § 91 в. нема казнимог дела. Треће дело у 13. броју „Јавности“, где сте казали да је народ имао право да збаци једног кнеза, који му зло ради, суд је нашао да је кажњиво, јер проповедати *тако што у мирна времена* кажњиво је, и то се казни по § 93. За четврто дело у 23. броју „Јавности“, гди је казато да је скупштина претила батином сваком поштенем браниоцу слободе и напретка, и да се клањала свему што је долазило од владе – суд је нашао да има кривице по допуни § 104. „јер је то очита увреда, јер и у самом протоколу тако не стоји – ми смо читали из протокола на шта сте се ви позвали – овде је понижена скупштина веома. Она не мора да пузи и да се клања батинама“. Тако исто и за пето дело у 23. броју „Јавности“, да је врлина газити законе, и ту је суд нашао да има кривице, јер то је „онако позивање“ појединих да се закон гази, а то је забрањено. Закони се не могу другчије укинути но легалним путем.

Суд је нашао да има поменута дела и то г. Светозар Марковић као главни кривац, а Стојковић као саучесник. Суд такође узима да се овде налази у стицају и према томе морају се казнити а г. Мита још погледом на § 25, 28 и 38 закона о печатњи, где се тражи и новчана казна. Суд дакле с' призрењем на § 259 пресудио је, да се оба оптужена казне и то г. Светозар Марковић са једну годину и шест месеци затвора а г. Мита са 9 месеци затвора и 60 талира новчане казни, која ако се не би могла наплатити од трећине имања да се замени са једним месецом затвора. Почем је Светозар у притвору, пушћен је само због слабости здравља, то му се казна рачуна од данас. Светозар да плати и судске трошкове. Још има два суда – продужава – Лазаревић, па како они нађу. Људи нису не погрешиви, али ми смо овако нашли, па има још више судова.

Марковић: Можемо ли добити пресуду у препису.

Лазаревић: Гледаћемо...али побуде сте сад чули и знате их. Људи нису непогрешиви.

Тако се свршио овај процес и пресуда изненадила је сваког поште-ног човека.*

Јавност, бр. 22, 23, 24 и 25, од 24, 26, 27. II и 1. III 1874.

* Само не оног дописника из Крагујевца у 22 бр. „Јавности“, који је изнео за судије г. Мату Филиповића и г. Лазаревића карактеришућа открића.²²⁷

КРАГУЈЕВАЦ, 21. ФЕБРУАРА.

Јуче је био претрес г. Светозару Марковићу и г. Стојковићу уреднику „Јавности“²²⁸. Резултат претреса читаоци овога листа знају већ, а то је: да је Марковић осуђен на 18 месеци затвора, а уредник Стојковић на 9 месеци и 60 талира новчане казне; ако се пак ова не би намирила од трећине имања његовог, да се замени са месец дана затвора.

Давно у крагујевачком суду није било много света и скоро ни у једној парници није показато од Крагујевчана толико саучешћа као овом приликом. Судница, побочна соба и ходник све је то било дунком пуно. Не само о претресу већ читав дан и по свет је очекивао пресуду. За све то време судије су се саветовале. Марковић као главни „кривац“ и уредник као „саучесник“ тужени су за „увреду владиних посланика и за омаловажавање“ кнежевих права у 7. броју „Јавности“ за „оправдање позива на буну“ у 13. броју „Јавности“; за „увреду скупштине“ и „позивање на гажење закона“ у 23. броју „Јавности“, од прошле године. Одбране биле су дивне и скоро сва публика гледала је са сажалењем, како дркташе брада државном тужиоцу одговарајући на критику Марковића „на збрку правничких појмова“ у његовој тужби. Ми се надамо, да ће уредништво „Јавности“ штампати најпотпуније цео ток ове парнице, па ће и читаоци, а с тим и „јавно мњење“ уверити се о истинитости овог утиска.²²⁹ – Суд је осудио Марковића и уредника Стојковића – али је скоро сва публика уверена: да они нису криви. Крагујевчанима, а доцније и јавном мњењу у Србији, најбоље ће ова прилика показати: да ли би била правда боље задовољена да овакве парнице порота суди, као што је у многим земљама заведено. На ово нек сваки мисли после упечатка који учини на њ пресуда ове парнице.

Кад овако суд оцењује јавне самосталне књижевне критике, то што је од оног хвалисања: да ће за време данашње владе бити потпуна слобода претресања државних послова, потпуна слобода исказивања мисли? Да ли гоњењем сваке самосталне мисли не иде се на то да свуд завлада тама? А како ће да буде, кад завлада тама, то најбоље показује наша најновија историја, где је било доста буна, преврата и убијања, а лепо је то нацртао и данашњи министар полиције г. Чумић, кад је казао у скупштинском одбору бранећи слободу штампе од прилике

ово: тада се рије тајно; час овде а час онде покаже се рупа и сва се пажња обрати на забушивање тих рупа, – па разуме се да затрпавањем гротла вулканског, не затрпава се и сила природна, која чини ужасне потресе и блује вулканску материју. Но ми смо за сада далеко од тога, да се оваким пресудама хоће све „рупе“ да запуше.²³⁰ Да су мисли ових чланака који су сада кажњени изашле случајно у другом ком листу – као што су излазиле, па и изилазе – оне можда не би биле ни оптужене.²³¹

Кад смо доведе дошли, сад је интересно да се зна, који су судили од овдашњих судија, јер с те стране навео је г. Марковић нешто врло интересно: да су двојица од судија, који су га ставили у притвор пре „рапорта“, честитали му што има такво перо, и јавно хвалили правац таквог писања.²³² Та су двојица г. Стеван Ђирић и г. Дим. Лазаревић.²³³ При претресу г. Лазаревић био је председавајући судија. Чујемо да је исти г. Лазаревић највише допринео за онакву осуду. Но појми ли ко год сад који има иоле поштења, да г. председавајући судија сад осуђује човека на 18 месеци затвора за исте чланке, које је јавно хвалио пре „рапорта“ и пре познате хајке на „Јавност“, и за које је – као што рекосмо – честитао писцу? Да ли је г. председавајући судија пре или сада читао „између редова“ кад сад налази н. пр. у 18 броју „Јавности“ „оправдање позивања на буну да се кнез збаци“, а пре два месеца хвалио је исти чланак и разуме се да тада није у њему било позивања народа на буну, није било „злочинства“, као што рече на претресу други судија г. Мата Филиповић. Сад нека суде наши читаоци, какво је уверење овога судије о кривичности Светозара Марковића и уредника, за шта је првог осудио на 18 месеци затвора, што је уједно за Марковића питање о животу према његовом стању здравља, (које што је и г. судији добро познато). О томе нека суди читалачки свет, а ми ћемо видети како ће бити награђен овај г. судија од министра правде г. Ценића, који је у свом чувеном распису обећао, да ће бити до крајности строг спрема судија, који се повијају како политички ветар дува. Тако је са г. Лазаревићем.²³⁴

За г. Мату Филиповић[а] – други судија који је осудио ово дело – чује се, да је пре претреса говорио како је тежак његов положај, „јер ако их осудим имају много приврженика, па ће викати; ако их не осудим опет ће бити вике“ и да је завршио: „ја их морам осудити ма на најмању казну“. Је ли то та независност судија, коју г. Ценић, садањи министар правде, у свом распису тражи као битни услов, да ко може бити судија? Видећемо.

Г. Груја Гавриловић, трећи судија чујемо да је одвоио мишљење и казао да нема кривичног дела.

Да ли се сада може објаснити, зашто публика налази да нема кривице, а овамо су осуђени „само“ на 18 месеци? Ми, који смо читали „Јавност“ и који смо чули и тужбу и одбрану и постављена питања и побуде судске – ми смо уверени, да ови људи ни су криви, да у поменутих чланцима нема преступа ни злочинства и с нестрпљењем очекујемо пресуде виших судова, на које је упутио председавајући судија

„оптужене“ изјављујући уједно и публици, да они (судије) нису људи „непогрешљиви“. (!)²³⁵

Један из публике.

Јавност, бр. 22, од 24. II 1874.

[ДОПИС ИЗ БЕОГРАДА ЛИСТУ ЗАСТАВА О
ПРЕСУДИ СВЕТОЗАРУ МАРКОВИЋУ
И ПРИЛИКАМА У СРБИЈИ]

Београд, 22. Фебр.[уара]

И ето сврши се први акт грађански наше нове владе, који је некако такав, да најбоље може да осветли „ново“ стање ствари у нашем лепом отачаству, стање, које најбоље може да нам каже, чему се за даље надати можемо. По вестима из Крагујевца, тамошњи је суд прошле среде осудио *Светозара Марковића* сурадника „Јавности“ и *Димитрија Стојковића* уредника истога листа, због штампарског преступа првог на 18 а другог на 9 месеци затвора и 60 талира новчане глобе. – Пита ће те, зашто су ови људи осуђени? Мучно је да вам се одговори. На то питање једва да би вам и „поштене“ судије крагујевачког суда одмах одговорити могле, – јер је кривица колико тешка, толико и заплетена: Судијама је требало пуни 24 сахата времена, док је определише, док је оценише и док је подведоше под кобан параграф, који пресуду изрече, т. ј. „ако су га“ баш оне морале изнаћи. Кривица је била – што се мисао *слободно* казала. То вам је довољно ради самог објашњења.

Да боље пак видите величину саме кривице, мора ћемо да вам мало издаље почнемо. То не само да неће никоме наудити, а нама ће сада особито помоћи, јер се надамо, да ћемо вам тим начином најбоље моћи да илуструјемо слободу мисли наше и нешто, што вам се овде силом као намеће, али што није од мање важности. То је наше судство.

Свакако ви сте пратили радњу скупштинску, која је због десивше се промене на влади, обећавала бити интересантна, па у неколико и била бар што се тиче држања већинског. Пратећи ту радњу, није могуће да нисте приметили, како се скупштина све више некако делила на два дела: један, који је згрупирао у себе све безвољне елементе са владиним посланицима на врху, и други, који је претстављао народ. Не може се порећи, да је овај последњи део показивао много махна, али све му махне беху са неразумевања, са нејасности: видило се, некако, да не уме довољно, поред све своје трезноће, да загледа трезним оком у механичку збрку наше државне зграде, али му се видело и

то, да се упиње да је провиди, да се труди, да буде *народни* претставник. За тај се део може рећи, да много што-шта *није умео*, али му се не може рећи да је био непоштен. Ми би могли том делу рећи да није био довољно енергичан, кад не би знали колико је енер[г]ија сложен појам – али то би и било све, што би им могли пребацити. Није тако са другим делом. Остављајући на страну оне саставке његове, који својим појавом на јавности могу само да докажу и себи и другима као капацитети, људи учевни, људи који заузимају висока звања у нашем чиновништву, људи од закона, који не само знају, већ и могу кад хоћеју. Како се јављају ти људи: шта заступају они у скупштини? Уместо савесности, која би им као људима *од науке* нужна одлика бити морала ми видимо њихову несавесност на сваком кораку, било при дебати о *адреси*, било при дебати о штампи „у смислу веће слободе“, било кад се говори о потреби да се делење правде и правце простије удеси, или да се народу спасе последњи залогај кога му бездушни зеленаши каишари хоће из уста да уграбе, било кад се почне решавати о народном имању и одговорности каквога министра и т. д. Та интелигенција наша на скупштини у ствари, као да и није имала ништа друго пред очима, до своју алнатност, јер сем што је била слепа слушкиња владина, она се често тако забасала, да се и нехотице показала у пуној својој гади: као несвесна справа у руци реакције, која се влада умела као слободоумнија показати. Можда није било случаја игде, да је влада била у неким стварима напреднија од својих заступника. Али што нигда није било, не значи да у Србији не може бити. Зна се истина и владина слободоумност од које је багре; ал тек интелигенцији то не може да послужи за извињење већ баш на против! Иначе би се могло јошт рећи: Блазнавац је глуп, па зато и Н. Крстић није могао да говори друкчије; Миле Дамјановић је ограничен, па и Мата Карамарковић није смео да буде бистрији; или: Чеда Мијатовић је дужан као министар да промеће назоре владине пошто по то, и да их брани па ма се служио и бљувотинама уместо доказа, дакле и Никола Крстић или какав му драго . у. из интелигенције мора да буде назаднији од Ценића, Мариновића, Чумића и т. д. То би само био жалостан знак интелигентности интелигенцијине, знак њене ограничености, њене тесногрудости, њеног лакејства и што год хоћете друго, али као знак интелигентности ни једноме заиста и интелигентноме човеку не може послужити. Од такве се интелигенције поштен човек грози и није чудо ако изрекне, „да таква интелигенција својим присуством срамоти народну скупштину“ – јер заиста на дику јој није и не може бити.²³⁶ – Али у слободној Србији није допуштено да се поштен човек грози, ваљда зато, што мисле да у слободној земљи не сме бити ништа на што се човек згрозити сме, па и кад је заиста грозно Светозар Марковић усудио се да то сме – и то горњом подвученом фразом, ни више ни мање – и зато је ето сада на 18 месеци осуђен да робује. Јелте, да и сувише слободе уживамо у Србији, кад се међу нама и тако подрзљиви људи наћи могу? – Запитаћете, зашто осудише уредника Стојковића? – Што

је на листу, у коме је та фраза штампана била, било његово име као уредника потписано. – Је ли довољно о „слободи мисли“ у Србији? – А да видите јошт једну страну без које се слобода мисли не може ни замислити. Шта мислите ви о нашем судству? Ето на прилику, ми смо знали јошт пре 15 – 20 дана, дакле пре суђења, *да ће* и на *колико ће* Светозар Марковић бити осуђен. Шта велите на то? Рећи ће те: па то је лако: ваља само „окачествовати“ кривицу, па да знаш и како ће се казнити.

– А шта кад се казна определи и пре суђења, дакле и пре „окачествовања“? Рећи ће те, да је жалосно свакојако, али зато највише показује јадно морално стање судија српских. Али шта велите на то, што се овде зна, да ће виши судови пресуду јошт пооштрити, па се зна јошт и колико?²³⁷ Нећете хтети да поверујте; а међу тим тако је. Вама ће јасније ваљда цело бити, кад вам речемо, да су судије махом иста лица, којима је „увреда“ нанешена: увреда коју *влада* хоће [да] покаже. Влади је до тога много стало, јер тим само јача свој живаљ; а „интелигенција“ свакојако неће пропустити да покаже, колико јој је стало до имена свега, колико јој је драго владино кокетовање – да покаже, колико је Св. Марковић слагао, када је казао оне речи.

На месту је да овде споменемо, како је за Св. Марковића ова осуда у затвор, *права осуда на смрт*. Он је човек слаб, и особита га нега може одржати да што дуже поживи. Ко зна шта је пожаревачки затвор, и како се у њему са политичким преступницима поступа, тај ни часа неумити неће, да Св. Марковић не изађе више на свет, и да ће му тамо гроб бити.²³⁸ Је ли такав радник, као што је Светозар Марковић такву судбину заслужио, то остављамо да пресуде поштени људи. –

Застава, бр. 26, од 1/13. III 1874.

КРАГУЈЕВАЦ, 1. МАРТА.

Јавни се живот сваког народа огледа у главном у његовим јавним листовима, састанцима, судовима и скупштинским радњама.

Свака је од ових грана јавног живота у нас слабо развијена. Тако н. пр. ко сме рећи, да су наши озбиљни политички и стручни листови икад уживали ону слободу писања, којом се могу похвалити готове све данашње јевропске државе? У нас сваки, чим добије нешто власти, држи за се, да је непогрешив, и сваку критику сматра као „нападање“, „вређање“, „омаловажавање“ или још нешто црње и горе. Други пак, који намерно злоупотребљава своју власт. кпш мање је склон, да се његова дела износе на видело; а онај, који је навикнут да слуша само ласкаве речи плаћених или иначе награђених удварача, не мари, да чује праву истину, јер му је она некако горка и мрска. За то се онда и не развија јавно мњење; за то онда и нема самосталих листова, већ по читавој земљи само „званична“ или „полузванична“ реч одјекује. И доиста, од како знамо за наше политичке новине, све су – изузимајући само два три листа – биле званичне или полузваничне; ове последње имале су по толико година годишње „субвенције“ у „назатној“ сумици до 2000 талира из народне касе. Овим листовима био је једини задатак: хвалити и преуносити све што ураде они који су на влади, па не само за оно што су већ извршили, већ чак и за оно, што обећавају или сањају да ће извршити. Рад тога полузванични листови не само што су „одозго“ добијали „миг“, какав ће тон како кад удесити, већ су у својим редовима доносили готове читаве чланке сковане у којој министарској канцеларији.

Од јавних састанака нема у нас готово ни спомена. У нас се н. пример не смеју скупити људи, да заједнички изјаве негодовање своје о крупнијем којем незаконитом делу овог или оног државног чиновника и уопште да се заједнички жале вишим властима на злоупотребе ниже власти. То би се одмах узело, да мирише „на буну“! У осталом и ако то ограничење за грађане постоји, то многој власти ништа не смеће, да – Бог те пита којим каналима – добије од толико „грађана“ писмене изјаве одобравања за своје радње, које се ни којим постојећим законом бранити не могу. – Где год се јавни ред забрањује, онде цвета шпијонлук, од којег свака земља пре или после страда.

А како је у скупштини? Има ли тамо истинске слободе?

Отворите устав и прочитајте члан 71. Исти гласи: „Нико и никад не може узети посланика на одговор за глас, који је он дао као члан скупштине“. Довде је све лепо у реду; али то није цео 71. члан; мало даље ниже се међу осталим овако: „ако би изрази посланика сачињавали по кривичном законнику какво злочинство или преступ, дотични члан може и пред редовним судовима бити оптужен, ако скупштина предходно одобри.“ Како сад стојимо с јавном речју и неодговорношћу скупштинском? Оно што се напред вели, потиरे се овим осталим тако радикално, да је неодговорност скупштинска права илузија. Оваквим се параграфима меће на место истинске уставности нешто што је само премазано уставном бојом.

Шта су скупштинари? Они су представници народа, који их је оправдио, да решавају најважније опште ствари с гледишта народних интереса. За њих се у начелу претпоставља, да су то махом људи најпоштенији, најразборитији и најискуснији; за њих се не може претпоставити, да ће штети нешто што неће бити добро по земљу и владоаца кога штити народна љубав. Па зар такве људе, који у договору с владоцем стварају и уништавају све законе, да стављамо у један ред с осталим злочинцима и преступницима и то за речи које се по данашњем нашем кривичном законнику узимају као преступ или чак и злочинство?!

Да бисмо увидели, како је чудноват положај сваког скупштинара, који при свакој својој речи мора имати на уму гомиле параграфа данашњег кривичног законика, требало би, да подвргнемо најправичнијој и најблажој критици исти законик; али за то треба више стручњачког знања, него што ми себи приписујемо. Место тога ми ћемо напоменути само оно што сваки признаје који је колико толико с кривичним закоником упознат, а то је: да су по истом остављена широка врата сваком (министру, судији и т.д.), да тумачи и оцени, да ли је овај или онај својим говором учинио буди које злочинство или буди који преступ. Да не наводимо примере из прошлости, ово нам најбоље потврђује и процес Светозара Марковића и Димитрија Стојковића, који је ових дана свршен у крагујевачком суду. Из тог се процеса може свак уверити, како се и оно, што ко излаже да је било у прошлости, узима, да се не односи на прошлост, већ једино на садашњост, и да по томе не значи ништа мање но „преврат“ или „буна“! Исто тако види се, како се и апстрактне научне теорије могу примењивати на случајеве у садашњости на које се исте односе.* Како су еластични параграфи нашег

* Па како се у нас сваки израз мери и мало обележенији одмах узима за увреду. Међу тим по осталом свету просипљу се тако крупне и замашне речи, па нико се због тога не жали. Тако пре једно два месеца француска је скупштина одложила (на шест месеци) апсолутистички владин предлог о наименовању кметова. Брољијева влада хтеде то сматрати као израз неповерења, па разним удурмама доведе скупштину до тога, те јој њена већина после два три дана изјави поверење и узе одбачени предлог у претрес. Сутра дан писаше независне париске новине: „Влада је одиграла срамну комедију“ наведавши

кривичног законика, није сигуран нико, па ни скупштинар, који хоће да замени нешто што је рђаво или иначе нецељисходно бољим и кориснијим, а да се од стране власти не узме, да се његовим изразима или неки параграф *исмева*, или нешто *изопачава* или „излажу мрзости и презрењу закона наређења власти или појединих чиновника“, или да се нешто „омаловажава“ или да се „може обелоданити вређајућа намера“ нечија из „форме“ његовог „изражаја“ и т. д. – Какав је данашњи кривични законик, могу право из скупштине отпраћени бити у затвор за своје речи не један већ управо једна четвртина скупштинара, ако се само издејствује скупштинско „одобрење“, потребно за издавање посланика. – Каква судбина чека код редовних судова онога скупштинара, који је од стране скупштине и владе као што треба *спроведен*, за то се не мора бити пророк. И тако не би спадало ни у какве апсолутне немогућности, да верна владина већина скупштинара отправи судовима „опозиционарну“ велику мањину из своје средине; за то не треба ништа више: до добре сагласности имећу ње и владе и – доста куражи од стране владе.

Да не би у нашој земљи никад могло доћи до таквих грозних појава, треба да се почне искрено мислити са скупштинском независношћу. Зато се придружујемо предлогу Каљевића, Николајевића и др., који свраћају пажњу на поменути члан устава, којим се народним посланицима „ускраћује слобода речи у скупштини, у колико се даје право председнику скупштине, да може посланика који је неке увреде учинио, ма и по одобрењу скупштине, искључити из пословања за неко време, и у колико посланик одговара за свој говор у скупштини“. Наводећи како је „једина личност кнежева изван дискусије скупштинске“ и како „само онај посланик, који би владоаца увредио, треба да подлегне одговорности“, поменути посланици последње скупштине додају, да је „скупштина једино место, где се законити глас народа чује, па зато треба, да је сваком заступнику остављена пуна слобода речи у скупштини.“

Да ово, што се овде тражи, постоји свуда у срећнијих народа, могли бисмо више примера навести. Тако н. пр. у белгијском уставу стоји да су скупштинари „неприкосновени“ за време скупштинског рада; осим тога нико не може никад узети на испит посланика за његова мњења, која је исказао у скупштини, и за глас који је дао за ово или оно мњење. Али има у нас неких „реалних политичара“, који веле: да оно што је добро у другога света, није још и за нас добро, да ми још нисмо зрели за белгијску, аустријску и др. слободу; ми треба, они веле, да се развијемо све понајлак, корак по корак и т. д. Нама је истина непојмљиво, како оно што је добро у другога није добро по нас, а како се све, што готово цео свет и тамо осућује као тиранију, пресаћује на наше „народно

скупштину, да сама себе опориче! И нико не потрже пред суд те новине. – Ко год чита стране листове, знаће, да се још много крупнији изрази употребљавају и опет за то људи то не сматрају ни за какву увреду.

земљиште“ и још може бити неколико пута строже дотерује. Али ћемо најпосле да оставимо на страну те „непостижне“ народе, на које се у слободи и другом добру не смемо угледати, па да видимо, да ли је у нас кад год било на овом пољу, о којем говоримо, више слободе, него што је од неког времена имамо, и да ли ми доиста одмичемо напред, макар и као пуж, или се налазимо за коју десетицу година назад него што смо пре стајали.

Има један „закон о скупштини“ од 28. Октобра 1858. г., – који, разуме се, није више закон – у којем § 19. овако говори: „Народни посланици не могу *никад и никаквом одговору* подвргнути бити за речи, које би они у качеству народних посланика у засједанију скупштине изразили“. (Нема никаквих више додатака, који би потирали ово што се овде даје народном посланику). Овај је закон издала ондашња влада „са согласијем совјета“. Али није само државни савет сматрао за потребно издати овакав закон, него је и сам народ, кад је скупштина била најсамосталнија, донео у тој ствари готово исти такав закон. У „закону о народној скупштини“ од 14. Јануара 1859. год. има поред осталих великих гаранција за народно представништво и оваква одредба: „Народни посланици нису дужни никоме и никада одговарати за оно, што на скупштини буду говорили.“ (И ту нема никаквих ограничења више.)

Ово величанствено право, без којег с не могу замислити зависни и самостални скупштинари, који ће откривати недостатке и неправилности у постојећим законима, изгубила је наша народна скупштина после 2 1/2 година. У закону о народној скупштини од 17. Августа 1861. г. најпре се гарантује неодговорност скупштинарска, а за тим упућује на све оно што је по кривичном закону кажњиво. Одавде је то по свој прилици копирано и пренето у устав који смо добили пре пет година.

Питања, која нам се и нехотично овде намећу, јесу ова: Да ли је био зрео за скупштинску самосталност онај народ, који је учинио крај безбројним незаконитостима, која су се нагомилала под пређашњом династијом, и извршио знатно дело повративши данашњу династију? Или је био само онда зрео, а сад више није? У чему је народна скупштина „злоупотребила“ своју власт на штету самог народа, те јој је 1861. г. одузето оно потребно право слободе говора и неодговорности за своја мњења? Да ли наш народ сваки даном постаје све неспособнији за разне слободе? Г. 1858. и 1859. био је способан за скупштинску самосталност; 1861. г. постао је на један пут незрео и неспособан и тако је трајало до 1869. г.; уставом од ове године опет је оглашен за неспособног. – Има ли више од 50 година, како наш народ живи уређеним државним животом; читав је нараштај за то време могао изумрети; и опет ми ни данас нисмо способни и зрели за оно што смо имали пре 16 година. „Реални политичари“ приметит ће нам на ово, да „у природи нема скока“ а тако исто ни у народном развијању, и да наш народ још није зрео за скупштинску самосталност. Ми бисмо се усудили запитати те који оцењују народну зрелост: кад ће овај вечно „незрели“ народ постати зрео и способан? Да ли ће то бити још кроз 50, 100 или 200 година? По

свој прилици неће народ наш бити зрео ни за коју политичко-грађанску слободу, докле год власници и други с њима буду налазили рачуна у томе: да народ оглашавају непрестано као „незreo“ и „непунолетан“. Међу тим заклањаћемо се фразама: како се треба развијати *поступно*, па макар та поступност значила и 16 година *натраг*, и говорићемо: чекајмо, докле из незрелости никне сама од себе зрелост, из мрака светлост и т. д., или: докле се неко буди кад смилује, те огласи народ наш „зрелим“ и „способним“ за скупштинску самосталност, општинску самоуправу и друге политичко-грађанске слободе.*

Јавност, бр. 26, од 3. III 1874.

„СЛОБОДА ШТАМПЕ“ У СРБИЈИ

У свима државама, где слобода није као у Енглеској и још неким мањим државама на западу, потпуно ујемчена с једне стране установама и јасним законским одређењима, с друге стране пак развијеном политичном и правном свешћу народа, грађана, злоупотреба се поље јавне, нарочито политичне штампе за политични прогон.

На томе пољу, оставило је законодавство скоро свију европских држава где више где мање могућности, да владе могу кратким, уз то још „законитим“ путем прогонити неповољне личности, које се пуне у радњу на јавном, државном пољу, и да тако исто кратким путем, обилазећи поље обавештаја, стају на пут приповедању начела и мисли, која власницима не годе.

Но ни једне државе у Европи нема, где је закон о штампи толико маха политичком прогонству на пољу јавне штампе влади оставио, као у Србији, и ни једне земље нема где се толика злоупотреба на томе пољу чини. Нема ни два месеца дана, како капетана Саву Грујића због једног књижевног „огласа“ на предлог војеног министра избаци указ кнежев из савеза војене снаге српске, где је био један од најврснијих и потребних чланова, а пре неколико дана, 20. пр. мес. осуди суд крагујевачки на тужбу и предлог државног тужиоца, уредника „Јавности“ Дим. Стојковића на девет месеци затвора и 60 талира глобе, и књижевника Светозара Марковића, писца неких чланака у истом листу, на *осамнајест* месеци затвора.²⁴⁰

Ми нарочито, и то не само из теорије него и из искуства знамо шта *значе* преске парнице, и по томе неће нико помислити, да на овоме месту узесмо говорити о осуди ова два публицисте у Србији из лични какви обзира. Нас овде руководе начелни обзир и дужност, да станемо у одбрану слободе јавне и политичке штампе, коју видимо да српска влада хоће да учини својом слушкињом, па да јој живот по милости опрости или да је сагре. За то узесмо перо у руке данас, да покажемо, колико данашња влада српска поштује основне законе земаљске и своје сопствено обећање, у колико се односе на стање штампе у Србији.

Већ је онај случај са капетаном Савом Грујићем био довољан да покаже, да данашња српска влада не појми ни време у коме живи ни

* Тражећи да се у уставу гарантује „неодговорност“ скупштинска за речи и мњења изјављена у скупштини, имамо приметити, да за могуће неупутности појединих посланика у скупштини треба да има неких мера у пословном реду скупштинском. Тако н. пр. кад посланик почне буди кога врећати својим изразима и др., председник има право: да тог посланика опомене на ред, или да му он (или скупштина) одузму реч, или да се прекине седница скупштинска, и друге такве мере, као што су у употреби по скупштинама осталих уставних земаља.²³⁹

интересе државе, чијом судбом рукује, и да се није ослободила предрасуда, које су још само полуобразованим људима својствене. У књижевном „огласу“ ради ког је Сава Грујић изгубио своју службу, није било ништа кажњивога, а у мотивацији министровог предлога за отпуст Грујићев из службе казује се јасно: да су политични назори истог капетана, које влада у његовој особи гони. Можда је било и чисто лични ствари у тој прилици у питању, јер се у Србији још и данас дешава, да се личне размирице уткивају у јавне ствари и „државне интересе“; но то на страну. За нас важи оно, што је при тој прилици изишло „црно на бело“. А то је: да се ова влада показала као суров, необразован противник извесних, својима противних, политичких начела.

У парници против уредника „Јавности“, и Светозара Марковића, види се то исто и врло јасно. Преске парнице ако нису приватног карактера и нису ништа друго но презекуција, прогон извесних начела и тежања. Где закони о штампи дају маха и могућности влади, да на том пољу може гонити, ту је увек сва одговорност за прогон на њојзи, пошто јој у свакој прилици стоје на расположењу и друга сретства, да на супрот стане свему што се путем штампе помоли на јавност, а њеним тежњама и назорима у супрот иде. У Србији према околностима штампе, нарочито се неби ни могле догађати преске парнице, пошто превентивна система постојећим законом о штампи у самој ствари није са свим укинута, јер постоји определење конфискације штампаног производа путем полиције. Могуће кажњиво дело могло би се дакле увек предупредити. На што репресија, где закон даје превентивне мере?

Ми смо прочитали тужбу државнога тужиоца, којом се захтева осуда та два журналисте и морамо рећи, да смо се дивили смелости његовој да тужи, а још више оној крагујевачког суда, да осуди споменуте оптужене на основу те тужбе. Сен Жист, ако се неварамо, рекао је: да ће као тужилац начинити предлог за осуду на смрт из сваког списка, само ако му се даде да по својој вољи може из списка извадити и поређати по неколико врста и ставова. Но државни тужилац српски премашао је и самог тог француског криминалисту. Онај за цело неби могао наћи у инкриминованим чланцима „Јавности“ и у наведеним ставовима њиховим карактер оних кривица, које је нашао српски државни тужилац. Овај налази „увреду владиних посланика и омаловажавање кнежевих права“ у изреци чланка: „да су владини посланици показали особиту склоност, да се пред народним посланицима *размеђу својим параграфским знањем*; налази *исмевање и понижавање народне скупштине*, у изреци: „да би проста пристојност захтевала да владини посланици у скупштини што мање говоре, кад је реч о народним жељама...јер...треба сами да знају колико понижавају народну скупштину пред страним светом самим својим присуством, па да је бар својим говором не праве још нижом и ништавом.“ Тај државни тужилац срп. налази да су тиме исмејани владини посланици, дакле да

им је нанешена „увреда“. Он налази у простом објективном излагању историчких чињеница злочин побуне. Из става: „Народ је истина бивао незадовољан са извесним владама и желио да их се отресе а великаши су се користили овим народним расположењем и позивали га на буну. Народ је увек сматрао да има право да збаци једног књаза, који му зло ради, па да постави другог, у кога се више уздао да ће радити добро“ – из тога става државни тужилац умовањем своје врсте изводи, да писац показује народу пут, како ће да се ослободи владоца који му није по вољи, и суд, ваљда усва[ј]ајући те „разлоге“ осуђује оба оптуженика и за тај „злочин“!

Кад се ни једна исторична истина несме у Србији и најобјективнијим тоном изложити путем штампе, шта је онда слободно? Каква је онда то штампа, није ли она онда са свим илузорна; није ли закон о „слободи штампе у Србији“ подметнута клопка за немиле политичне противнике, и није ли је баш ова влада намерно, познатим својим министарским расписом од мес. октобра још боље разапела. Не рече ли у том распису садањи министар унут. послова, „да је слобода мисли, слобода оцењивања закона и државних послова поуздан покретач, и да по томе влада неће овоме никакве препоне полагати“?!

Ми ћемо донети цео ток ове фамозне преске парнице, да се види, шта се све у Србији може под „прески преступ и злочин“ подвести.²⁴¹ За сад само кажемо, да се и из тужбе државног тужиоца види, да овде инкриминоване ставке служе само за неки вајни „законити“ плашт, под којим се окомила нетолеранција, нетрпељивост владе, против супротни јој начела и тежња, и то окомила се не по обећању своје и као што би приличило, разлогом и у штампи, него презекуцијом, прогоном, осудом и тавницом, као што се на срамоту човечанства радило у средњем веку свуда, а и данас још ради тамо, где образованост још није могла да истре мржњу, фанатизам.

Види се из овог случаја са Савом Грујићем, из те околности, што су и *други* листови на оној страни слични и таки мисли распростирали па ни оптужени нису били, и из саме тужбе државног тужиоца – из свега велимо види се, да су, „социјалистичка начела“ онај нишан, којег гађа политика данашње владе силом државне власти и судова, и претставници и носијоци ти начела морају падати жртвом тога. Данашња влада српска неосећа толико снаге у себи и неполаже вере у извршеност тежња и цељи своје политике, да путем јавне дискусије стане на супрот тим начелима, те да их сузбије ако су штетна по земљу, него по примеру римски Нерона и шпански Арбујеса, инквизицијом, силом мисли сузбити све, што налази да је штетно земљи. Заборавља пак, како на жалост видимо, последице такни поступака; заборавља да се у маси народа баш тим начином највећма снажи оно, што се мисли уништити. Или су „социјалистичка начела“ онака за каква их држи државни тужилац и влада у Србији, дакле штетна: онда стварати имену њихових носиоца нимб мучеништва, штетно је и неполитично; или та начела нису штетна по Србију, онда ће пре а

после овладати свешћу народа и у томе им никаква сила неће моћи пречити пута. Мисао се бије мишљу, разлог разлогом, а не судом и тавницом. Оно се пак зове жалосно стање у земљи, где су закони растегљиви а појмови још растегљивији, да се путем јавне штампе, и кад нема кривичне квалификације тражене врсте, могу људи прогонити. Ту је слобода штампе са свим илузорна и последица је увек оно, што веле да је и садањи министар унутрашњи дела у једном скупштинском одбору рекао, на име: „да где нема слободе штампе, ту се рије тајно; час овде час онде покаже се рупа и сва се пажња обраћа на затрпање тих рупа – па разуме се, да се затрпавањем гротла вулканског, незатрпава и сила природна која чини ужасне потресе и бљује вулканску материју.“

Министри српски уму лепо да говоре о свему, па и о слободи штампе и јавној радњи, али из радње им провирује да им боље годи кад се „рије тајно“. Бар ова преска парница тако показује. Дал се пак тим начином заиста користи земљи, нека размисле сами властници у Србији.

С. 243

Застава, бр. 27, 3/15. III 1874.

[*NEUE FREUE PRESSE* О ТОБОЖЊЕМ
СПРЕМАЊУ ПРЕВРАТА У СРБИЈИ]

Крагујевац 28. Фебруара.

За време прошле редовне скупштине много се шта од познате господе изнашало пред српски свет, како ће у страном свету врло рђаво да узму, ако се народне жеље ставе у адресу. Чули смо како је један господин доцније показивао неким посланицима и неке стране новине, да би их уверио о истинитости свог тврђења што је казао приликом дебате о адреси.²⁴⁴ Колико знају стране новине о нама и како саопштавају својим читаоцима најбоље ће се видети из следећих врсти, које смо из приватног писма извадили:²⁴⁵

„У вечерњем броју од 18. Фебруара нове слободне пресе („*Neue freue Presse*“) познате као највештије ковачице најмаснијих лажи, у политичном прегледу читао сам једну ствар, којој сам се морао слатко насмејати, а и ви ћете се морати насмејати и то ово: „У Србији се открио пре кратког времена један врло значајан *комплот*, који смераше на протерање кнеза Милана и анексију српских суплеменика у Угарској. То је много на једанпут – рећи ће нам се – (вала баш је много. Нов.) Али *југословенски радикали* не почињу с ничим мање. На челу завере беше један артиљеријски капетан (!!) у Београду – по свој прилици будући генерал („*in spe*“) а затим уредници једног у Крагујевцу излазећег журнала (дакле оће да каже „Јавности“). И капетан и сви главни саучесници (ваљда мисли уредника и Светозара) су већ позатварани. Новци за остварење плана, имаћаху довољно, будући се њиови пријатељи налазе на челу управе манастирских имања у Србији (!!).²⁴⁶ Али је на срећу тај огромни план са затвором вођа у клици уништен!“

Е такe премасне лажи не може за цело нико други да изнесе него „Нова слоб. Преса“

Јавност, бр. 26, од 3. III 1874.

[ПРОТЕСТ СУДИЈЕ ДИМИТРИЈА ЛАЗАРЕВИЋА
ЗБОГ ОБЈАВЉЕНОГ ДОПИСА ИЗ КРАГУЈЕВЦА
У ЛИСТУ БУДУЋНОСТ]

Господине уреднице! *

Непознати дописник из Крагујевца у допису свом од 25. Фебр. ов. г. који је штампан у новинама „Будућност“ број 9. од тек. год.,²⁴⁸ вређао ме је и напао најподлије и најбезобразније, како у смотрењу званичног рада, тако и моји фамилијарни односа.

Циљ и намера дописникова врло је јасна и сагласна са писањем у „Јавности“ уопште на коју се позива, јер он хоће пуно: да омаловажи и изсмеје судије, које су осудиле Светозара Марковића за познате преступе, а уздигне оне, који су дали против глас; да виком и праском обрлати јавно мњење и учини тобож пресију на веће судове у корист свог осуђеног једномишљеника.

Но овај језуитски маневар, тако је провидан и низак, да не ће наћи одзива код поштених и добрислених патриота и људи од закона, као што га ни овде не наоди, осим код познате, „дружинице“, јер је ово један најхући, најнедостојнији, најнезаконитији и до сад не чувен појав у нашој журналистици, да се средством ње, овако безобзирно нападају и грде судије, што су по својој савести и закону судили овако или онако, – који ће сваки свестан и частан човек с гнушењем осудити, пошто је очито, да се оваким начином најдрскије и без сваки обзира дира и напада једно од најсветијих уставних права народњи „независност судије и суђења“ која је сваки дужан поштовати, а још више људи, који се размећу својим слободњачким начелима, у бранењу тобож правде и морала, и ширих уставних гаранција.

Целим својим нападајем, дописник и дружина му (јер је то све из једне кујне), издају себи жалосно сведочанство о дубини њихових

* За ово уредништво не одговара. Излишно је јављати дописника,²⁴⁷ кад се оваким погрдним изразима грди писац. Одговором оваким чини се већа кривица но што је пишчева.

Уредн.

намера, кад у овако законским и судским стварима дозвољавају себи најгаднија и најподлија срества, просто лични грдњи, у место да се достојно бране од кривице доказима и законом, као и сав остали свет, који их је у уљудности и моралу далеко претеко, па и ако му се они назор за учитеље намећу.

Оволико за сад с начелног гледишта у опште нађо за добро рећи, сврх дописа непознатог дописника, не додирујући за сад поједине пакосне и неистините грдње његове, него то остављам за мало доцније време, док не сазнам за име дописниково, па ћу се онда с њим и преко суда и преко новина рачунати, те да се види, да л' се сме и може у уставној Србији овако нападати на оно што је сваком поштенем човеку, а особито још и судији, најсветије, а то је: „част“ па да буде ником ништа.

Молим вас дакле г. уреднице, да ово неколико речи уврстите у ваш лист, који први изиђе, и да ми за десет дана изволите јавити име дописника ради мог даљег поступка.

У Крагујевцу, 6. Марта 1874.

Димитрије Лазаревић, судија.

Будућност, бр. 14, од 12. III 1874.

ЗАВЕРЕ ОКО „ЈАВНОСТИ“.

Ми смо пре неколико бројева саопштили из бечких новина једну лаж, која је пуштена у стране новине, а тиче се „Јавности“.²⁴⁹ Ту се каже, да је у Србији откривена завера против кнеза, да је ту на челу био неки капетан и уредници „Јавности“. Ми смо саопштили ту измишљотину скоро без икакве примедбе нашим читаоцима, јер смо уверени, да ће они оценити најбоље, какав је смисао те измишљотине.

Но сад је за нас друго питање занимљиво: ко пушта те лажи у стране новине? и с каком се намером то чини?

Узгред буди речено, наше званичне новине не нађоше за нужно, да побију вест: да је у Србији откривена завера против престола кнежева, ма да је та вест пуштена у једне од највећих бечких новина, а оне често побијају званично новинарске вести од далеко мање вредности. Ми то само спомињемо, не дајући томе никакве веће важности; – па да се вратимо на горња два питања.

Код нас је некако уобичајено, да се свака начелна опозиција, која хоће измену установа и бољитак народни, каља и грди по буцацима. Ту се пришивају свакојаке прљаве намере, лично партијство и т.д. Тако је прошла и „Јавност“. Кад се она одмах у почетку скупштинског рада јавила као опозиција *данашње државне системе и начела по којима се управља нашом државом*, одмах се нашло мудраца, који су пронашли да је то само „маска“. У ствари, говораху они, „Јавност“ је Ристићев лист. Ристић је ту удесио опозицију, да смеће данашњој влади. Ма да би се г. Ристић сигурно крстио и левом и десном руком од начела, што их „Јавност“ изнесе у првим чланцима, опет мудраци нађоше, да је то Ристићево масло. Али то није све. Дошле су још страшније ствари.

На листу је радио „комунац“ Светозар Марковић. „Јавност“ је дакле комунистички лист. Дакле Ристићев лист комунистичан?! Ово већ изгледа преко сваке мере глупо, али то још није све. Сад тек долази оно што је најсташније.

„Комунац“ Марковић, говораху исти мудраци, у ствари не мисли ништа озбиљно са својим начелима. Он хоће само да се у Србији направи неред, те да се спреми земљиште – Карађорђевићима! Дружина штампаријска и остали уредници „Јавности“ то су и „Ристићевци“ и

„комунци“ и „Карађорђевици“ – неки ово, неки оно, а неки све скупа све на гомилу.

Овде већ не би ни сам враг (буди бог с' нама) ухватио ни краја ни конца. Од куда је све то тако вешто удешено и намештено? Одкуд г. Ристић с „комунистима“? Одкуд „комунисте“ с „Карађорђевићима“? и одкуда да се толики грађани увуку у тако „врзино коло“?

Наши читаоци лако ће погодити, од куда је све то. Кад се не могу начела да побију разлозима, онда се прибегава каљању и оговарању по буцацима. Па како код нас назив „Карађорђевац“ означава нешто врло прљаво и понижавајуће, онда „природно“ најпрактичније је: ударити на опозицију тај прљави жиг.

Но господа мудраци, који су пронашли код „Јавности“ „Карађорђевице“ нису помислила нешто што се „само намеће“, као што би рекао г. државни тужилац. Ако у Србији заиста има људи са неокаљаним грађанским именом, који су присталице Карађорђевића; и ако су сви људи од начелне опозиције „Карађорђевици“, – онда та династија има важности. Њене акције стоје још високо у Србији. Заиста иста господа, желећи да окаљају људе, који су им мрски, не примећавају да они у ствари уздижу једну морално пропалу породицу; да јој придају важност, коју она никако нема и да они на тај начин против своје воље, чине пропаганду у корист Карађорђевића. Заиста, нек се узме ствар озбиљно у претрес. Људи који раде на „Јавности“ познати су. Рецимо да неки овдашњи „поштени“ грађани, који врше пиљарски посао и растурају гласове, да „Јавност“ ради у интересу Карађорђевића, заиста убеди своје суграђане да је та измишљотина – истина; – какав ће бити упечаток од таког уверења? Очеvidно тај, да ће сваки прости човек веровати, да је партија Карађорђевића у Србији врло јака, врло вешта и врло делателна. Ето како ће услугу они учинити Карађорђевићима.

Ми не ћемо да истражујемо даље ту господу, која проносе те гласове (а неке баш и знамо); а намеру њихову може сваки видети. Та је: да се „Јавност“ окаља и побије њена морална вредност.

Што се нас тиче, ми се ни најмање не плашимо тог каљања по буцацима. Наш је рад отворен и сваки може јасно увидети и оценити: иде ли он у корист народа или у корист какве династије? Износећи ово ђубре на јавност, ми смо хтели да покажемо нашим читаоцима, какве се лажи плету око „Јавности“, па по томе може се разумети, на који су начин поникле оне лажи, да је уредништво „Јавности“ умешано у неку заверу против кнеза.

А оној господи, која се бави измишљањем и растуривањем тих гласова, велимо просто, да нас то не ће ни најмање ни помести ни заплашити, да не идемо истим путем, којим смо ишли и до сада; а њима стоји на вољи да свој прљав занат продуже и даље.

СПАСИТЕЉ ДРУШТВЕНОГ ПОРЕДКА.

Наша крагујевачка полиција предузела је по што по то да се прослави као спаситељка друштвеног поредка. С почетка је она сву своју делатност развила против овдашњег општинског суда и одбора, што је нашим читаоцима познато, али њена ревност за спасавањем поредка није се могла задовољити тако малим кругом рада. Она је хтела да свој благотворни рад пренесе на много опширније поље; управо да спасава друштвени поредак у целој нашој отачбини. За ту целу она је обратила своју пажњу поглавито на „Јавност“.

Као што је познато још из знаменитог рапорта в. министра „Јавност“ напада на све што у нашој земљи постоји. До душе „Јавност“ није до сада ништа нападала осим суд и полицију, тражећи реформе у полицајској и судској струци – но почем у Србији свим напрезањем у државном животу за 50 и више година није могло ништа да се створи до суд и полиција, то се с правом може рећи, да у Србији ништа друго и не постоји до полиција и суд, и ко ово двоје напада – напада све што постоји у земљи ... Дакле „Јавност“ доиста напада све што у Србији постоји и наша полиција с правом је предузела, да прати бодрим оком сваки корак „Јавности“. И ова полиција заиста, по дужности потрже, без милости и зазора, и писце и уредника на одговор, чим својим дубоким погледом опази какав неред, или бар дал ко смера на неред – макар се то чак између редова примећивало.

Ту пре неколико дана позвала је на одговор администратора „Јавности“, што је јавио, да они који су у стању, да уреде поштанску експедицију новина – неће то да учине. Полиција је хтела да зна: који се ту разуме, који може а неће да уреди пошту? и да ли се ту мисли да неко навалице спречава растуривање „Јавности“ као листу „који има правац противан правном стању ове земље“ (ову је фразу копирали полиција из тужбе државног тужилаца у процесу Марковића и уредника) или је то небрежење поштанских одправника у опште? Једва се ту „Јавност“ објаснила да не дође до суда, кад је снађе друга беда. Ревносна полиција, после 15 дана пронађе, да је противно закону што је „Јавност“ штампала процес Марковића и уредника Стојковића у „Јавности“ и позва 8-г ов. мес. уредника и извештача о процесу, Перу Ђорђевића, на одговор. Чл. 39 закона о штампи вели до душе јасно, да се не сме штампати ни један званични акт, који се односи на парницу

пре главног претреса, или док се парница иначе не сврши (без главног претреса), а главни претрес је био свршен. Но полиција протумачи тај члан овако: Задња половина док се парница не сврши, значи, да се ништа не сме штампати док се парница са свим не сврши, па био главни претрес или не био. Оно „пре главног претреса“ – не значи ништа, то је сигурно штампарска погрешка. Еле испиташе извештача и уредника у полицији и спроведоше суду.

Намера је полиције, види се, била врло дивна: почем је уредник „Јавности“ већ под судом због једне већ штампарске кривице, па још осуђен првостепеним судом, то сад кад би дошао под суд сматрало би се као поврат и суд би га с правом стрпао у притвор. С извештачем би се могло према околностима. Свакојако могло би се удесити да „Јавност“ остане без уредника и да са свим престане излазити. Поредак би био једном повраћен и друштво спасено од нереди. На тај начин наш начелник стекао би бесмртне заслуге као спаситељ друштвеног поредка! Но на жалост суд није могао да увиди и разуме ону кривицу, коју је г. Никола Ђорђевић пронашао.²⁵⁰ Параграф је закона ствар извртљива, па по њему се може свашта законито урадити, само кад човек има „увиђавност“. Суд овом приликом, није никако био увиђаван или управо није разумео закон тако дубоко као г. Никола. Суд нађе да члан закона о печатњи значи – онако као што је написан – да се парнична акта не смеју штампати пре главног претреса или док се парница иначе не сврши т.ј. ако се деси да се окривљени ослободе и пре главног претреса што нема кривичног дела (чл. 25 и 250 крив. пост.), али никако не значи да треба чекати свршетак целе парнице. И тако суд реши да нема кривичног дела и ослободи сваког даљег суђења извештача и уредника.

Ето тако г. Никола Ђорђевић поступа тек само јавно против „Јавности“. Тумачи закон, како није написан, како би што пре угушио овај лист, о коме је рекао „да видимо докле ће да излази“. С таким околностима бори се „Јавност“ и читаоци њени појмиће важност истих. Ми износимо ово нашим читаоцима, да виде како поступа овдашњи начелник на основу поверене му власти. Ово је најбољи пример уједно, како г. Никола разуме законе, и према томе уколико је законом његово поступање и са овдашњом општином, где је он касациона власт и где он никакву другу целу нема, како он вели, до интересе „сиротиње“, и да се „незаконитост“ не врши. Како овде у Крагујевцу има људи, који каде тамјан г. Николи Ђорђевићу, – то сада ево им најбоље прилике, да се увере, како су племените цели Николе Ђорђевића и како он ваљано и дивно разуме закон, и у колико су његова поступања законита.

Биће можда прилике да се на овако што опет вратимо, јер је Никола Ђорђевић „нуждан“ у Крагујевцу, – „без њега би се буна дигла“ – као што се чуло у Београду, док се тамо овдашњи начелник налазио – (по „Будућности“). – И ми сада каквом забринутом читаоцу само да напоменемо на пословицу: „Притиснуто јаче све навише скаче“, – па смо уверени, да ће тужна забринутост на мах нестати.

ЗВАНИЧНА ИСПРАВКА.

У броју 30. „Јавности“ у чланцима „Спаситељ друштвеног поретка“ и „Опет спаситељ друштвеног поретка“ изнешене су на јавност неке ствари које у суштини не постоје, а неке су опет у изопаченом смислу, противно правном стању ствари, представљене.

Између осталог каже се: „Ту пре неки дан позвала је (полиција) на одговор администратора „Јавности“, што је јавио, да они који су у стању да уреде поштанску експедицију новина – неће то да учине и т.д.“ – Тврђење ово од стране „Јавности“ не стоји ни најмање у ствари, но је одређени званичник за прегледање новина, само приметио администратору, да се у приликама оваким опредељење изражава, како би се знало на кога се кривица баца због нетачног одправљања новина. Администратор а не „Јавност“ обећао се у будуће овако и чинити. Ово је све било устмено без икаквог протокола или реферата.

Доиста у ствари постоји, да је полиција узела на одговор уредника и извештача „Јавности“ за печатани процес Марковићев и Стојковићев и да их је спровела суду. Подметута намера писчева у овоме, далека је од праве намере власти, која је са свим лојална – да криви не избегну казну на шта она има и право и дужност мотрити.

Постоји и то, да је полиција спровела суду Светозара Марковића, који је због познатих штампарских преступа био притвореник судски, па из овога пуштен да се лечи. Како ће се и гди лечити и како је дужности у односу овом имала полиција, ево судског акта:

„Начелству Крагујевачком.

Г. Светозар Марковић књижевник овд. који је под судом због познатих казнимих дела, и кога је здравље по уверењу два лекара порушено унутрашњим болестима, суд је овај дозволио, да се ван суда а у својој квартири у кући Марка црног трговца овд. у Палилулама овд. до здрављења на јемство г.г. Павла Ј. Вуковића, председника општинског суда и Миливоја Барјактаровића, свећеника овд. лечи.

Ово се јавља томе начелству у смислу §. 177. крив. суд. пост. у тој цели, да оно пази на г. Светозара онако, како овај §. наређује па чим оздрави да га овом суду пошље. нум. 4507. 12. Фебруара т. год. (долази подпис).“²⁵³

Сад према овоме ваља оценити: је ли Светозару дата слобода да вољно куда му се свиди ићи може, или је као болестан до оздрављења у свом стану остати имао.

Он је одмах, како је испод притвора пуштен, као што је целој вароши познато по свима јавним местима и по кућама својих пријатеља одио. Таково његово понашање наметало је свакоме па и власти уверење да је он савршено здрав. Са тога уверења власт га позове у тежњи, да га као здрава суду пошље; али он у место да по позиву дође, легне у кревет и јави да је болестан. То му је поверовано, и за онда ништа даље према њему предузимано није. У последње време он опет одпочне исто тако као и први пут виђати се по улицама и кућама својих пријатеља, као што обично и сви други здрави људи чине, и за то буде позван и суду послат.

Но за све то како му драго да се пропрати околност та: да ли је власт без сваких других дата, просто по судском писму, да је Марковићево здравље порушено унутрашњим болестима, – насигурно знати могла, какве је управо природе та болест т.ј. да ли такве, која захтева ходање за усисавање чистога ваздуха, или друге које са свим првој противне, која налаже да се изван куће и кревета нигди не удаљава? Не. То је посао стручних и само оних стручњака, који су болног прегледали.

Према овоме не стоји у ствари што „Јавност“ наводи, као да је власт знала, да он има туберкулозно стање, нити је она њега испитала, јер за то није била надлежна, као што је изван њене надлежности да цени речи: „*порушено унутрашњим болестима*“, да се ту разуме само туберкулозно, а никако друго стање.

Сад било овако или онако, Марковић је поред других места и по кафанама пуним дуванскога дима и других загушљивости виђан. То је познато грађанству овдашњем, а то и Светозар код суда на испиту признаје. Осим тога њему је на подпис у суду наређено, ако се из вароши или свог квартира ма куд буде удаљавао, да ће се тога начина лечења лишити; па са погледом на све ово што је овде казано ради ближег обавештења да се запитамо:

а., према оваком решењу и акту судском, кога је власт у извршењу имала, а са обзиром на оваково владање Светозарово, је ли власт, а како *Јавност* крсти полиција била у праву и дужности имала да истог суду пошље, и

б., ако је власт овди била у свом праву, онда колико је стало „Јавности“ до тога да истину изнесе пред публику – нека ова цени, а власт одсудно одбија од себе сва ова потварања и подметања, која је „Јавност“ у известним тежњама написати дала.

Из начелства округа крагујевачког 16. Марта 1874. год. Крагујевац.

Јавност, бр. 33, од 20. III 1874.

ШТА ИСПРАВЉА „ЗВАНИЧНА ИСПРАВКА“?

Наши су читаоци већ навикли да читају званичне исправке крагујевачке окружне полиције, која је у „званичним“ исправкама врло продуктивна. Но да ли „званичне исправке“ овдашње окружне полиције штогод доиста исправљају – о томе су наши читаоци такође сасвим на чисто, као што ће им и ова „званична исправка“ утврдити њихово мишљење.

Данашња „званична исправка“ стоји са истином у истој близини, као и досадање званичне исправке ово окр. полиције. – Да пређемо на поједине тачке и да видимо шта она исправља.

Званична исправка вели „да ни најмање нестоји“ тврђење од стране „Јавности“, да је ово окружна полиција позвала на одговор администратора „Јавности“ што је јавио да они, који су у стању да уреде поштанску експедицију новина, не ће то да учине. Полиција у званичној исправци вели, да то није истина, већ да је званичник за прегледање новина „само приметио“ администратору, да се у приликама оваквим одређеније изражава и да се администратор обећао да ће у будуће тако и чинити. – То, с опроштењем, није истинито. Полиција је позвала администратора „Јавности“ „кратким позивом“ и прочитавши место из „Јавности“, где се говори о уређењу поштанске експедиције новина, питала је администратора: који се у notiци разуме да може а неће да поправи поштанску експедицију новина и да ли се ту мисли, да се то намерно „Јавности“ чини, која има правац противан правном стању ове земље. Администратор је одма тражио протокуларно саслушање. Званичник полиције одговорио му је – да ће то чинити доцније, и није чинио једино зато, што је увидио, да је бесмислено то узимање на одговор. Истина да је званичник „приметио администратору да се у приликама оваквим јасније изражава“ – али само то није био узрок зашто је позват у полицију, већ пошто су предходила горња питања и објасњења, ово је речено. Зар то није бесмислица у „званичној исправци“ ово окр. полиције, кад вели да је она позвала администратора „само да му примети“ да се при састављању notiца „одређеније изражава?“ Полицији такве приметбе неспадају у дужност; она на то нема права а у овом случају, као што рекосмо, она зато није ни позивала администратора.

Што вели полиција у „званичној исправци“ да јој се администратор а не „Јавност“ (?!) обећао, да ће у будуће у оваким приликама бити одређенији – такође, с опроштењем, није истина. На ту приметбу одговорио је администратор не као што полиција вели, и као што би ваљда желела, већ да он не уме да пише тако, како би се овдашњој окружној полицији допадало и као што „Видов-дан“ пише; јер је баш тај ислеђујући званичник поштвалац „Видов-дана“. Овде је дакле „званична исправка“ сасвим нешто измислила.

У „званичној исправци“ улучио је г. Никола Ђорђевић прилику, да покаже његово морално и правно гледиште. Ми смо и пре ове изјаве били уверени, да је њему главно „да криви неизбегну казну“, и да га се слабо тиче, као и сваког коме је то главно, још једна тачка „да прави не буду кажњени“. Истина да уредник и администратор и по закону очевидно нису били „криви“ што су штампали процес Марковића и Стојковића, али то ништа не чини, јер држећи се да „криви неизбегну казну“ могу се слободно и очевидно прави људи окривити и суду предати. Шта више, могу се и *навлаш* прави људи окривити и опет то не противречи оном целатском принципу.

Што се тиче г. Светозара Марковића, у званичној исправци изостављено је нешто, што је најважније, а утрпане су неке измишљотине.

Заиста начелство је овдашње добило од оvd. суда званични акт, да пази на Марковића и кад овај *оздрави* да га спроведе суду. Разуме се начелство је *имало право* да води бригу о томе кад Марковић буде *здрав*, да га пошаље суду. Али начелство нема *лекарског* знања те да оцењује, да ли је неко здрав или болестан (што начелство и у званичној исправци признаје), те с тога оно као *начелство*, није могло то оцењивати другчије, но вештачким – *лекарским* – извиђајем. Начелство је само у почетку разумевало ту ствар овако, као што је ми сматрамо. Одма чим је начелству достављено, да је Марковић пуштен да се код куће лечи, оно је позвало лекаре, који су дали уверење да је Марковићу потребно лечење ван затвора, па се од њих известило који лекар лечи Марковића. Затим је позвало овога и од њега је *узело обвезу да јави начелству кад Марковић оздрави*. Дакле тада је начелство разумевало да *лекар треба да јави начелству*, кад Марковић буде здрав. Како је то начелство после заборавило? Кад је начелству јављено, да је Марковић савршено здрав, зашто се начелство није обратило његовом лекару за извештај? или зашто није одредило лекарску комисију, ако једном лекару, државном чиновнику, није веровало, него је спровело човека као здрава на основу извештаја *из кафане и са сокака*? Напоследку зашто „званична исправка“ не спомиње, како је начелство призивало лекаре и т.д. што ми овде наводимо?

Из овога се већ види, како је неправилан поступак начелства. Што се тиче извештаја, који су начелство побудили, да Марковића спроводи суду као здравог ти су од чести *измишљени* од чести са свим *изопачени*.

1. Измишљотина је то да је Марковић, чим је пуштен на слободу одио „по свим јавним местима“. Познато је „целој вароши“ да Марковић

врло мало иде по „јавним местима“ и кад је здрав и слободан. Напротив знаду сви грађани, који су били на претресу, да је Марковић тада био тако слаб, да је, чекајући на пољу судско решење, *морао да седи на влажној земљи* (од чега је доцније пао у постељу), *јер није могао да се држи на ногама*.

2. *Измишљотина* је крајња, да је Марковић „легао у кревет и јавио да је болестан“, кад га је начелство позвало. У ствари је било ово: Марковић се обично шетао, (кад је било лепо време) од своје куће, до својих јемаца и пријатеља, (што је и код суда признао и навео разлоге, зашто је то чинио). Међутим он је од претреса био све слабији, и при једној таквој штетњи он у кући свог пријатеља свештеника Барјактаровића добије несвестицу (од које је више пута пре тога страдао), тако да није могао из себе да изађе. Пријатељи његови оду одма по лекара и овај, кад је видео његово стање т.ј. *да не може да иде, одвезе га кући на својим колима*. Од тог тренутка Марковић је лежао у постељи више од десет дана у врло опасном стању. У таквом стању добио је Марковић „кратки позив“ да *одма* дође у начелство. Као што виде читаоци начелство је овде пустило у својој „званичној исправци“ врло крупну измишљотину. Како се зове такав поступак остављамо сваком поштеном човеку, да га оцени по својој савести.

Тек што се Марковић придигао, да је једва могао из куће излазити, добио је други кратки позив, на који је одма отишао у начелство, одакле је био одма спроведен суду. Колико је Марковић тада био здрав, видели су и оценили одма неке судије – који нису били лекари – а и лекари су казали, кад су доцније били позвани. Само г. Никола Ђорђевић је био „извештен“ да је Марковић здрав, да се *виђа по кафанама* и т.д. што је све било наведено у спроводном акту.

3. На послетку да споменемо ону тачку, где се вели да је Марковић виђан по кафанама пуним дима, да је то познато овд. грађанству, и да је то Марковић признао код суда. Овд. грађанству (бар некима) за цело је познато кад је и због чега Марковић долазио у кафану, па то је казао и код суда, али овд. начелство то *изопаचाва* и у спроводном писму и у „званичној исправци“. У ствари је ово: Марковић, кад је пуштен из притвора, морао је да ручава у почетку *неколико дана* у гостијоници, јер није имао где на другом месту. *За то време* он је долазио заиста у гостијоницу, али *само у време ручка* (после 12 часова), кад су обично гостијонице *чисте и од дима и од гостију*. Али једног дана Марковић је заиста морао да уђе у гостијоницу пуну дима, јер кад је у обично време дошао на ручак, ту је седело још доста гостију, а највећа гомила била је сакупљена око овд. начелника; ту су били тројица од судија и т.д. То је за цело *први и последњи* пут да су притвореника Марковића видели у гостијоници пуној дима, и то је заиста познато овд. грађанству.

Из свега овога могу видети наши читаоци шта исправља званична исправка. Него по закону о штампи уредништво је обавезано да сваку „званичну исправку“ штампа на чело листа, па макар она у ствари ништа

неисправљала – иначе морали би се парничити са овд. окружном полицијом и нами много је милије на овај начин да вршимо ову ствар.

Јавност, бр. 33, од 20. III 1874.

ДИМИТРИЈУ ЛАЗАРЕВИЋУ СУДИЈИ КРАГУЈЕВАЧКОГ ОКРУЖНОГ СУДА.

У 14. броју „Будућности“ ви сте потписали неки одговор крагујевачком дописнику истог листа. У томе одговору из „концепта“ преписали сте и нападај за „Јавност“. Тамо се вели да је циљ писања у „Јавности“ „да се омаловаже и исмеју судије“, који су осудили Светозара Марковића и уредника, а да се уздигне онај судија, који је дао свој глас против осуде.²⁵⁴

Неистинито је и једно и друго и ову сте неистинитост ви под вашим именом пустили у јавност, но од чега се уредништво „Будућности“ оградило. „Јавност“ није нигда ишла на то да исмеје вас и вашег друга г. Мату Филиповића зато, што сте ви осудили Светозара Марковића. Да је ово тврђење под вашим именом истинито – ви би заједно са г. Матом до сада подигли тужбу против „Јавности“, јер знате ваљда из одбране Светозара Марковића, да се „исмејавање“ и „омаловажавање“ чиновника казни, кад је тако нанешено, као што ви велите у „Будућности“. Ви не само да нисте подигли тужбу, већ шта више прост одговор нисте смели да штампате. Дакле ви сте уверени да нема „омаловажења“ и „исмевања“ у онаквом смислу, па сте опет то намерно говорили неистину? „Јавност“ нигде није ни пребацивала вама и вашем другу, што сте Марковића и уредника осудили, већ је она изнела факта – чињенице – које показују какво је ваше убеђење, да у осуђеним чланцима има доиста кривичности. „Јавност“ је изнела чињенице, које дивно карактеришу вашу „судску независност“ и ваш карактер.

Где је „Јавност“ уздизала судију, који је дао противан глас? Преписали сте то из „концепта“ и да ли сте помислили, да тиме вршите денунцијански посао? Ето какав је ваш карактер, ваша и нашега партизана моралност. „Јавност“ нигде није „уздизала“ судију, који је дао свој глас против осуде и то је просто ваша намерна измишљотина – којом се као што рекосмо врши денунцијански посао.

Шта да вам одговоримо на оно тврђење у вашем одговору да је циљ писања у „Јавности“ и та, да се „праском обрлати јавно мишљење“, и да се „учини пресија на веће судове“? Зар „Јавност“ да „обрлати јавно мишљење“, која је верно и тачно изнела цео процес? Зар „Јавност“ оће да „учини пресију на веће судове“ што је изнела? Како ви пре „рапорта“

в. министра *јавно честитате* писцу за онакве чланке, у којима, разуме се, тада не беше „одобравање збацивање кнежева“ – а после „рапорта“ осудисте писца на 18 месеци затвора за исте чланке – и што је изнела верно ваше „побуде“? Зар тиме оће „Јавност“ да учини „пресију на веће судове“? Не видите ли како је такав закључак врло глуп – таква мисао врло апсурдна?

„Јавност“ је казала своје мишљење о „независности судској“. Ви сте то ваљда већ заборавили, али за то ви нисте криви већ ваша слабост памтења. Но ви велите да „Јавност“ напада на судску независност тиме, што је изнела познате чињенице? Каква свеза постоји између тих мисли? Таква збрка појмова у глави једног чиновника! Доиста то није лепа препорука за председничку столицу.

Ваше „припослано“ у „Будућности“ управили сте на „Јавност“ држећи да између онога дописа у „Јавности“ постоји нека солидарност. У оном допису има ствари, за које су само ваши другови и пријатељи могли знати. И ви знате да код „Јавности“ нема ни једног човека који вас познаје из „даљних времена“ – зато није имало смисла допис и „Јавност“ мешати. То је логички али „концепат“ тражио је само прилику да говори о „Јавности“ – па нека му.

Јавност, бр. 34, од 22. III 1874.

[ОДГОВОР СУДИЈЕ ГРУЈИЦЕ ГАВРИЛОВИЋА
ПОВОДОМ ПРОТЕСТА СУДИЈЕ ДИМИТРИЈА
ЛАЗАРЕВИЋА ЗА НАПИС У ЛИСТУ БУДУЋНОСТ]

Поштовани г. уредниче!

На основу чл. 18 закона о штампи, одштапајте ово:

У броју 14. од ове године листа „Будућности“ у „Припослано“, г. Димитрије Лазаревић судија под завесом: уставности, судске независности, законитости, патриотства, поштења и шта ти тамо још нема, осетно је уштиную онако његовски и моје званично и као судије независно „одвојено мишљење“ у познатом криминалном процесу гг. Марковића и Стојковића.²⁵⁶ Он тражећи непознатог дописника из Крагујевца, ни лево ни десно но правцем на моје „одвојено мишљење“ држећи, да ће га тамо наћи! Г. Лазаревић једном руком уздиже судску самосталност и независност у његовом мишљењу и поштењу до седмог неба, а другом руком исту судску самосталност и независност у мом мишљењу и поштењу баца у понор (ето му сведочанства какав има појам о судској независности). Он стављајући себе на триножац пророштва, између осталог рече: „а уздиго оне који су дали противан глас.“ Ја не узимам на се мисију порока, но по намаланој намери г. Лазаревића сваки јасно види, да жели да ми са овим изразом подмете то, као да ме овде није руководила чиста савест, поштење и разумевање закона, но какве партајске тежње, па и то, да су још и неки многи у мом „одвојеном мишљењу“ удела имали, јер вели: „који су дали противан глас“, а зна се позитивно, да више нико није дао противан глас до једино ја, а „ја“ и „они“ ни смо нигда једно и исто ни по граматички ни по начелима. Овим његовим изразом: „који су дали противан глас“ намерно тежи да ми и то подмете, да ја делим мишљење са онима, који раде на листу „Јавности“, па ваљда још и то, да сам морални или материјални сурадник њихов, иначе, на шта му оно: „јер је то све из једне кујне.“

Ја у интересу истине и одбрану моје части од околицки подметања, као и у интересу независности у давању мог судијског гласа,

сва ова човеку недоликујућа подметања најенергичније одбијам од себе и враћам их подметачу, а слободно и јавно кажем, да ме ни у каквом суђењу ништа друго не руководи, до једино: савест таква, која ме нигда укорити не ће, разумевање положних закона наше земље, поштење и непартајичност, а никаквих других обзира немам, нити ћу их имати као судија. Према оваком мом схватању судијског позива, моје је „одвојено мишљење“: савестно, независно, непартајично, неполитично и на позитивним законима базирано. Даље, смјело кажем и то, да сам увек ориџинал мом мишљењу, а нигда копија (који мисли противно нека ми се разлозима и доказима јави) и на послетку, најсветију истину исповедам, да нити делим мишљење са „Јавности“ нити сам икакова чињеница тамо, већ напротив ни са једним нисам нигда и ништа о њиховом правцу проговорио (а све их и незнам), а да сам, заиста имам толико и поштења и куражи да бих јавно и сам то потврдио. Тврдили овоме противно г. Лазаревић или ма који од оних, који пабирче сокачке разговоре, па их на судску званичну радњу пресађују и као базис судским пресудама подмећу нека ми се часком са мало подписа овим путем јавну, па ћемо поштено и јавно по коју рећи и то само: о поштењу, патриотству, династичности и политици, а никако никога не удостојавам да на овом земљишту водимо полемику о званичном судском раду, који је и иначе свакоме приступан и јаван и што ја као судија, невршим, нигда улогу: политичара патриоте ни династичара, већ просто сав сам се прегао на то, да законску и ничију другу вољу, колико сам моћан задовољим.²⁵⁷

Подметања су ме много упропастила, но им ипак за живота под њихову „пресију“ подпасти не ћу.

Ово само тек утолико, да читајућа публика не би из увијености г. Лазаревића извела, да сам заиста онај и онакав за каквог ме он маркира, но и ово само за оне чиним, којима је мој карактер непознат, а познатима позитивно знам да не треба.

У Крагујевцу 18. Марта 1874. год.

*Грујица Гавриловић,
судија.*

Будућност, бр. 20, од 26. III 1874.

[ДОПИСНИК ИЗ МИНХЕНА ЛИСТУ *ЈАВНОСТ*
О ПРИЛИКАМА У СРБИЈИ]

m – n Минхен 14. Марта.

Српски листови донели су нам вест да је један од првих сурадника „Јавности“ г. Светозар Марковић пресудом крагујевачког суда осуђен на 18 месеци затвора. Разуме се да ће се судије у овој прилици позивати, да је то „на основу закона“; да они нису криви, што код нас кривични законик „тако строг“; наш је кривични законик израђен или преведен с немачког закона.²⁵⁸ Ја сам имао прилике да се с неким овдашњим новинарима говорим о процесу Марковића. Читао сам им чланке због којих је Марковић осуђен и они нису могли да се надиве, како су судије у Србији нашле, да у томе има „кривичног дела“ и нису могли довољно да се надиве неронској пресуди тамошњег суда.²⁵⁹

Један је од овдашњих књижевника – који наше стање доста добро познаје, у сравњењу како нас обично Немци познају – обећао, да ће писати у овд. новинама о томе, док се процес коначно сврши. Ово ће имати леп појам о нама кад виде како се у Србији а како у њих примењује један исти закон.

Кад сам у речи о примењивању закона, неће бити згорега, да вам јавим за један скорашњи процес. У исто доба кад је тамо вођена преска парница противу Свет. Марковића и уредника – овде у Немачкој у Шемницу суђено је „социјално демократском агитацију“ Шефлеру. Шефлер је осуђен на шест месеци затвора зато, нек добро запамте судије крагујевачког суда – – зато велим, што је на скупу од неколико хиљада раденика говорио: „противу државе и цара“, где су долазили узвици: „доле с владом, доле с династијом“. А да се тако што десило у Србији, на шта ли би био осуђен? И ако је скоро исти закон, судије у Србији, или бар судије крагујевачког суда, судећи по процесу Марковића ови шест месеци затвора они би заменули са: куршум у чело.

Кад смо читали примедбу, како је један судија у крагујевачком окружном суду казао, да он не зна, је ли Марковић књижевник – нас је веома задивило, ожалостило па и *застидело*. Такво незнање не би се могло опростити ни једном гимназисту, а камоли бајаги образованом човеку – једном судији који је можда свршио још велику школу. Зар

није за нас стидно да имамо и таквих, који не познају рад најглавнијих *српских* књижевника (а да како би знао што из стране књижевности?) –

– 260 Све је то чудно. – – – – – Ту нема врдања, јер на срећу полиција не решава да ли је ко књижевник или не, те да би у каквој – – – – – „званичној исправци“ казала „Светозар Марковић није књижевник“.

Код нас је овде на дневном реду борба коју воде два добра пријатеља: неки део поповштине и солдатеска. Но та борба неће интересовати наше читаоце. – гледаћу да вам се што скорије јавим.

Јавност, бр. 36, од 27. III 1874.

Новости.

Немиле ствари, данас биљежимо. На име:

У *овдешњој богословији* већ од некога времена догађају се неки нереди. Ови нереди дођоше у очиту побуну, која се с тим сврши, да се најзад *други и трећи разред II. одељка затвори*. У овим разредима били су сами странци из Босне, Старе Србије, Херцеговине, и то као државни питомци. Они сада полазе својим кућама или куд им је воља.

У *Пожаревцу* опет догодио се немир у Земљедјелско-Шумарској школи. Сви државни питомци *првог разреда* оставише школу и нешћеше садашње испите полагати, већ се развиђоше које куда. Једни и нама у Београд пјешице дођоше у госте.

Из *Крагујевца* чујемо да је тамо у Учитељској школи такође немир и да ђаци — државни питомци — не ће у школу.

У колико дознајемо и у колико смо за сад увјерени, за све ове немиле појаве по школама, одговорно су и криве саме њихове управе.

Ми ћемо првом приликом о томе коју рећи.

СТРАНЕ НОВИНЕ О „ЈАВНОСТИ“.

У следећим врстама износимо читаоцима да виде, каква је ука подигнута на „Јавност“ у страним новинама. Ми сами до сада нисмо то знали и сада нам је о томе један наш пријатељ јавио. Како су ово пресне лажи, то ће сами наши читаоци видети, само док следеће редове прочитају. Све је ово сковано у Београду, и разуме се, да ово распростиру људи, којима је у интересу да се оваки гласови разносе.

Ево шта нам јавља један пријатељ:

„Пре познатог дописа у „Новој Слободној Преси“ кога сте својим читаоцима већ саопштили,²⁶¹ изишао је у „Бечком веснику“, листу немачком што излази у Новом Саду повећи уводни чланак, (кога вам нише саопштавамо), који нам се види бити важан једно с тога, што је дао материјала, као што се чини свој европској преси својом бљутавом измишљотином, а после и што је изишао у једном новосадском листу, око кога се често налазе врло прљаве српске руке, окаљане многим диспозиционим фондовима, у цељи мирења, разуме се, што веће слободе и морала. Ево чланка:

„Миг престоничкој журналистици (као бајаги.)

Лако би нас могли укорети е смо као журналисте слепи, када политичке одношаје међу Србима с ове и оне стране Саве не би онако представили, како се сами јавно обележавају.

Пре шест месеци читали смо, у „Застави“, да се у Крагујевцу, месту у кнеж. Србији, где се држи народна скупштина, подиже штампара, која ће издавати политички лист „Јавност“.²⁶² – Ко зна колика, је српска читалачка публика, тај је на мах могао знати, да се тај завод не одржа листом, него да ће бити пре, да је, бар за неко време, од невидљивих духова материјално осигуран. – Први бројеви „Јавности“ казаше нам, да „Јавност“ није друго већ наследник „Јединства“, листа, што је забрањен био у Аустро-угарској²⁶³ и да између новосадске „Заставе“ и Крагујевачке „Јавности“ постоји врло интимно измењивање у мислима. Све што год „Застава“ противу краљ. угарске и угарског народа напише, одмах се пажљиво у „Јавности“ прештампа; док се свако сумњичење у „Јавности“ с намером да омете младога кнеза Милана, који тек што је жалосно рухо пресвукао, на мах у „Застави“ појави, пропраћено крокодилским сузама.

Лист *Будућност* о немирима у Богословији у Београду, Земљоделско-шумарској школи у Пожаревцу и Учитељској школи у Крагујевцу (бр. 8, од 26. II 1874)

Та опасна игра траје већ дуго, младога кнеза учинише пажљивим на неко тајно друштво, коме је вођа био инспектор српске државне тополивнице, артиљериски капетан Грујић, личност јако уважена међу омладином. Кратка али свакојако врло строга тајна истрага изнесе на видело на жалост, да у томе друштву имаде много официра као чланова – „Застава“ и „Јавност“ доста јасно казују тенденцију тог тајног друштва.²⁶⁴ Оно тежи да се уједине сви јужни Словени, и да се оснује југословенско царство под скиптром каквог руског принца, чији се министри *in spe*²⁶⁵ овде у Угарској и у Србији преко међу Србима као најпродрзљивији агитатори у свакој прилици јављају.

Сумње није да је кнеж. српска влада само зато изоставила јавну истрагу са свима формалистима, што се за сада хоће казна само на вође да излије. Кнежевски указ, на предлог министра војеног, касира поменутог капетана из службе.

Тек што је српски званични лист овај отпуст објавио, а „Застава“ већ призивље у помоћ све духове, прети кнезу војничком буном и учи српску скупштину да тражи од кнеза сатисфакцију за омладинског Гарибалду.²⁶⁶

Нема сумње, да је смрћу ђенерала Блазнавца младоме кнезу узета прилика,²⁶⁷ да у одсудном часу са успехом на своје војнике апелира; зато и видимо младога кнеза као стену међу бесним морским таласима, а хоће ли се ти таласи њему разбити да им трага неостане, на жалост, за сумњу је. –

Ако смо успели да овим обратимо пажњу на тајно друштво у Крагујевцу и савез тих злих духова са овдашњим агитаторима и самом „Заставом“ доказали, онда је по себи јасно, да из истог извора, који очевидно из Петрограда у земље „на доњем Дунаву“ пробија, не само котерија „Јавности“, већ и котерија „Заставина“ помоћ и средства за агитацију црпе.²⁶⁸

Нађе л се који да оспори, да су то руске паре (што ми тврдимо), онда ће морати друга која Европска држава бити да је у томе заинтересивана, јер агитатори имају за своје цели врло велике и разгранате потребе, које се обичном помоћи не могу намирити.

Не обзирући се, што непријатељ наше државе, тако звана српско бугарска револуционарска пропаганда на доњем Дунаву прилично добро стоји и што је до сада експериментисала своје најважније назоре на туђем земљишту, опет ми нисмо никад губили из вида радњу тих злих духова, ма да се наше опомене на надлежном месту врло слабо примају. –

А ради историје, да вам кажемо и то, да је одмах после осуде Светозара Марковића и уредника „Јавности“, из Београда прво у Пештанском Лоиду а после и у друге странске листове телеграф стајао, у коме се јавља за осуду, а Марковић се крсти као Бакунинов ђак.²⁶⁹

Le Danube недељни лист што излази у Бечу на француском језику – уређује га Gustave Mizzini, у свом 8 броју, од 22 Фебруара о. г. доноси следећи допис, под рубриком „Serbie“. Он чешће доноси и велике

чланке о Србији, и сад баш низ чланака под насловом: *Србија под Обреновићима*.

„Пишу нам из Београда веле поменуте новине: „Кнез Милан, казали смо већ, кренуће се из Београда концем Марта у посету Султану у Цариград.“²⁷⁰ Председник министарства јавио је већ скупштини о томе путу, и употребио је ту прилику да јој изнесе свој програм за спољну политику. Скупштина је у тајној седници изјавила хвалу том програму, који се своди на ово неколико речи: добри одношаји са портом, пријатељство са свима силама а особито са суседном државом“.*

Из исте нам вароши јошт јављају: „Уредници *Савности*²⁷¹ српског листа који излази у Крагујевцу, у Србији, предати су суду, због тога што су конспирирали противу државе и ауторитета кнеза Милана. Влада српска вели, да је открила неко тајно друштво, коме је ни мање ни више циљ већ да прогони кнеза Милана и да дигне револуцију у провинцијама српским у Угарској; тим начином хоће агитатори српски да присвоје Србији српске провинције у Угарској, и да створе једну подпуно независну државу. Биће скоро шест мес. како су конспиратори основали лист „Савност“, који је ваљао да послужи као допуна листу „Застава“ што изилази у Новом Саду (Угарска). *Савност* је износила све што год је „Застава“ писала противу Угарске а чланци из *Савности* који су били управљени противу династије Обреновића брижљиво се прештампаваше у „Застави“. Након повратка свог из Париза, кнез Милан нареди нарочит извиђај да би се похватили крајеви тог тајног друштва, извиђај се водио без сваке ларме, јер не хтеше да конспиратори осете за рана. – Званичан лист београдски јавља у исто доба о затвору једног артиљериског официра, кога оптужују да је вођа тој разбојничкој чети (*qui est accusé d'être le chef la bande*).²⁷² „Застава“ је одговорила на ту објаву претећи кнезу Милану војничком буном“!²⁷³

Тако стоји у француским и немачким новинама. У једном руском листу стајало је, како је у Србији откривена завера, којој је на челу стајао један капетан и која је хтела да прогна кнеза Милана и да присаједини Србију Маџарској.²⁷⁴

Јавност, бр. 39, од 5. IV 1874.

* Ако политички програм председника министарства српског ништа више не садржи, онда, питамо: зашто га подносити скупштини у тајној седници?? Уред.

[ОПОМЕНЕ ЛИСТУ *ЈАВНОСТ*,
„УБИТАЧНОМ ЗА ЈАВНИ МИР И ПОРЕДАК“]

У листу „Јавност“, броју 36 ове године, уводни чланак, који се почиње „Крагујевац 24. Марта“, а свршава „Енглеска конституција 1688“, убитачан је за јавни мир и поредак. Зато министар унутрашњих дела на основу члана 46 закона о печатњи решава:

Да се уреднику листа „Јавност“ у лицу г. Димитрија Стојковића изда опомена, која се овим и чини.²⁷⁵

П Нум. 3.456.

3. Април 1874 год.

У Београду.

министар унутр. дела.

А ЧУМИЋ.

Јавност, бр. 40, од 7. IV 1874.

Зато, што лист „Јавност“ у броју 37. од ове године у уводном чланку, који се почиње: *Крагујевац, 27. Марта*, а свршава: „гарантних сила“, изопачава дела државних власти, – министар унутрашњих послова, на основу члана 46. закона о печатњи, решава:

Да се уреднику „Јавности“ у лицу г. Димитрија Јов. Стојковића изда опомена, што се овим и чини.

ПНум. 3.599.

7. Априла 1874 год.

У Београду.

министар унутр. дела

А ЧУМИЋ.

Јавност, бр. 41, од 10. IV 1874.

НЕПОЗНАТОМ ДОПИСНИКУ СТРАНИХ НОВИНА.

Кад је први пут учињено откриће неке завере у Србији по допису у бечкој Сл. Преси,²⁷⁶ ја сам дописника сматрао просто као једног пашквиланта, па сам ћутећи прешао преко дописа, држао сам да су неком подобни проналазци нужни били да се како-год ја представим подозривим и опасним човеком, а томе би у Србији само онај могао веровати, како би то нарочито у рачун ишло, јер против мене зацело није се могло шта више да измишља.

Доцнији пак дописи, које пре неки дан у „Јавности“ прочитах, а који су такође из Београда пуштени у немачки „Бечки весник“ и француске бечке новине „Дунав“, у мојим проналазцима оду тако далеко, да излажу чак цео „план завере“ као да су га негде открили.²⁷⁷ Главно је у чему се сви ти дописи слажу и који су без сумње сви из једног пера потекли, што веле да је тајно друштво у својој тежњи за српским ослобођењем хтело ни више ни мање, већ да и српске крајеве у Угарској присаједини Србији. Само блажени „Голос“ у свом превеликом заузимању за Славене поцрпе наопачке ове страшне новости из Нов. Пресе те буновно извешташе своје читаоце, да је „завера“ хтела Србију да присаједини Мађарској! Нека се дакле „Голос“ у свом славено-филском заузимању о Славенима и даље тако аутентично извештава, ми му за цело нећемо замерити, а читаоци његови нек му верују, да их он верно извештава о ситуацији „братав Славјан“.

Према главној садржини свију тих ваших дописа, драги непознати дописниче, дакле ја већ видим да сам се о вашој личности на први мах преварио и мени је сад јасно, да ви дописе те фабрицирате испод црно-жуте бандере, ма у ком сад односу ви према тој бандери стајали. Листови којима сте дописивали („Нов. Преса“ и „Бач. Весник“) извесни су са своје славенождерске тенденције, нарочито посљедњи лист тражи сваку могућу прилику да денунцира спрску народну странку и њен орган „Заставу“. Ви сте му у овој прилици пружили лепог штофа, да баш некако око панчевачког избора запомаже, призивајући, бечку владу, да спасава земљу од „завере“! Дакле као што се види, ви нисте мали денунцијанат, да вас се тичу само једна личност, већ ви денунцирате тежњу српског народа да се коначно ослободи и уједини. Ви врло добро знате, ако сте одиста само у Београду, да кад је код нас реч о

ослобођењу и уједињењу, да се то односи на Србе – и ако оћете на Србе и Бугаре – у Турској; али вам се хтело да српску народну странку и „Заставу“ тамо „горе“ денунцирате, па сте њихове братске симпатије к Србији хтели да жигошете „велеиздајом“ к мађарској држави. У тежњи за српским ослобођењем и уједињењем Србија ће наравно ићи оним путем, којим је ишао и Пијемонт. Па као што је Пијемонт имао свога Виктора Манојла, тако исто и српском Пијемонту сасвим нису од потребе туђински принчеви. Србија има свога владоца у коме сваки Србин и нарочито интелигентни официри желе да виде српског Виктора Манојла.

Могуће је наравно да су те наше жеље за ћесаро-краљевске дописнике бунтовне; могуће је да им сваки покрет на путу српског ослобођења изгледа опасан чак за њихову „културску мисију на истоку“, али је језуитска измишљотина, да ту има завере за српског владоца, на кога се баш и концентришу највеће наде српских патријота. Наравно да и сам дописник својој гадној измишљотини неверује, али је цел његова да и саму идеју српског ослобођења извуче као неку бусију за владоца.

Хоће ли подобне денунцијације донети жељеног плода, то ћемо видети, али у напред такви дописници могу бити уверени, да је идеја српског ослобођења и уједињења тако јасна, да се неда лако њиховим пашквилама помутити, нити ће таква миневра српске патријоте заплашити да и даље остану постојани у својим племенитим тежњама. Ми смо уверени да ћете нас називати „бунтовницима“ и вођама „разбојничких чета“, као што су стари културтрегери звали наше дедове у првом и другом устанку арамијама (Räuber) и пустајима; али српско потомство сматра њих за највеће и најузвишеније своје јунаке а дане устанка слави као дане народњег васкрсења из ропског мртвила, као што не давно прослависмо почетак другог устанка на Такову. Ти наши јунаци, а ваши „рајбери“ нама су већ показали пут, на коме не ћемо залутати.

Камо среће, кад би српске патријоте као и талијанске само мало више из области жеља прешли на поље радње, па макар нас таки дописници опет крштавали именима каквима њихов речник за нас свагда изобилује! Од аустро-мађарских и турских улизица ми никад нисмо ни очекивали боље комплименте.

Сава Грујић.

Јавност, бр. 42, од 14. IV 1874.

КРАГУЈЕВАЦ, 11. АПРИЛА.

У вароши у којој су се догађали знатни и сурови историјски догађаји, где у памети становника још живи давно исечени дуд, са свима успоменама из прошле историје, у вароши где има доста људи, који се брину како да „убију време“ – у таквој вароши као што је наш Крагујевац разуме се да се морају проносити од уста до уста разне интриге које се са разних крајева доносе, па у разне крајеве односе. Кад би уживали у сплеткарењу само поједини сплеткароши, којима то спада у један део њиховог дневног занимања, бар ја у таквом случају не би им замерао јер би сплеткарење сматрао само као усладу њиховог организма, њихове душе – но на жалост то није увек тако, већ се по кад кад на основу сплетака врше многа знатна дела и по материјално а нарочито по морално благостање народа.

У последње доба изјава Радивоја Милојковића би повод, да се и у Крагујевцу саопште дневне београдске комбинације. Ту има свакојаких новости, но будућност ће показати да ли је икоја изашла из круга сплетака – измишљених лажи. Радивоје Милојковић у осталом добио је ваљану награду у овом листу за његова пређашња дела, као и садања његова „ћорава посла“. Нама се овом приликом као оно *некадањем* државном тужилцу у парници Светозара Марковића и уредника, а садањем, разуме се за учињене заслуге... отаџбини – председнику шабачког суда, „намеће“ мисао, зашто данашња влада на основу изнешених дата и гласова ствар не узме у ислеђење. 1871. и 1872. год. баш за трајање скупштине проносили су се гласови да је Христић знао за познату заверу. Тражено је да му се одузме пензија и да се Христић стави под суд. Блазнавац-Ристић-Радивојева влада није ни једно од тога чинила. Сада као да се помало расветљава што није чињено. Но зашто садања влада не предузима штогод или против Радивоја и Станоја, или, ако није истина што је разнешено, против извесног листа, који је изнео јаку сумњу на Радивоја и остале? Зашто то не чини кад је законом овлашћена и позвана?

Мариновић-Чумићева влада ваљда се не налази у околностима, у којима је, како се сада сумња, била Ристић-Радивојева влада, када су изнашани познати гласови против Христића? На ово зашто радо би се чуло зато...

У овдашњем окружном суду учињен је дармар над неким делом судског персонала. Судија који је одвоио мњење у пресуди Марковића и уредника „Јавности“ премештен је у Неготин.²⁷⁸ Један писар и 4 практиканта – сви правници – премештени су за казну у Ћуприју, Алексинац, Милановац, Књажевац, и Ваљево зато, што су ђоја, „оговарали“ судије, који су Марковића и уредника осудили и што су се због тога спрам њих „рђаво понашали“. Од куда је то министар правде г. Ценић дознао – то је тајна. То мора бити каквим невидљивим путем достављено, којим се путем много што шта дознаје, као што се дознало и за познате намере „Јавности“ по страним новинама. Велим да је тајна, како се о томе известио министар правде, јер, како то није доставио овдашњи председник окружног суда као надлежно лице за такве ствари и како је узет цео персонал судски на испит о томе казао, да поменута лица ни су оговарали судије: Лазаревића, Мату Филиповића и некадашњег иследног судију г. Ђоку Стефановића, нити су приметили да су се спрам њих „рђаво понашали“. Дакле за сада тајна остаје тајна; тек факт је, да су сви практиканти правници распуђени из крагујевачког суда и да сада у овом суду, где има највише посла од свију осталих судова, нема ни једног практиканта, који би био правник. У осталом зар није ово ваљана награда овим младим људима, који су за свој рад до сада добијали само похвале од надлежног старешине, а неки при овом испиту од свију, и по други пут велим свију садањи оvd. судија похвалу, за њихово понашање? Овде се у вароши сумња, да је главан денунцијант у овој ствари бив. иследни судија г. Ђока Стефановић, а садањи председник суда шабачког, који је пре тога на неколико дана преко Београда отишао у Шабац. А можда су с њим у дослуху били његови познати пријатељи из суда и полиције.

Јавност, бр. 43, од 18. IV 1874.²⁷⁹

[ЧЕТИРИ ОБАВЕШТЕЊА У „БРОЈУ ИЗВАНРЕДНОМ“ ЛИСТА *ЈАВНОСТ*]

Уписницима „Јавности“²⁸⁰

Пошто је одбор био принуђен уважити оставку уредника г. Стојковића, коју је због познате штампарске осуде поднео, и због тога, што је лист добио две опомене од стране власти, потписани одбор јавља уписницима овог листа, да „Јавност“ од данас престаје излазити. Оним уписницима, који су претплатили до конца месеца или на дуже време надокнадиће се новим листом, који ће одбор гледати кроз кратко време да покрене.

Из олборске седнице држане 15. Апр. 1874 год. у Крагујевцу.

Управни одбор.

Читаоцима „Јавности“

По решењу одбора „Јавност“ је требала да се заврши са 43 бројем. Овај је број већ био сложен на табаку и по, али оvd. полиција није хтела да пусти целих пет чланака,²⁸¹ т. ј. 2/3 целог листа, на основу једног президијала министра унутрашњих дела, а уредништво опет није могло да пристане, да 43-ћи број пусти без тих чланака, но се решило да и последњу трећину листа изостави.

Овим путем извештавамо наше читаоце, да знају завршетак радње „Јавности“.

Уредништво.

Најновије.

Касација је одобрила пресуду апелацијоног суда у познатој парници Марковића и уредника.

Тако Марковић је коначно осуђен на 9 месеци, а уредник Мита Стојковић на 3 месеца затвора и 60 талира новчане казне.²⁸²

Дужницима „Јавности“

Умољавају се сви они уписници, који још нису положили претплату за прву и другу четврт године, да то учине, јер држимо, да је „Јавност“ заслуживала 25 гроша за три месеца и да би било непоштено зајести јој заслужене паре.²⁸³

Адм. „Јавности“

„Ал да пређемо на апсе. Нећу сада да расправљам, да ли властници треба да одговарају за здравље човеково, кога њихова сила у апс испрати, него ћу просто да ти кажем какав је пожаревачки затвор, у који ће С. Марковић ако га јошт осуде виши судови доћи. (Већ је и наступио. У.)

„Ко у пожаревачки затвор пође, па ма био и здравији од Марковића, најбоље је да се опрости са светом у напред, – за сваки случај.

„Затвор у Пожаревцу, особито, за политичке осуђенике, гори је од турских томрука. Тамо су сви услови за најбрже и најсигурније физичко и душевно растројство. – У собама, које нису веће у дужину од 2 – 2 1/2 хвата а исто тако и у ширину, затворени су по 10 – 12 људи. Смрад, нечистоћа, стенице, ваши, пацови и смрад од неопраних људи и њиховог одела, чини те је ваздух у правом смислу речи отрован. – По цели дан лежи се на узаном кревету од дасака, на коме се не може ни окренути. – У јутру и пред вече сваког дана пушта се на ходање и то само на 1/2 а највише 3/4 сахата. Ода се по правом једном свињцу и то скупа 120 до 150 душа. Шетница нема више од 25 корачаји дужине и толико ширине. У широм отворен проход иде се фронтом. – Књиге не дају, пак се не може ни читати. Писање је строго забрањено. А и кад се допусти, иде на прочитање. Рана је управо рећи никаква, јер гора не може бити. Поред тога безобразлук и кинене пандура и њихове псовке, што све бива по упутству, може човека просто да понизи до животиње, или просто да отупи. – То је пожаревачки затвор. Човек је у њему у сваком обзиру понижен. У болести без неге предан у руке слободним затвореницима, т.ј. којима је дозвољено по заводу слободно ићи – а ови су обично и шпијуни буљукбашини, који раде како им се заповеда – а то вам је најсуровија и најгаднија нећа што само може бити.

Е то је пожаревачки затвор, и као што видиш такав је, да је за свакога иоле изображеног човека нарочито пак ако је тако слабог здравља као што је С. Марковић, боље пре да умре но што у овај затвор дође, но што падне у руке нашој власти.

Ово ти пишем које по сопственом искуству које по казивању самих затвореника. А кад живи овака чуда казују, шта ли би нам тек мртви наказивати могли!

Хоћели са Марковићем, кад овамо дође, све овако бити, или ће се на њ што обазрети, незнам – ал видићемо свакојако. Будел што кад нужде, ја ћу ти јавити. А баш ако се деси, да ти се после његовог затвора дуже не јавим, онда нека ти моје ћутање каже, да С. Марковић није изузетак од осталих.“

Застава, бр. 54, од 8/20. V 1874.

ДОПИСНИК ИЗ МИНХЕНА ЛИСТУ „БУДУЋНОСТ“ О ПРИЛИКАМА У СРБИЈИ

m – n Минхен 2. Јуна 1874. год.

Код вас као да се почиње опажати благодет *обећане* слободне штампе, уредник и сарадник „Јавности“ осећају то најбоље. Поводом тим – као што сам још пре у „Јавности“ јавио²⁸⁴ – један од овдашњих научењака, изврстан филолог и ваљан правник г. Мајер секретар апелационог суда овдашњег у пензији, предузео је да пише низ чланака под насловом „Србија на балканском полуострову“ у којима ће да претреса политично, друштвено и књижевно стање Србије. Ја сам у стању – благодарећи доброту г. писца – да изнесем речи пишчеве којима карактерише књижевност нашу: „Српска је књижевност – вели писац – мала, али сразмерно спрема других доста велика, и ако би можемо слободно рећи могла бити и боља и већа. – Узроци који чине те српска књижевност нема већег прогреса разни су, али први и најважнији узрок је сама *влада*. Српска литература живи у томе срећном добу кад влада очинску (или боље хинеску јер је само у Хини очинска управа) бригу води о делима која на свет излазе па и о самим новинарским чланцима. Очинско старање владино недопушта да може изаћи ни сама историја њихове револуције. Из истог узрока забрањен је један број „Летописа“ што га издаје „Матица српска“ и „Србија на Истоку“ дело које служи на част не само писцу но и књижевности.²⁸⁵ Управо сва литература у Србији пролази кроз руке полицајаца који су до јуче седели за богословским клупама. Накарадни закон слободне штампе то је таква мана на племенитом и јуначком српском народу да јој нема равне у свету. и т. д.²⁸⁶ До душе распис г. Чумића уништио је то управ изузетно стање слободне штампе, али чини нам се само у форми али у ствари не. Распис нам изгледа више као мамац за јадне књижевнике српске, него као збиљска потреба слободне речи, која је ако нигде оно бар у Србији преко потребна. То мишљење потврђује нам бар затвор уред. и сарадника „Јавности“, а и престанак самог тог листа. Српска господа министри много обећавају али врло мало дају, много више и слободније раде док су на кметовским и професорским столицама, него на министарским

портфељима“ и т. д. Ја сам у кратко што ми се као најбоље допало извадио с намером да се и код вас чује оцена страних људи на дела и рад владин и изгледе слободне штампе. Ја од моје стране немам шта да додајем почем је то са свим излишно. Док дело изађе из штампе гледаћу да га у изводу ако је икако могуће саопштим читаоцима „Будућности“. [...] ²⁸⁷

Будућност, бр. 47, од 7. VI 1874.

[*DER VOLKSSTAAT, ARBEITER-WOCHEN-CHRONIK* И
MUNKAS HETI KRONIKA О СУЂЕЊУ СВЕТОЗАРУ
МАРКОВИЋУ]

[I] ²⁸⁸

Вршац (Србија), 17. марта.

И Кнежевина Србија тежи за тим да се потпуно уздигне до „културне државе“, и због тога је почела да прогања оне људе који су необично паметни, да схватају неодрживост садашњих друштвених прилика, и који су довољно храбри да то у лице кажу садашњем „поретку“. Држава, друштво, породица итд. у Србији су такође спашени, захваљујући томе што су ухваћена два превратника. Случај, о коме желим да вас известим, је следећи: новембра месеца 1873. покренут је у Србији, у Крагујевцу, лист „Јавност“. Српској влади се, само се по себи разуме, тај подухват није допао, и она је на сваки начин тежила за тим да те новине потисне баш као што је то учинила и пре две године са „Радеником“. Додуше, та сузбијања нису вршена директно...²⁸⁹ Повод за то било је објављивање неколико политичких чланака у „Јавности“. Није затворен само уредник, већ и аутор поменутих чланака, карактерни Светозар Марковић, кога српска и мађарска полиција нису остављале на миру за протекле 2 – 3 године. – Суд је дозволио уреднику да се брани на слободи, али је Светозару Марковићу то право ускраћено, иако је неколико Крагујевчана било спремно да положи за њега потребну кауцију. То се одиграло почетком јануара, а сада је већ изречена и пресуда. Уредник Димитрије Стојковић осуђен је на 9, а аутор инкримисаних чланака на 18 месеци строгог затвора. То је српска правда. Али да би читаоци овога листа добили бољи увид у правду у Србији навешћу још ово: више посланика оптужило је ранијег министра финансија да је украо из државне касе 17000 дуката и истовремено су захтевали да га Народна скупштина изручи кривичном суду; Народна скупштина је, међутим прогласила министра финансије невиним, иако је крађа била очигледна. Нека живи правда!...

Берлин (Serbien), 17. März. Das Fürstenthum Serbien strebt auch, sich vollkommen zu einem „Kulturstaat“ empor zu heben und deswegen hat es begonnen, jene Männer zu verfolgen, die ganz geschickt sind, um die Unhaltbarkeit der heutigen gesellschaftlichen Zustände zu begreifen und die genug Courage haben, um dies der heutigen „Ordnung“ ins Angesicht zu sagen. Der Staat, die Gesellschaft, die Familie u. s. w. ist auch in Serbien gerettet durch die Gefangnahme zweier „Kunstfänger“. — Der Fall, den ich Ihnen berichten will, ist folgender: Im Monat November 1873 ist in Serbien, in der Stadt Krapujewac, eine „Javnost“ („Öffentlichkeit“) gegründet. Der serbischen Regierung mißfiel selbstverständlich dieses Unternehmen und sie trachtete mit der ganzen Kraft, diese Zeitung zu unterdrücken wie sie vor 2 Jahren den „Radnik“ („Arbeiter“) unterdrückt hat. Freilich, daß diese Unterdrückungen nicht direkt geschehen... Anlaß gaben einige politische Artikel in der „Javnost“. Man verhaftete nicht nur den Redakteur, sondern auch den Verfasser der erwähnten Artikel, den charaktervollen Svetozar Marković, welchem die serbische und ungarische Polizei schon seit 2—3 Jahren keine Ruhe giebt. — Das Gericht gestattete dem Redakteur sich aus der Freiheit zu vertheidigen, dem S. Marković aber hat man dieses Recht nicht zugestanden, obwohl für ihn einige Krapujewacer Bürger die nöthige Kaution geben wollten. — Dies geschah im Anfange Januar und jetzt ist bereits auch das Urtheil gefällt. Der Redakteur, Demeter Stojković ist zu 9 und der Verfasser der incriminirten Artikel zu 18 Monaten schwerem Kerker verurtheilt. Das ist die serbische Gerechtigkeit! Daß aber die Leser d. Bl. noch besseren Begriff über die Gerechtigkeit in Serbien bekommen, will ich noch dieses anführen: Mehrere Abgeordnete klagten den früheren Finanzminister an, daß er 17,000 Dukaten aus der Staatskasse gestohlen hat und verlangten, daß ihn die National-Versammlung dem Criminalgerichte anklage; aber die Versammlung erklärte den Finanzminister für unschuldig, obwohl die Dieberei ganz augenscheinlich war. — Es lebe die Gerechtigkeit!...

Erlauben Sie mir zuletzt noch einige Worte. Dieses Urtheil ist für Svetozar Marković ein Todesurtheil, denn seine Gesundheit ist so angegriffen, daß man ihn vor einigen Tagen, bevor das Urtheil gefällt war, nach dem ärztlichen Vorschlage aus der Voruntersuchung freilassen mußte, daß er sich in der Freiheit curire. Ebenso sagte der Arzt, wenn man ihn noch weiter in Haft hält, so ist sicher, daß er sterben wird. Aber das will eben die serbische Regierung, denn auf diesem Wege wird sie sich von einem Feinde (in Deutschland möchte man sagen: Reichsfeind) befreien. Aber solches Verfahren wird ihr nichts helfen, wie das so viele Beispiele in ganz Europa bezeugen, denn solche Verfolgungen stärken nur unsere Partei. Beweis: der Leipziger Hochverrathprozeß etc. In solchen Fällen zeigen uns die Verfolgten, wie man die Prinzipien vor Jedermann vertreten muß. — Und Svetozar Marković, der verdienstlichste unter den serbischen Sozialisten, ist Einer von denen, die der ganzen Welt gezeigt haben, wie man die Idee der Emancipation der Arbeit vertreten und vertheidigen muß.

L. H.

Копија првог написа у Фолксштату, бр. 41, од 16. IV 1874.

Дозволите ми на крају да кажем јоше неколико речи. Та пресуда је за Светозара Марковића истовремено и смртна казна, јер је његово здравље до те мере нарушено, да су га пре неколико дана, пре но што је донесена пресуда, на предлог лекара, морали ослободити предходног истраживања, како би се лечио на слободи. Лекар је такође рекао да ће сигурно умрети, уколико остане у затвору. Али српска влада жели управо то, јер ће се на тај начин ослободити једног непријатеља (у Немачкој би се рекло непријатеља Рајха).²⁹⁰ Такав пак поступак неће јој ништа помоћи, о чему сведоче многи примери широм целе Европе, јер таква прогањања доприносе само јачању наше партије. Доказ за то је: Лајпцишки процес о велеиздаји итд.²⁹¹ Прогоњени нам у таквим случајевима показују како се заступају принципи пред сваким човеком. А Светозар Марковић, најзаслужнији међу српским социјалистима, је један од оних који су целој свету показали, како се мора заступати и бранити идеја еманципације рада.

L. H.²⁹²

„Der Volksstaat“, бр. 41, 10. IV 1874.

III

Из Србије.²⁹³ Овим што следи желим да известим о једном догађају који се недавно одиграо у Кнежевини Србији. На то ме наводи, с једне стране, важност тога што се догодило, а, с друге стране, непотпуност дописа једног од мојих пријатеља, који је објављен у овом листу, а који се тиче исте ствари, на коју сада прелазим.²⁹⁴ На крају протекле године основали су грађани Крагујевца у своме месту (месту где се одржавају састанци Народне скупштине) штампарију, чији су чланови одлучили да издају један политички лист. У новембру 1873. године појавио се први број листа под називом „Јавност“. Поучена искуствима, редакција је објавила програм у општим ставовима; она је говорила о утицају науке на живот и добро народа, обећавала је неговање истине, и похвалу часним делима, и строгу осуду непоштења, егоизма итд. Лист је у првом броју наговестио почетак свога деловања и, између осталог, он се изјаснио: „Желели бисмо да нашем читаоцу отворено објаснимо неминовност покретања листа, као и правац нашег будућег рада. Али, да ли можемо и да ли смемо то чинити? Да ли уопште могу српске новине у тешким временима, у којима су се нашле, да отворено расправљају о свом програму, о својим принципима и о правцу свога деловања? И смеју ли то оне да чине без икаквих уступака и измена својих принципа и идеја, или треба да иду у смрт живећи до „бољих времена“?“ Такве тешке сумње овлададе су нама приликом покретања нашег листа. Нисмо дуго живели са сумњом. Већ у априлу ове године, па чак и раније, осуђени су: уредник Мита Стојковић на три месеца затвора и 60 талира

новчане казне; главни сарадник Светозар Марковић осуђен је на деветомесечни затвор. Али то још никако није све. Министарство је два пута упутило опомену листу и најзад га сасвим забранило.²⁹⁵ Али, пре но што пређем на процес, хтео бих нешто да саопштим из иначе кратке историје социјалистичког покрета у Србији. Почетком 1870. г. основано је у Београду друштво столара и бравара, на подстицај неког инжењера.²⁹⁶ Није било потребно никакво дуго убеђивање за то, људи су увидели сврсисходност друштва и приступили му добровољно. Најпре су приступила друштву 5 столара и 5 бравара; затим се број чланова повећао. Пошто се овај покушај показао добрим, охрабрили су се радници и других струка, па су тако настала удружења обућара, ковача, кројача, затим једна потрошачка задруга, која је живо одржавала везе и ван града. Према постојећим принудним законима грађанима су ускраћена различита права, као што су право окупљања и удруживања у политичке сврхе. Тако се нису смели окупљати радници да би им се причало о њиховом положају и интересима. Тиме је осујећена нада пријатеља радника да се ови предавањима на скуповима увере у то да су њихови интереси заједнички и да међу њима мора да влада солидарност, ако хоће да се боре за сопствено добро. Одмах су забрањена предавања. Остала је једина могућност да се одржи поменути покрет међу радницима помоћу листа; отуда се у априлу 1871. године појавио програм социјалистичког листа „Раденик“,²⁹⁷ који је 1. јуна исте године отпочео са својим редовним излажењем (недељно три пута). Главни његов сарадник био је, као и касније у „Јавности“, писац Светозар Марковић. Лист није само неговао смисао за заједницу, већ је устао против целокупног српског новинарства, критикујући његов правац и његову тактику. Он је осудио духовни правац у „меродавним круговима“, који на народ делује заглупљујуће, успављујуће, деморалишући га; борио се против високе кабинетске политике и отворено подстицао народ на остварење његових права и на уједињење српског рода противу владе.

У то време је Париска комуна подлегла Версаљцима. „Раденик“ ју је бранио од свих напада и показивао читаоцима изворе, из којих су „часни листови“ црпли своје знање. Једном речи, лист је утицао на целокупни живот у Србији.

Влада је у почетку гледала неодлучно на ширење листа и његове тежње; а онда је решила да ништа не конфискује догод лист не нападне министре. – Она је чак мислила да ће га ускоро и народ омрзнути, „јер лист стално доноси глупе чланке о Комуни и другим утопијама“. Али очигледан успех листа, озбиљно је забринуо владу, па се онда дала на посао. „Службеним исправкама“ покушала је она да оповргне тврдње листа и да помогне трговцима, који су се побунили против потрошачке задруге, којима су „на основу закона“ хтели да оспоре право егзистенције. Редакција је, пак, службене исправке проглашавала извитопереним, па је влада приступила процесу.

Светозар Марковић је у својим у Аустрији објављеним и у другим списима објаснио да му је свеједно да ли Србијом влада Франз Јосеф

или Обреновићи; и затим, да под Милошем влада веће израбљивање и тлачење, но што је то било под Турцима. Због ових и других изјава Марковић је упућен на суд; процес се одужио.²⁹⁸ У међувремену је влада ставила цензору у задатак (упркос слободи штампе) да неумитно контролише чланке у листу. Пре пресуде Марковић је сазнао да га чека вишегодишњи затвор, па се стога упутио у Аустрију снабдевен пасошима. Влада, наравно, није одустала од прогањања листа, па је, по налогу митрополита (црквеног поглавара у Србији), ухапсила његовог уредника, због тога што је овај тврдио да је Христос био социјалиста, као и због других чланака.

После овога наступило је у целокупној српској штампи непријатно загишће. Влада је трагала за комунистичким удружењима на Високој школи, хапсила читаоце забрањених књига и тобоже њихове колполтере. У то време дошло је до промене два министра и новопечено министарство је обећавало да ће бити слободоумно. – Обећања министара – сви знамо како ће бити одржана.

Под таквим околностима отпочела је „Јавност“ своју делатност. „Раденик“ је својевремено, неоспорно утицао на рад Народне скупштине, а „Јавност“ је била још од већег утицаја, јер је излазила на лицу места, где је Скупштина одржавала своја заседања. Овај лист је чак излазио свакодневно за време трајања Скупштине, те је тако лако и у право време могао да даје Скупштини неке предлоге и мишљења.

Посланици, који су некада сматрали необично великом чашћу да буду у истој сали са министрима, да са њима говоре, чак и да се са њима рукују, и који су све њихове предлоге сматрали најбољим и најпаметнијим, ти исти посланици љутито су сада захтевали потпуну одговорност министара, слободну општинску управу и слободу штампе. Овом измењеном ставу допринело је без сумње, и незадовољство у народу, које је народ показао сазнавши за велику новчану проневеру бившег министра рата.²⁹⁹ „Јавност“, на коју је Скупштина полагала велико право, бавила се самим практичним предлозима и тиме је показала да социјализам хоће да уведе оно право и праведно. Дискутовало се о ослобођењу народа од дуга зеленашима, о организацији пољопривреде, о правди, о поједностављеној државној управи, о укидању жандармерије итд. Влада је почела прогањати „Јавност“ одмах на почетку њеног излажења. Пошта је намерно (истина на дати миг владе) нередовно експедовала лист и, с времена на време, губила више бројева. Затим је артиљеријски капетан Грујић избачен из службе, јер је учествовао у оснивању штампарије (његови претпостављени су га, у почетку, похвалили због тога), а свим државним службеницима забрањен је приступ просторијама штампарије претњом укидања њиховог радног места. Затим су предузете мере и против једног професора гимназије³⁰⁰ због некаквог свечаног говора. Најзад је државни тужилац поднео тужбу и противу уредника и Марковића, чији је резултат била: првом казна од 9 месеци затвора и новчана казна од 60 талира, а другом казна од 8 месеци затвора. Друга и трећа инстанца су, међутим, измениле

казну онако како је дата у уводу. Процес је био интересантан и ја ћу извести о њему нешто опширније, но што бих то могао учинити овим чланком.

Најзад желим да нешто кажем и о затворима у Србији. Лако је створити слику о тим институцијама, када се зна да и сам народ гледа на осуђенике као на праве злочинце и животиње, па стога унапред сматра сва злостављања која се над њима спроводе нечим што су они и заслужили. Влада, опет, неће из хуманих разлога да поправи стање у затвору у погледу хигијене, већ напротив хоће да искористи србу маса на штету жртава које су то постале њеном вољом.

У једном чланку листа „Застава“, који излази у Мађарској, налазим следећи опис затвора у Пожаревцу: „У собама, које и у ширини и по дужини имају 2 до 2 1/2 хвата, затворено је по 10 – 12 људи. Смрад, прљавштина, стенице, ваши и пацови загађују ваздух у правом смислу речи. Људи леже по цео дан на креветима направљеним само од дасака. Шетња је дозвољена два пута дневно у прљавом дворишту од 25 метара у дужини и ширини, и то не дуже од 3/4 сата, при чему не треба заборавити да у исто време шетају сви затвореници, 120 – 150 људи. Писање и читање није дозвољено, или је дозвољено само под присмотром. Храна и поступање са затвореницима је сурово, баш као у оним временима, када се није знало за ватру. Укратко, човек је у овом затвору понижен до животиње, и пре него што ступи у овај затвор сваки затвореник се може заувек опростити са својима.“³⁰¹

Уредник Стојковић је, барем, у добром здрављу, али здравље Марковића је пољуљано, и управо је бачен у затвор, када он обично иде у бању ради опоравка. У његовој ћелији је још 6 сапатника који сви пуше. Да ли ће му писање бити дозвољено, још увек није решено.

А ако С. Марковић умре у затвору, изгубићемо једног од најбољих и најактивнијих сабораца, који је неуморно деловао за социјалистичку идеју, – али без жртава се не може и неће се ни моћи. Свесни смо своје судбије и храбро ступамо у борбу за наше принципе, јер су истина и правда на нашој страни и њима наши непријатељи неће моћи дуго одолевати.

Volksstaat, бр. 66, 10. VI 1874.

[III]

Процес штампи на истоку

Из Србије. У прошлом чланку описао сам прилике под којима је скончао социјалистички лист „Јавност“ у Крагујевцу; у овом чланку ћу вас извести о току процеса штампи и ви ћете тада лако моћи да створите себи праву слику о српском извршењу правде.

Господин државни тужилац олакшао је себи посао и изнео оптужбу врло кратко: цитирао је напросто такозвана отежавајућа места, не наводећи из њих логичким закључцима сам преступ. Он је своје тврдње поставио тако као да их није ни требало образлагати и као да их је свако као такве и признавао; извукао је поједине реченице из једног чланка и повезао их самовољно с другим реченицама. На крају није изоставио ни добронамерне савете. На оповргавања и одбрану реаговао је – како је сам рекао – „као да и не постоје“.

Помињући у својој оптужби оснивање листа, поделу рада у штампарији и редакцији, тужилац је покушао да утврди да је лист непријатељски настројен према земљи рекавши: „Већ у првим бројевима појавили су се чланци који су сасвим противни постојећим правним прописима у земљи; сваки број доносио је чланке који су провејавали социјалистичким идејама. Уверен да је жељно очекивани Месија, који ће ову земљу преобразити у социјалистичком духу, Марковић је својим отровним пером безобразно напао главне институције у земљи, Народну скупштину, владине и народне посланике, и провоцирао Народну скупштину и свакога на кршење закона, оправдавао устанак против владара, и, најзад, у својој дрскости није оставио на миру ни уставна права кнеза, напротив, он их је напао и повредио“.³⁰² Сада је државни тужилац прешао на навођење инкриминисаних места. Извукао је из чланка, који је изашао поводом дебате о адреси одржане у одбору, следеће: „Приликом ове дебате, као и у свему другом, показали су владини посланици нарочиту склоност да се покажу познавањем параграфа пред народним посланицима. Уместо да као отмена интелигенција просвећују у Скупштини народне делегате, уколико ови нешто заиста нису разумели, уместо да погоде њихове мисли и да их формулишу – они поступају као истражни судија, који уз помоћ својих замршених питања хоће да збуњује.“ Затим: „Обична пристојност налаже, најзад, владиним посланицима да буду уздржани, када се ради о жељама народа. Они сами знају до које мере омаловажавају Скупштину пред целим ученим светом својим присуством у њој.“ Затим место: „Извесно је да је народ појединим владама био незадовољан и да је желео да их се ослободи, и да су велики (магнати) користили те моменте и подстицали народ на устанак. Народ је увек сматрао својим правом да збаци кнеза који је лоше пословао и да именује другог од кога очекује боље.“ Затим одломак: „Постоје људи који се не слажу с тим да се узме у заштиту Народна скупштина, која је прошла школу Радивоја (бившег председника Министарства), и која је сваком поштенном човеку и борцу за напредак претила батинама.* Најотежавајућа реченица чинила се државном тужиоцу

* За време Радивоја дат је предлог по коме је преступе у штампи требало кажњавати батинама! (Аутори овога предлога требало је да се јаве кнезу Бизмарку у Берлину; творац „параграфа 20“ и фамозног закона о штампи сигурно ће им дати практичне доказе свог признања и симпатије Р. д. В. ³⁰³ која се свему приклањала што је било у вези са владом.

председник Министарства играо са Народном скупштином како му је било по вољи; да Србија у том погледу није усамљена, показао је он на примеру Немачке и кнеза Бизмарка. Место о кршењу и укидању закона државни тужилац је изопачио, доводећи у везу оно излагање само са Србијом, док се тамо радило о рђавим законима уопште. Пре но што се оптужени позове за одговорност, морали би они писци историје бити кажњени који оправдавају и величају ослобођење Србије и друге народне устанке. Најзад је оптужени ставио неке примедбе на изразе државног тужиоца, као што су: „Месија“, „социјалист“, „отровно перо“, показавши притом да му назив социјалист чини част. На крају је окарактерисао околности под којима је дошло до процеса. У току излагања сада инкриминисаних чланака постављено је питање Министарству унутрашњих послова: зашто полиција дозвољава излагање таквих чланака? Министар је одговорио да „Јавност“ засада не доноси никакве противзаконите чланке. Истовремено су двојица судија, који су касније подигли тужбу против Марковића, честитали том истом Марковићу на његовом начину писања. Тек када је Скупштина одбацила неке владине предлоге, што је и „Јавност“ поздравила, подигла се бука против „Јавности“ и појавио извештај министра рата, који оптужени прилаже својој одбрани. Управо исте чињенице па чак и исте фразе које се налазе у овом распису, јављају се и у тужби.

Стојковић (саучесник) види у одбрани Марковића и своју сопствену одбрану, бичује тактику државног тужиоца, који уместо да наводи доказе, говори о социјализму: „Разлог је јасан: пошто се под социјализмом обично подразумева нешто страшно што мирише на „поделу“ и убиство повезано са паљењем, државни тужилац хоће да побуди предрасуде противу оптужених.“ Он наводи распис министра унутрашњих дела, у коме овај обећава и гарантује слободу мисли, слободно договарање у вези са законима и поступањем владе. Најзад подсећа на исказ Марковића да он (Стојковић) није никада читао чланке пре објављивања, што и он сам потврђује.

На то је узео реч високоучени господин државни тужилац. „Окружна полиција и највиши земаљски (касациони) суд утврдили су једном да чланци С. Марковића садрже кажњива места, па је то завршена ствар да је Марковић главни кривац а Стојковић саучесник у противзаконитим радњама. Одбрана оптужених није могла бити ни од какве законске важности, с обзиром на овакве одлуке, па стога прелазим преко ње, с тим што ћу говорити само о поменутом распису. Свакако да у њему није нико бодрен на противзаконите радње, у духу расписа је, напротив, да сваки новинар треба да негује у народу поштовање према земаљским законима и реду, – јер тиме испуњава своју патриотску дужност. Нека Бог сачува ову земљу од таквих патриота какав је Марковић! Стојковићу саветујем да радије води рачуна о својој пивари, него што убија време проучавајући Устав Америчких слободних држава.

Оптужени су после излагања државног тужиоца изјавили да је ово саслушање било сувишно, пошто је ствар већ завршена; али насупротив

томе је закон и суду остаје право коначне одлуке. Државни тужилац не може да оповргне излагање одбране, па отуда и његово искривљавање чињеница. Своје савете може дати другима, оптуженима нису потребни.

Суд се повукао на већање. Публика је чекала до вечери и разишла се тек онда, када су се удаљиле и судије. Сутрадан су оптужени позвани да чују пресуду у 10^h пре подне: публика је, међутим, у нереду нагрнула у салу, па је један од судија одложио објављивање пресуде. Следећег дана, у исто време, судија је постављао Марковићу питања и саопштио пресуду тек у 4^h по подне, која вам је позната из мојих ранијих чланака. Судија је завршио речима: „Постоје још две судске инстанце, па ће се тако показати, шта је по њима правда. Људи нису непогрешиви, по нама је ово праведно, али има виши судова.“ Марковић је питао да ли могу добити то што им је саопштено и у писменом облику, а судија је одговорио: „Видећемо...“, али ви сте чули разлоге и они су вам познати. Људи нису непогрешиви.“ Несигурним, дрхтавим гласом објавио је тај исти судија пресуду – то је био један од оних судија који је Марковићу у време објављивања чланка честитао на начину писања! – Шта сада значе обећања министара? Министар унутрашњих дела обећао је слободу говора и штампе, министар правде одлучно устајање противу судија који се приликом доношења пресуда руководе мишљењима људи из меродавних кругова... Судије су такође знале како стоје ствари са њиховом такозваном независношћу.

Тема о којој сам писао је стара: прогањање слободних мислилаца од стране влада и повреда закона, ако они смртно муче своје противнике – то су ствари које се догађају у овом „најбољем свету“ свих светова, а Србија која хоће да се убраја у „културне земље“, не може да заостаје.

Као што су читаоци могли и сами приметити: овај процес и прогањање, које је покренула српска влада, уперени су против циљева „Јавности“, у овом моменту утолико пре, што је влада увидела утицај листа на Народну скупштину и што се јако боји изазваног незадовољства у народу, које би могло да се одрази на предстојећим изборима, па би желела да, по сваку цену, спречи избор посланика омиљених у народу. Али је влада у заблуди ако верује да може да угуши осећање које се једном уврежило у народу – не, осећање равноправности и слободе, идеје о економској и социјалној једнакости избиле су на површину и оне ће се све више ширити; све ће више добијати снагу; то је природни закон и ми ћемо се за то побринути да уверимо владу у безуспешност њеног поступка.³⁰⁴

Volksstaat, бр. 84, 22. VII 1874.

¹ У уводној напомени за ову књигу речено је да она садржи материјале који се односе на оснивање Друштвене штампарије у Крагујевцу, покретање листа *Јавност* и мере режима за осујећење њиховог рада. Како су ово дела Светозара Марковића, ми, дакако, стављамо у први план његове радове. За овакав став, међутим, имамо и друге крупне разлоге. Пре свега, сам судски процес и интервенција режима проистекли су управо због ових чланака које овде дајемо. Осим тога, методологија рада на припреми ових дела одређује такав приступ (видети *Предговор* у I књизи овог издања). Хронолошки пратећи збивања, најпре је, наравно, рађено на оснивању штампарије, потом на покретању листа, итд. Но, и то се може пратити у другом поглављу – *Документи*, јер се наравно, у оквиру сваког поглавља материјали дају строго хронолошки. Мада се све ово подразумева и свако ко је имао у виду целокупно ово издање сматраће то природним, ми смо, ипак, били мишљења да то и посебно овде треба нагласити.

² Како су овде дати Марковићеви чланци већ ушли у XI књигу (видети уводне напомене за XI и XII књигу), ми овде дајемо белешке које надопуњују оне у XI књизи и углавном се односе на појашњавање свега што је значајно за тему ове књиге (пре свега сукоб са режимом). Лист *Јавност* је редовно пратио, и то брже од друге дневне штампе, рад Народне скупштине јер је она одржавала седнице у Крагујевцу где је лист и излазио (видети и белешку 72, XI књиге и текст који она прати). Постојала су три одбора: финансијски, законодавни и одбор за молбе и жалбе. По одлуци Скупштине, они су чинили Одбор за адресу (Одбор за прегледање *Протокола* није ушао у Одбор за адресу јер је његова надлежност била строго ограничена). Расправа о „министарској одговорности и положају владиних посланика“ започела је 19. новембра 1873. године.

³ Ми смо у белешци 132 XI књиге споменули да је јасно да Марковић присуствује неким седницама. У вези са овим је карактеристична његова интервенција на извештаје дописника листа о раду Одбора. Ево тог дела.

„Из одбора за прављење адресе.

Недеља 18. Новембра.

Ми напомињемо читаоцима нашег листа ову промену назива овог чланка [сви дотадашњи извештаји у *Јавности* имали су наслов: *Рад скупштинских одбора*, или: *Рад скупштине*, напомена приређивача]. Ми смо управо принуђени да читаоце опоменемо, јер неки су извештачу пребацивали, како се смео „дрзнути“ да у 3 броју под називом „Рад скупштинског одбора“ [овај чланак из 3. броја изашао је 14. новембра, а односио се на рад од понедељка, 12. истог месеца и гласио је *Рад скупштинских одбора*, напомена приређивача] износи неко своје „чудновато“ гледиште, већ кад се пише извештај, нек буде

извештај. И почем ми нисмо намерни да сада наводимо само говоре разних посланика, то смо се „ принуђени нашли“ назив да променимо. На тај начин биће мирна крајина.

Не ћемо да кријемо од наших читалаца, да се извештач веома преварио [Пера Ђорђевић је извештавао из Народне скупштине, али није искључено да, због преобимности задатка, нису у томе учествовали Пера Тодоровић и Милош Ђурић, напомена приређивача]. Замислите, он је држао, да није нужно да присуствује у одбору за прављење адресе! Држао је, да наша читалачка публика већ зна као што је и он знао, да ће одбор направити адресу одговарајући на поједине тачке изговорене и написане у престољној беседи, као што је било преклањске и лањске скупштине. Држао је, да ће бити можда највише њих 6 – 7, који ће бити за то, да у адресу уђу и нове ствари, неке народне жеље, као и лане. Све то може се лепо јавити, кад се буде претресала адреса у скупштини. Како да не држи, кад је истина нова скупштина, али исти преклањски и лањски посланици? [Ова напомена се односи на посланике, јер су изабрани још 1871. године, напомена приређивача.] По здравој логици то је тако, али он се преварио. У претпрошлом броју ми смо већ јавили, да је усвојено да уђу у адресу и неке „ нове ствари“. За то су били сви народни посланици. То је така чудновата промена, да се према томе не треба ни најмање чудити, како се „ Видовдан преко ноћ пролибералисао“. Блазнавац, Алекса Петковић, Ранко Јовановић, Мата Карамарковић, Никола Радовановић, Миле Дамјановић, Мита Миловановић и т. д., сви су ове године били за [а] лане и преклане против. За многе од ових не вреди оно, што стоји у уводном чланку, да су их „ срамно варали“. Променили људи убеђења. Дакле у суботу после подне решено је, да у адресу уђу и „ нове ствари“. За идуће састанке остављено је, да се предлаже шта од нових ствари да уђе у адресу.“

Да је ово Марковић морао писати, произилази из самог садржаја увода иза којег текст иде даље као и у претходним бројевима оваквих извештаја. Дан у недељи када је држана седница са које се извештава и датум, овде су то недеља, 18. и понедељак, 19. новембра? Како, међутим, видимо, он имајући и разумевања, ипак благо пребацује свом извештачу из Скупштине што није присуствовао овој седници од 18. новембра. Откуда онда извештај за тај дан? Закључак је сам по себи јасан: пише га он сам. А да је то тако, показаћемо на самом примеру тог извештаја. Пре него што пренесемо тај текст напоменућемо да се и из његовог уводника за тај дан *Кругујевац*, 18. Новембар види јасно да је он био на тој седници Одбора за адресу. Прва реченица тог уводника гласи: „Јутрошња дебата у одбору, који саставља адресу, побуди нас, да речемо још неколико речи о адреси и њеном значењу“. Како извештач тамо није био, јасно произилази, као и из осталог до сада реченог, да је био он. Да је то тако, видеће се и из даљег текста. Напомињемо још да Марковићева реченица „У претпрошлом броју ми смо већ јавили, да је

усвојено да уђу у адресу и неке „ нове ствари“... “ – није прецизна. Наиме, тај податак дат је тек у том извештају о раду одбора 18. новембра, а он је ушао у штампу у истом, 7. броју од 20. новембра, када и уводник *Кругујевац* 20. Новембра, који коментаришемо. Ово је вероватно проистекло отуда што је у прелому листа морало да се много шта помера у наредне бројеве, јер није било места. (Тада су бројеви *Јавности* излазили на само једном листу, са укупно две стране!) Ево тог, извесно, Марковићевог извештаја о раду Одбора за адресу на седници од 18. новембра.

„У недељу – 10. – Нов. предложено је, да уђе у адресу народна жеља, да се реорганишу наше власти. У говорима својим народни посланици износили су, како је све огрезло у формалности, како се за неке ситуације потроши више хартије нег што ствар вреди; како се због тих формалности одуговлачи свршетак неке ствари; како се буџет све већма и већма увећава и т. д. За то предлажу да се стави у адресу народна жеља, да се наше власти (систем) упросте и да буду што јевтиније. Влада као и сви нови владини посланици говорили су, да се то не стави у адресу. Г. Г. Предс. минист. напоменуо је, како је министар финансије у одбору казао посланицима, да ће влада поставити комисију која ће претрести наш државни систем. Но г. председ. не зна, какав ће резултат бити тога рада. Можда ће се морати остати при староме. Дакле г. предс. мин. а с тиме и влада није убеђена, да се наш државни систем може упростити. И тај глас да не буде само леп начин да се популарише? О томе се наше мишљење огледа у првом и другом броју овог листа. То је питање изазвало те су сви министри осим г. Чумића говорили у начелу, да ли и „ нове ствари“ у адресу да уђу. Говорили су, како могу ући у адресу неке ствари које се не могу испунити и тиме би пала морална одговорност на владоца. За то, говораше, г. Мариновић: „особитим предлогом изнесите то што хоћете у адресу, па смо вам ми одговорни“. Великић је одговорио г. председ. министар., да могу бити око владоца људи, који нису добри, па за то треба изнети њему самом шта народ жели. Алекса Петковић је напоменуо како се влада може променити, па за то нека владалац има пред очима народне жеље. Министар финансије, г. Чеда Мијатовић је говорио, како ми желимо да постанемо јевропска држава а има неки који нас називају азијатска држава. Кад хоћемо да будемо јевропска држава, то ми морамо да водимо рачуна о томе како ће се мислити о нашој радњи у Јевропи. „Ја нисам човек из народа и не знам како ће да мисли народ, али знам, какав ће упечаток да има наша адреса у Енглеској, Француској, Белгији и др. Кнез је летос путовао по страним земљама и кад су га тамо питали: „Чиме имаш да се хвалиш у твојој земљи?“, он је одговорио: „Ја немам величанствених дворова и палата, али могу да се хвалим љубављу и оданошћу мога народа“. И г. Чеда мисли да ће адреса, у коју би ушле жеље народње, имати рђав упечаток у Јевропи а народни посланици треба да воде рачуна, шта ће свет рећи. Према томе он држи, да овај пут није ни најмање упутан“. Г. Каљевић који је председавао, одговара да он не држи да ће такав

упечатак учинити у свету адреса, у којој народ изјављује своје потребе. Говорили су још Милутин Спасић и Милан Пироћанац, који је такође бранио владино мишљење. Гласањем усвојено је да у адресу уђе и „жеља“ народња да се реорганишу наше власти. Тиме је овај састанак закључен. Следећи састанак заказан је за понедеоник.“

Даље, како смо већ навели, следи извештај о раду у понедељак, 18. новембра. Није искључено, наравно, да је и тај текст саставио сам Марковић, с обзиром на то да су те расправе поводом „нових ствари“ у адреси биле за њега интересантне. Али тамо има мање ових његових опаски датих као коментар (речи посланика, тј. више се обраћа пажња на оно шта је ко рекао него што се на то дају осврти као на седници од 18. новембра. У вези са извештајем о раду Одбора од 18. новембра треба имати у виду и следеће. Када се расправљало о предлогу да ли унети или не у адресу „да се наше власти (систем) упросте“, дата је опаска „О томе се наше мишљење огледа у првом и другом броју“. Ово такође потврђује да Марковић саставља овај извештај о раду Одбора за адресе 18. новембра. Наиме, управо већ у почетку излагања листа, како и сам каже, он је писао већ у 1. и 2. броју: „Ми у промени министарства, као што у прошлом броју казасмо, не видимо промену саме државне системе ... Та државна система, коју су до сада не само све владе брижљиво неговале, развијале и подупирале, различитим законима, већ шта више и сваку исказану мисао противу ње сматрале као бунтовну, опасну, и противну „народним интересима“...“ (видети почетни део текста *Крагујевац 10. Новембра 1873. год., Јавност*, бр. 2, од 11. XI 1873, прештампан у XI књизи). Могуће је да је отуда настала и омашка у датуму код овог текста у 7. броју *Јавности*, од 20. новембра. Наиме, како смо то и дали, Марковић у наслову *Из одбора за прављење адресе* ставља по обичају овог листа *Недеља 18. Новембра*, а после свог уводника чини омашку и ставља: *У недељу – 10 – Нов.* јер је његов навод уз коментар посланичког предлога за промену система из његовог уводника, како смо већ написали, из текста *Крагујевац 10. новембра*. Поред свега реченог, тешко би се објаснио осврт у уводној речи за извештај са седнице одбора од 18. новембра, где каже – после набрајања „пролиберисаних“: „За многе од њих не вреди оно, што стоји у уводном чланку, да су их „срамно варали“. Променили људи уверења“. Ову опаску, дату са великом дозом сарказма, могао је да даје само писац оба текста. Како је уводник писао Светозар Марковић, због којег му је чак и суђено, несумњиво је да је он писао оба текста. У прилог тврђењу да Марковић даје овај извештај о раду Одбора 18. новембра, могла би се узети и чињеница да се он жустро окомио на Мијатовићево надмено излагање у Скупштини, у којем брине о томе „шта ће рећи Јевропа“ (видети његов текст *Крагујевац 18. Новембра*, у XI књизи овог издања; када смо тамо писали коментар уз овај текст, белешка 70, нисмо још имали све факте о томе да је и извештај о раду Одбора, из којег се тај фрагмент преноси, заправо Марковићев).

Може нам се, наравно, приговорити што ово нисмо дали хронолошки („како пада“) у XI књизи, као и за прилоге већ раније сигниране као Марковићеве (приказ загребачког листа *Смиље* у 12. броју *Јавности*, од 27. I 1874, и књижице *Приче о небу и земљи*, у 15. броју, од 2. II 1874). Узрок је свему велика ујурбаност са којом се припремају ове последње књиге. Но, већ смо се обавезали да у XIV књигу унесемо, поред оног што у њу хронолошки спада, и све оно што смо из било којих разлога пропустили да дамо раније, па ће тако бити и са овим текстовима.

⁴ О проневерама у Министарству војном ипак је расправљано у овој скупштини. Изгледа да је сам Белимарковић, који је остао некажњен, о томе штампао и посебну књигу (више у белешци 181 XI књиге).

⁵ Овај део текста наведен је у тужби (видети о томе уз белешке 59 и 202).

⁶ Као што смо то истакли и у XI књизи, ове тачке највероватније означавају део текста који је забранила полиција, што значи да се Марковић радије одрекао дела текста него да га целог повуче. И поред тога њему је суђено (видети текстове које прате белешке 5 и 7).

⁷ Видети белешку 5, 74а и 203.

⁸ О овоме, као и о другим деловима овог текста дали смо напомене у XI књизи.

⁹ Искрпне податке о овоме дали смо у XI књизи.

¹⁰ Неће бити сувишно ако и овде дамо оно што је већ поменуто у белешци 97 XI књиге. Наиме, члан 48 овлашћивао је суд, кад установи кажњиво дело, да може дати налог за уништење свих примерака „печатног дела“, па и „плоче и форме које су при печатању дела употребљене“. Суд је такође могао наложити изостављање неких делова и потом одобрити штампање, ако то штампар хоће.

¹¹ Овај део текста изазвао је различите коментаре, па је Марковић нашао за потребно да и посебно о томе пише (видети: *Крагујевачка новост*, стр. 15. ове књиге). Па и поред тога јавни тужилац је ово значао као „врећање уставних права владоца“, што виши суд није прихватио (видети текст уз белешку 71 ове књиге).

¹² О каквим је гласовима реч немамо податке. Али, Марковић је био у праву. У тужби јавног тужиоца део текста који прати наша претходна белешка узет је као посебна отежавајућа околност (видети текст уз белешку 67 ове књиге). Сасвим је извесно да није било ове накнадне Марковићеве исправке, би се уважио захтев државног тужиоца.

¹³ И овде делове текстова државни тужилац наводи у оптужници против Светозара Марковића, писца, и Димитрија Стојковића, номиналног уредника листа *Јавност* (видети текст уз белешку 61 ове књиге).

¹⁴ У XI књизи дали смо бројне коментаре за чланке које доносимо и у овој, XII књизи, па и за овај (то начелно треба имати у виду).

¹⁵ Ову исправку Аћима Чумића дајемо у *Прилозима*, видети стр. 136 ове књиге (Марковићев текст на који се односи та исправка објавили смо у XI књизи: *Крагујевац, 5. Децембра, Јавност*, бр. 17, од 6. XII 1873). Овим је практично започета акција владе на сузбијању деловања Светозара Марковића и његових сарадника.

¹⁶ Поред тога што Марковић овим исказом открива да је писац и уводника *Крагујевац, 5. Децембра, Јавност* бр. 17, од 6. XII 1873. године (прештампали смо га у XI књизи), он неоспорно потврђује и своје присуство неким од скупштинских заседања (видети белешку 132 XI књиге и белешку 3 ове, XII књиге).

¹⁷ Дебата о којој је реч била је изазвана, како то и Марковић каже, наизглед баналним разлогом, молбом једне удовице (Марије Стојановић, која се жалила на решење Касационог суда). Како је та расправа, међутим, изазвала први напис Марковића, од 5. децембра, потом званичну исправку министра унутрашњих дела Аћима Чумића, на који Марковић одговара овим текстом који коментаришемо, одлучили смо се да тај део расправе у Скупштини пренесемо у целини, и то из *Јавности* (видети стр. 129. ове књиге).

¹⁸ Члан 67. Устава из 1869. године, на који су се позивали посланици у Народној скупштини, па и Светозар Марковић у овој полемици, у целини гласи:

„Члан 67.

Скупштина може да прима писмене жалбе о предметима, која је дотични министар већ решио, но она не може да прима лично жалитеље“.

¹⁹ Ово Марковић каже с разлогом, јер се министар Чумић позвао у „званичној исправци“ на њега. Ради потпуније информације ево и тог члана из *Закона о пословном реду у Народној скупштини* из 1870. године:

„Члан 103.

Одбор ће о свакој жалби или молби, која му је предата, а по себи је дозвољена, пре него што свој извештај скупштини поднесе, саслушати владиног повереника. Ако одбор нађе за нужно, он ће преко председника скупштине предложити влади, да се ислеђење учини, или да му се каква акта прибаве, и то ће се по могућству учинити.

Пошто одбор свој извештај поднесе, скупштина ће решити или:

1., да се по томе ништа више не ради, него пређе на дневни ред [ова тачка пословника била је разлог што су многи владини посланици често говорили: *да се пређе на дневни ред*, напомена приређивача; или

2., да се жалба или молба преда влади ради знања и оцене; или

3., да се преда дотичним одбору да је има у виду при саветовању о другим предлозима; или

4., да се препоручи призрењу књажевом или владином, са свим или у неколико; или

5., да се услед поднесене молбе и према садржају њеном учини скупштински предлог.“

Видети Чумићеву исправку и учешће у скупштинској дебати у *Прилозима* ове књиге.

²⁰ Радивоје Милојковић (1832 – 1888), министар унутрашњих дела и председник владе из доба Намесништва, за Марковића је архетип бирократе. Упоредујући Чумића са њим, Марковић га јавно унижава, јер је Чумић пре доласка у владу важио за перјаницу слободара (видети какво је мишљење о њему имао рођени брат Светозара Јеврем Марковић, још и 1874. године, белешка 305 XI књиге). После овога, јасно је, Светозар Марковић није могао очекивати ништа добро. У XI књизи смо наводили, а делом се то и овде назначује, да Марковић посебно критикује баш млађе чланове ове владе, Чумића и Мијатовића, а не штеди ни самог председника (видети белешку 48 XI књиге). У белешци 112 XI књиге већ смо поменули да управо ова расправа у Народној скупштини, о не тако важном питању, показује да је влада решила да прекине отпор који јој је пружан (како је то Марковић тада истицао, па и „пречанска“ војвођанска штампа, престао је „медени месец“ владе и скупштине), јер ће убрзо Скупштину распустити (видети белешке 157 и 294 XI књиге), *Јавност* укинути, а Марковића послати на робију. Марковићу као да је све ово било већ јасно (погледати прву страницу његовог следећег текста).

²¹ Делове текста из овог Марковићевог чланка узео је јавни тужилац (видети текст уз белешке 63 и 211).

²² Реч је о већ започетим потезима владе на растурању марковићеваца. Министар војни имао је лакши део посла. Наравно није ни то прошло без одјека у јавности. Најпре је уследио његов рапорт кнезу Милану (видети стр. 57. и 60. ове књиге), потом и наредба о отпуштању свих војних лица која су у вези са радом Друштвене штампарије у Крагујевцу. Чумић је већ морао да изиграва законитост. Да се ово спремало, већ смо напоменули. У том погледу скрећемо пажњу на део Чумићевог излагања у изводу датом из расправе у Народној скупштини 5. децембра. Наиме, на примедбу једног посланика „Што није он употребио законску власт против ‚Јавности‘?“, Чумић у свом излагању, између осталог казао је и следеће: „Што се тиче ‚Видовдана‘ и ‚Јавности‘ власт полицајна има право лист да обустави. Сад је питање где ће власт да обустави. Обуставиће онде, где и судови да суде. Има

нешто што би требало да се казни и власт бира оно, што може да се казни, а остало оставља да јавно мњење осуди.“ Као што се зна, изабрани су *Јавност* и Светозар Марковић и, дакако, отишли су на суд; министру војном то ништа није требало, он је то могао да реши наредбом. Само три дана по изласку из штампе овог последњег Марковићевог текста који коментаришемо, за који је оптужен, он је први пут саслушан у Окружном начелству у Крагујевцу; о томе је *Јавност*, наравно јавила, видети стр. 139.

²³ И овај део унет је у тужби државног тужиоца против Светозара Марковића (видети стр. 62. и 181. ове књиге).

²⁴ За сада немамо податке који би тачније датирали настанак овог извештаја. Др Живомир Спасић који се више бавио овом проблематиком (видети његов прилог *Новооткривена документа о крагујевачком периоду Светозара Марковића*, штампан у Зборнику радова поднетих за округлим столом 16. маја 1986, *Крагујевачки период Светозара Марковића*, Крагујевац, 1987, стр. 286), да је то могло бити „вероватно почетком јануара“ 1873. године. Како је, међутим, већ 26. истог месеца поднет готов статут окружном начелству да га проследи Министарству финансија на одобрење, ово је тешко одрживо. Као што ће се из самог овог извештаја видети, већ низ радњи било је обављено, постојало је пре тога Друштво, које је, ево, имало и посебан одбор који је требало да испита све моменте у вези са намером да се оснује штампарија. Тек после овог извештаја уследило би, по препоруци тог (Иницијативног?) одбора, позив грађанима да учествују у оснивачкој скупштини; она би тек требала да изабере одбор који би потом припремио статут за нову скупштину која би га усвојила, итд. Дакле, очито је да је цела ова акција имала дужу предисторију (и време настанка). Није без основе претпоставка да се иницијатива за целу ову радњу може пренети у лето 1872. године, и да је она у вези са две друге акције: 1. гашење *Радника* (17. мај 1872) и 2. акције у вези са припремом устанка у европском делу Турске (Више о овоме има података у VII књизи). За ову другу акцију може се узети у обзир чињеница да је Одбор Друштвене штампарије у Крагујевцу водио капетан Сава Грујић, блиски сарадник у овоме браће Марковић, а за прву имамо и писани траг. Наиме, Светозар Марковић у једном недатираном писму брату Јеврему (писмо је могло настати између 17. маја и 21. јуна 1872; више у VII књизи), између осталог каже и следеће: „Што се тиче самога рада, ја опет велим да [је све] бесмислица док се фонд не састави. Најпре фонд па онда лист.“ Јасно је да он овде инсистира у поруци брату: најпре обезбедити средства, па потом нешто озбиљније предузимати за покретање новог листа. Већ је истицано како је велика штета што није сачувана Марковићева преписка, која би нам и овде, извесно, дала драгоцене податке. Да је било разговора и о штампарским проблемима има трагова и у делу сачуване преписке. Ако уз све ово пратимо како је изведена операција набавке штампарских

машина и прибора за штампарију у Крагујевцу, како је бирана екипа за рад, како су доиста прво обезбедили средства, набавили што треба, па тек тада почели рад – скоро да је излишно не видети у свему томе значајну улогу Светозара Марковића већ од лета 1872. године. О томе како су марковићевци, тј. „комунци“, како их назива режимска јавност, постепено преузимали лист, и обратно – како режим стеже омчу око те групе, моћи ће се доста пластично да прати у даљим материјалима ове књиге, видети белешку 34).

²⁵ Ознака за дукате.

²⁶ Сви релевантни подаци о набавци штампарије, обезбеђењу стручних радника и др., налазе се у *Одборском извештају поднетом скупштини акционара крагујевачке штампарије*, од 13. јануара 1874. године, као и у пропратним белешкама које дајемо у овој књизи.

²⁷ Према извештају који смо поменули у претходној белешци, Одбор је решио како ће се звати лист, да ће излазити три, а не два пута месечно, како то овде стоји, а било је најављено у самој *Јавности* (бр. 4, од 16. XI 1873), да ће, чак, излазити дневно (у оно време у Србији је једино званични службени лист, *Српске новине*, излазио дневно, и то не стално).

²⁸ Стварни трошкови дати су у поменутом извештају (видети стр. 166. ове књиге).

²⁹ Када је Марковићева сестра Милица затражила да се за извесног познаника (видети XI књигу, стр. 211) нађе неки посао у штампарији, Светозар неповољно одговара, па поред осталог каже да момак „што точак okreће има овде само 3# месечно и више ништа. Други који служе на машини шегрти имају по 6 талира“.

³⁰ Цена годишње претплате ипак је била већа: 100 гроша, мада лист није саставио годину дана излажења. Тираж је, међутим, био много виши – 1100, па 1336, и то према књизи претплатника: био је то најтиражнији лист у Срба онога доба, имао је чак двоструко већи тираж у односу на друге листове. На самом рукопису било је претходно већ уписано да ће претплата годишња износити 100, а да ће тираж бити 600, али је то прецртано и дате цифре које штампамо. Ових исправки биће и даље. У овом пасусу и приход је био уписан чак 1600, али је накнадно та јединица која означава 1000 прецртана, мада то није требало. Овде је приход превазишао сва очекивања. Према поменутом извештају од претплате је добијено до момента писања извештаја чак 6000, а нарудбама је требало да стигне још 19093 гроша (дукат је износио око 70 гроша).

³¹ Стајало 1200 дуката, па преправљено на 800.

³² Првобитно стајало 500, па смањено на 100, да би се на крају дописало „око 500“ дуката.

³³ Раније нисмо имали ову скраћеницу која означава збирку Архивских докумената Народног музеја у Крагујевцу и број документа у збирци. Користимо ову прилику да најтоплије захвалимо колегама овог музеја који су били не само предусретљиви када смо затражили копије њихових докумената, већ су све сами обавили и доставили нам копије а да нису тражили накнаду трошкова.

³⁴ Министар финансија од 21. VI 1868. до 10. VIII 1873. године био је Панта Јовановић. Према Деловоднику Друштвене штампарије у Крагујевцу, Друштво је Окружном начелству доставило Правила 26. јануара 1873. године (овај датум је и на Правилима, видети следећи документ. Извод из Деловодног протокола Друштва објавио је др Живомир Спасић у поменутом зборнику радова стр. 287 – 288). О овоме видети и белешку 305.

³⁵ Овако у тачкама 1, 2 и 3 означавани су у писаним званичним актима прилози који су слати уз пропратни акт. Сем Правила, ови други документи, по свему судећи, нису очувани. Постоји списак акционара и то оних којима је послат позив за скупштину, али изгледа да је он са почетка 1874. године. Ми тај списак дајемо у копијама.

³⁶ Основна правила Крагујевачке друштвене штампарије штампана су у истој штампарији 1873. године. Као што се из приложених аката може видети, понегде их називају статут, негде штатут, а негде правила. Званично су, као што видимо: *Основна правила*. Исто се ово понавља и са називом штампарије. Као што се из овога наслова и члана шест Основних правила види, званични је назив *Крагујевачка друштвена* (или друштвена) *штампарија* и у листу *Будућност* као додатака бројевима 94 и 96, од 16. и 21. IX 1873.

³⁷ Има података који упућују на закључке неких аутора, да су социјалисти намеравали постепеним откупом акција да потпуно присвоје ову штампарију, што је овај члан и правно омогућавао. „Тајни план њихов био је овај: почети рад са тим [првобитним] одбором, јер ће власт бити мање неповерљива и попустљивија, лист у прво време не мора имати одређен правац, али кришом куповати акције, једнога дана узети штампарију у своје руке и листу дати сасвим црвену боју“ (Јован Скерлић, *Светозар Марковић, његов живот, рад и идеје*, Београд, 1922, стр. 94).

³⁸ Овај печат, према расположивим подацима, није никада урађен. У фотокопији дајемо у пратећим илустрацијама печат којим су се служили (видети стр. 37. ове књиге).

³⁹ У извештају који овде доносимо (видети стр. 160) Одбор за себе каже само: Одбор, исправно је међутим Управнички, или *Управни одбор*, како то овде у овим правилима стоји и како се у неким другим приликама понављало за овај одбор (у писму Анке Нинковић Лаврову, од 8. V 1874. године, каже се Управни одбор, видети XV књигу, у извештају са одржане скупштине акционара 13. јануара 1874, који доносимо у овој књизи, каже се Управнички одбор, итд).

⁴⁰ Мисли се на намесника Миливоја Петровића Блазнавца (1824 – 1873) у поменутој књизи др Живомира Спасића, *Јавност...*, налази се низ података за лица и догађаје које ми овде не преносимо, јер смо у целини сачинили ужи избор материјала који уносимо у ову књигу.

⁴¹ Ово писмо Алавантић је написао по објављивању Марковићевог текста *Крагујевац, 5. Децембра* (видети XI књигу, стр. 59 – 61), који он овде има у виду, али и после Чумићеве реплике објављене у 20. броју *Јавности* од 12. XII 1873, коју дајемо на стр. 136. ове књиге, па отуда и овај коментар и такво реаговање читалаца.

⁴² Наша претпоставка дата у загради да је ова белешка потекла од Светозара Марковића заснива се на следећем: 1. он је био на дужности „администратора“ листа *de jure*, 2. *de facto* он је био уредник листа на кога је писмо адресирано (и писмо и коверат дајемо у копијама) и, 3. рукопис ове забелешке идентичан је Марковићевом.

⁴³ Видети и следеће Ђикићево писмо.

⁴⁴ Ђикић је био повереник или, како то он за себе каже, „експедитор“ листа *Јавност* у Јагодини, али и дописник (видети *Јагодина, 6. Марта, Јавност*, бр. 29, 10. III 1874, стр. 3 – 4).

⁴⁵ Мада је оригинал у Народног музеју у Крагујевцу, Збирка архивских докумената, како смо овде и навели, овај део текста објавили смо према штампаном тексту у књизи др Живомира Спасића, *Јавност...*, стр. 127 – 128.

⁴⁶ О Аћиму Чумићу, министру унутрашњих дела и Ђорђу Ценићу (стрицу социјалисте Димитрија Мите Ценића), министру правде у тадашњој влади, било је доста речи у XI књизи (најбоље их је пратити према регистру имена лица).

⁴⁷ Ово писмо Настаса Петровића, поред осталог, дајемо и ради увида у атмосферу политичких односа оног доба. Посебно је занимљиво Петровићево сведочење о подршци марковићевцима и од проте крагујевачког Јове Јовановића, који, опет, ужива подршку митрополита Михаила, кога је са митрополитског трона уклонио кнез Милан (1881). Стевча Михаиловић је био приврженик Обреновића; већ следеће, 1875. године формирао је владу, а водио је и тзв. ратно министарство. Када се помиње „Ђокин син“, мисли се на Ђоку Карађорђевића, сина старијег брата кнеза Александра Карађорђевића, ожењеног Саром (Сарком), кћерком капетан-Мише Анастасијевића. Сарка и Ђока имали су два сина, на које се односи ова опаска: Алексу (1858 – 1920) и Божицара (1861 – 1908).

⁴⁸ Каракостић Димитрије, био је судија и председник Окружног суда у Јагодини. Ђока, који се у више наврата спомиње, био је Ђока Ивановић предузимач, Јагодинац, сумњичен и, као што видимо, држан под строгим контролом у окружном затвору не само због поменутих

ћуприја „од Јагодине до Копривнице“ (видети излагање мин. ун. дела Аћима Чумића у Народној скупштини, *Јавност*, бр. 19, од 9. XII, стр. 2, и оповргавање Чумићевог тврђења од „Неколико Јагодинаца“ у истом броју *Јавности* у којем је изашао и Чумићев протест због написа Светозара Марковића од 5. децембра; видети белешку 41), већ и због сумње да је он довео у Крагујевац групу сељака да протестују пред Народном скупштином (видети *Отворено писмо г. Николи Борђевићу нач. Крагујевачком, Јавност*, бр. 26, од 25. XII 1873).

⁴⁹ Како у архивској грађи није сачуван овај рапорт министра војног Косте Протића, преузели смо га из службеног листа оног доба, *Српских новина*, у којима је као што се види и објављен у рубрици „Званични део“, и сврстали у поглавље *Документи* ове књиге. Документ је веома важан, јер је послужио као основа за безобзирне нападе на Крагујевачку друштвену штампарију, на лист *Јавност*, а посебно на капетана Саву Грујића који као војно лице није смео да се нађе у таквој дружини. И у оптужби против Светозара Марковића и Димитрија Стојковића, која ће ускоро уследити, за основни преступ узет је управо онај део из Рапорта у коме се каже за лист *Јавност* да „систематски напада непријатељски на све што у земљи постоји, неискључујући из овог нападања ни народно представништво, ни саму личност владоца и његова уставна права, и који јавно проповеда да је највећа врлина грађанска, газити законити поредак у земљи“.

⁵⁰ Интересантно је да у оригинално штампаном тексту Рапорта стоји и за лист *Јавност* и навод наслова књиге Саве Грујића, у наводницима и, уз то, још и курзивом. Очито се тиме, мимо уобичајеног начина обележавања, желела више скренути пажња читалаца на ова два наслова. Осим тога, за књигу Саве Грујића мада још није била ни у штампи, наводи се наслов који је преузет из огласа, како и сам министар Протић каже, из 20. броја листа *Јавност* (ми га дајемо у *Прилозима*) „војене организације Србије“ – са почетним малим словом у наслову. Пуни наслов, када је књига изашла, гласи: *Војна организација Србије. С критичким прегледом војне организације старих и нових народа. Војничка штудија Саве Грујића...* (видети прилог фотокопије насловне стране књиге).

⁵¹ Ово је, како смо већ навели у белешци 49, и сам државни тужилац узео за основу оптужбе, касније при суђењу Светозару Марковићу и Димитрију Стојковићу (видети стр. 61. и 179. ове књиге).

⁵² Ова смишљена акција за растеривање марковићеваца око Крагујевачке штампарске дружине и листа *Јавност*, како смо већ навели у белешци 20, није морала имати чврстог ослонаца у фактима. За владу је, очито, било важно да има покриће пред јавношћу. У свом објављеном образложењу Сава Грујић је навео и подршку надлежног вишег старешине, начелника артиљеријске управе, где управо обрнуто од тврђења министра Протића стоји да му је чак „мило кад види, да у свом

подручју има тако способних и вештих лица, која и међу цивилним грађанством поштовање и поверење заслужују и старају се да благостање земље и народа на већи ступањ узнесу“ (подвлачење приређивача ових дела). Мада је Сава Грујић однекуд предосећао да би влада могла неку акцију против њега и осталих официра предузети због сарадње са људима око листа *Јавност* (о томе ће бити речи у његовом извештају, тј. извештају Управног одбора скупштине акционара, одржаној 13. I 1874. године, који овде такође прештампавамо), он је већ 12. новембра тражио разрешење од председничке дужности, али му то Управни одбор није уважио. У одбрану Грујића, наравно, стао је поменути управни одбор, а нарочито Светозар Марковић, мада је већ био и сам под присмотром и саслушаван од полиције (видети Марковићев текст *Крагујевац 27. Децембра*, у XI књизи), који је, између осталог, писао: „Кад би све ово, или бар штогод, било истинито, што г. министар каже о ‚Јавности‘, то би сачињавало у најмању руку преступ; а кад неко сасвим неосновано јавно напада на другога као преступника, онда је он сам клеветник и преступник пред законом – па ма то био и војни министар.“

⁵³ У свом тексту (видети стр. 147. ове књиге) Грујић и цифрама одговара на замерке министра о трошковима за војску, а Марковић се осврће на ово министрово опажање за „притисак одоздо“, па пита: „Шта значи ово ‚одоздо‘?... Зар је јавна радња, обавештавање јавног мњења путем штампе, – агитација? Зар је народ и народна скупштина одоздо, а г. војни министар и влада одозго? И ако је по данашњим позитивним законима то унеколико истина, г. министар бар из пристојности не би требало да то напомиње српском народу и народној скупштини“ (подвлачења Марковићева).

⁵⁴ Овај став министра војног просто је разгневио Марковића. У већ поменутом тексту он поводом овога пише: „Још нешто. Г. министар вели, да му је дужност старати се да очува војску, да не дође у тако стање да у часовима, кад би требала *ред* (!) [ускличник и подвлачења Марковићева, напомена приређивача] да брани, она буде маса наоружаних људи од нереда и незаконија. Шта то значи? Тако је говорио Наполеон III, који је насиљем дошао на престо и против кога је била маса незадовољног народа. Он је морао спремати војску у таком духу, да буде готова у свако доба да *бије* народ, те да брани ‚ред‘ т. ј. његову насилничку владавину. Каква је нужда нагонила г. министра, да замишља такво стање у Србији и да такву улогу одређује српској војсци? Зар је у Србији такав одношај између владоца и народа? Зар у Србији може наступити такво стање, да стајаћа војска пуца на своју рођену браћу, да брани ‚ред‘? Да ли је г. министар промислио о значењу својих речи, када их је пустио у штампу?“

⁵⁵ По свему судећи, све је ово била веома координирана активност, јер и Рапорт и указ о суспензији Саве Грујића имају исти датум и објављени су у истом броју *Српских новина*. После Рапорта дајемо и указ

који се позива управо на чланове закона наведене у Рапорту, пропраћен следећим коментаром: „Услед овог рапорта војеног министра благоволила је Његова Светлост одпустити следећи високи указ“.

⁵⁶ Видети белешку 55. Што и Рапорт и указ имају локацију настанка „у Крагујевцу“, подсећамо да су у то време одржаване у том граду седнице Народне скупштине, и да су тамо били и чланови владе и сам кнез Милан.

⁵⁷ Као што се овде може неспорно видети, Марковић је приведен 5. јануара и саслушаван до 8. истог месеца. Како је за њега одређен и даље притвор, то је он и даље остао у затвору. Тужба која се овде помиње није очувана, и ми је дајемо у *Прилозима* према тексту који је донео лист *Јавност*. Нема сумње да је тамо дат текст потпуно тачан, но, с обзиром на то да то нису званичне, службене новине, ми текст ипак дајемо у том одељку ове књиге (видети белешке 174 и 215).

⁵⁸ Димитрије Стојковић је био правник, радио је и као судски писар, али је као власник пиваре дао оставку, што му се у судским актима често подмеће у подругљивом тону: „пивар“, хоће рећи да се бавио пословима који нису његова професија, па тако и уредништвом, које је у овом случају доиста било само номинално.

⁵⁹ Навод из Марковићевог чланка *Крагујевац, 20. Новембра* (видети белешку 5).

⁶⁰ Навод из Марковићевог чланка *О нашем закону о печатњи* (крај чланка). Текст је доследно пренет, сем ускличника на крају, који је у судском акту изостављен (видети текст уз белешку 11).

⁶¹ Овде код Марковића почиње нова реченица; наводи су узети из Марковићевог чланка *Крагујевац, 28. Новембра* (видети белешку 13 и текст у вези са њом. У целини навод је веран, сем мањих скраћивања).

⁶² Овај део навода узет је из Марковићевог чланка *Слободна штампа и жандармерија* (видети белешку 23 и текст у вези са њом). Овде је подвлачење у судском акту црвеном оловком (видети белешку 67).

⁶³ Навод је узет из Марковићевог текста *Крагујевац, 16. Децембра*, објављеног, како се у овом званичном акту и каже, у рубрици „Дописи“ (видети белешку 21 и текст који она прати); и овде је у званичном акту овај део подвучен црвеном оловком.

⁶⁴ У оптужници различито је обележаван лист *Јавност*: некад са почетним малим словом, без знака навода. Да не би долазило до недоумица, нашем интервенцијом, свуда стоји „Јавност“.

⁶⁵ Коса цртица са две тачке (/:) означава у овом као и другим актима *приложено*.

⁶⁶ Чланом 103. предвиђано је кажњавање затвором до две године, или замена батинањем до 50 удараца. Како је управо Скупштина која је

тада заседала укинула кажњавање батинама, остала је суду ова прва могућност или новчана казна до 150 талира. Чланом 104. највиша казна могла се изрећи до једне године или батинање до 40 удараца. Казна се, по члану 103, могла заменити и новцем, од 15 до 150 талира, зависно од висине временски одређене казне у пресуди (видети Казнителный законик за Кнажество Србију, Београд, 1864, стр. 50 – 53).

⁶⁷ Ово Касациони суд није прихватио (видети његово решење у овој књизи). Када се цитира Устав из 1869. године, мисли се на одредбу у члану 3, која каже: „Његова је личност неприкосновена и неодговорна“ (мисли се, наравно да кнез ником не одговара за свој рад; стр. 4 *Устава из 1869*). Када се наводи члан 11. истог устава, мисли се на одредбу 2: „Кнез пунолетан је кад наврши осамнаест година“ (исто, стр. 7).

Предлог Окружног суда да се за наведено дело под II, окривљени казне по члану 91, под 3, измена и допуна Казнителног закона, значио је да би оптужени могли бити кажњени и до 5 година затвора (*Зборник закона и уредаба изданих у Књажеству Србији за 1870 годину*, XXIII, 1869, стр. 103 – 104), што Касациони суд, рекли смо већ, није усвојио (видети и белешке 12 и 69).

⁶⁸ Члан 92. из 1864. године предвиђао је за оне „који позивају или драже на непокорност...“ казну до две године (са могућношћу њене замене новчаном, наведени законик, стр. 45; поменуће допуне ово су прецизирале да се може односити и на увреду „скупштине или појединих чланова њених...“ поменути зборник закона, стр. 120).

⁶⁹ Измене и допуне Казнителног закона штампане су у Зборнику XXIII, како се овде и раније наводи (видети белешку 67), али нису на означеним странама 154 и 54, већ 119 – 120; нејасно је како се ова грешка у званичним актима могла поткрасти. Странице 154. у XXIII Зборнику и нема, а на 54. страни се регулише сасвим друга материја.

⁷⁰ Молба Светозара Марковића није очувана, као ни жалба на ово решење Касационом суду (видети одлуку Касационог суда по истом предмету).

⁷¹ Видети белешке 11 и 60, као и текстове са којима су у вези.

⁷² Министарство правде доставило је Државној архиви 8. јуна 1910. године „извршне пресуде о осуди Светозара Марковића, бившег књижевника“ (данас Архив Србије); потпуније о овом процесу видети у посебно штампаној књизи др Драгоја Тодоровића *Суђење Светозару Марковићу*, Рад, Београд, 1974, у којој су први пут прештампани и ови акти.

⁷³ Тужбу државног тужиоца Ђоке Стефановића дајемо према тексту који је штампан у листу *Јавност*, у *Прилозима* ове књиге, јер оригинал није сачуван.

⁷⁴ Мада се помињу више пута у овој књизи, навешћемо на овом месту пуни састав судског већа које је судило: председавао је судија Димитрије Лазаревић, чланови суда – Грујица Гавриловић и Мата Филиповић. Деловођа Велимир Живковић, био је син судије Тасе, члана истог суда, али он није био у саставу већа које је судило Марковићу. У *Прилозима* доносимо и полемику између председника овог судског већа и члана, судије Грујице Гавриловића у листу *Будућност*.

^{74a} Свуда где није посебно поменуто, подвлачења су у оригиналу. Овде су подвлачења у судском акту а не у оригиналу код Марковића, одакле се то преузима.

⁷⁵ О Марковићевом тексту видети према оригиналу (белешке 5 и 59).

⁷⁶ Омашка у вези са страницама Зборника закона XXIII, за 1870. годину, поменута у белешци 69, понавља се и овде. Највероватније је да су судије имале неки други штампани примерак где је то доиста било на означеним странама, но, суштина је иста, јер је реч о истим члановима измене и допуне Казнителног закона.

⁷⁷ Подвлачења се разликују у односу на она код Марковића (видети текстове у вези са белешкама 13 и 61).

⁷⁸ О Марковићевом тексту видети уз белешке 23 и 62.

⁷⁹ Марковићев текст прати белешка 21 (видети и белешку 63), разлика у подвлачењу код Марковића и у судском акту је видна.

⁸⁰ Одбрана Светозара Марковића овде је дата у сажетијем виду. У *Прилозима* је дајемо у целини.

⁸¹ Овде је изостављен део из Марковићеве одбране, видети стр. 184.

⁸² Марковић је цитирао тај део из листа *Видовдан*, видети *Прилоге*.

⁸³ Претходни навод у целини је пренет из Марковићеве одбране, што није случај са наставком у овом делу текста (упоредити стр. 188 – 189).

⁸⁴ Реч је о Марковићевом чланку *Крагујевац, 28. Новембра* (видети стр. 16).

⁸⁵ Овај део подвучен у судском акту, подвучен је и код Марковића и у чланку и у штампаној одбрани.

⁸⁶ Односи се на Марковићев чланак *Слободна штампа и жандармерија*, како смо то навели и у белешкама 23 и 62.

^{86a} Видети књ. VI, стр. 165–166.

⁸⁷ Односи се на већ поменути Марковићев текст *Крагујевац, 16. Децембра*, објављен у рубрици „Дописи“ (видети белешке 21 и 63).

⁸⁸ Подвучено и у Марковићевом тексту.

⁸⁹ Овај део судије су знатно скратиле из Марковићеве одбране (видети стр. 192).

⁹⁰ Овог дела нема ни у штампаној одбрани Марковића, наставак члана 92 Казнителног закона гласи: „у новцу до двеста талира или затвором од једног месеца до две године, или до педесет удараца“, мада је и ово допуњавано 1861. године (видети поменути законик, стр. 45).

⁹¹ Даљи део текста Марковићеве одбране драстично је скраћен (видети стр. 194).

⁹² И Стојковићеву одбрану на суду пренео је лист *Јавност* (видети стр. 196–201). Мада у листу кажу да је Стојковић своју одбрану издиктирао, разлике у текстовима су поприличне и ми ћемо на неке од њих указати. Уз то, део у пресуди о Марковићу означен је редним бројем један, а о Стојковићу словним знаком Б.

⁹³ Први пасус наведен у Стојковићевој одбрани изостављен је у овом акту, а ова реч је тамо и под наводницима и подвучена („отровним“).

⁹⁴ У *Јавности* стоји: *схватању*, што је и разумљиво.

⁹⁵ Даље су изостављена три већа пасуса (видети текст после белешке 196–197), међу којима и онај део где Стојковић каже да му је част што је „покрштен сувременим начелима и науком“ од стране државног тужиоца.

⁹⁶ Поред низа других разлика у текстовима у *Јавности*, ова реч гласи *неразумевајући* (видети белешку 197).

⁹⁷ Овај пасус је такође знатно скраћиван. Стојковић је тамо био чак саркастичан, наводио је пример да ако неко увреди њега, не значи да је увредио и пиварско друштво у Београду, упоређујући то са наводима тужиоца да је индиректно увређен и кнез ако су увређени они који граде устав, итд.

⁹⁸ Осим скраћивања овог пасуса, и године су испремештане; у *Јавности* стоји најпре 1815 (година II устанка), а потом 1858 (почетак Светоандрејске скупштине), што је и исправно.

⁹⁹ Скраћивања су и овде знатна. Изостављен је цео пасус у којем Стојковић, опет са пуно сарказма, примећује тужиоцу како није социјализму придодео и комунизам – „што је род социјализму“, кад је већ нашао да је припремана буна. У *Јавности* се више пута наводи и реч револуција.

¹⁰⁰ Овај пасус је изостављен у тексту објављеном у листу *Јавност* (видети стр. 199).

¹⁰¹ У *Јавности* је шире дата реч одбране Стојковића, па и цитат дела из расписа Аћима Чумића у „званичним“, тј. *Српским новинама* (у *Јавности* погрешно стоји 22, а треба као овде, 29. X 1873). Позивање

на члан 103. Казнителног закона, као и у случају када је то чинио и Марковић, имало је основа. Наиме, други став тог члана је у првом делу давао њима за право, јер тамо се каже: „Но јавно усмено или писмено излагање недостатака и погрешака каквога закона, уредбе или наредбе, или пресуда или решења судских, као и научно претресање и критизирање ови, не подлежу казни“; међутим, иза запете следи и наставак: „уколико се не би из форме изражаја вређајућа намера обелодањивала“. Отуда се првим делом желело припомоћи туженима, а завршетком пасуса тужиоцу!

¹⁰² Поред низа скраћивања, изостављен је и пасус у којем се Стојковић позивао на то да је реч о „научној критици“ и да по члану 103. не може бити кажњен ни он ни писац чланака. Затим, ако и постоји кривица, крив је (по њему, позивао се на члан 104, тачка д) сам министар, јер је он томе дао повода (члан 104 окривљавао је онога који штампом и на сличан начин вређа, а тачка д се односи на службена лица).

¹⁰³ Када је тадашња влада Јована Мариновића ступила на дужност, у низу случајева показивала је јавно да доиста жели преокрет у владању земљом. Тако је, поред осталог, иступила и са три расписа – поменутих расписом министра унутрашњих послова Аћима Чумића (29. X 1873), министра просвете и црквених дела Филипа Христића (31. X 1873) и, коначно, министра правде Ђорђа Ценића (*Српске новине*, бр. 241, од 1. XI 1873); међутим, биће да и Стојковић, као и пре њега Светозар Марковић (видети белешку 238, XI књиге) мисли на распис министра правде од 16. II 1874. године у којем је он позивао да би „радо саслушао у овој ствари“ (односи се на мењање судске струке у целини) и људе изван уско стручних институција, па је напоменуто да то може да се учини и јавно, путем штампе.

¹⁰⁴ По природи правног акта, овде се није могла наводити цела расправа која је текла у суду, па на ову грађу упућујемо према датом тексту из листа *Јавност*, када већ записници са суђења нису сачувани.

¹⁰⁵ Овде се затвара навод Стојковићевих речи, али у рукопису нема где цитат почиње, можда на самом почетку овог пасуса. Рукопис и текст у *Јавности* се знатно разликују и није могуће поређењем то утврдити.

¹⁰⁶ Ово је био судија Грујица Гавриловић (видети белешку 74).

^{106а} Видети белешку 110.

¹⁰⁷ Како је пресуда Окружног суда донета 20. фебруара, а Апелационог суда 20. марта 1874. године, ово би могао бити Стојковићев концепт који је вероватно унапред припремљен. Овај текст објавио је др Живомир Спасић у помињаном зборнику радова научног скупа *Крагујевачки период Светозара Марковића*, стр. 289 – 292. Ми га овде преносимо према препису који је урадио колега Спасић, на чему смо му посебно захвални.

¹⁰⁸ Марковић је у званичним актима увек уносио у рубрику: *Одакле је – Јагодина*, а у рубрику: *место рођења – Зајечар, Јагодина*, свакако није његово место рођења (више у белешкама и текстовима које оне прате: 184а, 186, 188 и 188а, VI књига).

¹⁰⁹ Према *Календару са шематизмом Књажества Србије за годину 1874*, стр. 21, судско веће Апелационог суда, као што се види, било је у саставу: Јеврем Барлов, председник већа, иначе председник и овог суда, чланови: Венијамин Мацаревећ, Сава Христић, Стеван Динић и Никола Стојановић. Писар се нечитко потписао, највероватније је Вучко К. Ђорђевић, може се читати и као А. Грујић, али таквог није било у овом суду са службом.

¹¹⁰ Навод из пресуде Суда округа крагујевачког дат је скоро у целини и дословно (упоредити стр. 74. ове књиге). Датум би могао збуњивати. У пресуди окружног суда, коју смо овде пренели из аутентичног судског рукописа, стоји 29. фебруар, а Апелациони суд, ево, ставља 20. фебруар. Из дневне штампе је видно да је Окружни суд доиста донео одлуку 20. фебруара, па је то стајало, извесно, и у примерку пресуде достављене Апелационом суду. У дну завршног дела рукописа Пресуде Окружног суда видно се може читати зебелешка: „упоредио АВ.“ (видети копију последње странице Пресуде), писано другим пером и другим рукописом у односу на текст Пресуде, па би то могло и разрешити разлику у датумима у ова два текста. Произоилази, према овоме, да је Пресуда, наравно, донета 20. фебруара 1874. године, а да је овде штампани њен примерак преписан 29. истог месеца, што је упоредио неко из Суда потписан монограмом АВ.

¹¹¹ Као што се види, Апелациони суд је тражио „дослеђење“: 1. по питању „напада на уставна права владаочева“, јер су тога тужени ослобођени и од Апелационог и од Касационог суда, и 2. за накнаду трошкова од Марковића „у притвору учињених.“ Немамо документе о којима се овде говори, прослеђене, као што се види, од Окружног суда у Крагујевцу – Апелационом суду 15. марта 1874. године. Да је остало по предлогу државног тужиоца и пресуди Окружног суда, Марковић би за кривицу у тачки 1 могао бити кажњен и до 5 година затвора (видети и белешку 61).

¹¹² У рукопису стоји 25, а треба 23. броју *Јавности*.

¹¹³ Нема правог извора за ове податке. Од првог броја *Јавности*, од 8. новембра 1873. године, као уредник се потписивао Димитрије Стојковић, а сви истраживачи, још од Јована Скерлића и Слободана Јовановића, сматрају да лист заправо „држи“ Светозар Марковић. У извештају Управног одбора скупштине акционара Крагујевачке друштвене штампарије стоји „Испрва су узета из средине самог одбора лица и за уредника и за администратора листа“ (видети стр. 163. ове књиге). Биће да је Стојковић постављен привремено и остао, а да је Марковић, очито, званично

постављен тек 20. новембра за „администратора“, што су на одређени начин предвиђали истраживачи. Мада акт Окружног суда о дослеђењу немамо, у ове податке нема основе да се сумња; 8. јануара 1874. године Марковић је приведен на саслушање и задржан у затвору, па је и тај датум, као последњи до којег је он био на дужности администратора, тачан.

114 У Пресуди Апелационог суда, која је, како се то на крају текста види, препис, највероватније је да је преписивач испустио да подвуче овај издвојени поднаслов, као што то чини код римског „*Ј Односно оптуженог г. Марковића*“. Ми смо све те поднасловне сложили истим слогом, без обзира на то што су неки у рукопису подвучени а неки не. Препис је оверио сам Димитрије Лазаревић. За њега је, очито, било важно да је преписивач тачно пренео садржину, а ови детаљи и нису морали за њега бити важни (за њега, као судију који је судио, сигурно да је Марковић био важнији од Стојковића, но на ове детаље приликом подвлачења поднасловоа он очито није обраћао пажњу, што за суштину пресуде доиста није ни битно).

115 Овде се не наводи који су то Марковићеви „у притвору учињени трошкови“, о чему је Апелациони суд тражио дослеђење (видети белешку 111). Како акт Окружног суда од 15. марта немамо, остаје нејасно да ли их је Марковић већ надокнадио, који су и колики били, или је накнадним дослеђењем нађено неко решење о којем немамо податке. Формулација: „У осталом пресуда првостепеног суда одобрава се“, очито да је и ово подразумевала.

116 Видети белешку 109.

117 Како се види, препис Пресуде Апелационог суда обављен је у Крагујевачком окружном суду са мноштвом језичких грешака (видети и белешку 114). Има се утисак да је један писар диктирао а други писао по свом „познавању“ језика не гледајући оригинални текст Пресуде. Ми смо то углавном остављали у целини неизмењено, сем што смо раздвајали речи, као: укорист, даму, какоје, и др.

118 Како немамо прилоге које уз овај акт шаље Окружни суд из Крагујевца Касационом суду, овде постоји само једна могућност. Наиме, судија Грујица Гавриловић био је против одлуке Окружног суда, па је ово само могла бити жалба (неслагање) председавајућег процеса у Крагујевцу Димитрија Лазаревића и његовог истомишљеника судије Мате Филиповића на смањење казне коју је дао Апелациони суд (као што ће се из приложене пресуде Касационог суда видети, потврђена је одлука Апелационог суда).

119 Чињеница да Окружни суд из Крагујевца све акте којима прослеђује овај предмет са суђења вишим судовима пропраћа, већ уз наслов, јасно наглашеним и подвученим: *Хитно*, говори о томе да су се крагујевачке власти хтеле овога што пре решити, а не ни случајно због

тога, како се овде правдају, што се „Светозар брани из затвора“ (у *Прилозима* доносимо факте који говоре супротно; они, га, наиме, нису хтели пустити из притвора ни на интервенције пријатеља који су давали кауцију, већ, тек по налогу лекара). Да је у Крагујевцу све било „узаврело“, види се из текстова које дајемо у *Прилозима*, па је одвођење Марковића из овог града за власт било веома важно, и наравно: хитно. Да је то било тако, потврђује и брзина којом је Марковић спроведен у Пожаревац. Пресуда Касационог суда, како се то из акта види, решавана је 10. и 11. априла, а експедована Окружном суду 19. истог месеца. Марковић је одведен из Крагујевца већ 22. априла, што је, имајући у виду ондашње саобраћајне везе, учињено у најкраћем року.

120 Како је реч о концепту који је писан за упућивање Окружном суду у Крагујевцу, овде је секретар у оригиналу морао додати: „Његове светлости Књаза српског Милана Обреновића IV“.

121 Видети белешку 119.

122 Овај преглед, приложен уз спроводни лист, дало је Окружно начелство у Крагујевцу, текст смо делом премештали и дали у табели како би био разумљив.

123 Марковићева молба коју помиње министар правде Ђорђе Ценић (стриц социјалисте Димитрија Мите Ценића) кнезу Милану, којем се тражи замена казне затвора новчаном, није очувана. У писму Анке Нинковић (видети XV књигу) Петру Лаврову о овом покушају забележено је следеће: „Марковића је коначно осудио Апелациони суд на девет месеци тамнице, али како је баш сада за посао веома важно што је могуће дуже продужити рок до одласка на робију, то смо решили да учинимо последњи покушај и управо смо се обратили кнезу са молбом да робију замени новчаном казном“. Како је ово писмо писамо 8. маја 1874. године, могуће је да су ту молбу упутили уместо Марковића његови пријатељи и сарадници из Крагујевца. Но, којом брзином је Марковић послат на издржавање и с обзиром на то, како видимо, да Министар правде (тобож) не даје предлог кнезу за промену казне, нада је била потпуно неоснована.

124 На полеђини решења Касационог суда о одбијању жалбе на пресуду Апелационог суда упућеног Окружном суду у Крагујевцу, руком је убележено: „Казна се рачуна од 20. II до 16. XI '74.“ Као што се види из овог обавештења Управе казног завода у Пожареvcу, они су се тога држали до краја.

125 Корисници овог издања могли су већ уочити, мада је то и посебно напомињано, да су сви наслови у средњим заградама дати од приређивача, па је тако и у овом случају, као, уосталом, и на другим местима у књизи.

126 Претпоставка уредника листа *Будућност* Уроша Кнежевића (верујемо да овај текст он даје), Марковићевог личног, али не и начелног пријатеља, била је тачна (видети белешку 27 и оглас „Уписницима *Јавности*“, стр. 126. ове књиге).

127 Видети белешке 128 и 131.

128 Како је овај текст у *Застави* изишао 21. октобра 1873. године, значи да га је уредништво добило тек 20. истог месеца, мада носи датум од 27. септембра т. г. Ми га нисмо имали на располагању када смо приређивали XI књигу (видети белешку 5 у XI књизи). Извесно је да је овај текст већ помињани штампани *Позив на претплату на нови лист за науку и политику*, како смо то тамо и споменули, с тим, наравно, што га *Застава* модификује, највероватније само делимично (не наводи цену претплате за Србију, на пример, како то чини *Будућност* у претходно датом прилогу, али га ни не скраћује тако драстично, како то чини *Будућност*); за то скраћивање дали су идеју сами творци „огласа“, како га назива аутор овог прилога у *Застави* – видети последњи пасус. *Застава*, као што се види, даје текст у рубрици *Књижевне вести*, што би могло да значи да нису наплатили „оглас“.

129 Светозар Марковић (дали смо то у XI књизи, видети стр. 13 – 15. и белешку 5, те књиге) још пре покретања *Јавности* има концепте за анкетање о „материјалном стању земљорадника“ и „социјалном стању народа уопште“, преточеног у прилог за упутство *Нашим дописницима* већ у првом броју *Јавности*, па би било нелогично не повезивати то са овим делом текста у најави излагања листа. Овим, заправо, желимо нагласити да није без материјалне основе претпоставка да Марковић учествује у састављању и овог текста о најави излагања, како смо то већ писали у белешци 5 XI књиге.

130 Очита спрега идеја Саве Грујића, председника Управног одбора Крагујевачке друштвене штампарије и Светозара Марковића – „администратора“ листа који та штампарија покреће. Подсећамо на њихов заједнички рад у Српској општини у Петрограду (која мења име у Југословенска, више видети у I књизи), где су били у „истом поретку“ – Грујић је био председник а Марковић „деловођа“ поменуте општине.

131 Ово потврђује ранију претпоставку коју смо дали пре располагања овим текстом (видети белешку 113).

132 Немамо податке о *Дописнику* (како се умео потписивати) листа *Јавност* из Војводине. Више је личности које су то могле бити, а није искључено, наравно, да се ради о више њих. Овај који пише *поздрав листу*, већ за први његов број могао је бити Добра Ружић, потом и Владимир Љотић (о њему видети уз коментар превода *Манифеста комунистичке партије* у IV књизи, а биће речи о њему и у XV књизи), али су то могли бити и Лаза Нанчић, Никола Марковић, па

и Јован Павловић. Тек, овај његов допис није наишао на добар пријем у листу *Застава*, која га непријатно критикује у 136. броју (на то је дописник одговорио у 14. броју *Јавности*, од 2. децембра 1873). Ми овај прилог овде доносимо као пример одзива листу *Јавност*, већ у самом почетку излагања и у ту полемику нећемо улазити. Но треба споменути да је овај дописник *Јавности* био веома ангажован за јединство „овостраних и оностраних“ Срба, отуда је његова критика својих Војвођана, рекли бисмо, и жешћа од Марковићеве. По дописнику, не само да „се памти оно доба, када су Војвођани ишли у Србију са својим позориштима, законотворством...[већ] тако и данас мисли наша интелигенција да „лиферује“ Србији цивилизацију“ (навод из бр. 14. *Јавности*, подвлачење дописниково).

133 Овај део указује да би писац текста могао бити Јован Павловић уредник и *Панчевца* и *Граничара*, који се у оба прилога помињу.

134 Члан 6. Закона о печатњи, први је из II поглавља овог закона које је регулисало питања „Одржавања реда у штампарским пословима“. Члан 6. не налаже изрично да се одређује посебно лице и које, поготово не да се то чини овако наглашено – наредбом, њиме се заправо регулише обавеза штампара да доставе све штампарске примерке полицији на сат времена пре него што их почне растурати, итд. У трећем ставу тог члана каже се да „Полицијска власт, или споменути званичник, даје на захтевање дотичноме лицу тј. ономе ко је поднео спис, као и за новине, уверење о пријему дужноснога примерка“. Овај став, као и део одреднице из првог става истог, 6. члана, где се каже да штампар доставља „месној полицијској власти, или нарочито ради тога одређеном званичнику“ егземплар, омогућио је издавање овакве наредбе. Искуство од првог броја као да је уверило начелника да мора за овај посао одредити посебно лице (тог дана када је ова наредба изашла морао је већ и други примерак *Јавности* бити на столу начелника). Да *Јавност* са своје стране даје наглашени публицитет овој наредби, штампајући је истакнуто, са посебним слогом и оквиром, као да је најављивао обострано поверење. Начелник Никола Ђорђевић постављен је на ту дужност од раније либералне владе и он је, свакако, морао „показати“ да заслужује тај положај. Његова борба са марковићевцима била је жестока. Кмет је био марковићевац, Павле Вуковић, угледан грађанин, трговац. Лист *Јавност* је доносила у наставцима обрачун локалне власти са окружном када се на све начине настојало, почетком 1874. године, да измени локално руководство, свакако на миг владе. Но, Ђорђевић је нападан у овом листу и од Алексе Вучић-Перишића због сумњивог убиства његовог блиског рођака Томе Јовановића при отпуштању из пожаревачког затвора (тада је у затвору помоћник управника био Ђорђевић). Вучић-Перишић је, заправо нападао ондашњег (из 1869. године) министра унутрашњих дела Радивоја Милојковића, тражећи објашњење, али се у своју одбрану није јавио Милојковић, већ Ђорђевић, што је Вучић-Перишићу добро дошло

да и овога раскривава (видети бројеве 26, од 25. XII 1873, бр. 4 и 9 од 9. и 19. I 1874). О заказивању збора Крагујевчана од овог начелника, мимо локалне власти, видети бр. 9, 10, 11, 12, 13, 14, од 19, 22, 25, 27, 29, 30. јануара 1874. и даље; вероватно је јединствен пример у нашој, па највероватније и штампи у свету уопште, да се цео један број новина даје само за званичне исправке, као што је то био случај са бројем 13 *Јавности* од 29. I 1874. године; наима, овај број, мада је имао само две стране, али фолио формата, у целини је садржавао само текст двеју исправки овог начелника.

135 У белешкама 109 – 117 XI књиге, и 17 ове, XII, навели смо разлоге за објављивање ове расправе у Народној скупштини, уз то, из ове дебате може се сагледати атмосфера у Скупштини и видети у којој мери је била нарасла напетост између владе и посланика (био је прошао, како би рекао Марковић, „медени месец“ између ове две тадашње државне институције).

136 Мада је било речи, подсећамо да је тада председник владе био Јован Мариновић.

137 Такође подсећамо да је министар правде тада био Ђорђе Ценић, стриц социјалисте Димитрија Мите Ценића.

138 Мисли се на казне батинама, укинуте управо од ове скупштине као начин кажњавања, како је стајало у Казненом закону (министар правде који је ово предложио увелико се тиме поносио).

139 Видети белешку 103.

140 Видети у вези са овим белешку 110 и текст који она прати у XI књизи.

141 Мисли, наравно, на марковићевце, видети белешку 112 XI књиге.

142 Како се о члану 67. Устава из 1869. године увелико расправљало и на њега позивало, наводимо га у целини у белешци 18.

143 Видети белешку 22.

144 Подсећамо, ова расправа у Скупштини била је 5. XII 1873, већ у броју 20 *Јавности*, од 12. XII, објављен је протест „Неколико јагодинаца“, писан 9. децембра у којем кажу министру: „... прошли смо јуче тим путем и можемо вам посведочити да је извештај полиције лажан. Ђуприје о којима је реч порушене су већ од неколико година и од тог доба нису ни до данас направљене“ (подвлачења у оригиналу, *Јавност*, бр. 20, од 12. XII 1873). Може се мислити у којој је мери овакво писање *Јавности*, уз директно Марковићево обраћање овом министру, могло да га раздражује.

145 Ово је Милоје П. Блазнавац, посланик, а не Миливоје Петровић, бивши намесник, први генерал у српској војсци и председник владе који је те године умро.

146 Ма колико се желело нагласити ово „споразумљење“ владе и Скупштине, оно је ипак било привремено, већ 31. децембра Скупштина је распуштена, продужење њеног рада у форми ванредног заседања одржано је почетком јануара али са дневним редом који је одређен од владе и по сагласности кнеза, наравно, о чему је већ било речи.

147 Односи се се на Марковићев чланак *Крагујевац 5. Децембра* који смо дали у XI књизи, *Јавност* бр. 17, од 6. XII 1873.

148 Већ смо ово спомињали у белешци 17, а текст дајемо у претходном прилогу па се ово може проверити и у оригиналу.

149 Ово се односи на део расправе у којој Чумић није учествовао (погледати претходни прилог).

150 Марковић је показивао да се законским смицалицама оно што даје члан 67. Устава, одузима другим актима, у овом случају Законом о пословном реду (видети белешке 18 и 19 и текст у вези са њима).

151 Марковић је ово усвојио, Чумићев текст је изашао на месту уводника, али је веома жестоко реаговао, видети његов чланак *Крагујевац 16. Децембра*, стр. 19. ове књиге, због којег му је ускоро и суђено.

152 Овде дајемо садржај који је касније био у књизи (произилази да Грујић још није би обрадио текст за књигу у таквој форми да би се наслови поглавља дати овде у огласу и касније у књизи подударили, или је, што би било потпуно разумљиво, ипак након тог великог напада на његову личност од стране власти, модификовао и сам садржај књиге). Сам наслов књиге је нешто измењен – у огласу стоји *Војне организације у Србији*, а у књизи: *Војна организација Србије, уз поднаслов: С критичким погледом војне организације старих и нових народа*. Видети и копију наслова ове књиге. Ево садржаја:

Читаоцима.

ДЕО I.

Историјски развитак војске.

Глава I.

Војно уређење старих народа.

Глава II.

Војно уређење у нових народа.

ДЕО II.

Основи војне организације.

Глава III.

Устројство војске европских држава.

1. Организација Аустро-угарске војске.

2. Основи организације пруске војске са северним немачким савезом (до 1870. г.)

А. Активна војска.

- Б. Допуњујућа војска.
- В. Гарнизонска војска.
- 3. Војна организација у Италији.
- 4. Уређење јужно-немачке војске.
- 5. Организација белгијске војске.
- 6. Војна организација Краљевине Данске.

ДЕО III.

Војна организација Србије.

Глава IV.

Како се развила данашња наша војна система.

Глава V.

Општа начела за организацију српске војске.

[1. Да ли је војена установа неопходна држави?]

- 2. Војничка обвеза.
- 3. Начин вршења опште војничке обвезе
- 4. Опште војничко вежбање.
- 5. Време призива на војничка вежбања и службу.
- 6. Начин учења.
- 7. Трајање војничког учења и деоба војске на класе.
- 8. Бројна снага војске уопште.
- 9. величина српске војске.

Унутарња деоба војске.

Основи деобе војске на родове оружја и стручности.

Бројни одношај родова оружја.

Глава VI.

Величина простих и сложених одељења војске.

Тактичне јединице.

Стратегијске јединице.

Основа деобе у војсци на старије и млађе.

Старешине као наставници и командири.

Ступњи старешинства.

Одношаји старешина.

Бројни одношај старешина.

Спрема војничка и војних старешина.

- а. Основна војничка школа.
- б. Школа подофицира (аспирантска).
- в. Виша војн. (официрска) школа.
- г. Повторне и специјалне школе за старешине.

Произвођење за војн. сталне старешине (наставнике).

Даље произвођење у веће чинове.

Глава VII

Наоружање војске.

а. Пешадија.

[б] Наоружање коњице.

[в] Наоружање артиљерије.

а, пољске.

б., брђанска артиљерија.

в., опсадна артиљерија.

[г] Наоружање градова.

Глава VIII.

Будуће војничко васпитање младежи.

ДЕО IV.

Глава IX

Примена основних начела организације.

А. Унутарња деоба и састав војске.

а. Активна војска.

б. Попуњујућа војска.

Учевна војска.

Старешински и наставнички персонал.

Подофицирска школа.

Трајање војничке наставне службе.

в. Деоба резервне војске.

г. Деоба посадне (гарнизоне) војске.

Б. Издржавање војске.

1. Трошак на храну.

2. Трошак на одело.

Издатци на плату.

ЗАКЉУЧАК.

Ваља нагласити да низ поглавља има по неколико страна или само пасус-два. Мада се књига зове *Војна организација Србије*, она од укупно 152 странице скоро половину (62 стр.) посвећује историјату војске уопште и страним армијама онога времена. Да ли је Грујић био пруски ђак видно је и отуда што њиховој организацији посвећује знатну пажњу (но, ваља имати у виду да после победе над француском армијом она је и иначе важила за једну од најбољих, ако не и најбољу војску тог времена). Како дајемо уводни текст, закључак и приказ ове књиге ми је нећемо коментарисати. Тамо где нам се учинило да је редни број, означавањем и словним знацима, омашком изостављан, ми смо га стављали, наравно у заградама. Књига заправо нема штампан садржај па смо га ми извучили према ономе што је дато уз саме текстове књиге. Из првог и другог дела књиге изоставили смо поднаслов, јер би нам то „однело“ целу страницу, а дајемо их у целини за српску војску.

¹⁵³ Све инкримисане чланке дали смо у I поглављу ове књиге. Неопходно је овде да дамо преглед тадашњих, рекли бисмо, драматичних збивања. Дебата у Народној скупштини била је 5. децембра у којој је министар унутрашњих дела Аћим Чумић рекао „Има нешто што би требало да се казни и власт бира оно, што може да казни...“ (тај део се налази управо у делу расправе у Скупштини који смо овде донели). Осврт на поменућу расправу у Скупштини Марковић коментарише 6. децембра.

Чумићева исправка у вези с тим Марковићевим коментаром излази 12. децембра. Грујићев оглас за књигу *Војена организација Србије* излази у истом броју *Јавности* у којем и Чумићева исправка. Марковићев осврт на Чумићеву исправку излази 17. децембра. Марковић је саслушан 20. децембра (о датуму овог саслушања видети белешку 291 у XI књизи), рапорт министра војног и суспензија Грујића уследили су 23. децембра (видети стр. 57 – 60. ове књиге). Даљи поступци владе ка суђењу Марковићу и укидању листа *Јавност* следили су и могу се пратити у материјалима које овде доносимо.

¹⁵⁴ Јуче, значи 24. децембар 1873. године. Како је указ датиран 23. децембра, изашао истог дана, 24. децембра када у *Јавности* наводе да је он већ уклоњен (*Српске новине*, бр. 281, од 24. XII 1873), из тога се види колико се властима журило, посебно ако знамо тадашње саобраћајне и поштанске везе.

¹⁵⁵ *Јавност* је донела извештај управног одбора, који је најпотпунији извор информација о дотадашњем раду Крагујевачке друштвене штампарије, па га ми овде доносимо, као и извештај новинара листа *Јавност* о раду скупштине удеоничара одржане, како је најављено овим огласом, 13. јануара 1874. године (видети стр. 158, 160 – 167. ове књиге).

¹⁵⁶ Видети стр. 57 – 60. ове књиге.

¹⁵⁷ Овом формулацијом, условно речено, много се манипулисало, навођена је и у судским актима.

¹⁵⁸ И ове „штатуте“, тј. Основна правила Крагујевачке друштвене штампарије дали смо у овој књизи (видети стр. 31 – 37).

¹⁵⁹ Реч је о распису министра унутрашњих послова до сада више пута цитиран.

¹⁶⁰ Мисли се на број удеоничара.

¹⁶¹ Навод из Позива на претплату за лист *Јавност*, и овај навод потврђује аутентичност тог текста у *Застави* (видети стр. 120 – 122. ове књиге). Према низу формулација, речнику и начину писања видно је да у састављању ове изјаве има великог удела сам Марковић, мада је он о питању суспензије Грујића дао и посебан текст (видети *Крагујевац*, 27. Децембра у XI књизи и белешку 53 ове књиге).

¹⁶² Нисмо напомињали, сматрајући да се то подразумева, с обзиром на то да је реч о времену када се званично употребљавао стари, православни календар, па нисмо ни указивали на то, а како је број 281 *Српских новина* изашао 24. децембра 1873. године, на месту је Грујићева опаска да је то „дар“ за Божић. Грујић је тада имао и приватних проблема због болести супруге Ане (видети у Марковићевим писмима од 14. и 21. априла 1874. године у XI књизи).

¹⁶³ Као што је већ више пута помињано и рапорт министра војног и оглас ове књиге штампани су у овој, XII књизи.

¹⁶⁴ Ово је Грујић подробно обрадио у својој књизи стр. 142 – 149, али је тамо узео друге параметре (8000 војника уместо 6000, на пример), па је добио и друге цифре у збиру, но, треба имати у виду да се у овом прорачунавању радило о рационалности и питању на шта се та средства троше, а не о већ утрошеним средствима.

¹⁶⁵ Мада је Грујић касније у књизи, поменули смо већ, узео више цифре, 8000 уместо 6000, тј. 82.000 уместо 60000 војника, ипак је његов збир за војни буџет износио 9,751.960 пореских гроша, па је и тамо извео закључак: „из сумарног прегледа овог буџета, види се, да величина његова још стоји испод војн. буџета последњих година, поред тога што смо додали неке нове партије расхода“, наводећи управу број војника у односу на онај који се узимао „у рачун“, тј. за 1866. годину (ово се узимало из разлога конспирације из ранијих година). Грујић додаје у књизи: „Ванредним додатком расхода у 2,000.000 гроша пореских на поступно преоружање новим оружјем овај буџет још не би прешао досадање издатке на војску, а да ли би нова организација много више уздигла нашу убојну спремну, – то нека читалац сам пресуди. За нас је то несумњива истина“. Наводи су са стране 149. поменуте књиге Саве Грујића.

¹⁶⁶ Наводи и претходни под редним бројем 4, и овај, узети су из рапорта министра војног кнезу Милану, који овде такође доносимо, па се они могу проверити – подвлачења су министрова и доследно пренета од Саве Грујића.

¹⁶⁷ Видети белешке 20, 22 и 51.

¹⁶⁸ О Марковићевом ставу у вези с овим мерама министра војног видети белешку 53. Иза ове изјаве Грујића дајемо и поменути његов увод и закључак из књиге, мада они хронолошки касније „падају“, како се на ово не бисмо више враћали, сем нужних осврта у белешкама које морамо чинити.

¹⁶⁹ Колико је Грујић запао у неприлику, види се и по томе што је морао распродавати своје официрске ствари... (видети приложу копију огласа, као и текст уз белешку 171).

¹⁷⁰ Грујић је на овом месту навео део литературе којом се служио. Како је она доста обимна и овде и пре тога у књизи, ми смо то изоставили јер није предмет нашег рада.

¹⁷¹ О овоме је Управни одбор (у којем Грујић, наравно, више није био) дао следеће обавештење у листу *Јавност*. „Књижевни оглас. Штампане књиге г. Саве Грујића ‚Војна организација Србије‘ узела је крагујевачка друштвена штампарија на се. Тиме је излазак књиге осигуран. Скупљачи умољавају се, да имена уписничка од сад шаљу на ‚одбор друштвене крагујевачке штампарије‘. Управни одбор“. Ово је дато у броју 30, од

13. III 1874. године, а пре тога *Јавност* је већ била огласила излагање књиге. Ево тог огласа: „*Књижевни оглас*. Претплату на књигу „Војена организација Србије“ обзнањена у 20. броју „Јавност“ [мисли се на 20. број из 1873. године, видети стр. 137. ове књиге] продужује се до 1. Марта ове године. Умољавају се скупљачи и пријатељи ове књиге, да имена уписника са новцима што пре пошљу, како би се књига у штампу дала. *Сава Грујић* капетан“. На овај Грујићев оглас додало је уредништво следеће: „Ако је коме удесније, може послати паре и на уредништво, јер и уредништво прима претплату на ову књигу“ (*Јавност*, бр. 1, од 9. I и у каснијим бројевима 1874. године, о припремама књиге видети и Грујићев исказ у уводу за ту књигу, стр. 167. ове књиге, као и белешке 162 и 169).

¹⁷² Ми смо у белешци 144 XI књиге дали кратак осврт шта се касније збивало са министром који је суспендовао Грујића а шта са Грујићем. Писац ове белешке у листу *Будућност*, о књизи Саве Грујића, сугерише да се о њему нешто више каже. Тачно је да Грујић на одређени начин утиче на решење источног питања. Он је био тај по чијој реорганизацији српске војске (тада као војни министар) Србија добија II српско-турски рат 1877 – 1878. Грујић је био и председник владе када се краљ Милан морао помирити са тим да укључи радикале у власт. Грујић је био и председник владе када је дошао краљ Петар I Карађорђевић у Србију 1903. Дакле, увек је он на кормилу земље у критичним тренуцима по Србију и увек у знаку снажног развоја демократских односа у земљи (да подсетимо, Устав из 1888. оцењен је за најпрогресивнији у обновљеној Србији, а влада Петра I Карађорђевића за највиши ступањ развоја парламентарне монархије у тој обновљеној Србији; модернизација српске војске коју је започео Грујић изнеће и велике ратове 1912 – 1918; Грујић је доживео да види свршетак I и II балканског рата, умро је 21. X 1913). О његовој војничкој каријери нећемо говорити (чин генерала, свакако, није добио као први српски генерал Миливоје Блазнавац милошћу двора). У дипломатији је када би засметао режиму... Поменућемо још да је то једини човек за којег Светозар Марковић, колико смо приметили, каже брату Јеврему: „да се са Савом о свему разговориш шта ваља радити“ (видети стр. 230. XI књиге). Са њим су планирали браћа Марковић и устанак у областима под Турском 1872. Светозар је желео да Грујић преузме лист *Јавност* после његовог хапшења, али се Сава тога није могао примити због својих породичних неприлика, о чему је већ било речи. У сваком случају Сава Грујић је једна необична, изузетна појава у српској историји, на жалост и данас без ваљане биографије.

¹⁷³ Нисмо посебно утврђивали када се тачно појавило дело Саве Грујића. Према почетку овог текста у *Будућности* очито је да је то око 20. јуна 1874. године. Приказа је било и другде, па и у 71. броју *Будућности*, потом у *Раду* и др. Ми се на њих нећемо освртати. Када је

изашао први број *Гласа Јавности*, 15. јула 1874, а потом и у другим бројевима, оглашавано је већ да имају, прво кажу „још 8 комада“ непродатих примерака књиге, касније кажу „још неколико“ комада, и моле сабираче претплате да непродате примерке њима доставе, јер се највероватније код њих највише књига и тражила. Сав приход, видимо то из овог текста у листу *Будућност*, уступљен је рашчињеном Грујићу.

¹⁷⁴ Јуче, значи 8. јануара, уторак, пошто се ово штампа у среду, 9. I 1874. године.

¹⁷⁵ Извештај који помиње новинар *Јавности* дајемо одмах иза овог текста.

¹⁷⁶ Из овога се види да није било лако при избору новог управног одбора. Како детаље не знамо, остаје да се у даљим истраживањима трага на које је начине влада покушавала да преузме штампарију, као што ће убрзо потом преузети и лист.

¹⁷⁷ Приказ рада скупштине акционара дат је у рубрици „Крагујевачке прилике“, листа *Јавност*, већ у првом броју који је изашао по њеном одржавању. Поред овог извештаја у истој рубрици изашао је још и осврт на светосавску прославу, још шкртији од овог о скупштини. Ранији састав Управног одбора Крагујевачке друштвене штампарије нисмо знали у целини (видети белешку 193). Захваљујући позивници за седницу овог одбора изабраног 13. јануара 1874. године сазнајемо његов пуни састав: 1. Свет[озар] Милосављевић; 2. Милоје Барјактаровић; 3. Милош Ђурић; 4. Мита Туцаковић; 5. Павле Вуковић; 6. Коста Здравковић; 7. Пера Ђорђевић; 8. Тодор Туцаковић; 9. Никола Остојић; 10. Прота Јова[н] Јовановић; 11. Милан Раденковић; 12. Миленко Нешковић; 13. Тодор Молеровић; 14. Стеван Д. Поповић; 15. Таса Поповић (дато према штампаном тексту позивнице од др Живомира Спасића у делу *Јавност Светозара Марковића*, Светлост, Крагујевац, 1975, стр. 116 – 117 – оригинал се налази у Народном музеју у Крагујевцу, АД бр. 1539).

^{177а} Очита омашка, треба Димитрије Јов. Стојковић. Ми ову белешку из *Заставе* дајемо, мада она много касни (видети одакле је ово преузето: *Крагујевачке новости*, стр. 157. ове књиге), као илустрацију времена и збивања; уз све занимање овог Милетићевог листа за збивања у Србији чињене су од владе разне сметње, од онемогућавања да се штампа редовно доставља, до забране (видети њихово реаговање на забрану неких бројева) *Заставе* да се растурају у Србији у чланку: „*Реч*“ српске владе, који дајемо у овој књизи; *Застава* је пренела у целини и текст из *Јавности* о суђењу Светозару Марковићу (видети белешку 200 и 214).

¹⁷⁸ Према члану 16 Статута пун назив гласио је Управнички одбор (видети белешку 38).

¹⁷⁹ Према члану 17 Статута (да подсетимо, штампан је у овој књизи), скупштине су се одржавале једном годишње, и то до половине јануара

што се овим сазивом и остварило, мада би ова скупштина била сазвана и мимо тога због насталих околности у вези са суспензијом официра у Одбору.

180 Скерлић од 15 чланова наводи неколико значајних: Тодора Туцаковића, старог либерала и обреновићевца, председавао и скупштинама у доба кнеза Михаила, иначе угледног трговца из Крагујевца, па исто тако угледног крагујевачког проту, такође либерала Јована Јовановића. Затим су у одбору били и угледни председник Округног суда у Крагујевцу, Димитрија Јовановића, председавао и ванредној седници Народне скупштине почетком 1874. године, Сава Грујић и Павле Шафарик, официри, оба суспендовани новембра 1873. године због овог свог чланства. Скерлић наводи још и Стевана Д. Поповића и суплента Светозара Милосављевића (овај је такође од власти хитно експедован из Крагујевца; видети белешку 278; Јован Скерлић, *Светозар Марковић, његов живот, рад и идеје*, Београд 1922, стр. 93; пун састав видети у белешци 193).

181 Мисли се на Стевана Д. Поповића.

182 Тада је деловођа био официр Павле Шафарик (1846 – 1902), ретко честит и доследан, одступио из Одбора после рапорта министра војног и отпуштања из службе Саве Грујића. Син је слависте др Јанка Шафарика, био је управник чаурнице у крагујевачкој тополивници, каснијих година управник и тополивнице (више код Ж. Спасића, „*Јавност*“ Светозара Марковића, стр. 92 – 93).

183 Видети белешке 113 и 131, као и текстове са којима су у вези.

184 Мисли се на професора Стевана Д. Поповића, који је једно време био са службом у Министарству просвете и црквених дела, а потом професор и управник учитељске школе у Крагујевцу.

185 Према судској документацији, Светозар Марковић је формално постављен за „администратора“ тек 20. новембра 1873. године (видети белешку 113 и текст који прати). По затварању Марковића 8. јануара 1874. године на ову дужност узет је Пера Ђорђевић.

186 Видети текст у *Прилозима: Књижевне вести*, „*Јавност*“ лист за науку и политику и белешке у вези са њим.

187 Према књизи претплатника овај број је нарастао на 1336 уписника (треба имати у виду да се новине тада нису распродавале, већ испоручивале према списку претплатника на лист). Пера Тодоровић нешто доцније ће писати: „Чланови народне скупштине који су баш у то време држали седнице у Крагујевцу... скупљали су се у великом броју у штампарији и чекали да лист изађе“; његов је закључак да „Од постанка српске журналистике ниједан лист није имао тако огроман одјек у народу“ (видети његову *Историјску скицу српског социјалистичког покрета у XV књизи*; код Ж. Спасића, *Крагујевачки период Светозара Марковића*, стр. 23).

198 Већ смо помињали да Грујић однекуд сазнаје реакције владе. Није случајно већ на прве индиције у том погледу пожелео да напусти, како видимо, Одбор још по изласку првих бројева *Јавности*, касније ово постаје све уочљивије, мада он и у својој изјави пише како је због мајорског испита хтео да се ослободи ове дужности. По рапорту министра војног било је све јасно. Према овом извештају Одбор и њега и Шафарика формално не ослобађа дужности све до скупштине. Потпуковник А. Ј. Марковић подноси оставку на чланство у Друштву крагујевачке штампарије 15. децембра (Ж. Спасић, исто, стр. 289). Да се у официрском кору нешто дешавало, сведочи јављање потпуковника Нићифора Јовановића са посебном изјавом, наводно, у име некаквог „одбора официрског“, коју *Јавност* није хтела да објави али јесте *Видовдан* (видети бројеве 10, 20, 28. и 29. *Јавности* – о тобожњој припреми буне, како је писала страна штампа, биће још речи).

189 Били су то чланови Одбора: председник Никола Остојић, а деловођа Тодор Молеровић.

190 Тај извештај смо дали у овој књизи.

191 Очито под утицајем владе, па ипак они ће лист задржати и даље (о престанку излажења листа *Јавност* још ће бити речи, а о преузимању *Гласа Јавности* од стране режима, биће речи у XIII књизи).

192 Питање је да ли је реч само о томе да локал код Туцаковића није довољно велики, јер је из практичних разлога било боље да су и редакција и штампарија на истом месту; пре ће бити да је вршен притисак од стране власти и на Туцаковића, што се могло и очекивати, јер се држање штампарије у кући могло и толерисати од стране власти, али не и редакције листа тако неугодног по режим какав је био лист *Јавност*.

193 О посланику Милоју П. Блазнавцу било је речи, као и председнику Округног суда у Крагујевцу и ванредној скупштини јануара 1874. године Димитрију Јовановићу, па је и логично да су они напустили Одбор после свега што је влада предузела против марковићеваца. Анта Вучковић је био Марковићев познаник још из петроградске Општине српске, тада суплент, сарађивао и у *Раденику*, о Сави Грујићу и Павлу Шафарику је такође било речи. Светозар Љочић, официр, рођени је брат Ђуре Љочића, др Филип Тајсић је такође био у војној служби. Када овим именима додамо оне које наводи Скерлић (видети белешку 180), Павла Вуковића, трговца и кмета у Крагујевцу, Димитрија Стојковића, номиналног уредика *Јавности*, Милоја Барјактаревевића активног и агилног свештеника крагујевачког и Милоша Ђурића (видети стр. 176 – 177. XI књиге), имамо и пуни састав првог Управног одбора Крагујевачке друштвене штампарије (видети и белешку 177, где је дат састав Одбора изабраног на овој скупштини).

¹⁹⁴ Још једном ће бити речи у овој књизи о финансијском стању штампарије (видети стр. 256 – илустровани прилог).

Овде ћемо навести ко је све био упуслен у вези са радом ове Крагујевачке друштвене штампарије.

„Часници одбора“ били су *председник, потпредседник, деловођа (секретар), благајник* и „члан за одостоверавање новчаних аката“ (у неку руку *шеф рачуноводства*). У редакцији, сем номиналног *уредника* и „администратора“, изгледа да других упуслених није било мада су ту „окапавали“ Милош Ђурић, Пера Тодоровић, Пера Ђорђевић. Штампарија је имала, према овом извештају, *фактора*, у почетку једног, потом још два *словослагача*, такође у почетку је имала два „прилично изучена“ *ученика*, потом још 3 нова, затим једног *момка што окреће машину* и *једног носача*; укупно, дакле, 11 запослених у штампарији, но, пре ће бити да су они „прилично изучени“ ученици унапређени у слагаче, па да их је упуслених укупно било 9 а не 11.

¹⁹⁵ Ово се првенствено односи на Јована Ристића и Радивоја Милојевића. Објављујемо овај текст сталног дописника *Јавности* из Београда делом због дочаравања атмосфере у престоници после суспензије Грујића и Шафарика и хапшења Марковића, а делом због података које садржи.

¹⁹⁶ Видети белешку 188.

¹⁹⁷ Ова забелешка изашла је уз уводник *Крагујевац, 1. Фебруара*. Писац уводника навео је у загради како је неки Немац разлагао да су људи најосетљивији „кад се дирне у њихова средства за опстанак,“ па наводи да је официр најосетљивији на куражност, сељак на крађу тековине, трговац на свој кредит, па коментарише уводничар: „Не знамо колико се ово може применити и на осећање чиновничке класе. Тек била је прилика, да се и код нас примети и осети страсна мржња против људи, који сматрају за узор данашње државно устројство“. Уз ово дају звездицу и у фусности прве странице листа дају ову белешку, пропраћајући је и коментаром: „Да ли ово иде у прилог оног Немца“ – мисли на острашћеност у жељи режимлија да се Марковић не само осуди већ и што више кињи (видети текстове: *Спаситељ друштвеног поретка* и *Опет спаситељ друштвеног поретка*, као и стр. 64. и 69).

¹⁹⁸ Мисли се највероватније на претходни уторак, тј. 5. II 1874 (видети белешку 215 где се дају подаци о суђењу). Како је овај број листа *Јавност*, у којем се даје вест, изашао у уторак 12. фебруара 1874. године, произилази да је Марковић тражио лекарску комисију у четвртак 7. фебруара; комисија је била сутрадан, у петак, 8. фебруара, а свој налаз предала у суботу 9. истог месеца. Истог дана по добијању налаза од лекарске комисије Марковић је тражио да га пусте, суд је затражио јемце, ови су дошли у понедељак 11. фебруара, тако да је он пуштен сутрадан, тј. 12. фебруара, којег дана је датиран и овај број *Јавности*.

¹⁹⁹ Овде се мисли на Светозара Марковића, а нешто пре поменути официри су Сава Грујић и остали који су тада узети на одговорност од министра војног – Павле Шафарик, Светозар Љочић и др.

^{199a} Овај број листа *Јавност* изашао је у среду, 20. фебруара, дакле, истог дана када је донета и пресуда. Главни претрес у Окружном суду у Крагујевцу био је дан пре тога (видети текст уз белешку 215), 19. фебруара – уторак. Како извештава новинар *Јавности*, публика је тај дан чекала пресуду до 5 часова увече, а када она није саопштена, дошли су сутрадан у среду, 20. наново и „на врата јурнула тако да се једва улазило“ (видети текст уз белешку 226, као и текст *Крагујевац, 21. Фебруара*).

²⁰⁰ Суд је прихватио ову тужбу (видети стр. 61. ове књиге). Као што смо већ писали, с обзиром на то да није очуван аутограф тужбе, не сумњамо да овај текст није дословно пренет, јер би се, иначе, још онда против овога дале званичне исправке. Мање разлике постоје, у подвлачењу на пример, у делу текста код пресуде и овде, али је то могло уследити и од судија. Поред листа *Јавност* исти текст преноси и лист *Будућност* бр. 15 и 16, од 14. и 17. III 1874, а лист *Застава*, у бр. 28, од 6 (18) III 1874. Осталу штампу нисмо прегледали (о странијој ће бити посебно речи).

²⁰¹ Оба текста су у овој књизи, видети стр. 61. и 71.

²⁰² Видети белешке 5 и 74а.

²⁰³ Видети белешке и текстове у вези са њима: 7, 59 и 75.

²⁰⁴ Члан 42. Устава говори о изабраним народним посланицима, а члан 45. о постављењу посланика од кнеза – једног на тројицу изабраних.

²⁰⁵ Видети белешку 76.

²⁰⁶ Видети белешку 67.

²⁰⁷ Видети белешке 13, 61 и 77.

²⁰⁸ Видети белешку 68.

²⁰⁹ Видети белешке 23 и 62.

²¹⁰ Видети белешку 66.

²¹¹ Видети белешке 21 и 63.

²¹² Члан 46. Казненог закона регулисао је питање саучесништва.

²¹³ Државни тужилац је тражио да што више кривица окарактерише, што се види из чланова које наводи, члан 38. упућује на могућност кажњавања по више основа; на члан 28. вероватно рачуна отуда што се у другом пасусу предвиђа казна за уредника и у случају одсуства или спречености уређивања и надгледања листа (што је у овом случају било важно када се ради о Стојковићу). Члан 69. Кривичног закона такође регулише питања казни за више учињених дела. У следећем пасусу

тужилац се позива и на члан 68. овог закона који регулише решење питања изрицања више казни у једном поступку.

213а Као и у другим случајевима и ова акта нису сачувана, иначе бисмо их и њих штампали.

214 Ове текстове писао је Пера Ђорђевић (о њему видети више у XIII књизи), њих је, изузев овог увода, пренела *Застава* у бр. 29–37, од 8 (20) III до 27. III (8. IV) 1874, под насловом: *Преска парница Светозара Марковића књижевника и Димитрија Стојковића уредника „Јавности“*, укупно у 9 наставака не рачунајући тужбу државног тужиоца у 28. броју. Лист *Будућност* поступа исто, сем уводника преноси и овај текст у бројевима 17–21, 23–30, и 32–33, од 17. III до краја априла 1874. године, дакле у 14 наставака, не рачунајући тужбу, коју су дали у два наставка (о осталој штампи нисмо прикупљали податке).

215 Уторак је био 19. фебруара, а пресуда је донета у среду 20. истог месеца (видети белешку 199а).

216 Како смо све Марковићеве текстове који се овде помињу донели на почетку ове књиге, а упоредне напомене давали уз судске акте, на ово се више нећемо враћати.

217 Видети белешку 17.

218 Овај део у судском акту је изостављен, видети стр. 81.

219 Мисли на одступање кнеза Милоша и кнеза Михаила Обреновића, и кнеза Александра Карађорђевића.

220 Шандор, Анри Шарл (Chambord, Henri Charles).

221 Већ смо поменули у белешци 201 XI књиге да се однекуд десила омашка у слогу листа *Јавност*, треба чл. 103.

222 Довде је била Марковићева одбрана на суду, тај део прештампан је и у XI књизи.

223 Те године је Велики суд ослободио кривице учеснике у Мајсторовићевој завери, но влада је формирала посебан суд који је осудио судије Великог суда.

224 Из текста *Крагујевац, 21. Фебруара* – који овде дајемо, види се да су то биле судије Стеван Ђирић и сам председавајући судског већа које суди Марковићу – Димитрије Лазаревић.

225 Једино што је у вези са овим судским процесом наишло на негодовање од стране власти је овај део текста, објављен у 37. броју *Јавности* од 29. III 1874; овде га преносимо у целини:

„Уредништву, *Јавности*’.

У броју 25. листа *Јавности*’ а у процесу г. г. Светозара Марковића књижевника, и Димитрија Стојковића уредника *Јавности*’ погрешно је штампан говор државног тужиоца у овоме, тамо стоји овако:

„Државни тужилац. Имам само да додам, да је г. Стојковић изгубио из вида природу овога дела, па с тога овако и говори, то није случај онаквих казнимих дела, која се доказују сведоцима или исправама и т. д. па да су сведоци пређе говорили једно и код суда друго или да је вештак изрекао да исправа није лажна, а као што се пређе мислило, кад је тужени стављен под суд усљед тога’. А требало би да стоји овако нарочито ово што је подвучено.

Или да је вештачким прегледом на претресу нађено, да исправа није лажна, као што се мислило, кад је тужени стављен под суд.

Зато вас молим г. уредниче, да ову исправку у идућем броју *Јавности*’ дате наштампати.

27. Марта 1874. год.

У Крагујевцу.

заступник др. тужиоца
Ант. Лазаревић
писар.“

226 Видети белешку 199а.

227 Видети белешку 224. *Застава* не преноси последњу реченицу и ову напомену. Иначе, за разлику од листа *Будућност*, дали су на крају напомену да је текст пренет из *Јавности*.

228 Поменуто је у белешци 215 да је претрес био у уторак 19, а да је пресуда донета 20. фебруара, што значи да је овај чланак писан сутрадан по саопштењу пресуде, у четвртак 21.

229 *Јавност* је тај текст штампала у наставцима, почев од истог броја када излази и овај напис (видети текст који смо дали пре овога).

230 Већ смо поменули да је дебата у Скупштини о измени закона о штампи била последњег дана њеног рада, 31. децембра 1873. Министар Чумић није у томе учествовао, но писац каже да се о овоме Чумић изјаснио у скупштинском одбору којем је очито писац овог чланка присуствовао (у вези са овим видети белешку 3).

231 Мисли се на листове под патронатом Јована Ристића.

232 Мисли се на рапорт министра војног, више пута већ поменутог, због којег је Сава Грујић изгубио службу.

233 Ово је Марковић навео у одбрани (видети текст уз белешку 224), што је испуштено у судским актима (упоредити стр. 87).

234 Видети у овој књизи полемику између судија Д. Лазаревића и Г. Гавриловића, видети стр. 226 – 227. и 240 – 242.

235 Из завршне речи председавајућег судије Д. Лазаревића (видети уз белешку 227).

236 Навод из Марковићевог чланка *Крагујевац, 20. Новембра*, понављан разним варијантама у судским актима (видети стр. 4, 76, и Маркови-

ћево образложење у одбрани пред судом стр. 184 – 189. и став Светозара Милетића, стр. 172 – 175, 221 – 224).

237 Виши суд је – што је већ речено – преполовио а не повисио казну, како је то крајње иритирани и саркастични дописник *Заставе* из Београда претпостављао (по неким особинама стила и језичком фонду могао би то бити Михаило Никетић).

238 Ма колико да је писац чланка претеривао у проценама, овде је био у праву, јер, да је Марковићу остала казна одређена од Окружног суда, доиста би умро у затвору.

239 По зрелости анализе и теми која се обрађује, могло би се помислити да је ово рад Светозара Марковића, језичка анализа, међутим, не иде овом у прилог. Но ми дајемо овај текст у *Прилозима* као илустрацију сазрелих услова за ваљане критике, процене и бескомпромисно изношење нових идеја и захтева за промене. По нашем уверењу, исти писац је и прилога *Крагујевац 7. Марта, Крагујевац 9. марта, Јавност*, бр. 28 и 29. од 8. и 10. III 1874. највероватније Пера Ђорђевић.

240 У овим прилозима свуда се провлачи пресуда Окружног суда, (видети пресуду Апелационог суда, стр. 106); о чему је *Застава* у бр. 57, стр. 4, иначе, донела вест: „*Најновије*. Другостепени суд спустио је казну Светозару Марковићу са 18 месеци на *девет*, а Стојковићу са 9 на *три* месеца“).

240а Преска од преса = штампа, штампарска парница.

241 Пренети у целини текст из листа *Јавност*, видети белешку 214.

242 Видети белешку 230.

243 Овај, рекли бисмо, антологијски текст о слободи штампе писао је лично уредник *Заставе* и најистакнутији српски политичар у Војводини онога доба Светозар Милетић. Нисмо написали па то овде истичемо да сматрамо и већ дати текст „*Реч*“ *српске владе*, такође овде пренет из *Заставе*, продуктом Милетићевог пера. Јер, уводнике таквог захвата, са јасним и недвосмисленим ставом у односу према српској влади у *Застави* је највероватније могао писати понајпре сам Милетић, уз то, он се користио и овим иницијалом С.

244 Ово се извесно односи на Чедомиља Мијатовића (више у белешци 70 XI књиге).

245 Из Минхена се листу *Јавност* јављао инж. Артур Кукић. Уз овај чланак дајемо и један допис из Минхена означен „m – n“, не знамо да ли је то његов иницијал (видети копију писма на стр. 48). Могуће је да се ради о истом човеку који саопштава у писму овде наведене податке из *Neue freie Presse* (претпостављамо да је иста личност слала дописе и за *Будућност*, ово на крају крајева потврђује и исти аутограф *m – n*). Како се о питању тобожњег спремања преврата у Србији повело више

речи у штампи изван земље и у земљи, ми ћемо овде дати још неке од написа о томе, јер се то приписивало марковићевцима (о томе видети и белешку 1 XI књиге).

246 Алузија је јасна, будући генерал (in spe = у нади), Сава Грујић, потом Светозар Марковић и сарадници, али овај дупли ускличник би се морао односити на чуђење редакције *Јавности* да их повезују са црквом (мада је алузија о вези са митрополитом београдским Михаилом и раније изношена).

247 „Јављати дописника“ напомена уредништва листа *Будућност*, јер је судија Лазаревић при крају овог текста то изричито тражио. Да подсетимо, судија Димитрије Лазаревић председавао је већу судија које је осудило Марковића.

248 Немамо тај текст из *Будућности*, но из садржаја овог текста, као и одговора судије Грујице Гавриловића и листа *Јавност*, може се назрети суштина тог написа.

249 Видети *Neue freie Presse* о тобожњем спремању завере у Србији, као и текстове који следе.

250 Никола Ђорђевић, окружни начелник, о којем је већ било речи (видети и копију 13. броја *Јавности* у овој књизи).

251 Марковић је према налазу лекарске комисије пуштен из затвора 12. II 1874 (видети белешку 198 и текст у вези са њом).

252 Јача стега осећа се из броја у број листа *Јавност*, овај део очито је брисала цензура.

253 У листу *Јавност*, одакле преносимо овај текст, није овај налог суда посебно означен, ми смо посебним слогом дали да се ово сложи како би се више истакао његов значај; видети реаговање уредништва *Јавности* које следи иза овог текста.

254 Видети стр. 226. ове књиге.

255 Видети белешку 118.

256 Видети стр. 226 – 227. ове књиге.

257 Колико је властима била важна честитост, непартијност судије Грујице Гавриловића, најбоље се види по томе што је већ исте године (као и низ других „неподобних“) премештен из Крагујевца у Неготин; о Грујици је писала и *Застава*: „*Дописи. Београд... Грујица Гавриловић... који је при суђењу парнице Светозара Марковића рекао да нема кривице, по најгорем времену, премештен је из Крагујевца у Неготин. Где је ту независност суда!*“ (бр. 58, од 17/29. V 1874).

258 Мисли се на Казнителни закон из 1864 (о овоме је говорио и др Никола Крстић у Народној скупштини).

259 Видети шта је о овоме исти писац писао листу *Будућност*, и шта је писала *Застава*, стр. 213, 221, 224. ове књиге.

260 Изостављена места у чланку у оригиналу, очито по налогу полиције.

261 Видети стр. 225.

262 Мисли се на текст којим је *Застава* најавила излагање листа (видет стр. 120).

263 Ово тврђење одступа од познатих детаља у вези са изласком листа *Јединство*, обично се сматра да је изашао само један број из „важнијих“ разлога, тј. припрема устанка у крајевима под османском влашћу а не због забране аустроугарских власти (видет VII књигу).

264 Немамо података да је вођена било каква истрага (видети белешку 1 XI књиге).

265 Исти термин употребљен је и раније у *Neue freie Presse*, највероватније да је реч о истом чланкописцу (видети белешку 246).

266 Највероватније да се то односи на текстове у *Застави* које смо донели: „Реч“ српске владе и *Слобода штампе у Србији* (видети стр. 172. и 222).

267 Миливоје Петровић Блазнавац, намесник и председник владе по пунолетству кнеза Милана, први генерал у српској војсци, умро је напрасно (видети *Српске новине* од 24. III 1873). Идилично сликање околности у којима се, по овом писцу, затекао кнез Милан, морали су у његовим годинама изазвати симпатије за такве написе: овакве односе према кнезу Милану неговала је аустроугарска штампа све док га потпуно није привукла на своју страну.

268 Ова алузија јасно оцртава и намере писца.

269 Ма колико да смо трагали за подацима у страниој штампи (видети о томе XV књигу), новине које се овде наводе нисмо прегледали.

270 Видети белешку 235 XI књиге.

271 Докле је ишла мржња према марковићевцима, види се и из овог преименовања листа, уместо *Јавност* упорно пишу *Савност* (по Сави Грујићу).

272 Крај реченице дат изворни на француском.

273 Интересантно је да на исто место (листа *Застава*) упућује и допис у *Neue freie Presse* (видети белешку 266); ово, као и низ других околности наводе на закључак да је Сава Грујић вероватно у праву када каже да ови текстови у оба бечка листа (*Le Danube i N. fr. Presse*) пише иста личност, и то из Београда, он је вероватно то могао као савременик и сазнати (видети његов одговор на све ове написе; у вези са свим овим

нисмо се ни осврнули, сем у кратко датој notiци као копији из листа *Будућност* о немирима у Богословији, Пољопривредној школи у Пожаревцу и Учитељској у Крагујевцу који се дешавају управо у ово време; сви писци о догађањима у Србији тог времена и ове немире повезују са деловањем марковићеваца. Све је ово, наравно, тема за посебне расправе, но ваљало би у целини овоме посветити посебну пажњу – мислимо, наравно, на то припремање преврата).

274 То је лист *Голос*.

275 Видно је, наравно, да власт сасвим рачуна на укидање листа *Јавност*, тога су били свесни и у уредништву листа. Марковић у писму брату Јеврему 9. априла пише: „Ја сам готово склон на то да престанемо одма с листом, а после ако Сава буде у стању да буде уредник, да крене одмах нов лист под новим именом“ (видети XI књигу стр. 226). Према ономе како се догађаји одвијају изгледа да су журили и влада и уредништво. Већ у следећем, 41. броју листа, као што се види из приложеног текста уз овај који коментаришемо, уследила је нова опомена. Према члану 46. Закона о штампи, после две јавне опомене могла је уследити забрана. У том случају са новим листом морало се чекати 3 месеца. Уредништво иза ове друге опомене штампа још само два, 42. и 43, потом и *Изванредни број* (43. број изашао је 18. а изванредни 20. априла 1874). О неким детаљима у вези са овим још ће бити речи.

276 Видети стр. 225. ове књиге.

277 Видети *Стране новине о „Јавности“* и текст уз белешку 274.

278 О Грујици Гавриловићу већ је била више пута речи. У коликој мери је влада жустро деловала, види се и из примера премештаја суплента гимназије у Крагујевцу Светозара Милосављевића. Ево његове јавне изјаве у листу *Јавност* (бр. 19, 12. II 1874):

„Мојим ђацима у крагујевачкој гимназији.

Директор те гимназије г. Вуле Паштрмац разрешио ме је одма од дужности чим је добио званичан акт да се ја премештам у књажевачку гимнзијску реалку.

Тим ме је спречио да се опростим с вама, с којима сам провео врло пријатно више од три године. С тога се сада опраштам овим путем. Сматрам још за дужност да при мом поласку, изјавим вам благородност, што сте се сваки пут пристојно спровођу мене понашали, моје часове прилежно походили и с највећом марљивошћу моја предавања пратили.

Растајући се с вама, ја носим са собом тврду наду, да ћете и у будуће остати добри ученици, а временом постати поштени људи, и заузети се за све оно, што наш народ води к напретку и срећи.

Збогом.

11. Фебруара 1874. год.
У Крагујевцу.

Светозар Милосављевић“

²⁷⁹ Ово је последњи текст који дајемо из последњег редовног броја листа *Јавност* (видети текстове који следе и копију „броја изванредног“ од 20. априла 1874).

²⁸⁰ Текстови пренети из „броја изванредног“ сами по себи сведоче о драматичним последњим тренуцима овог листа. Да овај текст *Уписницима Јавности* уђе у ванредни број, одлучено је на седници Управног одбора одржаној 15. априла када је разрешен дужности уредник листа Д. Стојковић. Уз то, на истој седници одлучено је да се наново, последњи пут у *Јавности* да и оглас за књигу Саве Грујића (као што се види на копији коју прилажемо, произилази да је она тада, дакле, последња декада априла, била већ у штампи). Да споменемо још и то да је одлучено и о отпуштању радника и ученика штампарије. Ево тог дела: „На предлог председника да се уреди техничко особље услед тога што лист престаје одлучује се: да се задржи слагач Мијаило Стевановић с платом од осам дук. месечно и три ученика: Сима Вукашиновић, Алекса Малаћевић и Милан Шапоњић с утврђеном платом. Да се отпусте слагачи: Стев. Богдановић и Лазар Димић и да им се у име путна трошка изда по два дук. цес. Даље да се преко администратора отпусте момци: Светозар Шапоњић и Божо Стојановић“. Према овоме знамо и имена оних који су радили у штампарији. Највероватније да је словослагач Стевановић са три преостала ученика, како лист није излазио, радио на слагању књиге С. Грујића. На истој седници Управног одбора одлучено је да се укине и место администратора, тада је ту дужност обављао Молеровић, уредничке списе и марке предао је Пери Ђорђевићу (АД НМК, 1540, Ж. Спасић, „*Јавност*“ *Светозара Марковића*, Крагујевац 1975, стр. 118–119).

²⁸¹ Претпостављамо да су ту припадала и два Марковићева текста: *Крагујевац, 15. Априла* и *§46 Закона о штампи*, затим подлистак *Приврженици* и дописи *Крагујевац, 11. Априла* и *Београд 1. Априла*, уз који је редакција дала напомену да је нешто од текста изоставила.

²⁸² Видети пресуду Апелационог суда и пропратни акт за одвођење Светозара Марковића у пожаревачки затвор.

²⁸³ У копији примерака „броја изванредног“ дат је и извештај о финансијском пословању за прва три месеца 1874. године, о чему је одлучио Управни одбор. Из књиге др Живомира Спасића преносимо забелешку о томе:

„*Крагујевац, 18 априла 1874.*

Данас је прочитан извештај о стању друштвене штампарије за месец април (односно од 1. до 18. истог мес.) који је прва одређена комисија накнадно израдила, по коме сума примања износи 21.673 гр[оша] 34 п[ара], сума издавања 15.692 гр[оша] 20 п[ара], а имовина (рачунајући ту готовину у хартији, маркама, вересији итд.) 19.535 гр[оша] 24 п[ара] чар[шијских].

Одбор одлучује: да се прочитани извештај прими и штампа у последњем броју *Јавности*.

Деловођа

Т. С. Молеровић

Председник Одбора
Краг. друш. штампарије,
Н. Остојић

Одборници

Коста С. Здравковић

А Поповић

Милоје Барјактаровић

М. Бошковић

П. Ј. Вуковић

Миленко Нешковић

Пера Ђорђевић

Стеван Д. Поповић“

(Ж. Спасић, „*Јавност*“ *Светозара Марковића*, Крагујевац, 1975, стр. 119–120; оригинал у НМ Крагујевац, сигн. АД 1504.)

²⁸⁴ Видети белешку 245.

²⁸⁵ Да су забрањивани неки бројеви *Летописа* Матице Српске у Србији није нам познато, о *Србији на Истоку* видети VII и VIII књигу.

²⁸⁶ Изостављања највероватније због примедбе полицијског службеника.

²⁸⁷ Део текста који се не односи на проблематику ове књиге изоставили смо.

²⁸⁸ Горњи наслов у средњим заградама ми смо дали, као и римске ознаке I, II и III, остало је све према оригиналу.

²⁸⁹ Изостављено у оригиналу, највероватније од уредништва *Фолксштата*.

²⁹⁰ Напомена од уредништва листа, највероватније самог Либкнехта.

²⁹¹ Процес Бебелу и Либкнехту.

²⁹² Иницијали Лазе Нанчића сараднике *Фолксштата* и неколико других немачких листова.

²⁹³ Ова два текста који следе пренели су из *Фолксштата* пештански *Arbeiter-Wochen-Chronik* у бр. 25, 26. и 31, и његов дубл на мађарском *Munkás Heti Krónika* у бр. 25, 26. и 27 (21. и 27. VII и 2. VIII 1874), под насловом *О историји радничког покрета у Србији*.

²⁹⁴ Ово указује да писац последња два наставка у *Фолксштату* није Лаза Нанчић. Woodford D. McClellan у свом делу *Serbia and social democracy, 1879–1878, International Review of Social History, Assen, XI, 1, 1966*, стр. 63–64, износи мишљење да је то Никола Марковић, што је највероватније.

²⁹⁵ Како је о свему већ било речи, подсећамо да немамо податак да је *Јавност* забрањена; као што се из претходних материјала могло видети, сама редакција је прекинула даље излагање да би скратила рок за покретање новог листа; наравно да би забрана убрзо уследила да ово није урадила сама редакција.

²⁹⁶ Мисли се на дружине занатлија које је формирао Ђура Љочић (више о томе у IV књизи).

²⁹⁷ Мисли се на угледни број *Раденика*, изашао 17. априла 1871.

²⁹⁸ Очито претеривање за које се не може наћи објашњење, Марковић је емигрирао пре него што је поступак и покренут (видети VI и VII књигу).

²⁹⁹ Мисли се на министра војног Јована Белимарковића, о којем је било доста речи.

³⁰⁰ Мисли се на Светозара Милосављевића, о којем је такође било речи.

³⁰¹ Превод из *Заставе* је доста слободан а има и делове које их нема у тексту (видети стр. 257).

³⁰² Упоредити са тужбом државног тужиоца. Треба имати у виду да је ово превођено на немачки, па потом наново на српски и да су неке разлике у текстовима могле и отуда настати.

³⁰³ Напомена дата од редакције *Фолксштата* дата је у загради од саме редакције.

³⁰⁴ Ови текстови први пут су објављени на српском у *Зборнику прилога филозофији и науци поводом осамдесете годишњице рођења академика Душана Неделковића*, у раду Ђ. Митровића, *Орган I Интернационале Der Volksstaat* о историји социјалистичког покрета у Србији – поводом суђења Светозару Марковићу 1874. године, Посебна издања САНУ, књ. DLI, Одељење друштвених наука, књ. 91, стр. 95–109.

Уз ове текстове неопходно је напоменути и следеће. Цела XV књига посвећена је страним изворима о Светозару Марковићу и првим српским социјалистима, па ми отуда нисмо чинили веће напомене. Но овде ваља споменути да је лист *Фолксштат* завршио своју судбину објављујући у последњих својих шест бројева Марковићеве текстове на првим странама (у истом листу Маркс и Енгелс су објавили 144 рада); ради се о *Реализму*, видети III књигу овог издања. Уз све речено, подсећамо и на то да је Либкнехт Старији подстакао Маркса, вероватно инспирисан овим описом суђења у Србији, али и својим и Бебеловим, да објаве наново текст о суђењу Марксовим саборцима међу којима је био и Либкнехт, суђен у одсуству, из Савеза комуниста у келнском процесу 1848. године. Маркс је не само пристао на то већ је написао и предговор за посебно издање, први пут тада изашло под његовим име-

ном; пре тога није се знао аутор, Либкнехт је те текстове пуштао крајем 1874. године у свом *Фолксштату*. У том Марксовом предговору је и она мисао која је постала крилатица у социјалистичкој јавности: „Друштво неће наћи своју равнотежу док се не буде окретало око сунца рада“. Разумљиво је да ће он, или Нанчић, свеједно, завршити први наставак о суђењу Светозару Марковићу речима: „Прогоњени нам у таквим случајевима показују како се заступају принципи пред сваким човеком. А Светозар Марковић, најзаслужнији међу српским социјалистима, је један од оних који су целога свету показали, како се мора заступати и бранити идеја еманципације рада.“

³⁰⁵ Када је ова, XII књига већ била готова, дошли смо до података важних за установљење Крагујевачке друштвене штампарије, па их овде саопштавамо. Уколико они нешто и противрече раније датим подацима (и претпоставкама) или их, пак, потврђују – што се посебно односи на оно што је изнето у белешци 34 – ми нећемо ништа мењати, јер ће то уочити сами читаоци. (И ово, наравно, на најбољи начин потврђује и оне речи пок. академика Радована Самарџића изнете у поговору свом изванредном делу *Велики век Дубровника*, да дело застарела већ оног момента када улази у штампу.) Два дана после упућивања овог акта окружног начелника Министарству финансија, са препоруком да се Правила усвоје, јер је предлог потекао „Од становника ове вароши првог реда...“ који желе напредак града „установљењем штампарије (да овде подсетимо да овај начелник није био и у доба када су исту дружину власти растуриле због њихове делатности). У листу *Будућност*, бр. 18, од II 1873. године изашао је, у рубрици „Дописи“, текст датиран 8. фебруара, дакле само два дана након слања овог акта Министарству финансија. У уводном делу се говори како је Крагујевац престоница Србије без низа важних просветних установа, па потом пише како је од пре две-три године покретана идеја да се оснује штампарија али без успеха. Потом следи: „Данас пак све су препреке удаљене, друштво је већ склопљено и штатути су праћени министру на одобрење. Ја ћу овде само да саопштим говор, којим је отворена скупштина акционарске дружине крагујевачке штампарије“. Потом цитира говор: „Вама је познат циљ, за који смо се овде скупчили; то је да прочитамо и потпишемо основна правила за штампарију“. Затим говорник каже да треба изабрати и лица која ће у њихово име поднети молбу министру за одобрење. Па наставља: „Пре него што приступимо самом читању ‚Основних правила‘, ваља да вам се укратко исприча, каквим се начином дошло до састављања нашег. Прошле јесени, више чланова овдашње читаонице, пошто су видели очевидне користи, које би по народну просвету и образовање произашле, када би се овде у Крагујевцу подигла штампарија, ма и мањег обима, изабрали су тројицу између себе, којима су као задатак одредили, да посматрају: је ли могуће да се у Крагујевцу штампарија установи? И хоће ли бити толико прихода, да се трошкови штампарије подмирити могу? И колико

би ваљало имати новца па да се штампарија овде може отпочети? Пошто су та питања опширно посматрана, поднела су изабрана тројица својој дружини извештај, у којем су казали, да је у Крагујевцу могуће подићи штампарију [тај извештај смо штампали у овој књизи], ако се само склопи друштво, које ће уписом удеоница саставити капитал нуждан за штампарију, почем иначе нема никаквих сметња за ову радњу: јер има у Србији довољно лица способних за техничку и административну управу таквог посла, нужне пак машине и остали материјал лако се могу набавити; да се из те штампарске радње, особито у почетку неће моћи очекивати никаква већа корист, али да ће штампарија зацело имати рада, каки јој је за опстанак нуждан, јер су све штампарије у Српству обично претоварене радом и многи на штампање своих књига више месеци морају да чекају; те тако они који новац у ту радњу уложе, бар неће морати да се боје да ће бити оштећени. По њиховом рачуну, износили би приходи годишње по 800 дук. цес. поред расхода 760 дук. цес. но то све само онда може бити, ако се у штампарији Крагујевачкој штампале буду једне новине, које би својим извршним садржајем стекле постојан број предплатника; за оснивање штампарије није нуждан већи капитал од 1000 дук. од ког би се нешто употребило за набавку нужних машина, слова и осталог материјала, а нешто би служило за подмирење првих најнужнијих трошкова; па да би по томе требало одредити 200 удеоница по 5 дук. цес. што би подпуно задовољило потребу штампарије. По свим овим питањима, изабрана тројица тражили су обаве-штења од више српских штампарија и према највишој означеној цени, одредили су, напред поменутих 1000 дук. цес. као капитал потребан за оснивање овог предузећа. Према оваквом извештају сакупљена лица читаонице, одредила су одма шесторицу из своје средине да пописом удеоница међу становништвом крагујевачким окушају, је ли могуће овде саставити за штампарију потребан капитал од 1000 дук. цес. па ако то буде могуће, онда да се саставе основна правила, по којима би се могла образовати дружина за подизање штампарије у Крагујевцу. Попис је испас тако срећно за руком да је за најкраће време сакупљено преко 130 удеоница и тако је било могуће да се слободно ступи к изради основних правила која ће нам се сада на потпис поднети. Та основна правила састављена су од чести по примеру оних што су за Новосадску задружну штампарију израђена, а од чести према нашим околностима, како се најбоље знало. На том послу проведено је више од месец дана, и не само што је био више пута подробно претресан, но се и неколико пута због њега сазвао одбор од ширег круга стручних лица, са којима се о њему саветовало, како ће се што боље изградити. Па с тога је могуће надати се, да ће те ви примити и подписати та основна правила овако као што их вама предајемо, а да неће имати шта значајније да се преиначи у њима.“ Дописник из Крагујевца потом додаје свој коментар: „Када је овај говор био свршен, онда су се читали штатути и били су претресани

тачка по тачка. Пошто је друштво усвојило штатуте без сваке суштствене измене, оно је изабрало из своје средине 20 лица, који ће их подписати и послати министру на одобрење“. Али додаје и нов пасус: „Жао нам је што морамо да саопштимо и то што се чује да има лица која нападају, што ће се у Крагујевцу штампарија подићи“. На основу овог текста у листу *Будућност* моћи ће да се разјасни низ околности у вези са покретањем идеје и установљењем прве штампарије у Крагујевцу основане од самих грађана. Ко је дописник немамо податке, потписао се знаком теразија (такав знак ставља испод својих дописа и дописник овог листа из Босне). Говорника не помиње, највероватније отуда што је то био Сава Грујић, па намерно није хтео да се он као војно лице у вези са овим помиње у штампи. Поменути тројица су вероватно Сава Грујић, Стеван Поповић и Павле Шафарик. Из податка да је договор, онај кључни, рекли бисмо, обављен „у јесен“ прошле, тј. 1872. године указује на чињеницу да се о овоме, како смо и претпостављали, дуже договарало; траг са „честима правила“ од друштвене штампарије у Новом Саду, где борави Светозар Марковић није без неког већег значаја (да подсетимо, тада је и Стефановићева штампарија у Београду, која је штампала *Рад* па потом и Марковићева *Начела...*, постала друштвена и штампала, нешто пре Крагујевчана, своја правила у *Будућности*).

РЕГИСТАР ЛИЧНИХ ИМЕНА

А

АБ, 295

Алавантић, видети Милинковић-
-Алавантић Јован

Алекса Ђ. Карађорђевић, 287

Александар Карађорђевић, кнез,
287

Андрија, свети, 293

Арбујес, 223

Атанасковић Никола, 30

Б

Бакуњин, Михаил Александрович,
248

Барјактаровић Миливоје, видети
Барјактаровић Милоје

Барјактаровић Милоје, 234, 238,
306, 308, 315

Барлов Јеврем, 104, 295

Бибел Аугуст (Bebel August), 315,
316

Белимарковић Јован, 3, 43, 175,
281, 316

Бизмарк Ото (Bismark-Schönhausen
Otto von, Fürst), 85, 191, 269, 270

Бјелетић др Добросав, III, VI, VII

Блазнавац, видети Петровић Бла-
знавац Миливоје

Блазнавац П. Милоје, 300, 307

Богдановић Стеван, 314

Божидар Ђ. Карађорђевић, 287

Божовић Божо, 109

Бошковић Јелена, VII

Бошковић Јован, 132, 133, 135

Бошковић М., 315

Брачинац Милан, 133, 135

Брољи Жак Виктор Албер (Broglie,
Jacques-Victor-Alber duc de), 217

В

Великић Коста, 133, 279

Вељковић Мита, 51, 54

Вељковић Стојан, 130

Виктор Манојло, Виторио Еману-
еле II, (Vittorio Emanuele), 252

Вукашиновић Сима, 314

Вуковић Ј. Павле, 47, 121, 128, 234,
299, 306, 308, 315

Вукомановић Милосав, 132

Вучић-Перишић Алекса, 299

Вучковић Анта, 307

Вучковић Атанасије, 165

Г

Гавриловић Груја Грујица, 74,
211, 242, 243, 292, 294, 296, 311,
312, 313

Гарибалди Ђузепе
(Garibaldi Giuseppe), 248

Георгијевић Крста, 70, 71, 109

Голубовић, 185

Гродер, доктор, 47

Грудић Д. Вучко, 43, 132, 133, 134,
135

Груја, судија, видети Гавриловић
Груја

- Грујић Ана, 304
 Грујић А., 295
 Грујић Сава, 57, 58, 59, 60, 138, 140, 142, 143, 145, 146, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 164, 165, 169, 173, 222, 223, 225, 228, 247, 252, 265, 284, 288, 289, 298, 301, 302, 304, 305, 306, 307, 308, 311, 312, 313, 314, 318
- Д
 Дамјановић (Дамњановић) Миле, 85, 191, 214, 278
 Дамјановић др Перо, III, VI
 Даничић Саво, 47
 Димитрије, свети, 165
 Димитријевић др Сергије, III
 Димић Лазар, 314
 Димшић Јаков, 69, 71, 108, 109
 Динић Стеван, 295
 Дракон, 173, 175
 Дубовац др Јован, III
 Довијанић, 51
 Душан Немањић, цар, 257
- Ђ
 Ђикић Таса, 51, 54, 287
 Ђока марковићевац, видети Ивановић Ђока
 „Ђокин син”, видети Карађорђевићи, 287
 Ђокић Анта, 54
 Ђорђевић К. Вучко, 295
 Ђорђевић Никола, 127, 169, 231, 232, 233, 237, 238, 288, 299, 312
 Ђорђевић Пера Петар, 54, 64, 230, 278, 306, 307, 308, 309, 311, 314, 315
 Ђурђе, свети, 152
 Ђурић Милош, марковићевац, 278, 306, 308
- Е
 Енгелс Фридрих (Engels Friedrich), 316
- Ж
 Живковић Т. Велимир, 74, 97, 292
 Живковић Радомир, VII
 Живковић Таса, 292
- З
 Здравковић Алекса, 170
 Здравковић С. Коста, 306, 315
- И
 Ивановић Ђока, 51, 54, 287
 Игњатовић др Ђорђе, VI
 Илијћ Станоје, 70, 72
- Ј
 Јевтић, дуванџија, 115, 116
 Јова, прота, видети Јовановић Јован
 Јовановић Димитрије, 165, 307
 Јовановић Јова(н), 52, 287, 306
 Јовановић Нићифор, 307
 Јовановић Панта, 36, 38, 39, 42, 286
 Јовановић Ранко, 278
 Јовановић Вл. др Слободан, 295
 Јовановић Тома, 299
 Јоксимовић Божидар, XI
- К
 Каљевић Љубомир, 134, 218, 279
 Карађорђевићи, 17, 219, 228, 229, 287
 Каракостић Димитрије, 54, 287
 Карамарковић Мата, 214, 278
 Кикић Артур, 48
 Кнежевић Урош Црни, 297
 Книћанин Антоније, 44
 Коларац, видети Милосављевић Илија Коларац
 Комадинић М. Ђорђе, 49
 Костић др Лаза(р), 124
 Крстић др Никола, 185, 186, 214, 312
 Кукић инж. Антон, 311

- Л
 Лавров Пјотр Лаврович, 286, 297
 Лазар Хребелановић, кнез, 44
 Лазаревић Антоније, 310
 Лазаревић Димитрије, 63, 64, 65, 66, 74, 97, 106, 107, 196, 201, 202, 204, 206, 207, 208, 209, 226, 227, 240, 242, 243, 254, 292, 296, 310, 311, 312
 Ламбахер, 166
 Либкнехт Вилхелм (Liebknecht Wilhelm), 315, 316
 Лукић Арса, 129, 130, 134
 Лукић Р. др Радомир, III, IV, V, VI
- Љ
 Љотић Владимир, 298
 Љочић Ђура, 115, 308, 315
 Љочић Светозар, 165, 308
- М
 Магазиновић Стеван, 129
 Мајер, 259
 Мајсторовић, 310
 Маклелан Д. Вудфорд (Macclellan D. Woodford), 315
 Малаћевић Алекса, 314
 Мандић Никола, 133
 Мариновић Јован, 22, 129, 130, 132, 135, 172, 173, 174, 175, 214, 253, 279, 294, 300
 Марко Црни, трговац, станодавац
 Св. Марковића, 234
 Марковић Ј. А., 307
 Марковић Јеврем, 51, 52, 283, 284, 305, 313
 Марковић Милица, 285
 Марковић Никола, 298, 315
 Марковић М. Петар, XI
 Марковић Светозар, III, IV, V, VI, IX, XI, 20, 28, 43, 44, 47, 49, 51, 52, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 128, 139, 157, 159, 163, 164, 168, 170, 171, 173, 176, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 186, 196, 197, 199, 201, 202, 204, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 213, 214, 217, 221, 222, 225, 226, 228, 230, 232, 233, 234, 235, 237, 238, 240, 242, 244, 245, 248, 253, 254, 255, 257, 258, 261, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 298, 300, 301, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 318
 Марковић Стана, 170
 Маркс Карл (Marx Karl), 316
 Маршићанин Коста, 110
 Матић Душан, III
 Матић Матија, 108, 109
 Мацаревеић Васа, 104
 Мацаревеић Венијамин, 295
 Мијатовић Чедомиљ, 30, 214, 279, 280, 283, 311
 Милан Обреновић, кнез, 4, 8, 9, 11, 22, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 72, 77, 78, 82, 83, 84, 94, 95, 104, 108, 114, 143, 144, 145, 148, 149, 173, 179, 180, 181, 182, 184, 185, 188, 190, 198, 199, 208, 218, 221, 222, 225, 228, 241, 247, 248, 267, 269, 279, 283, 287, 288, 290, 291, 295, 297, 304, 305, 313
 Миле, видети Дамњановић Миле
 Миленковић Владимир, 30, 110
 Милетић др Светозар, 306, 311
 Милинковић-Алавантић Јован, 47, 287
 Милићевић Стева(н), 43, 44
 Миловановић Мита, 132, 135, 278
 Милојковић Радивоје, 19, 20, 22, 62, 77, 85, 94, 169, 181, 191, 253, 269, 283, 299, 308
 Милосављевић Илија Коларац, 44

- Милосављевић Светозар, 306, 313, 314, 316
 Милош Обреновић, књаз, 264, 310
 Милошевић Светлана, VII
 Мисирлић М. Димитрије, 115
 Мита, видети Димитрије Стојковић
 Митар, видети Димитрије, свети
 Митић Мирослав, VII
 Митровић Ђорђе, III, VI, VII, 316
 Михаило, митрополит београдски, 52, 265, 287, 312
 Михаило Обреновић, кнез, 28, 153, 306, 310
 Михаиловић Стевча, 52, 287
 Мицини Гистав (Mizzini Gustave), 248
 Молеровић С. Тодор, 306, 307, 314
 Мохаж Антон, 54
- Н**
 Нанчић Лаза(р), 298, 315
 Наполеон III (Charles Louis Napoleon), 289
 Недељковић др Душан, III, 316
 Нерон Луције Домиције, 223, 244
 Несторовић Сима, 130, 132, 133, 134, 135
 Нешковић Миленко, 306, 315
 Никетић Михаило, 311
 Николајевић Александар, народни посланик из Крагујевца, 3, 86, 132, 192, 218
 Нинковић Анка, 286, 297
- О**
 Обреновићи, 17, 52, 53, 135, 249, 264, 287, 306
 Остојић Ивко, 133, 135
 Остојић Никола, 306, 307
- П**
 Павловић Илија, 44
 Павловић Јевта, 166
 Павловић Јован, 298, 299
 Пантелић Ђока, нар. посланик, 131
 Паштрмац Вуле, 314
 Петар I Карађорђевић, 305
 Петковић Алекса, 278, 279
 Петковић Мита, 54
 Петровић Блазнавац Миливоје, 19, 135, 165, 214, 248, 253, 278, 287, 300, 305, 313
 Петровић Настас, 52, 53, 287
 Пијановић др Петар, VII
 Пилић-Ракић др Вера, VI
 Пироћанац Милан, 185, 280
 Писањук мр Михаило, VI
 Попов др Чедомир, III, VI
 Поповић Александар Таса, 306, 315
 Поповић Васа, 69, 71
 Поповић Д. Стеван, 162, 185, 306, 307, 315, 318
 Поповић М. Милан, 72
 Поповић др Петар, III
 Поповић Таса, видети Поповић Александар Таса
 Протић Велимир, 44
 Протић С. Коста, 57, 59, 60, 142, 145, 146, 164, 165, 169, 222, 230, 248, 288, 311
- Р**
 Раденковић Милан, 306
 Радивоје, видети Милојковић Радивоје
 Радовановић Никола, 129, 278
 Радовановић Ранко, 131
 Радовић Мита, 129
 Радосављевић Стеван, 44
 Рајичевић Стева Стеван, 161, 163
 Рајковић Ђ. Вељко, 63, 64
 Рајковић из Јагодине, 51
 Ранковић Драгутин, VII
 Реџепагић др Јашар, III, VI
 Ристић др Јован, 19, 22, 51, 52, 169, 172, 174, 175, 228, 229, 253, 308, 311
 Ружић Добра, 298

- С**
 Сава Немањић свети, 306
 Савић Илија, 49
 Сара (Сарка) Карађорђевић, кнегиња, 288
 Сен-Жист Антоан (Saint Just Antoine), 222
 Симић Настас, 51
 Скерлић др Јован, 286, 295, 306, 308
 Спасић др Живомир, 284, 286, 287, 294, 306, 307, 314, 316
 Спасић др Милован, 40, 41, 185
 Спасић Милутин, 280
 Сретеновић Љуба, 54
 Станимировић Игњат, 69, 71, 108, 109
 Стева, доктор, видети Поповић Д. Стеван
 Стевановић Мијаило, 314
 Стевановић Никола, 37, 161 – 162, 321
 Стефановић Ђока, 179 – 185, 189 – 205, 222, 229, 254, 291
 Стефановић В., 146
 Стојановић Божо, 314
 Стојановић Љ., 104
 Стојановић Марија, 129, 135, 282
 Стојановић Никола, 295
 Стојанчевић др Владимир, III, IV, V, VI
 Стојковић др Андрија, III, VI, VII
 Стојковић Јов. Димитрије, 61, 62, 63, 66, 71, 73, 74, 75, 78, 88, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 97, 98, 100, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 115, 119, 121, 157, 159, 163, 176, 179, 182, 183, 184, 186, 196, 202, 205, 206, 208, 210, 215, 217, 221, 222, 225, 230, 234, 237, 242, 244, 245, 248, 250, 253, 254, 255, 257, 261, 263, 265, 266, 269, 270, 271, 281, 288, 290, 293, 294, 295, 296, 306, 308, 309, 310, 311, 314
 Стојшић Касијан, 130, 133, 135
 Суботић др Јован, 161
 Суботић Леша, 44
- Т**
 Тајсић др Филип, 165, 308
 Тодоровић др Драгоје, VI, 291
 Тодоровић Пера, 278, 307, 308
 Тодоровић Тодосије, 166
 Трифунац Милосав, 133
 Туцаковић Мита, 306
 Туцаковић Тодор, 165, 306, 307
- Ђ**
 Ђирић Стеван, 211, 310
- У**
 Угљешин Коста, 47
- Ф**
 Филиповић Мата, 74, 209, 211, 240, 254, 292
 Франц Јозеф I (Franz Josef), цар, 264
- Х**
 Христић Никола, 174, 175, 253
 Христић Сава, 104, 295
 Христић Филип, 294
 Христос Исус, 265
- Ц**
 Ценић Димитрије Мита, 297, 300
 Ценић Д. Ђорђе, 53, 114, 132, 173, 195, 203, 204, 211, 214, 223, 224, 254, 287, 294, 296, 297, 300, 303
- Ч**
 Чкребић инж. Душан, III, VI
 Чумић Аћим, 19, 20, 21, 22, 47, 52, 53, 87, 90, 91, 96, 131, 133, 134, 135, 136, 192, 210, 214, 250, 253, 259, 279, 282, 283, 287, 288, 293, 294, 301, 303, 310, 311
 Чупић, дуваница, 115, 116

Ш

- Шанбор Анри Шарл (Chambord Henri Charles, duc de Bordeaux), 189, 310
 Шапоњић Светозар, 314
 Шафарик Павле, 145, 164, 165, 306, 307, 308, 318
 Шапоњић Милаң, 314
 Шефлер, 244

РЕГИСТАР ГЕОГРАФСКИХ ИМЕНА

А

- Азија, 279
 Алексинац, 254
 Америка, 92, 199, 202, 271
 Аустрија, 119, 218, 264, 265
 Аустро-Угарска, 121, 123, 163, 247, 252, 301, 312, 313
 Аустријска (Сремска) Митровица, 47

Б

- Балкан(ско полуострво), 259
 Бачка, 251
 Бела Црква, 124
 Белгија, 218, 279, 301
 Београд, 7, 8, 36, 41, 42, 43, 44, 49, 69, 71, 99, 106, 108, 114, 116, 161, 162, 166, 168, 172, 173, 198, 213, 231, 246, 247, 249, 250, 251, 253, 254, 264, 291, 293, 308, 311, 313, 314, 318
 Берлин, 269
 Беч, 124, 161, 228, 247, 248, 251, 313
 Босна, 318
 Братислава видети Пожун
 Бугарска, 248, 252

В

- Ваљево, 254
 Версај, 264
 Војводина, 283, 298, 299, 311
 Врачар (у Београду), 189
 Вршац, 261

Д

- Данска, 301
 Дубровник, 317
 Дунав, 248, 251, 313

Е

- Европа (Запад), 16, 153, 155, 199, 216, 247, 248, 263, 279, 280, 284, 301
 Енглеска, 221, 250, 279
 Есен, 315

З

- Зајечар, 294
 Запад, видети Европа

И

- Италија, 252, 301

Ј

- Јагодина, 11, 51, 52, 54, 69, 104, 134, 179, 287, 288, 294, 300
 Јасеница, 11
 Јевропа, видети Европа
 Јовац, 51
 Југославија, 120, 248

К

- Келн, 316
 Кина, 259
 Књажевац, 254, 314
 Копривница, 11, 134, 288

- Крагујевац, 3, 5, 15, 16, 19, 27, 28, 29, 30, 31, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 46, 47, 51, 52, 53, 54, 57, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 97, 98, 100, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 119, 120, 121, 123, 127, 128, 136, 138, 139, 140, 141, 142, 144, 145, 152, 153, 155, 157, 158, 160, 162, 167, 168, 169, 171, 179, 183, 184, 194, 209, 210, 213, 216, 217, 221, 222, 225, 226, 227, 230, 231, 234, 235, 236, 340, 242, 243, 244, 246, 247, 248, 249, 250, 253, 254, 255, 261, 263, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 292, 294, 295, 296, 297, 299, 301, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 313, 314, 317
- Л
Лајпциг, 263
- М
Мађарска, 124, 225, 247, 248, 249, 251, 252, 261, 266, 315
Милановац (Горњи), 51, 254
Минхен 48, 244, 259, 311
- Н
Неготин, 254, 312
Немачка, 85, 244, 247, 249, 263, 270, 301, 308, 315, 316
Нови Сад, 124, 159, 161, 162, 247, 249, 318
- П
Палилула (у Крагујевцу), 234
Панчево, 124, 251, 299
Параћин, 11
Париз, 249, 264
Петроград, 248, 298, 307
Пешта, 124, 248, 315
- Пијемонт, 252
Пожаревац, 110, 112, 114, 116, 215, 246, 250, 257, 258, 266, 297, 299, 313, 314
Пожун, 124
Пруска, 153, 301
- Р
Рготина, 170
Рим, 223, 296, 315
Романија видети Румунија
Румунија, 124
Русија, 83, 189, 248, 249
- С
Сава, 247
Смедерево, 11
Србија, 5, 7, 11, 17, 27, 43, 48, 58, 60, 62, 72, 77, 78, 82, 83, 84, 86, 87, 91, 94, 95, 96, 107, 119, 120, 123, 124, 135, 137, 140, 143, 145, 146, 152, 153, 155, 164, 169, 172, 173, 174, 175, 179, 180, 182, 185, 189, 190, 193, 213, 214, 215, 221, 222, 223, 224, 225, 227, 228, 230, 244, 247, 248, 249, 251, 252, 257, 259, 261, 264, 266, 267, 270, 273, 288, 289, 298, 299, 301, 302, 303, 305, 306, 312, 313, 315, 317, 318
Српска Митровица, 47
- Т
Таково, 252
Тител, 124
Турска, 17, 134, 252, 258, 265, 284, 305, 312
- Ћ
Ћуприја, 254
- У
Угарска, видети Мађарска

- Ф
Француска, 189, 217, 222, 248, 249, 251, 313
- Ц
Цариград, 11, 249
- Ш
Шабац, 47, 253, 254
Швајцарска, 137
Шемниц (Немачка), 244
Шпанија, 223
- Х
Хина, видети Кина

RÉSUMÉ

Le Livre XII des *Oeuvres Complètes* de Svetozar Marković est le deuxième par ordre des quatre livres (XI-XIV) de „la phase dite de Kragujevac“ de la vie et de l'oeuvre de Marković. Son contenu est le suivant.

ARTICLES. Ont été inclus seuls les articles qui ont été à l'origine de l'inculpation et de la condamnation de Marković „pour délit de publication“. À la suite au Livre XI, dans le Livre XII, ont trouvé place les rapports critiques de Marković sur les débats à l'Assemblée Nationale serbe, dans la période du 20 novembre au 17 décembre 1873., à l'époque où elle a tenu ses assises à Kragujevac. Tous ces articles ont été publiés dans le journal „Javnost“, dont le collaborateur principal et, en réalité, le rédacteur n'était autre que Marković, alors que son rédacteur en chef nominal était Dimitrije Stojković. Marković écrit avec objectivité et, partant de la variante du socialisme qui était la sienne, il écrit d'une manière critique sur la loi de la responsabilité ministérielle, sur la situation des députés gouvernementaux dans le parlement (à la différence des élus du peuple), qui sont engagés, de par leur propre choix et leur status, à ne pas défendre les véritables intérêts nationaux, mais les intérêts de ceux qui règnent (le prince et la classe bourgeoise). Il critique ensuite les dispositions de la loi sur la presse (promulguée le 23.X.1871), car l'Assemblée n'a pas réussi à modifier fondamentalement ces dispositions, elle a seulement supprimé apparemment la censure, mais elle a introduit la procédure du contrôle policier du contenu des publications, procédure qui est, pour la presse progressive et surtout pour la presse de l'opposition et pour les imprimeurs, plus défavorable encore que la censure; Marković y ajoute la critique du débat parlementaire sur la constitution serbe, car cette constitution ne reconnaît pas la souveraineté du peuple et de son Assemblée sur le prince et le gouvernement, et n'a pas force de loi principale et suprême, puisque les partis au pouvoir et le prince peuvent, au moyen de leurs décisions, en éviter ou en annuler les stipulations insuffisamment définies – ce qu'ils font souvent. Marković expose alors, d'une façon critique, aux lecteurs de „Javnost“, la décision parlementaire de rejeter la proposition d'une loi plus moderne sur la presse et la proposition de la suppression du budget à la gendarmerie, (ce qui signifierait, du même coup, une réduction considérable de la terreur policière en Serbie), le ministre de l'Intérieur ayant déclaré qu'il ne pouvait pas exercer son action sans gendarmerie.

– Ces positions critiques de Marković l'ont conduit devant le tribunal qui l'a condamné à la prison „pour délit de publication“.

DOCUMENTS. Dans ce groupe d'écrits, le Livre XII contient la proposition de fonder une association d'ayant-part pour créer et diriger une imprimerie à Kragujevac, où seraient imprimés un journal socialiste et des ouvrages utiles au peuple; des documents font suite à cette proposition: le projet des „Règles générales de l'Imprimerie sociale de Kragujevac“; et la procédure entamée par les autorités (de l'Arrondissement de Kragujevac et du Ministère des Finances de Belgrade) qui devait apporter la décision autorisant la création d'une telle imprimerie.

Suit une correspondance entre Marković et les collecteurs d'abonnements pour le journal „Javnost“, entre Marković et les abonnés eux-mêmes, entre Marković et ses partisans qui l'aident et le soutiennent dans son travail, en ce qui concerne la rédaction et l'entretien de ce journal, la diffusion de l'idéologie socialiste en Serbie.

Un chapitre spécial des Documents est consacré au *Procès* à Marković en tant que collaborateur principal et rédacteur effectif, ainsi qu'à Dimitrije Stojković, rédacteur en titre du journal „Javnost“. L'initiateur de ce procès était le ministre de la Défense Kosta Protić qui s'adresse au prince Milan Obrenović, attaquant les propos du journal „Javnost“ et exigeant que le capitaine Sava Grujić soit licencié pour avoir donné son soutien au mouvement socialiste de Marković, adresse qui le prince agréa en signant un décret (inclus dans ce Livre); suit la décision du Tribunal de l'Arrondissement de Kragujevac sur l'ouverture du dossier contre Marković et Stojković pour le soi-disant délit de publication, formulé en quatre points (leur délit est d'avoir „tourné en dérision publiquement, dans le journal „Javnost“, les ordres de nos lois et d'avoir appelé à enfreindre les lois existantes, d'avoir porté offensé aux droits constitutionnels de notre prince et offensé l'Assemblée nationale“). Nous avons publié ensuite les documents du Tribunal de cet Arrondissement, de la Cour d'appel et de la Cour de cassation qui rejettent les recours de Marković demandant d'être remis en liberté provisoire, sous caution, pour pouvoir se défendre et d'être autorisé à poursuivre son travail scientifique au cours de l'instruction; vient ensuite le document sur la procédure judiciaire entamée contre ces deux inculpés (avec l'avis isolé de quelques juges sur certains points de second ordre dans ce réquisitoire et de la procédure judiciaire elle-même). Le long Verdict du Tribunal de l'Arrondissement de Kragujevac sur le délit de Marković et de Stojković est un document particulièrement intéressant, qui condamne le premier accusé à un an et demi et le second à neuf mois de prison. Les recours des deux condamnés à la Cour d'appel y font suite; ces recours sont une démonstration de leur supériorité intellectuelle, morale et juridique sur leurs juges; le Verdict de la Cour d'appel, dont la modification principale apportée au Verdict précédent—est que la peine de Marković a été commuée en neuf mois et celle de Stojković en trois mois de prison.—Suit l'acte du Tribunal de l'Arrondissement de Kragujevac à la Cour de cassation, joint aux recours de Marković et de Stojković contre le Verdict de la Cour d'appel; et la Décision de la Cour de cassation (composée de cinq juges) qui renvoie les

recours des condamnés comme sans fondement et confirme le Verdict de la Cour d'appel. – À la fin de cette section qui traite du procès à Marković et à Stojković se trouvent publiés: la feuille carcérale du Tribunal de l'Arrondissement de Kragujevac dirigeant Marković sur le pénitencier de Požarevac; l'examen de l'état matériel et moral du condamné; l'Attestation de son transfert dans cette prison (où il a été admis le 24. IV. 1874.) avec le signalement du condamné, l'information du ministre de la Justice Đorđe Cenić disant que la demande de Marković de commuer sa peine de prison en peine d'amende a été rejetée, et deux actes y inclus sur la plainte pour prétendues dettes portée par deux tabagistes, Jeftić et Čupić, contre les trois ingénieurs: Stojković, Marković et Đura Ljočić.

CONTRIBUTIONS. On a inclus dans ce groupe: les nouvelles dans les journaux „Budućnost“ et „Zastava“ sur la publication de „Javnost“—„nouveau journal pour la science et la politique“; l'article paru dans „Javnost“ de son correspondant d' „Autriche-Hongrie“ avec l'allégation que le nouveau journal ne doit pas s'attendre à trouver un plus grand nombre de lecteurs parmi les Serbes de Voïvodine à cause de leur préjugé qu'ils doivent rester indépendants de la Serbie du point de vue de l'éducation et de la culture, tandis que le correspondant s'emploie à ce que les Serbes des deux bords du Danube communiquent entre eux et se connaissent mieux. Se trouve inclus, dans le Livre XII, l'Ordre de l'Arrondissement de Kragujevac, de nommer le clerc qui aura pour tâche de censurer les publications de l'Imprimerie sociale de Kragujevac, nouvellement créée. Suivent quelques correspondances sur les débats de l'Assemblée nationale: dans les nouvelles du 5 et du 7. XII. 1873., les lecteurs sont informés de la discussion à propos de la plainte portée par Marija Stojanović contre le verdict de la Cour de cassation sur son procès intenté à un conseiller à la retraite, les juges ayant partialement tranché l'affaire en faveur de ce dernier; cette plainte a soulevé à l'Assemblée une série de questions sur la législation et la juridiction en Serbie et sur le rôle de l'Assemblée, questions que, d'ailleurs, Marković et son mouvement socialiste soulevaient souvent. „Javnost“ publie le texte du ministre A. Čumić qui s'efforce en vain de rectifier la nouvelle de ce journal à grand tirage en Serbie, que c'est lui qui, à l'Assemblée, avait contesté à celle-ci le droit d'examiner les plaintes et les requêtes des citoyens.

Y figurent les documents, particulièrement importants, sur le scandale du licenciement de Sava Grujić, à l'époque capitaine, plus tard général et ministre de la Défense: son information, dans „Javnost“, sur la collecte des abonnements pour son livre traitant de l'organisation militaire en Serbie; la nouvelle du licenciement de Sava Grujić pour avoir soit-disant décelé des secrets militaires dans ce livre; l'appel aux membres de la Société d'administration de l'Imprimerie sociale de Kragujevac (dont l'un des membres était Grujić, lui aussi) à la réunion à l'occasion de la suspension de ce dernier, de même que la déclaration de Grujić disant qu'il „était victime d'un rapport mensonger“ au prince de la part du ministre de la Défense. Parmi les documents se trouvent publiés aussi l'introduction et la conclusion de l'ouvrage de Sava Grujić et la nouvelle littéraire à son sujet dans le journal „Budućnost“; la nouvelle sur la charge policière retenue contre le rédacteur de

„Javnost“ Dimitrije Stojković et contre l'auteur de l'éditorial Svetozar Marković sur les problèmes de la liberté de la presse, etc.

En étudiant le sort de Svetozar Marković et de Dimitrije Stojković, on en vient à la nouvelle, dans „Javnost“, que privés de liberté, „ils ont comparu devant le tribunal“, mais que leurs amis ont réussi, grâce au rapport médical, à les faire sortir de prison au cours de l'instruction, pour qu'ils puissent se défendre en liberté. Suit le texte du réquisitoire du procureur général Đoka Stefanović, le verdict contre Marković et Stojković, prononcé par le Tribunal de l'Arrondissement de Kragujevac. Les chercheurs pourront utiliser aussi le rapport sur les activités de l'assemblée des sociétaires et le procès-verbal de la réunion de la Société d'administration de l'Imprimerie sociale de Kragujevac, documents permettant de voir leurs réactions aux tentatives de l'État et de la classe dirigeante de liquider cette imprimerie qui inclinait vers les socialistes. Le livre renferme les nouvelles de Belgrade lors de ces événements à Kragujevac, tels que les obstacles faits par les autorités à la distribution du journal „Javnost“ et d'autres mesures pour lui faire perdre ses lecteurs et en hâter la disparition. Trois textes plus amples du journal „Zastava“ critiquent les activités du gouvernement serbe après la chute du cabinet de Ristić, remplacé par celui de Marinković, et décrit le côté juridique et moral de ce procès intenté à Marković et à Stojković, pour, finalement, présenter la situation réelle de „la liberté de la presse“ en Serbie. Ne sont pas sans importance les réponses détaillées de ces deux inculpés qui, bien documentés et avec perspicacité, réfutent point par point les chefs d'accusation, en partie également dans une polémique directe avec le juge Dimitrije Lazarević qui, de son côté, avait dû publier sa protestation contre l'information, au demeurant exacte, du journal „Javnost“, sur son triste rôle dans un procès qui avait pour tâche d'envoyer dans la mort le chef des socialistes serbes et le membre de l'Internationale de Marx, et qui, finalement y avait réussi. Pendant la captivité de Marković à Požarevac, „Zastava“ publie un article où il est dit que cette prison „pour prisonniers politiques est pire que les cachots turcs“ (*„tomruk“* en turc).

Dans ce groupe de documents, dans un certain nombre d'articles, il est montré comment „Javnost“ vient de réfuter les mensonges du journal viennois „Neue freie Presse“ sur les prétendus préparatifs d'un complot contre le prince Milan et d'un coup d'État en Serbie, voulant accuser par là les socialistes de haute trahison; „Javnost“ avait dû dénoncer aussi une conjuration inventée de toutes pièces contre elle-même, informer enfin l'opinion publique sur les agissements du chef de la police Nikola Đorđević, prétendu „sauveur de l'ordre social“, et apporter la correction officielle de la préfecture de police qui ne rectifie rien des faits établis; est caractéristique également la réponse de Grujica Gavrilović, juge au même procès à Marković et Stojković, réponse adressée à son collègue Dimitrije Lazarević, sur les „croche-pied“ de celui-ci au procès. „Javnost“ publie aussi d'autres textes tirés de la presse étrangère (avant tout austro-hongroise) contre „Javnost“, (Sava Grujić ayant déjà publié, à ce sujet, son opinion, de même que sur d'autres „événements historiques considérables et impitoyables“ de Kragujevac). Le ministre de la police

A. Čumić met en garde la rédaction de „Javnost“ à cause de son activité soi-disant „pernicieuse pour la paix et l'ordre publics“. Parmi les documents se trouvent insérés les textes se rapportant au procès à Marković et à Stojković, tirés des journaux „Der Volksstaat“, „Arbeiter Wochen-Chronik“ et „Munkás-Heti Kronika“.

NOTES DES RÉDACTEURS. 305 notes au total, composées en connaissance de cause et solidement étayées, facilitent dans une grande mesure aux lecteurs la compréhension des textes publiés dans ce livre.

Comme tous les autres livres de cette série, s'y trouvent publiés également la liste des illustrations, l'index des noms personnels et l'index des toponymes.

TABLE DES MATIÈRES

Note sur l'ouvrage	IX
--------------------------	----

I Articles

Kragujevac, 20 Novembre	3
Sur notre loi sur la presse	5
Nouveauté à Kragujevac	15
Kragujevac, 28 Novembre	16
Kragujevac, 16 Décembre	19
La presse libre et la gendarmerie	21

II Documents

1. La création d'une imprimerie à Kragujevac et l'activité du journal „Javnost“

Le rapport de la société pour la création de l'imprimerie à Kragujevac ...	27
Acte joint aux documents envoyés par le préfet de Kragujevac au ministre des finances, lui demandant l'autorisation de créer une imprimerie à Kragujevac, du 6.II.1873.	30
Règles générales de l'Imprimerie sociale de Kragujevac	31
Mandat du ministre des finances au chef du département économique d'examiner et de noter ses remarques sur le „Statut“	38
Instructions données par le ministre des finances au chef du département économique en ce qui concerne les Règles de l'Imprimerie sociale de Kragujevac	39
Remarques du Ministère des Finances sur les règles de l'Imprimerie nationale de Kragujevac	40

Remarques du Ministère des Finances sur les règles de l'Imprimerie sociale de Kragujevac communiquées au préfet de l'Arrondissement de Kragujevac	41
Acte du Ministère des Finances à la Préfecture de Kragujevac avec communication des Règles de l'Imprimerie sociale de Kragujevac, du 16.III.1873	42
Steva Milićević-à la Rédaction de „Javnost“ et à Svetozar Marković, 20.XI.1873	43
Đorđe Lazarević et Steva Milićević à Svetozar Marković, Belgrade, le 26.XI.1873	44
Jovan Milinković-Alavantić à Svetozar Marković, Šabac, 13.XII.1873	47
Đorđe Komadinić et Ilija Savić à Svetozar Marković, Belgrade. 3.I.1873	49
Tasa Đikić à Svetozar Marković, Jagodina, 6.I.1874	51
Lettre de Nastas Petrović à Stevča Mihajlović, Gornji Milanovac, 7.II.1874	52
Tasa Đikić à Pera Đorđević, Jagodina, 18.II.1874	54
 2. Procès	
Rapport du ministre de la défense Kosta Protić au prince Milan Obrenović – où il dirige ses attaques contre „Javnost“ et demande le licenciement de Sava Grujić, 23.XII.1873	57
Décret du prince Milan Obrenović sur le licenciement de Sava Grujić, 23.XII.1873	60
Décision du Tribunal de l'Arrondissement de Kragujevac qui retient la charge de la Préfecture contre Svetozar Marković et Dimitrije Stojković, 8.I.1874	61
Décision du Tribunal de l'Arrondissement de Kragujevac qui rejette la plainte de Svetozar Marković d'être, sous caution, mis en liberté provisoire pour sa défense, 9.I.1874	64
Acte du Tribunal de l'Arrondissement de Kragujevac joint à la plainte en appel portée par Svetozar Marković à la Cour de cassation contre la décision du Tribunal de première instance, du 10.I.1874, demandant sa remise en liberté provisoire pour se défendre	65
Acte du Tribunal de l'Arrondissement de Kragujevac joint à la plainte en appel de Svetozar Marković et Dimitrije Stojković à la Cour de cassation, 10.I.1874	66
Plainte de Svetozar Marković au Tribunal de l'Arrondissement de Kragujevac demandant l'autorisation de s'occuper de son travail scientifique et les visites en prison 11.I.1874	67
Décision de la Cour de cassation au sujet de la plainte portée par Svetozar Marković concernant la décision du Tribunal	

de l'Arrondissement de Kragujevac interdisant sa remise en liberté provisoire, 15.I.1874	69
Décision de la Cour de cassation qui rejette la plainte de Svetozar Marković et Dimitrije Stojković portée contre la décision du Tribunal de première instance qu' ils soient jugés pour délit de publication, 15.I.1874	71
Verdict du Tribunal de l'Arrondissement de Kragujevac prononcé contre Svetozar Marković et Dimitrije Stojković, copie du 29.II.1874	74
Brouillon de la plainte de Dimitrije Stojković à la Cour d'appel contre le verdict du Tribunal de l'arrondissement de Kragujevac, 19.II.1874	100
Verdict de la Cour d'appel prononcé contre Svetozar Marković et Dimitrije Stojković, 20.III.1874	104
Acte du Tribunal de l'Arrondissement de Kragujevac à la Cour de cassation joint au dossier des plaintes portées par Svetozar Marković et Dimitrije Stojković contre leurs verdicts, 4.IV.1874	107
Décision de la Cour de cassation concernant les plaintes portées par le procureur général, Svetozar Marković et Dimitrije Stojković, 10.IV.1874	108
Décision de la Cour de cassation concernant les plaintes portées par le procureur général contre Svetozar Marković et Dimitrije Stojković, adressée au Tribunal de l'Arrondissement de Kragujevac, 10-11.IV.1874	109
Feuille carcérale de la préfecture de Kragujevac à la direction de la prison de Požarevac avec laquelle Svetozar Marković est envoyé en prison purger sa peine, 22.IV.1874	110
L'examen de l'état moral et matériel de Svetozar Marković, 22.IV.1874	111
Confirmation de l'arrivée de Svetozar Marković à la prison de Požarevac, avec le signalement du prévenu, 24.IV.1874	112
Information du ministre de la Justice Đorđe Cenić à la direction du pénitencier de Požarevac que la plainte de Svetozar Marković, demandant que la peine de prison soit commuée en peine d'amende, a été rejetée, 23.V.1874	114
Acte du Tribunal du Commerce joint aux documents concernant les plaintes pour dettes portées contre D. Stojković, S. Marković et Đ. Ljočić, communiquées à la direction de l'établissement carcéral de Požarevac 27. IX. 1874	115
Confirmation du directeur de la prison de Požarevac qu'il a remis à Svetozar Marković la demande du Tribunal du Commerce, suivi d'une note disant qu'il a été remis en liberté le 16. XI. 1874, Požarevac, 22. X. 1874	116

III Contributions

„Javnost“, nouveau journal pour la science et la politique, fondé à Kragujevac, <i>Budućnost</i> , 107, 17.X.1873	119
Nouvelles littéraires, „Javnost“, journal pour le science et la politique, <i>Zastava</i> , 124, 21.X.1873	120
D'Autriche-Hongrie, no.1, 8.XI.1873	123
Ordre, <i>Javnost</i> , 3, 14.XI.1873	127
Activité de l'Assemblée nationale. Extrait, <i>Javnost</i> , 18, 8.XII.1873	129
Aćim Čumić. Monsieur le rédacteur, <i>Javnost</i> , 20, 12.XII.1873	136
Sava Grujić, L'organisation militaire de la Serbie <i>Javnost</i> , 20, 12.XII.1873	137
Nouvelle de Kragujevac, <i>Javnost</i> , 25, 23.XII.1873	139
Nouvelle de Kragujevac, <i>Javnost</i> , 26, 25.XII.1873	140
Invitation aux assises des ayant-part de l'Imprimerie sociale de Kragujevac, <i>Javnost</i> , 27, 29.XII.1873	141
Déclaration de la direction de l'Imprimerie sociale de Kragujevac à l'occasion de la suspension de Sava Grujić, <i>Javnost</i> , 27, 29.XII.1873	142
Déclaration de Sava Grujić à l'occasion du rapport du ministre de la Défense Kosta Protić au prince Milan et décret sur ladite suspension, <i>Javnost</i> , 27, 29.XII.1873	145
Sava Grujić, <i>Aux lecteurs</i> , Texte d'introduction de Sava Grujić pour le livre „L'organisation militaire de la Serbie“	152
Sava Grujić, Conclusion tirée du livre „L'organisation militaire de la Serbie“	153
Le journal „ <i>Budućnost</i> “ sur la parution du livre de Sava Grujić „L'organisation militaire de la Serbie“ <i>Budućnost</i> , 54, 23.VI. 1874	155
Nouvelles de Kragujevac (l'arrestation de Marković) <i>Javnost</i> , 4, 9.I.1874	157
Rapport sur l'activité aux assises des sociétaires de l'Imprimerie sociale de Kragujevac, tenues le 13.I.1874, <i>Javnost</i> , 7, 16.I.1874	158
Nouvelle dans <i>Zastava</i> sur l'arrestation de Svetozar Marković et Dimitrije Stojković, <i>Zastava</i> , 9, 20.I.1874	159
Rapport sur l'activité de la direction de l'Imprimerie sociale de Kragujevac (26. 3. 1873-13. 1. 1874), <i>Javnost</i> , 11-12, 25. et 27. 1. 1874	160
Belgrade, 18 janvier, <i>Javnost</i> , 10, 22. I. 1874.	168
Deux notes dans le journal <i>Javnost</i> sur les tentatives pour relâcher Marković pour qu'il puisse se défendre <i>Javnost</i> , 15 et 19, 2 et 12.II.1874	171
„La parole“ du gouvernement serbe, <i>Zastava</i> , 12, 27.I.(8.II) 1874	172

Dernière nouvelle, dans <i>Javnost</i> , sur la clôture du procès à Marković et Stojković, <i>Javnost</i> , 20, 20. II. 1874	176
Le procès à Sv. Marković, écrivain, et à Dim. Stojković, rédacteur de „Javnost“, <i>Javnost</i> , 22-25, 24, 26, 27.II et 1.III.1874	179
Kragujevac, 21 Février, <i>Javnost</i> , 22, 24.II.1874	210
Correspondance de Belgrade au journal „Zastava“ sur le procès à Svetozar Marković et la situation en Serbie, <i>Zastava</i> , 26, 13.III.1874	213
Kragujevac, 1 Mars, <i>Javnost</i> , 26, 3.III.1874	216
„Presse libre“ en Serbie, <i>Zastava</i> , 27, 3/15.III.1874	221
<i>Neue freie Presse</i> sur les prétendus préparatifs d'un coup d'État en Serbie, <i>Javnost</i> , 26, 3.III.1874	225
La protestation du juge Dimitrije Lazarević à cause de la correspondance publiée de Kragujevac dans le journal „ <i>Budućnost</i> “, <i>Budućnost</i> , 14, 12.III.1874	226
Complots autour de „Javnost“, <i>Javnost</i> , 30, 13.III.1874	228
Le sauveur de l'ordre social, <i>Javnost</i> , 30, 13.III.1874	230
De nouveau le sauveur de l'ordre social, <i>Javnost</i> , 30, 13.III.1874	232
Rectification officielle, <i>Javnost</i> , 33, 20.III.1874	234
Que rectifie „la rectification officielle“? <i>Javnost</i> , 33, 20.III.1874	236
À Dimitrije Lazarević, juge de Tribunal de l'Arrondissement de Kragujevac, <i>Javnost</i> , 34, 22.III.1874	240
Réponse du juge Grujica Gavrilović lors de la protestation du juge Dimitrije Lazarević pour la correspondance dans le journal „ <i>Budućnost</i> “, <i>Budućnost</i> , 20, 26.III.1874	242
Le correspondant de Munich au journal „Javnost“ sur la situation en Serbie, <i>Javnost</i> , 36, 27.III.1874	244
Les journaux étrangers sur „Javnost“, <i>Javnost</i> , 39, 5.IV.1874	247
Avertissements au journal „Javnost“, „pernicieux pour la paix et l'ordre publics“, <i>Javnost</i> , 40-41, 7 et 10.IV.1874	250
Sava Grujić, „Au correspondant inconnu des journaux étrangers“, <i>Javnost</i> , 42, 14.IV.1874	251
Kragujevac, 11 Avril, <i>Javnost</i> , 43, 18.IV.1874	253
Quatre informations dans „le numéro spécial“ du journal <i>Javnost</i> , 20, 20.IV.1874	255
Le correspondant du journal „Zastava“ sur la prison de Požarevac, <i>Zastava</i> , 54, 8.V.1874	257
Le correspondant de Munich au journal „ <i>Budućnost</i> “ sur la situation en Serbie, <i>Budućnost</i> , 47, 7.VI.1874	259
<i>Der Volksstaat Arbeiter Wochen-Chronik et Munkás-Heti Krónika</i> , sur le procès à Svetozar Marković, <i>Der Volksstaat</i> , no.41, 66, 84, du 10.IV., 10.VI. et 22.VII.1874	261

IV. Notes des rédacteurs

Index des noms	323
Index des toponymes	329
Résumé	333
Table des matières	339
Liste des illustrations	345
Sommaire	347

СПИСАК ИЛУСТРАЦИЈА

Божидар Јоксимовић, Напред, марш Светозара Марковића, насловна страна, цртеж литографа Петра М. Марковића, 1888. ...	XI
Крагујевац са краја XIX века	28
Насловна страна Извештаја Друштва за оснивање Крагујевачке друштвене штампарије	29
Последња страница споразума о куповини штампарије за Крагујевачку друштвену штампарију	37
Писмо Ђорђа Лазаревића и Стевана Милићевића Светозару Марковићу, 26. XI 1873.	45
Писмо Срба из Минхена листу <i>Јавност</i> , 12. I 1874.	48
Писмо Ђорђа Комадинића и Илије Савића Светозару Марковићу, 3. I 1874.	50
Зграда Окружног начелства у Крагујевцу у којој је суђено Светозару Марковићу	73
Прва страница пресуде Окружног суда у Крагујевцу Светозару Марковићу и Димитрију Стојковићу	75
Последња страница пресуде Окружног суда у Крагујевцу Светозару Марковићу и Димитрију Стојковићу	98
Пропратни акт Министарства правде из 1910. године уз достављене акте о суђењу Светозару Марковићу и Димитрију Стојковићу	99
Портрет Светозара Марковића, фотографија	113
Насловна страна првог броја листа <i>Јавност</i>	122
Два огласа из листа <i>Јавност</i>	125
Павле Вуковић, крагујевачки кмет у доба излажења листа <i>Јавност</i>	128
Насловна страна књиге Саве Грујића <i>Војна организација Србије</i> , Крагујевац, 1874.	150
Сава Грујић, снимак из доба српско-турских ратова	151
Оглас о распродаји официрских ствари и коња Саве Грујића после суспензије	154

Обавештење редакције листа <i>Јавност</i> о кашњењу изласка 4. броја из 1874. године	156
Две notiце у листу <i>Јавност</i> о спречавању уручења бројева овог листа претплатницима	170
Број 13. листа <i>Јавност</i> у целини испуњен „званичним исправкама“	177
Насловна страна 22. броја <i>Јавности</i> (Процес Светозару Марковићу), 24. II 1874.	203
Лист <i>Будућност</i> о немирима у Богословији у Београду, Земљоделско-шумарској школи у Пожаревцу и Учитељској школи у Пожаревцу (бр. 8, од 26. II 1874).....	246
„Број изванредни“ листа <i>Јавност</i> , 20. IV 1874.	256
Копија првог написа у <i>Фолксштату</i> , бр. 41, од 16. IV 1874.	262
Трећи наставак процеса Светозара Марковића у листу <i>Arbeiter-Wochen-Chronik</i> , бр. 31, од 2. VIII 1874.	268
Последњи наставак о суђењу Светозару Марковићу у листу <i>Der Volksstaat</i> , бр. 84, од 22. VII 1874.	272

САДРЖАЈ

Напомена о овој књизи	IX
-----------------------------	----

I. Чланци

Крагујевац, 20. Новембра	3
О нашем закону о печатњи.	5
Крагујевачка новост.	15
Крагујевац, 28. Новембра	16
Крагујевац, 16. Децембра	19
Слободна штампа и жандармерија.	21

II. Документи

1. Оснивање штампарије у Крагујевцу и рад листа *Јавност*

Извештај друштву за оснивање штампарије у Крагујевцу	27
Пропратни акт начелника округа крагујевачког министру финансија уз документа којима се тражи одобрење за оснивање штампарије у Крагујевцу, 6. II 1873.	30
Основна правила Крагујевачке друштвене штампарије	31
Налог министра финансија начелнику економског одељења да прегледа и учини примедбе на „Штатут“	38
Инструкције министра финансија начелнику економског одељења за примедбе на Правила Крагујевачке друштвене штампарије	39

Примедбе Министарства финансија на правила Крагујевачке друштвене штампарије	40
Примедбе Министарства финансија на правила Крагујевачке друштвене штампарије достављене начелнику округа крагујевачког	41
Пропратни акт Министарства финансија Начелству округа крагујевачког уз правила Крагујевачке друштвене штампарије, 16. III 1873.	42
Стева Милићевић – Светозару Марковићу, 20. XI 1873	43
Ђорђе Лазаревић и Стева Милићевић – Светозару Марковићу, Београд, 26. XI 1873	44
Јован Милинковић-Алавантић – Светозару Марковићу, Шабац, 13. XII 1873	47
Ђорђе Комадинић и Илија Савић – Светозару Марковићу, Београд, 3. I 1874	49
Таса Ђикић – Светозару Марковићу, Јагодина, 6. I 1874	51
Писмо Настаса Петровића – Стевчи Михаиловићу, Горњи Милановац, 7. II 1874	52
Таса Ђикић – Пери Ђорђевићу, Јагодина, 18. II 1874	54

2. Судски процес

Рапорт министра војног Косте Протића – кнезу Милану Обреновићу – у којем напада писање <i>Јавности</i> и тражи отпуштање из службе Саве Грујића, 23. XII 1873	57
Указ кнеза Милана Обреновића о отпуштању Саве Грујића из службе, 23 XII 1873.....	60
Решење Суда округа крагујевачког којим се прихвата оптужба Окружног начелства против Светозара Марковића и Димитрија Стојковића, 8. I 1874	61
Решење Суда округа крагујевачког којим се одбија молба Светозара Марковића да се уз новчано јемство брани из слободе, 9. I 1874	64
Пропратни акт Суда округа крагујевачког уз жалбу Светозара Марковића Касационом суду на решење Окружног суда да се брани из слободе, 10. I 1874	65
Пропратни акт Суда округа крагујевачког уз жалбе Светозара Марковића и Димитрија Стојковића Касационом суду, 10. I 1874.	66

Молба Светозара Марковића Суду округа крагујевачког којом тражи да му се дозволи бављење научним радом и посете у затвору, 11. I 1874	67
Решење Касационог суда по жалби Светозара Марковића на одлуку Суда округа крагујевачког да се не може бранити из слободе, 15. I 1874	69
Решење Касационог суда којим се одбијају жалбе Светозара Марковића и Димитрија Стојковића на решење Суда округа крагујевачког о покретању поступка, 15. I 1874	71
Пресуда Суда округа крагујевачког Светозару Марковићу и Димитрију Стојковићу, препис од 29. II 1874	74
Концепт жалбе Димитрија Стојковића Апелационом суду на пресуду Окружног суда у Крагујевцу, 19. II 1874.....	100
Пресуда Апелационог суда Светозару Марковићу и Димитрију Стојковићу, 20. III 1874	104
Пропратни акт Суда округа крагујевачког Касационом суду уз предмет о жалбама на пресуду Светозару Марковићу и Димитрију Стојковићу, 4. IV 1874	107
Решење Касационог суда по жалбама државног тужиоца, Светозара Марковића и Димитрија Стојковића, 10–11. IV 1874	108
Решење Касационог суда по жалбама државног тужиоца, Светозара Марковића и Димитрија Стојковића упућено Суду округа крагујевачког, 10–11. IV 1874	109
Спроводни лист Начелства округа крагујевачког управи Казненог завода у Пожаревцу којим се упућује Светозар Марковић на издржавање казне, 22. IV 1874	110
Преглед моралног и материјалног стања Светозара Марковића, 22. IV 1874	111
Потврда о привођењу Светозара Марковића у пожаревачки затвор, уз лични опис приведенног, 24. IV 1874.....	112
Обавештење министра правде Ђорђа Ценића управи Казненог завода у Пожаревцу да је одбијена молба Светозара Марковића о замени затворске казне новчаном, 23. V 1874	114
Пропратни акт уз тужбу Јевтића и Чупића Суду трговачком у Београду о дугу Светозара Марковића, 27. IX 1874	115
Потврда управника Казненог завода у Пожаревцу да је предат захтев Трговачког суда Светозару Марковићу, са забелешком да је он пуштен на слободу 16. XI 1874, Пожаревац, 22. X 1874	116

III. Прилози

<i>Јавност</i> , нов лист за науку и политику покреће се у Крагујевцу, <i>Будућност</i> , бр. 107, 17. X 1873.	119
Књижевне вести. „Јавност“ лист за науку и политику, <i>Застава</i> , 124, 21. X 1873.	120
Из Аустро-Угарске, <i>Јавност</i> , бр. 1, 8. XI 1873.	123
Наредба, <i>Јавност</i> , бр. 3, 14. XI 1873.	127
Рад Народне скупштине. Извод, <i>Јавност</i> , бр. 18, 8. XII 1873.	129
Аћим Чумић, Господине уреднице, <i>Јавност</i> , бр. 20, 12. XII 1873.	136
Сава Грујић, Војене организације Србије, <i>Јавност</i> , бр. 20, 12. XII 1873.	137
Крагујевачка новост, <i>Јавност</i> , бр. 25, 23. XII 1873.	139
Крагујевачка новост. <i>Јавност</i> , бр. 26, 25. XII 1873.	140
Позив на скупштину удеоничара Крагујевачке друштвене штампарије, <i>Јавност</i> , бр. 27, 29. XII 1873.	141
Изјава Управног одбора Крагујевачке друштвене штампарије поводом суспензије Саве Грујића, <i>Јавност</i> , бр. 27, 29. XII 1873.	142
Изјава Саве Грујића поводом рапорта министра војног Косте Протића кнезу Милану и указа о суспензији, <i>Јавност</i> , бр. 27, 29. XII 1873.	145
<i>Сава Грујић. Читаоцима.</i> Уводни текст Саве Грујића за књигу <i>Војна организација Србије</i>	152
<i>Сава Грујић.</i> Закључак из књиге <i>Војна организација Србије</i>	153
Лист <i>Будућност</i> о појави књиге Саве Грујића <i>Војна организација Србије</i> , <i>Будућност</i> , бр. 54, 23.6.1874.	155
Крагујевачке новости (хапшење Марковића), <i>Јавност</i> , бр. 4, 9. I 1874.	157
Извештај о раду скупштине акционара Крагујевачке друштвене штампарије, одржане 13. I 1874. године <i>Јавност</i> , бр. 7, 16. I 1874.	158
Вест у <i>Застави</i> о лишавању слободе Светозара Марковића и Димитрија Стојковића, <i>Застава</i> , бр. 9, 20. I 1874.	159
Извештај о раду Управног одбора Крагујевачке друштвене штампарије (26. III 1873 – 13. I 1874), <i>Јавност</i> , бр. 11 – 12, 25. и 27. I 1874.	160
Београд, 18. јануар, <i>Јавност</i> , бр. 10, 22. I 1874.	168
Две забелешке у листу <i>Јавност</i> о покушајима да се Марковић ослободи притвора и из слободе брани, <i>Јавност</i> , бр. 15 и 19, 2. и 12. II 1874.	171

„Реч“ српске владе, <i>Застава</i> , бр. 12, 27. I (8. II) 1874.	172
Најновије, вест у <i>Јавности</i> о завршетку суђења Марковићу и Стојковићу, <i>Јавност</i> , бр. 20, 20. II 1874.	176
Процес Св. Марковића књижевника и Дим. Стојковића уредника „Јавности“, <i>Јавност</i> , бр. 22–25, 24, 26, 27. II и 1. III 1874.	179
Крагујевац, 21. Фебруара, <i>Јавност</i> , бр. 22, 24. II 1874.	210
Допис из Београда листу <i>Застава</i> о процесу Светозару Марковићу и приликама у Србији, <i>Застава</i> , бр. 26, (13.) III 1874. ...	213
Крагујевац, 1. Марта, <i>Јавност</i> , бр. 26, 3. III 1874.	216
„Слобода штампе“ у Србији, <i>Застава</i> , бр. 27, 3/15. III 1874.	221
<i>Neue freie Presse</i> о тобожњем спремању преврата у Србији, <i>Јавност</i> , бр. 26, 3. III 1874.	225
Протест судије Димитрија Лазаревића због објављеног дописа из Крагујевца у листу <i>Будућност</i> , <i>Будућност</i> , бр. 14, 12. III 1874.	226
Завере око „Јавности“, <i>Јавност</i> , бр. 30, 13. III 1874.	228
Спаситељ друштвеног поредка, <i>Јавност</i> , бр. 30, 13. III 1874.	230
Опет спаситељ друштвеног поретка, <i>Јавност</i> , бр. 30, 13. III 1874.	232
Званична исправка, <i>Јавност</i> , бр. 33, 20. III 1874.	234
Шта исправља „званична исправка“? <i>Јавност</i> , бр. 33, 20. III 1874.	236
Димитрију Лазаревићу судији крагујевачког окружног суда, <i>Јавност</i> , бр. 34, 22. III 1874.	240
Одговор судије Грујице Гавриловића поводом протеста судије Димитрија Лазаревића за напис у листу <i>Будућност</i> , <i>Будућност</i> , бр. 20, 26. III 1874.	242
Дописник из Минхена листу <i>Јавност</i> о приликама у Србији, <i>Јавност</i> , бр. 36, 27. III 1874.	244
Стране новине о „Јавности“, <i>Јавност</i> , бр. 39, 5. IV 1874.	247
Опомене листу <i>Јавност</i> , „убитачном за јавни мир и поредак“, <i>Јавност</i> , бр. 40–41, 7. и 10. IV 1874.	250
Сава Грујић, <i>Непознатом дописнику страних новина</i> , <i>Јавност</i> , бр. 42, 14. IV 1874.	251
Крагујевац, 11. Април, <i>Јавност</i> , бр. 43, 18. IV 1874.	253
Четири обавештења у „броју изванредном“ листа <i>Јавност</i> , бр. 20, 20. IV 1874.	255
Дописник листа „Застава“ о пожаревачком затвору, <i>Застава</i> , бр. 54, 8. V 1874.	257

Дописник из Минхена листу „Будућност“ о приликама у Србији, <i>Будућност</i> , бр. 47, 7. VI 1874.	259
<i>Der Volksstaat, Arbeiter-Wochen-Chronik i Munkás Heti Krónika</i> о суђењу Светозару Марковићу, <i>Der Volksstaat</i> , бр. 41, 66, 84, 10. IV, 10. VI и 22. VII 1874.	261

IV. Белешке приређивача

Регистар личних имена	323
Регистар географских имена.....	329
Résumé	333
Table des matières	339
Списак илустрација.....	345
Садржај	347

РАДЕНИК.

У Београду

17. Априла

П Р О Г Р А М.

Наша је цел да науком помажемо напредак српског народа.

Напредовање народа огледа се поглавито у ове три главне стране: материјалном благостању, образовању и слободи.

Човек, који је материјално осигуран да може својим радом поштено живети, који је образован као човек и као радник и члан друштва и који је слободан да располаже сасвим независно својом вољом и радом — такав је човек напредан. Напредовање народа није ништа друго већ напредовање свију чланова народа у истом смислу.

Наука и њена примена у животу веома је опширна и разнолика. Оне све скупа утичу на народни развитак, али ми би узели на се сувише теретан, управо немогућан посао кад би хтели да нашом радњом обухватимо све стране у науци и животу. У овом програму дужност нам је дакле да кажемо границе у науци и животу у којима ће се поглавито кретати наша радња. У исто време да обележимо правац наше радње.

1. Економски одношаји. Код нас су економски одношаји у многотоме различити од економских одношаја код западних народа од којих ми пренесмо „економску науку“ и економске установе.

Цијалије (наша породица заједно постоји још по негде по селима али се сваке године умањва) за производњу, размену и кредит. Али ми не држимо да је асоцијација последњи ступањ економског развика народа. Напротив, ми мислимо да је то тек први корак да се природна снага поједиња увелича; у исто време да се стане на пут људњи појединача да грабе *табу* зарату, већ да сваки добија према својој зарати. Пре или после људи морају увидети да човек не треба да се обогати ради самог богатства, већ да су привреда и њен резултат — богатство — само средство човеку за виши, лични и друштвени развитак. Са изменом економских појмова мера доћи и економски преобрајај у животу. Људи неће *присвајати* — узимати у своју власт — средства за производњу, како би могли давити друге привреднике, већ ће радити да увеличају производност друштвене снаге на тиме да увеличају и своју властиту снагу.

Ми ћемо излагати начела економске науке са њеним крајњим резултатима, а остављајући да се у току времена *организација рада и размене* сами тако развију, да сав народ служи у праву друштвеној заједници, — наш ће главни посао бити да изучавамо економски живот српског народа са свима његовим потребама и условима за раз-

вити (законима) који се налазе у њему, да се развије у њему.

Према овоме ми ћемо излагати начела просветног става према науци, образовању и просвети.

Излагати начела и програме који се налазе у овом програму ми ћемо организује системом објављивања, издавања и промета, начелима и програмом рада у овоме програму, а такође и у овоме програму. У овоме програму ми ћемо излагати начела и програме који се налазе у овоме програму, а такође и у овоме програму.

Пратити програм рада у овоме програму, а такође и у овоме програму, и књижевности, а такође и у овоме програму, а такође и у овоме програму.

Испитивати да ли се програм рада у овоме програму, а такође и у овоме програму, и животу, а такође и у овоме програму, а такође и у овоме програму, и животу, а такође и у овоме програму, а такође и у овоме програму.

По могућности излагати начела и програме који се налазе у овоме програму, а такође и у овоме програму.

3. Државна организација. Државна организација је граница између једног и другог народа, а такође и у овоме програму, а такође и у овоме програму. Једног народа и другог народа, а такође и у овоме програму, а такође и у овоме програму. Једног народа и другог народа, а такође и у овоме програму, а такође и у овоме програму. Једног народа и другог народа, а такође и у овоме програму, а такође и у овоме програму.